T. LIVII PATAVINI HISTORIARUM

LIBRI SUPERSTITES,

CUM DEPERDITORUM VOLUMINUM COMPENDIIS.

TOMUS V.

T. LIVII PATAVINI
HISTORIARUM
LIBRI SUPERSTITES,
CUM DEPERDITORUM VOLUMINUM COMPENDIIS,
AB ANTIQUO SCRIPTORE CONFECTIS.

EX EDITIONE
ARNOLDI DRAKENBORCH,
SEDULO RECENSITÂ.

TOMUS V.

LONDINI:

SUMTIBUS RODWELL ET MARTIN;
J. BOOKER; BALDWIN, CRADOCK, ET JOY;
G. ET W. B. WHITTAKER; J. WALKER; E. EDWARDS;
J. ROBINSON; ET R. REYNOLDS:

EXCUDIT S. HAMILTON.

1819.

T. LIVII PATAVINI
HISTORIARUM
AB URBE CONDITÂ
LIBRI.

EPITOME LIBRI UNDEQUADRAGESIMI.

Marcus Æmilius consul, Liguribus subactis, viam a Placentiâ usque Ariminum perductam Flaminiæ junxit. Initia luxuriæ, introducta ab exercitu Asiatico, referuntur. Ligures, quicumque citra Apenninum erant, subacti sunt. Bacchanalia, sacrum Græcum, et quidem nocturnum, scelerum omnium seminarium, cum ad ingentis turbæ conjurationem pervenisset, a consule investigatum, et multorum pœnâ sublatum est. A censoribus L. Valerio Flacco et M. Porcio Catone, et belli et pacis artibus maximo, motus est senatu L. Quintius Flamininus, T. Quintii frater, eo quod, cum Galliam provinciam consul obtinuerat, rogatus in convivio a Philippo Pœno, quem amabat, scorto nobili, Gallum quemdam suâ manu occiderat; sive, ut quidam tradiderunt, unum ex damnatis securi percusserat, rogatus a meretrice Placentinâ, cujus amore deperibat. Exstat in eum M. Catonis oratio. Scipio Literni decessit. Et, tamquam jungente fortunâ circa idem tempus duo funera maximorum virorum, Hannibal, a Prusiâ Bithyniæ rege (ad quem, victo Antiocho, confugerat) cum dederetur Romanis, qui,

ad exposcendum illum, T. Quintium Flamininum miserant, veneno sibi mortem conscivit. Philopœmen quoque, dux Achæorum, vir maximus, a Messeniis interemtus veneno, cum ab iis bello captus esset. Coloniæ Potentia, et Pisaurum, et Mutina, et Parma, deductæ sunt. Præterea res adversus Celtiberos prospere gestas, et initia causasque belli Macedonici continet; cujus origo inde fluxit, quod Philippus ægre ferebat, regnum suum imminui a Romanis, et quod cogeretur, a Thracibus aliisque locis præsidia deducere.

T. LIVII PATAVINI

LIBER UNDEQUADRAGESIMUS.

I. Dum hæc (si modo hoc anno acta sunt) Romæ aguntur, consules ambo in Liguribus gerebant bellum. Is hostis velut natus ad continendam, inter magnorum intervalla bellorum, Romanis militarem disciplinam erat: nec alia provincia militem magis ad virtutem acuebat. Nam Asia, et amœnitate urbium, et copiâ terrestrium maritimarumque rerum, et mollitiâ hostium, regiisque opibus, ditiores quam fortiores exercitus faciebat. Præcipue sub imperio Cn. Manlii solute ac negligenter habiti sunt: itaque asperius paulo iter in Thraciâ, et exercitatior hostis magnâ clade eos castigavit. In Liguribus omnia erant, quæ militem excitarent: loca montana et aspera, quæ et ipsis capere labor erat, et ex præoccupatis dejicere hostem: itinera ardua, angusta, infesta insidiis: hostis levis, et velox, et repentinus, qui nullum usquam tempus, nullum locum, quietum aut securum esse sineret: oppugnatio necessaria munitorum castellorum, laboriosa simul periculosaque: inops regio, quæ parcimoniâ adstringeret milites, prædæ haud multum præberet. Itaque non lixa sequebatur, non jumentorum longus ordo agmen extendebat: nihil, præter arma et viros omnem spem in armis habentes, erat. Nec deerat unquam cum iis vel materia belli, vel causa; quia, propter domesticam inopiam, vicinos agros incursabant: nec tamen in discrimen summæ rerum pugnabatur.

II. Caius Flaminius consul, cum Friniatibus Liguribus in agro eorum pluribus prœliis secundis factis, in deditionem gentem accepit, et arma ademit: ea quia non sincerâ fide tradebant, cum castigarentur, relictis vicis, in montem Auginum confugerunt: confestim secutus est consul. Cæteri effusi rursus, et pars maxima inermes, per invia et rupes deruptas præcipitantes fugerunt, quâ sequi hostis non posset: ita trans Apenninum abierunt: qui castris se tenuerant, circumsessi expugnati sunt. Inde trans Apenninum ductæ legiones. Ibi montis, quem ceperant, altitudine paulisper se tutati, mox in deditionem concesserunt. Tum conquisita cum intentiore curâ arma, et omnia ademta. Translatum deinde ad Apuanos Ligures bellum; qui in agrum Pisanum Bononiensemque ita incursaverant, ut coli non posset. His quoque perdomitis, consul pacem dedit finitimis: et, quia, a bello quieta ut esset provincia, effecerat, ne in otio militem haberet, viam a Bononiâ perduxit Arretium. M. Æmilius, alter consul, agros Ligurum vicosque, qui in campis aut vallibus erant, ipsis montes duos Balistam Suismontiumque tenentibus, dëussit depopulatusque est. Deinde eos, qui in montibus erant, adortus, primo levibus prœliis fatigavit; postremo coactos in aciem descendere justo prœlio devicit; in quo et ædem Dianæ vovit. Subactis cis Apenninum omnibus, tum transmontanos adortus (in his et Friniates Ligures erant, quos non adierat C. Flaminius) omnes Æmilius subegit, armaque ademit, et de montibus in campos multitudinem deduxit. Pacatis Liguribus, in agrum Gallicum exercitum duxit; viamque ab Placentiâ, ut Flaminiæ committeret, Ariminum perduxit. Prœlio ultimo, quo cum Liguribus signis collatis conflixit, ædem Junoni Reginæ vovit. Hæc in Liguribus eo anno gesta.

III. In Galliâ M. Furius prætor insontibus Cenomanis, in pace speciem belli quærens, ademerat arma. Id Cenomani conquesti Romæ apud senatum, rejec-

tisque ad consulem Æmilium; cui, ut cognosceret statueretque, senatus permiserat, magno certamine cum prætore habito, tenuerunt causam: arma reddere Cenomanis, decedere provinciâ, prætor jussus. Legatis deinde sociorum Latini nominis, qui toto undique ex Latio frequentes convenerant, senatus datus est. His querentibus, magnam multitudinem civium suorum Romam commigrâsse, et ibi censos esse, Q. Terentio Culleoni prætori negotium datum est, ut eos conquireret, et, quem C. Claudio, M. Livio censoribus, postve eos censores, ipsum parentemve ejus apud se censum esse, probâssent socii, ut redire eo cogeret, ubi censi essent. Hac conquisitione duodecim millia Latinorum domos redierunt; jam tum multitudine alienigenarum Urbem onerante.

IV. Priusquam consules redirent Romam, M. Fulvius proconsul ex Ætoliâ rediit: isque, ad ædem Apollinis in senatu cum de rebus in Ætoliâ Cephalleniâque ab se gestis disseruisset, petiit a Patribus, ut æquum censerent, ob rem publicam bene ac feliciter gestam, et Diis immortalibus honorem haberi jubere, et sibi triumphum decernere. M. Aburius tribunus plebis, si quid de eâ re ante M. Æmilii consulis adventum decerneretur, intercessurum se ostendit: "eum contradicere velle, proficiscentemque in provinciam ita sibi mandâsse, ut ea disceptatio integra in adventum suum servaretur: Fulvium temporis jacturam facere: senatum, etiam præsente consule, quod vellet, decreturum." M. Fulvius: "Si aut simultas M. Æmilii secum ignota hominibus esset, aut quam is eas inimicitias impotenti ac prope regiâ irâ exerceret; tamen non fuisse ferendum, absentem consulem et Deorum immortalium honori obstare, et meritum debitumque triumphum morari: imperatorem, rebus egregie gestis, victoremque exercitum cum prædâ ac captivis ante portas stare, donec consuli, ob hoc ipsum moranti, redire Romam libitum esset. Verum enimvero, cum sint nobilissimæ sibi cum consule

inimicitiæ, quid ab eo quemquam posse æqui exspectare, qui per infrequentiam furtim senatûs-consultum factum ad ærarium detulerit, 'Ambraciam non videri vi captam;' quæ aggere ac vineis oppugnata sit; ubi, incensis operibus, alia de integro facta sint; ubi circa muros supra subterque terram per dies quindecim pugnatum; ubi a primâ luce, cum jam transcendisset muros miles, usque ad noctem, diu anceps prœlium tenuerit; ubi plus tria millia hostium sint cæsa? Jam de Deorum immortalium templis spoliatis in captâ urbe, qualem calumniam ad pontifices attulerit! nisi Syracusarum cæterarumque captarum civitatium ornamentis Urbem exornari fas fuerit, in Ambraciam unam captam non valuerit belli jus. Se et Patres conscriptos orare, et ab tribunis petere, ne se superbissimo inimico ludibrio esse sinant."

V. Undique omnes, alii deprecari tribunum, alii castigare. Ti. Gracchi collegæ plurimum oratio movit: "Ne suas quidem simultates pro magistratu exercere boni exempli esse: alienarum vero simultatium tribunum plebis cognitorem fieri, turpe et indignum collegii ejus potestate et sacratis legibus esse. Suo quemque judicio et homines odisse aut diligere, et res probare aut improbare, debere; non pendere ex alterius vultu ac nutu, nec alieni momentis animi circumagi, adstipularique irato consuli tribunum plebei: et, quid privatim M. Æmilius mandaverit, meminisse; tribunatum sibi a populo Romano mandatum oblivisci; et mandatum pro auxilio ac libertate privatorum, non pro consulari regno. Ne hoc quidem cernere eum, fore ut memoriæ ac posteritati mandetur, ejusdem collegii alterum e duobus tribunis plebis suas inimicitias remisisse reipublicæ, alterum alienas et mandatas exercuisse." His victus castigationibus tribunus, cum templo excessisset, referente Ser. Sulpicio prætore, triumphus M. Fulvio est decretus. Is cum gratias Patribus conscriptis egisset, adjecit; "Ludos magnos se Jovi Optimo Maximo

eo die, quo Ambraciam cepisset, vovisse: in eam rem sibi centum pondo auri a civitatibus collatum. Petere, ut ex eâ pecuniâ, quam in triumpho latam in ærario positurus esset, id aurum secerni juberent." Senatus pontificum collegium consuli jussit, num omne id aurum in ludos consumi necessum esset. Cum pontifices negâssent, ad religionem pertinere, quanta impensa in ludos fieret; senatus Fulvio, quantum [vellet,] impenderet, permisit, dum ne summam octoginta millium excederet. Triumphare mense Januario statuerat: sed, cum audîsset, consulem M. Æmilium, literis Aburii tribuni plebis acceptis de remissâ intercessione, ipsum, ad impediendum triumphum Romam venientem, ægrum in viâ substitisse, ne plus in triumpho certaminum quam in bello haberet, prætulit triumphi diem. Triumphavit ante diem decimum Calendas Januarias de Ætolis, et de Cephalleniâ. Aureæ coronæ, centum duodecim pondo, ante currum latæ sunt: argenti pondo millia octoginta tria: auri pondo ducenta quadraginta tria: tetradrachmûm Atticûm centum octodecim millia: Philippei nummi duodecim millia quadringenti viginti duo: signa ænea ducenta octoginta quinque: signa marmorea ducenta triginta: arma, tela, cætera spolia hostium, magnus numerus: ad hoc, catapultæ, ballistæ, tormenta omnis generis: duces, aut Ætoli et Cephallenes, aut regii ab Antiocho ibi relicti, ad septem et viginti. Multos eo die, priusquam in Urbem inveheretur, in Circo Flaminio tribunos, præfectos, equites, centuriones, Romanos sociosque, donis militaribus donavit: militibus ex prædâ vicenos quinos denarios divisit, duplex centurioni, triplex equiti.

VI. Jam consularium comitiorum appetebat tempus; quibus quia M. Æmilius, cujus sortis ea cura erat, occurrere non potuit, C. Flaminius Romam venit. Ab eo creati consules Sp. Postumius Albinus, Q. Marcius Philippus. Prætores inde facti T. Mænius, P. Cornelius Sulla, C. Calpurnius Piso, M.

Licinius Lucullus, C. Aurelius Scaurus, L. Quintius Crispinus. Extremo anni, magistratibus jam creatis, ante diem tertium Nonas Martias, Cn. Manlius Vulso, de Gallis qui Asiam incolunt, triumphavit. Serius ei triumphandi causa fuit, ne, Q. Terentio Culleone prætore, causam lege Petilliâ diceret, et incendio alieni judicii, quo L. Scipio damnatus erat, conflagraret; eo infensioribus in se quam in illum judicibus, quod disciplinam militarem, severe ab eo conservatam, successor ipse omni genere licentiæ corruperat. Neque ea sola infamiæ erant, quæ in provinciâ procul ab oculis facta narrabantur: sed ea etiam magis, quæ in militibus ejus quotidie conspiciebantur. Luxuriæ enim peregrinæ origo ab exercitu Asiatico invecta in Urbem est. Ii primum lectos æratos, vestem stragulam pretiosam, plagulas, et alia textilia, et (quæ tum magnificæ supellectilis habebantur) monopodia et abacos, Romam advexerunt. Tunc psaltriæ sambucistriæque, et convivalia ludionum oblectamenta addita epulis: epulæ quoque ipsæ et curâ et sumtu majore apparari cœptæ: tum coquus, vilissimum antiquis mancipium et æstimatione et usu, in pretio esse; et, quod ministerium fuerat, ars haberi cœpta. Vix tamen illa, quæ tum conspiciebantur, semina erant futuræ luxuriæ.

VII. In triumpho tulit Cn. Manlius coronas aureas ducentas duodecim pondo: argenti pondo ducenta viginti millia: auri pondo duo millia centum tria: tetradrachmûm Atticûm centum viginti septem millia: cistophorûm ducenta quinquaginta: Philippeorum aureorum nummorum sedecim millia trecentos viginti: et arma spoliaque multa Gallica, carpentis transvecta: duces hostium duo et quinquaginta ducti ante currum. Militibus quadragenos binos denarios divisit, duplex centurioni; et stipendium duplex in pedites dedit, triplex in equites. Multi omnium ordinum, donati militaribus donis, currum secuti sunt: carminaque a militibus ea in imperatorem dicta, ut

facile appareret, in ducem indulgentem ambitiosumque ea dici; triumphum esse militari magis favore, quam populari, celebrem. Sed ad populi quoque gratiam conciliandam amici Manlii valuerunt; quibus annitentibus senatûs-consultum factum est, "Ut ex pecuniâ quæ in triumpho translata esset, stipendium collatum a populo in publicum, quod ejus solutum antea non esset, solveretur." Vicenos quinos et semisses in millia æris quæstores urbani cum fide et curâ solverunt. Per idem tempus tribuni militum duo ex duabus Hispaniis cum literis C. Atinii et L. Manlii, qui eas provincias obtinebant, venerunt. Ex iis literis cognitum est, Celtiberos Lusitanosque in armis esse, et sociorum agros populari. De eâ re consultationem integram senatus ad novos magistratus rejecit. Ludis Romanis eo anno, quos P. Cornelius Cethegus, A. Postumius Albinus faciebant, malus in Circo instabilis in signum Pollentiæ procidit, atque id dejecit. Eâ religione moti Patres, et diem unum adjiciendum ludorum celebritati censuerunt, et signa duo pro uno reponenda, et novum auratum faciendum. Et plebeii ludi ab ædilibus C. Sempronio Blæso et M. Furio Lusco diem unum instaurati sunt.

VIII. Insequens annus Sp. Postumium Albinum et Q. Marcium Philippum consules ab exercitu bellorumque et provinciarum curâ ad intestinæ conjurationis vindictam avertit. Prætores provincias sortiti sunt, T. Mænius urbanam, M. Licinius Lucullus inter cives et peregrinos, C. Aurelius Scaurus Sardiniam, P. Cornelius Sulla Siciliam, L. Quintius Crispinus Hispaniam citeriorem, C. Calpurnius Piso Hispaniam ulteriorem. Consulibus ambobus quæstio de clandestinis conjurationibus decreta est. Græcus ignobilis in Etruriam primum venit nullâ cum arte earum, quas multas ad animorum corporumque cultum nobis eruditissima omnium gens invexit, sacrificulus et vates; nec is, qui apertâ religione, propalam

et quæstum et disciplinam profitendo, animos horrore imbueret, sed occultorum et nocturnorum antistes sacrorum. Initia erant, quæ primo paucis tradita sunt: deinde vulgari cœpta sunt per viros mulieresque: additæ voluptates religioni vini et epularum, quo plurium animi illicerentur. Cum vinum [animos,] et nox, et mixti feminis mares, ætatis teneræ majoribus, discrimen omne pudoris exstinxissent; corruptelæ primum omnis generis fieri cœptæ, cum ad id quisque, quo naturâ pronioris libidinis esset, paratam voluptatem haberet. Nec unum genus noxæ, stupra promiscua ingenuorum feminarumque, erant: sed falsi testes, falsa signa testimoniaque et indicia, ex eâdem officinâ exibant. Venena indidem intestinæque cædes: ita ut ne corpora quidem interdum ad sepulturam exstarent. Multa dolo, pleraque per vim audebantur: occulebat vim, quod, præ ululatibus, tympanorumque et cymbalorum strepitu, nulla vox quiritantium inter stupra et cædes exaudiri poterat.

IX. Hujus mali labes ex Etruriâ Romam, velut contagione morbi, penetravit. Primo Urbis magnitudo, capacior patientiorque talium malorum, ea celavit: tandem indicium hoc maxime modo ad Postumium consulem pervenit. P. Æbutius, cujus pater publico equo stipendia fecerat, pupillus relictus, mortuis deinde tutoribus, sub tutelâ Duroniæ matris et vitrici T. Sempronii Rutili educatus fuerat. Et mater dedita viro erat; et vitricus, quia tutelam ita gesserat, ut rationem reddere non posset, aut tolli pupillum, aut obnoxium sibi vinculo aliquo fieri, cupiebat. Via una corruptelæ Bacchanalia erant. Mater adolescentulum appellat, "Se pro ægro eo vovisse, ubi primum convaluisset, Bacchis eum se initiaturam: damnatam voti, Deûm benignitate, exsolvere id velle. Decem dierum castimoniâ opus esse: decimo die cœnatum, deinde pure lautum, in sacrarium deducturam." Scortum nobile, libertina Hispala Fecenia, non digna quæstu, cui ancillula assuêrat, etiam post-

quam manumissa erat, eodem se genere tuebatur. Huic consuetudo juxta vicinitatem cum Æbutio fuit, minime adolescentis aut rei aut famæ damnosa: ultro enim amatus appetitusque erat; et, maligne omnia præbentibus suis, meretriculæ munificentiâ sustinebatur. Quin eo processerat consuetudine capta, ut, post patroni mortem, quia in nullius manu erat, tutore a tribunis et prætore petito, cum testamentum faceret, unum Æbutium institueret hæredem.

X. Hæc amoris pignora cum essent, nec quidquam secretum alter ab altero haberent, per jocum adolescens vetat eam mirari, si per aliquot noctes secubuisset: "Religionis se causâ, ut voto pro valetudine suâ facto liberetur, Bacchis initiari velle." Id ubi mulier audivit, perturbata, "Dii meliora!" inquit: "mori et sibi et illi satius esse, quam id faceret; et in caput eorum detestari minas periculaque, qui id suasissent." Admiratus cum verba, tum perturbationem tantam adolescens, parcere exsecrationibus jubet: matrem id sibi, assentiente vitrico, imperâsse. "Vitricus ergo," inquit, "tuus (matrem enim insimulare forsitan fas non sit) pudicitiam, famam, spem, vitamque tuam perditum ire hoc facto properat." Eo magis mirabundo, quærentique quid rei esset, pacem veniamque precata Deorum Dearumque, si, coacta caritate ejus, silenda enuntiâsset, "ancillam se," ait, "dominæ comitem id sacrarium intrâsse, liberam nunquam eo accessisse. Scire corruptelarum omnis generis eam officinam esse: et jam biennio constare neminem initiatum ibi majorem annis viginti. Ut quisque introductus sit, velut victimam tradi sacerdotibus: eos deducere in locum, qui circumsonet ululatibus, cantuque symphoniæ, et cymbalorum et tympanorum pulsu, ne vox quiritantis, cum per vim stuprum inferatur, exaudiri possit." Orare deinde atque obsecrare, ut eam rem quocumque discuteret modo; nec se eo præcipitaret, ubi omnia infanda patienda primum, deinde facienda essent: neque ante dimisit

eum, quam fidem dedit adolescens, ab his sacris se temperaturum.

XI. Postquam domum venit, et mater mentionem intulit, quid eo die, quid deinceps cæteris, quæ ad sacra pertinerent, faciendum esset; negat, eorum se quidquam facturum, nec initiari sibi in animo esse. Aderat sermoni vitricus: confestim mulier exclamat, "Hispalæ concubitu carere eum decem noctes non posse: illius excetræ delenimentis et venenis imbutum, nec parentis, nec vitrici, nec Deorum, verecundiam habere." Jurgantes hinc mater, hinc vitricus, cum quatuor eum servis domo exegerunt. Adolescens inde ad Æbutiam se amitam contulit: causamque ei, cur esset a matre ejectus, narravit: deinde, ex auctoritate ejus, postero die ad consulem Postumium, arbitris remotis, rem detulit. Consul post diem tertium ad se jussum redire dimisit: ipse Sulpiciam, gravem feminam, socrum suam, percontatus est, "ecquam anum Æbutiam ex Aventino nôsset?" Cum "eam nôsse, probam, et antiqui moris feminam," respondisset; "opus esse sibi eâ conventâ" dixit: "mitteret nuntium ad eam, ut veniret." Æbutia accita ad Sulpiciam venit: et consul paulo post, velut forte intervenisset, sermonem de Æbutio fratris ejus filio infert. Lacrymæ mulieri obortæ, et miserari casum adolescentis cœpit, qui, spoliatus fortunis, a quibus minime oporteret, apud se tunc esset, ejectus a matre, quod probus adolescens (Dii propitii essent!) obscœnis, ut fama esset, sacris initiari nollet.

XII. Satis de Æbutio exploratum ratus consul, non vanum auctorem esse, dimissâ Æbutiâ, socrum rogat, ut Hispalam, indidem ex Aventino libertinam, non ignotam viciniæ, arcesseret ad sese: eam quoque, esse, quæ percontari vellet. Ad cujus nuntium perturbata Hispala, quod ad tam nobilem et gravem feminam ignara causæ arcesseretur; postquam lictores in vestibulo turbamque consularem et consulem ipsum conspexit, prope exanimata est. In interiorem

partem ædium abductam, socru adhibitâ, consul, "Si vera dicere inducere in animum posset," negat, "perturbari debere: fidem vel a Sulpiciâ, tali feminâ, vel ab se acciperet: exprōmeret sibi, quæ in luco Similæ Bacchanalibus in sacro nocturno solerent fieri." Hoc ubi audivit, tantus pavor tremorque omnium membrorum mulierem cepit, ut diu hiscere non posset: tandem confirmata, "puellam admodum se ancillam initiatam cum dominâ," ait: "aliquot annis, ex quo manumissa sit, nihil, quid ibi fiat, scire." Jam id ipsum consul laudare, cum initiatam se non inficiaretur: sed et cætera eâdem fide exprōmeret. Neganti ultra quidquam scire, "non eamdem," dicere, "si coarguatur ab alio, ac per se fatenti, veniam aut gratiam fore: eum sibi omnia exposuisse, qui ab illâ audîsset."

XIII. Mulier, haud dubie (id quod erat) Æbutium indicem arcani rata esse, ad pedes Sulpiciæ procidit, et eam primo orare cœpit, "Ne mulieris libertinæ cum amatore sermonem in rem non seriam modo, sed capitalem etiam, verti vellet: se, terrendi ejus causâ, non quo sciret quidquam, ea locutam esse." Hic Postumius accensus irâ, "Tum quoque," ait, "eam cum Æbutio se amatore cavillari credere, non in domo gravissimæ feminæ et cum consule loqui:" et Sulpicia attollere paventem; simul illam adhortari, simul iram generi lenire. Tandem confirmata, multum incusatâ perfidiâ Æbutii, qui optimi in eo ipso meriti talem gratiam retulisset, "Magnum sibi metum Deorum, quorum occulta initia enuntiaret, majorem multo," dixit, "hominum esse, qui se indicem manibus suis discerpturi essent. Itaque hoc se Sulpiciam, hoc consulem orare, ut se extra Italiam aliquo amandarent, ubi reliquum vitæ degere tuto posset." Bono animo esse jubere eam consul, et, sibi curæ fore, dicere, ut Romæ tuto habitaret. Tum Hispala originem sacrorum exprōmit. "Primo sacrarium id feminarum fuisse, nec quemquam virum eo admitti

solitum. Tres in anno statos dies habuisse, quibus interdiu Bacchis initiarentur. Sacerdotes in vicem matronas creari solitas. Pacullam Anniam Campanam sacerdotem omnia, tamquam Deûm monitu, immutâsse: nam et viros eam primam suos filios initiâsse, Minium et Herennium Cerrinios; et nocturnum sacrum ex diurno, et, pro tribus in anno diebus, quinos singulis mensibus dies initiorum fecisse. Ex quo in promiscuo sacra sint, et permixti viri feminis, et noctis licentia accesserit, nihil ibi facinoris, nihil flagitii, prætermissum. Plura virorum inter sese, quam feminarum, esse stupra. Si qui minus patientes dedecoris sint, et pigriores ad facinus, pro victimis immolari: nihil nefas ducere, hanc summam inter eos religionem esse. Viros, velut mente captâ, cum jactatione fanaticâ corporis vaticinari; matronas, Baccharum habitu, crinibus sparsis, cum ardentibus facibus decurrere ad Tiberim, demissasque in aquam faces (quia vivum sulphur cum calce insit) integrâ flammâ efferre. Raptos a Diis homines dici, quos, machinæ illigatos, ex conspectu in abditos specus abripiant: eos esse, qui aut conjurare, aut sociari facinoribus, aut stuprum pati, noluerint. Multitudinem ingentem, alterum jam prope populum esse: in his nobiles quosdam viros feminasque. Biennio proximo institutum esse, ne quis major viginti annis initiaretur: captari ætates et erroris et stupri patientes."

XIV. Peracto indicio, advoluta rursus genibus preces easdem, ut se ablegaret, repetivit. Consul rogat socrum, ut aliquam partem ædium vacuam faceret, quo Hispala immigraret. Cœnaculum super ædes datum est, scalis ferentibus in publicum obseratis, aditu in ædes verso. Res omnes Feceniæ extemplo translatæ, et familia arcessita: et Æbutius migrare ad consulis clientem jussus. Ita cum indices ambo in potestate essent, rem ad senatum Postumius defert, omnibus ordine expositis, quæ delata primo, quæ deinde ab se inquisita forent. Patres pavor ingens

cepit, cum publico nomine, ne quid eæ conjurationes cœtusque nocturni fraudis occultæ aut periculi importarent, tum privatim suorum quisque vicem, ne quis affinis ei noxæ esset. Censuit autem senatus, gratias consuli agendas, quod eam rem et cum singulari curâ, et sine ullo tumultu, investigâsset. Quæstionem deinde de Bacchanalibus sacrisque nocturnis extra ordinem consulibus mandant: indicibus, Æbutio ac Feceniæ, ne fraudi ea res sit, curare, et alios indices præmiis invitare jubent. Sacerdotes eorum sacrorum, seu viri seu feminæ essent, non Romæ modo, sed per omnia fora et conciliabula conquiri, ut in consulum potestate essent: edici præterea in urbe Româ, et per totam Italiam edicta mitti, "Ne quis, qui Bacchis initiatus esset, coïsse aut convenisse causâ sacrorum velit, neu quid talis rei divinæ fecisse:" ante omnia, ut quæstio de his habeatur, qui coierint, conjuraverintve, quo stuprum flagitiumve inferretur. Hæc senatus decrevit. Consules ædilibus curulibus imperârunt, ut sacerdotes ejus sacri omnes conquirerent, comprehensosque libero conclavi ad quæstionem servarent; ædiles plebis videre, ne qua sacra in operto fierent. Triumviris capitalibus mandatum est, ut vigilias disponerent per urbem, servarentque, ne qui nocturni cœtus fierent; utque ab incendiis caveretur, adjutores triumviris quinqueviri [uti cis Tiberim] suæ quisque regionis ædificiis præessent.

XV. Ad hæc officia dimissis magistratibus, consules in Rostra escenderunt: et, concione advocatâ, cum sollenne carmen precationis, quod præfari, priusquam populum alloquantur, magistratus solent, peregisset consul, ita cœpit: "Nulli unquam concioni, Quirites, [tam] non solum apta, sed etiam necessaria, hæc sollennis Deorum comprecatio fuit; quæ vos admoneret, hos esse Deos, quos colere, venerari, precarique majores vestri instituissent; non illos, qui pravis et externis religionibus captas mentes, velut furialibus stimulis, ad omne scelus et ad omnem libidinem agerent.

Equidem, nec quid taceam, nec quâtenus proloquar, invenio: si aliquid ignorabitis, ne locum negligentiæ dem; si omnia nudavero, ne nimium terroris offundam vobis, vereor. Quidquid dixero, minus, quam pro atrocitate et magnitudine rei, dictum scitote esse: ut ad cavendum satis sit, dabitur opera a nobis. Bacchanalia totâ jam pridem Italiâ, et nunc per Urbem etiam multis locis esse, non famâ modo accepisse vos, sed crepitibus etiam ululatibusque nocturnis, qui personant totâ Urbe, certum habeo; cæterum, quæ ea res sit, ignorare: alios Deorum aliquem cultum, alios concessum ludum et lasciviam esse credere, et, qualecumque sit, ad paucos pertinere. Quod ad multitudinem eorum attinet, si dixero multa millia hominum esse, illico necesse est, exterreamini; nisi adjunxero, qui qualesque sint. Primum igitur mulierum magna pars est; et is fons mali hujusce fuit: deinde simillimi feminis mares, stuprati et constupratores, fanatici [vigiles,] vino, strepitibus, clamoribusque nocturnis attoniti. Nullas adhuc vires conjuratio, cæterum incrementum ingens virium habet, quod in dies plures fiunt. Majores vestri, ne vos quidem, nisi cum aut, vexillo in arce posito, comitiorum causâ exercitus eductus esset, aut plebi concilium tribuni edixissent, aut aliquis ex magistratibus ad concionem vocâsset, forte temere coire voluerunt: et, ubicumque multitudo esset, ibi et legitimum rectorem multitudinis censebant debere esse. Quales primum nocturnos cœtus, deinde promiscuos mulierum ac virorum, esse creditis? Si, quibus ætatibus initientur mares, sciatis, non misereat vos eorum solum, sed etiam pudeat. Hoc sacramento initiatos juvenes milites faciendos censetis, Quirites? iis ex obscœno sacrario eductis arma committenda? hi, cooperti stupris suis alienisque, pro pudicitiâ conjugum ac liberorum vestrorum ferro decernent?

XVI. "Minus tamen esset, si flagitiis tantum effeminati forent, (ipsorum id magnâ ex parte dedecus

erat) a facinoribus manus, mentem a fraudibus abstinuissent. Nunquam tantum malum in republicâ fuit, nec ad plures, nec ad plura pertinens. Quidquid his annis libidine, quidquid fraude, quidquid scelere peccatum est, ex illo uno sacrario scitote ortum esse. Necdum omnia, in quæ conjuraverunt, edita facinora habent: adhuc privatis noxiis, quia nondum ad rempublicam opprimendam satis virium est, conjuratio sese impia tenet. Crescit et serpit quotidie malum: jam majus est, quam ut capere id privata fortuna possit: ad summam rempublicam spectat. Nisi prævcavetis, Quirites, jam huic diurnæ, legitime ab consule vocatæ, par nocturna concio esse poterit. Nunc illi vos singuli universos concionantes timent: jam, ubi vos dilapsi domos et in rura vestra eritis, illi coierint, consultabunt de suâ salute simul ac vestrâ pernicie: tum singulis vobis universi timendi erunt. Optare igitur unusquisque vestrûm debet, ut bona mens suis omnibus fuerit. Si quem libido, si furor, in illum gurgitem abripuit, illorum eum, cum quibus in omne flagitium et facinus conjuravit, non suum judicet esse. Ne quis etiam errore labatur vestrûm quoque, non sum securus: nihil enim in speciem fallacius est, quam prava religio. Ubi Deorum numen prætenditur sceleribus, subit animum timor, ne fraudibus humanis vindicandis divini juris aliquid immixtum violemus. Hac vos religione innumerabilia decreta pontificum, senatûs-consulta, aruspicum denique responsa, liberant. Quoties hoc patrum avorumque ætate negotium est magistratibus datum, ut sacra externa fieri vetarent; sacrificulos vatesque foro, circo, Urbe prohiberent; vaticinos libros conquirerent, comburerentque; omnem disciplinam sacrificandi, præterquam more Romano, abolerent? Judicabant enim prudentissimi viri omnis divini humanique juris, nihil æque dissolvendæ religionis esse, quam ubi non patrio, sed externo, ritu sacrificaretur. Hæc vobis prædicenda ratus sum, ne qua superstitio agitaret ani-

mos vestros, cum demolientes nos Bacchanalia, discutientesque nefarios cœtus, cerneretis. Omnia, Diis propitiis volentibusque, ea faciemus: qui, quia suum numen sceleribus libidinibusque contaminari indigne ferebant, ex occultis ea tenebris in lucem extraxerunt; nec patefieri, ut impunita essent, sed ut vindicarentur et opprimerentur, voluerunt. Senatus quæstionem extra ordinem de eâ re mihi collegæque meo mandavit: nos, quæ ipsis nobis agenda sunt, impigre exsequemur. Vigiliarum nocturnarum curam per Urbem minoribus magistratibus mandavimus. Vos quoque, æquum est, quæ vestra munia sunt, quo quisque loco positus erit, quod imperabitur, impigre præstare, et dare operam, ne quid fraude noxiorum periculi aut tumultûs oriatur."

XVII. Recitari deinde senatûs-consulta jusserunt, indicique præmium proposuerunt, si quis quem ad se deduxisset, nomenve absentis detulisset. "Qui nominatus profugisset, diem certam se finituros; ad quam nisi citatus respondisset, absens damnaretur. Si quis eorum, qui tum extra terram Italiam essent, nominaretur, ei laxiorem diem daturos, si venire ad causam dicendam vellet." Edixerunt deinde, "ne quis quid fugæ causâ vendidisse, neve emisse vellet: ne quis reciperet, celaret, ope ullâ juvaret fugientes." Concione dimissâ, terror magnus Urbe totâ fuit: nec mœnibus se tantum urbis aut finibus Romanis continuit; sed passim per totam Italiam, literis hospitum de senatûs-consulto, et concione, et edicto consulum acceptis, trepidari cœptum est. Multi eâ nocte quæ diem insecuta est, quo in concione res palam facta est, custodiis circa portas positis, fugientes a triumviris comprehensi et reducti sunt: multorum nomina delata. Quidam ex iis viri feminæque mortem sibi consciverunt. Conjurâsse supra septem millia virorum ac mulierum dicebantur. Capita autem conjurationis constabat esse, M. et C. Atinios de plebe Romanâ, et Faliscum L. Opiternium, et Minium

Cerrinium Campanum: ab his omnia facinora et flagitia orta: eos maximos sacerdotes conditoresque ejus sacri esse. Data opera est, ut primo quoque tempore comprehenderentur. Adducti ad consules, fassique de se, nullam moram judicio fecerunt.

XVIII. Cæterum tanta fuga ex Urbe facta erat, ut, quia multis actiones et res peribant, cogerentur prætores T. Mænius et M. Licinius per senatum res in diem trigesimum differre, donec quæstiones a consulibus perficerentur. Eadem solitudo, quia Romæ non respondebant, nec inveniebantur, quorum nomina delata erant, coëgit consules circa fora proficisci, ibique quærere et judicia exercere. Qui tantum initiati erant, et ex carmine sacro, præeunte verba sacerdote, precationes fecerant, in quibus nefanda conjuratio in omne facinus ac libidinem continebatur, nec earum rerum ullam, in quas jurejurando obligati erant, in se aut alios admiserant, eos in vinculis relinquebant: qui stupris aut cædibus violati erant, qui falsis testimoniis, signis adulterinis, subjectione testamentorum, fraudibus aliis contaminati, eos capitali pœnâ afficiebant. Plures necati quam in vincula conjecti sunt: magna vis in utrâque causâ virorum mulierumque fuit. Mulieres damnatas cognatis, aut in quorum manu essent, tradebant, ut ipsi in privato animadverterent in eas: si nemo erat idoneus supplicii exactor, in publico animadvertebatur. Datum deinde consulibus negotium est, ut omnia Bacchanalia Romæ primum, deinde per totam Italiam, diruerent; extra quam si qua ibi vetusta ara aut signum consecratum esset. In reliquum deinde senatûs-consulto cautum est, Ne qua Bacchanalia Romæ, neve in Italiâ essent: si quis tale sacrum sollenne et necessarium duceret, nec sine religione et piaculo se id omittere posse, apud prætorem urbanum profiteretur; prætor senatum consuleret: si ei permissum esset, cum in senatu centum non minus essent, ita id sacrum faceret, dum ne plus quinque sacrificio interessent, neu qua pecu-

nia communis, neu quis magister sacrorum, aut sacerdos esset."

XIX. Aliud deinde, huic conjunctum, referente Q. Marcio consule, senatûs-consultum factum est, Ut de iis, quos pro indicibus consules habuissent, integra res ad senatum referretur, cum Sp. Postumius, quæstionibus perfectis, Romam rediisset. Minium Cerrinium Campanum Ardeam in vincula mittendum censuerunt, magistratibusque Ardeatium prædicendum, ut intentiore eum custodiâ asservarent; non solum ne effugeret, sed ne mortis consciscendæ locum haberet. Sp. Postumius aliquanto post Romam venit. Eo referente, de P. Æbutii et Hispalæ Feceniæ præmio, quod eorum operâ indicata Bacchanalia essent, senatûs-consultum factum est, "Ut singulis his centena millia æris quæstores urbani ex ærario darent: utique consul cum tribunis plebis ageret, ut ad plebem primo quoque tempore ferrent, ut P. Æbutio emerita stipendia essent, ne invitus militaret, neve censor ei equum publicum assignaret: utique Feceniæ Hispalæ datio, deminutio, gentis enuptio, tutoris optio item esset, quasi ei vir testamento dedisset: utique ei ingenuo nubere liceret: neu quid ei, qui eam duxisset, ob id fraudi ignominiæve esset: utique consules prætoresque, qui nunc essent, quive postea futuri essent, curarent, ne quid ei mulieri injuriæ fieret, utique tuto esset: id senatum velle, et æquum censere, ut ita fieret." Ea omnia lata ad plebem, factaque sunt ex senatûs-consulto; et de cæterorum indicum impunitate præmiisque consulibus permissum est.

XX. Et jam Q. Marcius, quæstionibus suæ regionis perfectis, in Ligures provinciam proficisci parabat; tribus millibus peditum Romanorum, centum quinquaginta equitibus, et quinque millibus Latini nominis peditum, ducentis equitibus in supplementum acceptis. Eadem provincia, idem numerus peditum equitumque et collegæ decretus erat. Exercitus acceperunt, quos priore anno C. Flaminius et M. Æmi-

lius consules habuerunt: duas præterea legiones novas ex senatûs-consulto scribere jussi sunt: et viginti millia peditum sociis et nomini Latino imperârunt, et equites mille trecentos, et tria millia peditum Romanorum, ducentos equites. Totum hunc exercitum, præter legiones, in supplementum Hispaniensis exercitûs duci placebat; itaque consules, dum ipsi quæstionibus impediebantur, T. Mænium delectui habendo præfecerunt. Perfectis quæstionibus, prior Q. Marcius in Ligures Apuanos est profectus. Dum penitus in abditos saltus, quæ latebræ receptaculaque semper illis fuerant, persequitur; in præoccupatis angustiis, loco iniquo est circumventus. Quatuor millia militum amissa; et legionis secundæ signa tria, undecim vexilla sociûm Latini nominis, in potestatem hostium venerunt, et arma multa, quæ, quia impedimento fugientibus per silvestres semitas erant, passim jactabantur. Prius sequendi Ligures finem, quam fugæ Romani, fecerunt. Consul, ubi primum ex hostium agro evasit, ne, quantum deminutæ copiæ forent, appareret, in locis pacatis exercitum dimisit. Non tamen obliterare famam rei male gestæ potuit: nam saltus, unde eum Ligures fugaverant, Marcius est appellatus.

XXI. Sub hunc nuntium ex Ligustinis vulgatum, literæ ex Hispaniâ, mixtam gaudio tristitiam afferentes, recitatæ sunt. C. Atinius, qui biennio ante prætor in eam provinciam profectus erat, cum Lusitanis in agro Astensi signis collatis pugnavit: ad sex millia hostium sunt cæsa: cæteri fusi, fugati, castrisque exuti. Ad oppidum deinde Astam oppugnandum legiones ducit: id quoque haud multo majore certamine cepit, quam castra: sed, dum incautius subit muros, ictus, ex vulnere post dies paucos moritur. Literis de morte proprætoris recitatis, senatus censuit mittendum, qui ad Lunæ portum C. Calpurnium prætorem consequeretur; nuntiaretque, senatum æquum censere, ne sine imperio provincia esset, maturare

eum proficisci. Quarto die, qui missus erat, Lunam venit: paucis ante diebus Calpurnius profectus erat. Et in citeriore Hispaniâ L. Manlius Acidinus, qui eodem tempore, quo C Atinius, in provinciam ierat, cum Celtiberis acie conflixit. Incertâ victoriâ discessum est, nisi quod Celtiberi castra inde nocte proximâ moverunt; Romanis et suos sepeliendi, et spolia legendi ex hostibus, potestas facta est. Paucos post dies, majore coacto exercitu, Celtiberi ad Calagurrim oppidum ultro lacessiverunt prœlio Romanos. Nihil traditur, quæ causa numero aucto infirmiores eos fecerit: superati prœlio sunt: ad duodecim millia hominum cæsa, plus duo capta: et castris Romanus potitus: et, nisi successor adventu suo inhibuisset impetum victoris, subacti Celtiberi forent. Novi prætores ambo exercitus in hiberna deduxerunt.

XXII. Per eos dies, quibus hæc ex Hispaniâ nuntiata sunt, ludi Taurii per biduum facti religionis causâ: [per dies] decem apparatos deinde ludos M. Fulvius, quos voverat Ætolico bello, fecit. Multi artifices ex Græciâ venerunt honoris ejus causâ. Athletarum quoque certamen tum primo Romanis spectaculo fuit, et venatio data leonum et pantherarum; et prope hujus sæculi copiâ ac varietate ludicrum celebratum est. Novemdiale deinde sacrum tenuit, quod in Piceno per triduum lapidibus pluerat, ignesque cœlestes multifariam orti adussisse complurium levi afflatu vestimenta maxime dicebantur. Addita et unum diem supplicatio est ex decreto pontificum, quod ædes Opis in Capitolio de cœlo tacta erat. Hostiis majoribus consules procurârunt, Urbemque lustraverunt. Sub idem tempus et ex Umbriâ nuntiatum est, semimarem duodecim ferme annos natum inventum: id prodigium abominantes, arceri Romano agro, necarique quamprimum jusserunt. Eodem anno Galli Transalpini, transgressi in Venetiam sine populatione aut bello, haud procul inde, ubi nunc Aquileia est, locum oppido condendo ceperunt. Legatis

Romanis, de eâ re trans Alpes missis, responsum est, "Neque profectos ex auctoritate gentis eos, nec, quid in Italiâ facerent, se scire." L. Scipio ludos eo tempore, quos bello Antiochi vovisse sese dicebat, ex collatâ ad id pecuniâ ab regibus civitatibusque per dies decem fecit. Legatum eum, post damnationem et bona vendita, missum in Asiam, ad dirimenda inter Antiochum et Eumenem reges certamina, Valerius Antias est auctor: tum collatas ei pecunias, congregatosque per Asiam artifices; et, quorum ludorum post bellum, in quo votos diceret, mentionem non fecisset, de iis post legationem demum in senatu actum.

XXIII. Cum jam in exitu annus esset, Q. Marcius absens magistratu abiturus erat. Sp. Postumius, quæstionibus cum summâ fide curâque perfectis, comitia habuit. Creati sunt consules Ap. Claudius Pulcher, M. Sempronius Tuditanus. Postero die prætores facti P. Cornelius Cethegus, A. Postumius Albinus, C. Afranius Stellio, C. Atilius Serranus, L. Postumius Tempsanus, M. Claudius Marcellinus. Extremo anni, quia Sp. Postumius consul renuntiaverat, peragrantem se propter quæstiones utrumque litus Italiæ desertas colonias, Sipontum Supero, Buxentum Infero Mari, invenisse; triumviri ad colonos eo scribendos ex senatûs-consulto ab T. Mænio prætore urbano creati sunt, L. Scribonius Libo, M. Tuccius, Cn. Bæbius Tamphilus. Cum Perseo rege et Macedonibus bellum, quod imminebat, non unde plerique opinantur, nec ab ipso Perseo causas cepit: inchoata initia a Philippo sunt: et is ipse, si diutius vixisset, id bellum gessisset. Una eum res, cum victo leges imponerentur, maxime angebat; quòd, qui Macedonum ab se defecerant in bello, in eos jus sæviendi ademtum ei ab senatu erat; cum, quia rem integram Quintius in conditionibus pacis distulerat, non desperâsset impetrari posse. Antiocho rege deinde bello superâto ad Thermopylas, divisis partibus, cum per

eosdem dies consul Acilius Heracleam, Philippus Lamiam oppugnâsset; captâ Heracleâ, quia jussus abscedere a mœnibus Lamiæ erat, Romanisque oppidum deditum est, ægre eam rem tulerat. Permulsit iram ejus consul, quod, ad Naupactum ipse festinans, quo se ex fugâ Ætoli contulerant, Philippo permisit, ut Athamaniæ et Amynandro bellum inferret; et urbes, quas Thessalis Ætoli ademerant, regno adjiceret. Haud magno certamine et Amynandrum Athamaniâ expulerat, et urbes aliquot receperat. Demetriadem quoque, urbem validam et ad omnia opportunam, et Magnetum gentem, suæ ditionis fecit. Inde et in Thraciâ quasdam urbes, novæ atque insuetæ libertatis vitio, seditionibus principum turbatas, partibus, quæ domestico certamine vincerentur, adjungendo sese, cepit.

XXIV. His sedata in præsentia regis ira in Romanos est: nunquam tamen remisit animum a colligendis in pace viribus, quibus, quandoque data fortuna esset, ad bellum uteretur. Vectigalia regni non fructibus tantum agrorum portoriisque maritimis auxit; sed metalla etiam et vetera intermissa recoluit, et nova multis locis instituit. Ut vero antiquam multitudinem hominum, quæ belli cladibus amissa erat, restitueret; non sobolem tantum stirpis parabat, cogendis omnibus procreare atque educare liberos, sed Thracum etiam magnam multitudinem in Macedoniam traduxerat; quietusque aliquamdiu a bellis, omni curâ in augendas regni opes intentus fuerat. Rediêre deinde causæ, quæ de integro iram moverent in Romanos. Thessalorum et Perrhæborum querelæ de urbibus suis ab eo possessis, et legatorum Eumenis regis de Thraciis oppidis per vim occupatis, traductâque in Macedoniam multitudine, ita auditæ erant, ut eas non negligi satis appareret. Maxime moverat senatum, quod jam Æni et Maroneæ affectari possessionem audierant: minus Thessalos curabant. Athamanes quoque venerunt legati, non partis amissæ, non finium

jacturam querentes, sed totam Athamaniam sub jus judiciumque regis venisse. Et Maronitarum exsules [erant] pulsi, quia libertatis causam defendissent ab regio præsidio: ii non Maroneam modo, sed etiam Ænum, in potestate nuntiabant Philippi esse. Venerant et a Philippo legati ad purganda ea: qui nihil, nisi permissu Romanorum imperatorum, factum affirmabant. "Civitates Thessalorum, et Perrhæborum, et Magnetum, et cum Amynandro Athamanum gentem, in eâdem causâ, quâ Ætolos, fuisse. Antiocho rege pulso, occupatum oppugnandis Ætolicis urbibus consulem ad recipiendas eas civitates Philippum misisse: armis subactos parere." Senatus, ne quid absente rege statueret, legatos ad eas controversias disceptandas misit, Q. Cæcilium Metellum, M. Bæbium Tamphilum, Ti. Sempronium; quorum sub adventum, ad Thessalica Tempe omnibus iis civitatibus, quibus cum rege disceptatio erat, concilium indictum est.

XXV. Ibi cum Romani legati disceptatorum loco, Thessali Perrhæbique et Athamanes haud dubii accusatores, Philippus ad audienda crimina tamquam reus, consedissent; pro ingenio quisque eorum, qui principes legationum erant, et gratiâ cum Philippo aut odio, acerbius leniusve egerunt. In controversiam autem veniebant Philippopolis, Tricca, Phaloria, et Eurymenæ, et cætera circa eas oppida; utrum Thessalorum juris, cum vi ademtæ possessæque ab Ætolis forent, (nam Philippum Ætolis ademisse eas constabat) an Ætolica antiquitus ea oppida fuissent: ita enim Acilium regi concessisse, si Ætolorum fuissent, et si voluntate, non si vi atque armis coacti, cum Ætolis essent. Ejusdem formulæ disceptatio de Perrhæborum Magnetumque oppidis fuit: omnium enim jura possidendo per occasiones Ætoli miscuerant. Ad hæc, quæ disceptationis erant, querelæ Thessalorum adjectæ, "quod ea oppida, si jam redderentur sibi, spoliata ac deserta redditurus esset: nam, præter belli casibus amissos, quingentos principes juventutis

in Macedoniam abduxisse, et operâ eorum servilibus abuti ministeriis: et, quæ reddiderit coactus Thessalis, inutilia ut redderet, curâsse. Thebas Phthias unum maritimum emporium fuisse, quondam Thessalis quæstuosum et frugiferum. Ibi navibus onerariis comparatis, regem, quæ præter Thebas Demetriadem cursum dirigerent, negotiationem maritimam omnem eo avertisse. Jam ne a legatis quidem, qui jure gentium sancti sint, violandis abstinere: insidias positas euntibus ad T. Quintium. Itaque ergo in tantum metum omnes Thessalos conjectos, ut non in civitatibus suis, non in communibus gentis conciliis, quisquam hiscere audeat: procul enim abesse libertatis auctores Romanos: lateri adhærere gravem dominum, prohibentem uti beneficiis populi Romani. Quid autem, si vox libera non sit, liberum esse? Nunc se fiduciâ et præsidio legatorum ingemiscere magis, quam loqui. Nisi provideant aliquid Romani, quo et Græcis Macedoniam accolentibus metus, et audacia Philippi minuatur, nequidquam et illum victum, et se liberatos esse. Ut equum tenacem, [non parentem] frenis asperioribus castigandum esse." Hæc acerbe postremi; cum priores leniter permulsissent iram ejus, petentes, "Ut ignosceret pro libertate loquentibus; et ut, depositâ domini acerbitate, assuesceret socium atque amicum sese præstare; et imitaretur populum Romanum, qui caritate, quam metu, adjungere sibi socios mallet." Thessalis auditis, Perrhæbi Gonnocondylum, quod Philippus Olympiadem appellaverat, Perrhæbiæ fuisse, et ut sibi restitueretur, agebant: et de Mallœâ et Ericinio eadem postulatio erat. Athamanes libertatem repetebant, et castella Athenæum et Pœtneum.

XXVI. Philippus, ut accusatoris potius quam rei speciem haberet, et ipse a querelis orsus, "Menelaïdem in Dolopiâ, quæ regni sui fuisset, Thessalos vi atque armis expugnâsse," questus est: "item Petram in Pieriâ ab iisdem Thessalis Perrhæbisque captam.

Xynias quidem, haud dubie Ætolicum oppidum, sibi eos contribuisse; et Paracheloïda, quæ sub Athamaniâ esset, nullo jure Thessalorum formulæ factam. Nam quæ sibi crimina objiciantur, de insidiis legatorum, et maritimis portubus frequentatis aut desertis; alterum deridiculum esse, se reddere rationem, quos portus mercatores aut nautici petant; alterum mores suos respuere. Tot annos esse, per quos nunquam cessaverint legati, nunc ad imperatores Romanos, nunc Romam ad senatum, crimina de se deferre: quem unquam verbo violatum esse? Semel ad Quintium euntibus insidias dici factas: sed, quid iis acciderit, non adjici. Quærentium, quod falso objiciant, cum veri nihil habeant, ea crimina esse. Insolenter et immodice abuti Thessalos indulgentiâ populi Romani, velut ex diutinâ siti nimis avide meram haurientes libertatem. Itaque, servorum modo præter spem repente manumissorum, licentiam vocis et linguæ experiri, et jactare sese insectatione et conviciis dominorum." Elatus deinde irâ adjecit, "nondum omnium dierum solem occidisse." Id minaciter dictum, non Thessali modo in sese, sed etiam Romani acceperunt: et cum fremitus post eam vocem ortus, et tandem sedatus esset, Perrhæborum inde Athamanumque legatis respondit, "Eamdem, de quibus illi agant, civitatium causam esse: consulem Acilium et Romanos sibi dedisse eas, cum hostium essent. Si suum munus, qui dedissent, adimere velint, scire se, cedendum esse: sed meliori ac fideliori amico, in gratiam levium et inutilium sociorum, injuriam eos esse facturos. Nec enim ullius rei minus diuturnam esse gratiam, quam libertatis: præsertim apud eos, qui male utendo eam corrupturi sint." Causâ cognitâ, pronuntiaverunt legati, "Placere, deduci præsidia Macedonum ex iis urbibus, et antiquis Macedoniæ terminis regnum finiri. De injuriis, quas ultro citroque illatas querantur, quo modo inter eas gentes et

Macedonas disceptetur, formulam juris exsequendi constituendam esse."

XXVII. Inde, graviter offenso rege, Thessalonicen ad cognoscendum de Thraciæ urbibus proficiscuntur. Ibi legati Eumenis: "Si liberas esse Ænum et Maroneam velint Romani, nihil sui pudoris esse ultra dicere, quam ut admoneant, re, non verbo, eos liberos relinquant: nec suum munus intercipi ab alio patiantur. Sin autem minor cura sit civitatium in Thraciâ positarum, multo verius esse, quæ sub Antiocho fuerint, præmia belli Eumenem, quam Philippum, habere; vel pro patris Attali meritis bello, quod adversus Philippum ipsum gesserit populus Romanus; vel suis, [quod] Antiochi bello, terrâ marique, laboribus periculisque omnibus interfuerit. Habere eum præterea decem legatorum in eam rem præjudicium; qui cum Chersonesum Lysimachiamque dederint, Maroneam quoque atque Ænum profecto dedisse, quæ ipsâ propinquitate regionis velut appendices majoris muneris essent. Nam Philippum quidem quo aut merito in populum Romanum, aut jure imperii, cum tam procul a finibus Macedoniæ absint, civitatibus his præsidia imposuisse? Vocari Maronitas juberent: ab iis certiora omnia de statu civitatium earum scituros." Legati Maronitarum vocati, "Non uno loco tantum urbis præsidium regium esse, sicut in aliis civitatibus," dixerunt, "sed pluribus simul; et plenam Macedonum Maroneam esse: itaque dominari assentatores regios: his solis loqui et in senatu et in concionibus licere: eos omnes honores et capere ipsos, et dare aliis. Optimum quemque, quibus libertatis, quibus legum cura sit, aut exsulare pulsos patriâ, aut inhonoratos et deterioribus obnoxios silere." De jure etiam finium pauca adjecerunt: "Q. Fabium Labeonem, cum in regione eâ fuisset, direxisse finem Philippo veterem viam regiam, quæ ad Thraciæ Paroreiam subeat, nusquam ad mare declinantem. Phi-

lippum novam postea deflexisse viam, quâ Maronitarum urbes agrosque amplectatur."

XXVIII. Ad ea Philippus longe aliam, quam adversus Thessalos Perrhæbosque nuper, ingressus disserendi viam, "Non cum Maronitis," inquit, "mihi aut cum Eumene disceptatio est; sed jam vobiscum, Romani; a quibus nihil æqui me impetraré jam diu animadverto. Civitates Macedonum, quæ a me inter inducias defecerant, reddi mihi æquum censebam: non quia magna accessio ea regni futura esset, (sunt enim et parva oppida, et in finibus extremis posita), sed quia multum ad reliquos Macedonas continendos exemplum pertinebat. Negatum est mihi. Bello Ætolico Lamiam oppugnare jussus a consule Manio Acilio, cum diu fatigatus ibi prœliis operibusque essem, transcendentem me jam muros a captâ prope urbe revocavit consul, et abducere copias inde coëgit. Ad hujus solatium injuriæ permissum est, ut Thessaliæ Perrhæbiæque et Athamanum reciperem quædam castella magis, quam urbes: ea quoque ipsa vos mihi, Q. Cæcili, paucos ante dies ademisti. Pro non dubio, paulo ante, (si Diis placet) legati Eumenis sumebant, quæ Antiochi fuerunt, Eumenem æquius esse, quam me, habere: id ego aliter longe judico esse. Eumenes enim, non nisi vicissent Romani, sed nisi bellum gessissent, manere in regno suo non potuit. Itaque ille vestrum meritum habet, non vos illius: mei autem regni, tantum aberat, ut ulla pars in discrimine fuerit, ut tria millia talentûm, et quinquaginta tectas naves, et omnes Græciæ civitates, quas antea tenuissem, pollicentem ultro Antiochum in mercedem societatis sim adspernatus: hostemque ei me esse prius etiam, quam Manius Acilius exercitum in Græciam trajiceret, præ me tuli: et cum eo consule belli partem, quamcumque mihi delegavit, gessi: et insequenti consuli L. Scipioni, cum terrâ statuisset ducere exercitum ad Hellespontum, non iter tantum per regnum nostrum dedi, sed vias etiam munivi, pontes feci, com-

meatus præbui: nec per Macedoniam tantum, sed per Thraciam etiam, ubi, inter cætera, pax quoque præstanda a barbaris erat. Pro hoc studio meo erga vos, ne dicam merito, utrum adjicere vos, Romani, aliquid, et amplificare et augere regnum meum munificentiâ vestrâ oportebat, an, quæ haberem aut meo jure aut beneficio vestro, eripere? id quod nunc facitis. Macedonum civitates, quas regni mei fuisse fatemini, non restituuntur. Eumenes, tamquam ad Antiochum, ad spoliandum me venit; et (si Diis placet) decem legatorum decretum calumniæ impudentissimæ prætendit: quo maxime et refelli et coargui potest. Disertissime enim planissimeque in eo scriptum est, Chersonesum et Lysimachiam Eumeni dari. Ubi tandem Ænus, et Maronea, et Thraciæ civitates adscriptæ sunt? Quod ab illis ne postulare quidem est ausus, id apud vos, tamquam ab illis impetraverit, obtinebit? Quo in numero me apud vos esse velitis, refert. Si tamquam inimicum et hostem insectari propositum est, pergite, ut cœpistis, facere. Sin aliquis respectus est mei, ut socii atque amici regis, deprecor, ne me tantâ injuriâ dignum judicetis."

XXIX. Movit aliquantum oratio regis legatos: itaque medio responso rem suspenderunt: "Si decem legatorum decreto Eumeni datæ civitates eæ essent, nihil se mutare: si Philippus bello cepisset eas, præmium victoriæ jure belli habiturum: si neutrum eorum foret, placere cognitionem senatui reservari; et, ut omnia in integro manerent, præsidia, quæ in iis urbibus sint, deduci." Hæ causæ maxime animum Philippi alienaverunt ab Romanis; ut non a Perseo filio ejus novis causis motum, sed ob has a patre bellum relictum filio, videri possit. Romæ nulla belli Macedonici suspicio erat. L. Manlius proconsul ex Hispaniâ redierat: cui postulanti ab senatu in æde Bellonæ triumphum rerum gestarum magnitudo impetrabilem faciebat, exemplum obstabat; quod ita

comparatum more majorum erat, ne quis, qui exercitum non deportâsset, triumpharet, nisi perdomitam pacatamque provinciam tradidisset successori. Medius tamen honos Manlio habitus, ut ovans Urbem iniret. Tulit coronas aureas quinquaginta duas; auri præterea pondo centum triginta duo; argenti sedecim millia trecenta: et pronuntiavit in senatu, decem millia pondo argenti, et octoginta auri, Q. Fabium quæstorem advehere: id quoque se in ærarium illaturum. Magnus motus servilis eo anno in Apuliâ fuit. Tarentum provinciam L. Postumius prætor habebat. Is de pastorum conjuratione, qui vias latrociniis pascuaque publica infesta habuerant, quæstionem severe exercuit: ad septem millia hominum condemnavit: multi inde fugerunt; de multis sumtum est supplicium. Consules, diu retenti ad Urbem delectibus, tandem in provincias profecti sunt.

XXX. Eodem anno in Hispaniâ prætores C. Calpurnius et L. Quintius, cum primo vere ex hibernis copias eductas in Bæturiâ junxissent, in Carpetaniam, ubi hostium castra erant, progressi sunt, communi animo consilioque parati rem gerere. Haud procul Hippone et Toleto urbibus inter pabulatores pugna orta est: quibus dum utrimque subvenitur a castris, paulatim omnes copiæ in aciem eductæ sunt. In eo tumultuario certamine, et loca sua et genus pugnæ pro hoste fuêre: duo exercitus Romani fusi atque in castra compulsi sunt: non institêre perculsis hostes. Prætores Romani, ne postero die castra oppugnarentur, silentio proximæ noctis tacito signo exercitum abduxerunt. Luce primâ Hispani acie instructâ ad vallum accesserunt; vacuaque præter spem castra ingressi, quæ derelicta inter nocturnam trepidationem erant, diripuerunt; regressique in sua castra, paucos dies quietis stativis manserunt. Romanorum sociorumque, in prœlio fugâque, ad quinque millia occisa; quorum se spoliis hostes armârunt: inde ad Tagum flumen profecti sunt. Prætores interim Romani omne

id tempus contrahendis ex civitatibus sociis Hispanorum auxiliis, reficiendisque ab terrore adversæ pugnæ militum animis, consumserunt. Ubi satis placuêre vires, et jam miles quoque, ad delendam priorem ignominiam, hostem poscebat; duodecim millia passuum ab Tago flumine posuerunt castra: inde tertiâ vigiliâ sublatis signis, quadrato agmine principio lucis ad Tagi ripam pervenerunt. Trans fluvium in colle hostium castra erant: extemplo, quâ duobus locis vada nudabat amnis, dexterâ parte Calpurnius, lævâ Quintius, exercitum traduxerunt; quieto hoste, dum miratur subitum adventum, consultatque; qui tumultum injicere trepidantibus in ipso transitu amnis potuisset. Interim Romani, impedimentis quoque omnibus traductis contractisque in unum locum, quia jam moveri videbant hostem, nec spatium erat castra communiendi, aciem instruxerunt. In medio locatæ quinta Calpurnii legio et octava Quintii: id robur toto exercitu erat. Campum apertum usque ad hostium castra habebant, liberum a metu insidiarum.

XXXI. Hispani, postquam in citeriore ripâ duo Romanorum agmina conspexerunt, ut, priusquam se jungere atque instruere possent, occuparent eos, castris repente effusi cursu ad pugnam tendunt. Atrox in principio prœlium fuit, et Hispanis recenti victoriâ ferocibus, et insuetâ ignominiâ milite Romano accenso. Acerrime media acies, duæ fortissimæ legiones, dimicabant; quas cum aliter moveri loco non posse hostis cerneret, cuneo instituit pugnare: et usque plures confertioresque, medios urgebant. Ibi postquam laborare aciem Calpurnius prætor vidit, T. Quintilium Varum et L. Juventium Thalnam legatos ad singulas legiones adhortandas propere mittit. Docere et monere jubet, "in illis spem omnem vincendi et retinendæ Hispaniæ esse. Si illi loco cedant, neminem ejus exercitûs non modo Italiam, sed ne Tagi quidem ulteriorem ripam, unquam visurum." Ipse, cum equitibus duarum legionum paululum circum-

vectus, in cuneum hostium, qui mediam urgebat aciem, ab latere incurrit. Quintius cum suis equitibus alterum hostium latus invadit: sed longe acrius Calpurniani equites pugnabant, et prætor ipse ante alios: nam et primus hostem percussit, et ita se immiscuit mediis, ut vix, utrius partis esset, nosci posset: et equites prætoris eximiâ virtute, et equitum pedites, accensi sunt. Pudor movit primos centuriones, qui inter tela hostium prætorem conspexerunt. Itaque urgere signiferos pro se quisque, jubere inferre signa, et confestim militem sequi. Renovatur ab omnibus clamor: impetus fit velut ex superiore loco. Haud secus ergo, quam torrentis modo, fundunt sternuntque perculsos; nec sustineri, alii super alios inferentes sese, possunt. Fugientes in castra equites persecuti sunt, et permixti turbæ hostium intra vallum penetraverunt: ubi ab relictis in præsidio castrorum prœlium instauratum; coactique sunt Romani equites descendere ex equis. Dimicantibus iis, legio quinta supervenit: deinde, ut quæque potuerant, copiæ affluebant. Cæduntur passim Hispani per tota castra; nec plus quam quatuor millia hominum effugerunt: inde tria millia fere, qui arma retinuerant, montem propinquum ceperunt; mille semiermes maxime per agros palati sunt. Supra triginta quinque millia hostium fuerant, ex quibus tam exigua pars pugnæ superfuit. Signa capta centum triginta tria. Romani sociique paulo plus sexcenti, et provincialium auxiliorum centum quinquaginta ferme, ceciderunt. Tribuni militum quinque amissi, et pauci equites Romani, cruentæ maxime victoriæ speciem fecerunt. In castris hostium, quia ipsis spatium sua communiendi non fuerat, manserunt. Pro concione postero die laudati donatique a C. Calpurnio equites phaleris: pronuntiavitque, eorum maxime operâ hostes fusos, castra capta et expugnata esse. Quintius, alter prætor, suos equites catellis ac fibulis donavit: donati et

centuriones ex utriusque exercitu permulti; maxime qui mediam aciem tenuerunt.

XXXII. Consules, delectibus aliisque, quæ Romæ agendæ erant, peractis rebus, in Ligures provinciam exercitum duxerunt. Sempronius, a Pisis profectus in Apuanos Ligures, vastando agros, urendoque vicos et castella eorum, aperuit saltum usque ad fluvium Macram et Lunæ portum. Hostes montem, antiquam sedem majorum suorum, ceperunt; et inde, superatâ locorum iniquitate, prœlio dejecti sunt. Et Ap. Claudius felicitatem virtutemque collegæ in Liguribus Ingaunis æquavit secundis aliquot prœliis: sex præterea oppida eorum expugnavit: multa millia hominum in iis cepit: belli auctores tres et quadraginta securi percussit. Jam comitiorum appetebat tempus: prior tamen Claudius, quam Sempronius, cui sors comitia habendi obtigerat, Romam venit; quia P. Claudius, frater ejus, consulatum petebat. Competitores habebat patricios L. Æmilium, Q. Fabium, Ser. Sulpicium Galbam, veteres candidatos, et ab repulsis eo magis debitum, quia primo negatus erat, honorem repetentes: etiam, quia plus quam unum ex patriciis creari non licebat, arctior petitio quatuor petentibus erat. Plebeii quoque gratiosi homines petebant, L. Porcius, Q. Terentius Culleo, Cn. Bæbius Tamphilus; et hi repulsi, in spem impetrandi tandem aliquando honoris dilati. Claudius unus ex omnibus novus candidatus erat. Opinione hominum haud dubie destinabantur Q. Fabius Labeo et L. Porcius Licinus: sed Claudius consul, sine lictoribus cum fratre toto foro volitando, clamitantibus adversariis et majore parte senatûs, "meminisse eum debere prius, se consulem populi Romani, quam fratrem P. Claudii, esse: quin ille, sedens pro tribunali, aut arbitrum aut tacitum spectatorem comitiorum se præberet?" coërceri tamen ab effuso studio nequiit. Magnis contentionibus tribunorum quoque

plebei, qui aut contra consulem aut pro studio ejus pugnabant, comitia aliquoties turbata; donec pervicit Appius, ut, dejecto Fabio, fratrem traheret. Creatus P. Claudius Pulcher præter spem suam et cæterorum: locum suum tenuit L. Porcius Licinus, quia moderatis studiis, non vi Claudianâ, inter plebeios certatum est. Prætorum inde comitia sunt habita. C. Decimius Flavus, P. Sempronius Longus, P. Cornelius Cethegus, Q. Nævius Matho, C. Sempronius Blæsus, A. Terentius Varro, prætores facti. Hæc eo anno, quo Ap. Claudius, M. Sempronius, consules fuerunt, domi militiæque gesta.

XXXIII. Principio insequentis anni P. Claudius, L. Porcius consules, cum Q. Cæcilius, M. Bæbius, et Ti. Sempronius, qui ad disceptandum inter Philippum et Eumenem reges Thessalorumque civitates missi erant, legationem renuntiâssent, regum quoque eorum civitatiumque legatos in senatum introduxerunt. Eadem utrimque iterata, quæ dicta apud legatos in Græciâ erant. Aliam deinde legationem novam Patres, cujus princeps Ap. Claudius fuit, in Macedoniam et in Græciam decreverunt, ad visendum, redditæne civitates Thessalis et Perrhæbis essent. Iisdem mandatum, ut ab Æno et Maroneâ præsidia deducerentur, maritimaque omnis Thraciæ ora a Philippo et Macedonibus liberaretur. Peloponnesum quoque adire jussi, unde prior legatio discesserat incertiore statu rerum, quam si non venissent: nam, super cætera, etiam sine responso dimissi, nec datum petentibus erat Achæorum concilium. De quâ re querente graviter Q. Cæcilio, simul Lacedæmoniis deplorantibus mœnia diruta, abductam plebem in Achaiam et venumdatam, ademtas, quibus ad eam diem civitas stetisset, Lycurgi leges, Achæi maxime concilii negati crimen excusabant, recitando legem, quæ, nisi belli pacisve causâ, et cum legati ab senatu cum literis aut scriptis mandatis ve-

nirent, vetaret indici concilium. Ea ne postea excusatio esset, ostendit senatus, curæ iis esse debere, ut Romanis legatis semper adeundi concilium gentis potestas fieret; quemadmodum et illis, quoties vellent, senatus daretur.

XXXIV. Dimissis iis legationibus, Philippus, a suis certior factus, cedendum civitatibus, deducendaque præsidia esse, infensus omnibus, in Maronitas iram effundit. Onomasto, qui præerat maritimæ oræ, mandat, ut partis adversæ principes interficeret. Ille, per Cassandrum quemdam (unum ex regiis jam diu habitantem Maroneæ) nocte Thracibus intromissis, velut in bello captâ urbe, cædem fecit. Id apud Romanos legatos querentes tam crudeliter adversus innoxios Maronitas, tam superbe adversus populum Romanum factum, ut, quibus libertatem restituendam senatus censuisset, ii pro hostibus trucidarentur, abnuebat, "quidquam eorum ad se, aut quemquam suorum, pertinere. Seditione inter ipsos dimicatum, cum alii ad se, alii ad Eumenem civitatem traherent. Id facile scituros esse: percontarentur ipsos Maronitas;" haud dubius, perculsis omnibus terrore tam recentis cædis, neminem hiscere adversus se ausurum. Negare Appius, "Rem evidentem pro dubiâ quærendam. Si ab se culpam removere vellet, Onomastum et Cassandrum, per quos acta res diceretur, mitteret Romam, ut eos senatus percontari posset." Primo adeo perturbavit ea vox regem, ut non color, non vultus ei constaret: deinde, collecto tandem animo, "Cassandrum, qui Maroneæ fuisset, si utique vellent, se missurum," dixit. "Ad Onomastum quidem quid eam rem pertinere, qui non modo Maroneæ, sed ne in regione quidem propinquâ fuisset?" Et parcebat magis Onomasto, honoratiori amico; et eumdem indicem haud paulo plus timebat; quia et ipse sermonem cum eo contulerat, et multorum talium ministrum et conscium habebat. Cassander quo-

que, missis, qui per Epirum ad mare prosequerentur eum, ne quâ indicium emanaret, veneno creditur sublatus.

XXXV. Et legati a Philippi colloquio ita digressi sunt, ut præ se ferrent, nihil eorum sibi placere: et Philippus, minime, quin rebellandum esset, dubius, quia tamen immaturæ ad id vires erant, ad moram interponendam, Demetrium, minorem filium, mittere Romam, simul ad purganda crimina, simul ad deprecandam iram senatûs, statuit; satis credens, ipsum etiam juvenem, quod Romæ obses specimen regiæ indolis dedisset, aliquid momenti facturum. Interim per speciem auxilii Byzantiis ferendi, re ipsâ ad terrorem regulis Thracum injiciendum, profectus, perculsis iis uno prœlio, et Amadoco duce capto, in Macedoniam rediit; missis ad accolas Istri fluminis barbaros, ut in Italiam irrumperent, sollicitandos. Et in Peloponneso adventus Romanorum legatorum, qui ex Macedoniâ in Achaïam ire jussi erant, exspectabatur; adversus quos ut præparata consilia haberent, Lycortas prætor concilium indixit. Ibi de Lacedæmoniis actum. "Ex hostibus eos accusatores factos: et periculum esse, ne victi magis timendi forent, quam bellantes fuissent: quippe in bello sociis Romanis Achæos usos; nunc eosdem Romanos æquiores Lacedæmoniis, quam Achæis, esse: ubi Areus etiam et Alcibiades, ambo exsules, suo beneficio restituti, legationem Romam adversus gentem Achæorum ita de ipsis meritam suscepissent, adeoque infestâ oratione usi essent, ut patriâ pulsi, non restituti in eam, viderentur." Clamor undique ortus, referret nominatim de iis: et, cum omnia irâ, non consilio, gererentur, capitis damnati sunt. Paucos post dies Romani legati venerunt: his Clitore in Arcadiâ datum est concilium.

XXXVI. Priusquam agerent quidquam, terror Achæis injectus erat, et cogitatio, quam non ex æquo disceptatio futura esset; quod Areum et Alcibiadem,

capitis ab se in concilio proximo damnatos, cum legatis videbant; nec hiscere quisquam audebat. Appius ea, quæ apud senatum questi erant Lacedæmonii, displicere senatui ostendit: "cædem primum ad [conflictum] factam eorum qui a Philopœmene ad causam dicendam evocati venissent: deinde, cum in homines ita sævitum esset, ne in ullâ parte crudelitas eorum cessaret, muros dirutos urbis nobilissimæ esse, leges vetustissimas abrogatas, inclytamque per gentes Lycurgi disciplinam sublatam." Hæc cum Appius dixisset, Lycortas, et quia prætor, et quia Philopœmenis (auctoris omnium, quæ Lacedæmone acta fuerant) factionis erat, ita respondit: "Difficilior nobis, Ap. Claudi, apud vos oratio est, quam Romæ nuper apud senatum fuit. Tunc enim Lacedæmoniis accusantibus respondendum erat: nunc a vobis ipsis accusati sumus, apud quos causa dicenda est: quam iniquitatem conditionis subimus illâ spe, judicis animo te auditurum esse, positâ contentione, quâ paulo ante egisti. Ego certe, cum ea, quæ et hîc antea apud Q. Cæcilium, et pôstea Romæ questi sunt Lacedæmonii, a te paulo ante relata sint, non tibi, sed illis, me apud te respondere credam. Cædem objicitis eorum, qui, a Philopœmene prætore evocati ad causam dicendam, interfecti sunt. Hoc ego crimen non modo a vobis, Romani, sed ne apud vos quidem, nobis objiciendum fuisse arbitror. Quid ita? quia in vestro fœdere erat, ut maritimis urbibus abstinerent Lacedæmonii. Quo tempore, armis captis, urbes, a quibus abstinere jussi erant, nocturno impetu occupaverunt, si T. Quintius, si exercitus Romanus, sicut antea, in Peloponneso fuisset, eo nimirum capti et oppressi confugissent. Cum vos procul essetis, quo alio, nisi ad nos socios vestros, quos antea Gythio opem ferentes, quos Lacedæmonem vobiscum simili de causâ oppugnantes viderant, confugerent? Pro vobis igitur justum piumque bellum suscepimus. Quod cum alii laudent, reprehendere ne Lacedæmonii

quidem possint, Dii quoque ipsi comprobaverint, qui nobis victoriam dederunt; quonam modo ea, quæ belli jure acta sunt, in disceptationem veniunt? quorum tamen maxima pars nihil pertinet ad nos. Nostrum est, quod evocavimus eos ad causam dicendam, qui ad arma multitudinem exciverant, qui expugnaverant maritima oppida, qui diripuerant, qui cædem principum fecerant. Quod vero illi, venientes in castra, interfecti sunt, vestrum est, Areu et Alcibiade, qui nunc nos (si Diis placet) accusatis, non nostrum. Exsules Lacedæmoniorum (quo in numero hi quoque duo fuerunt) et tunc nobiscum erant, et, quod domicilium sibi delegerant maritima oppida, se petitos credentes, in eos, quorum operâ patriâ extorres ne in tuto quidem exsilio posse consenescere se indignabantur, impetum fecerunt. Lacedæmonii igitur Lacedæmonios, non Achæi, interfecerunt: nec, jure an injuriâ cæsi sint, argumentari refert.

XXXVII. "'At enim illa certe vestra sunt, Achæi, quod leges disciplinamque vetustissimam Lycurgi sustulistis, quod muros diruistis.' Quæ utraque ab iisdem objici quî possunt? cum muri Lacedæmoniis non ab Lycurgo, sed paucos ante annos ad dissolvendam Lycurgi disciplinam, exstructi sint. Tyranni enim nuper eos, arcem et munimentum sibi, non civitati, paraverunt. Et, si exsistat hodie ab inferis Lycurgus, gaudeat ruinis eorum, et nunc se patriam et Spartam antiquam agnoscere dicat. Non Philopœmenem exspectare, nec Achæos, sed vos ipsi, Lacedæmonii, vestris manibus amoliri et diruere omnia tyrannidis vestigia debuistis. Vestræ enim illæ deformes veluti cicatrices servitutis erant: et, cum, sine muris, per octingentos prope annos liberi, aliquando etiam principes Græciæ fuissetis; muris, velut compedibus, circumdatis vincti, per centum annos servistis. Quod ad leges ademtas attinet, ego antiquas Lacedæmoniis leges tyrannos ademisse arbitror; nos non suas ademisse, quas non habebant, sed nostras

leges dedisse; nec male consuluisse civitati, cum concilii nostri eam fecerimus, et nobis miscuerimus, ut corpus unum et concilium totius Peloponnesi esset. Tunc, ut opinor, si aliis ipsi legibus viveremus, alias istis injunxissemus, queri, se iniquo jure esse, et indignari possent. Scio ego, Ap. Claudi, hanc orationem, quâ sum adhuc usus, neque sociorum apud socios, neque liberæ gentis esse; sed vere servorum disceptantium apud dominos. Nam, si non vana illa vox præconis fuit, quâ liberos esse omnium primos Achæos jussistis, si fœdus ratum est, si societas et amicitia ex æquo observatur; cur ego, quid, Capuâ captâ, feceritis Romani, non quæro; vos rationem reposcitis, quid Achæi Lacedæmoniis bello victis fecerimus? Interfecti aliqui sunt; finge, a nobis. Quid? vos senatores Campanos securi non percussistis? Muros diruimus: vos non muros tantum, sed urbem et agros ademistis. 'Specie,' inquis, 'æquum est fœdus: re apud Achæos precaria libertas, apud Romanos etiam imperium est.' Sentio, Appi, et, si non oportet, non indignor; sed oro vos, quantumlibet intersit inter Romanos et Achæos, modo ne in æquo hostes vestri nostrique apud vos sint, ac nos socii; immo ne meliore jure sint. Nam, ut in æquo essent, nos fecimus, cum leges iis nostras dedimus; cum, ut Achæi concilii essent, effecimus. Parum est victis, quod victoribus satis est: plus postulant hostes, quam socii habent. Quæ jurejurando, quæ monimentis litterarum in lapide insculptis in æternam memoriam sancta atque sacrata sunt, ea cum perjurio nostro tollere parant. Veremur quidem vos, Romani, et, si ita vultis, etiam timemus: sed plus et veremur et timemus Deos immortales." Cum assensu maximæ partis est auditus, et locutum omnes pro majestate magistratûs censebant; ut facile appareret, molliter agendo dignitatem suam tenere Romanos non posse. Tum Appius, "suadere se magnopere Achæis," dixit, "ut, dum liceret voluntate suâ facere, gratiam

inirent, ne mox inviti et coacti facerent." Hæc vox audita quidem cum omnium gemitu est; sed metum injecit imperata recusandi. Id modo petierunt, ut Romani, quæ viderentur, de Lacedæmoniis mutarent, nec Achæos religione obstringerent, irrita ea, quæ jurejurando sanxissent, faciendi. Damnatio tantum Arei et Alcibiadis, quæ nuper facta erat, sublata est.

XXXVIII. Romæ, principio ejus anni, cum de provinciis consulum et prætorum actum esset, consulibus Ligures, quia bellum nusquam alibi erat, decreti. Prætores, C. Decimius Flavus urbanam, P. Cornelius Cethegus inter cives et peregrinos sortiti sunt; C. Sempronius Blæsus Siciliam, Q. Nævius Matho Sardiniam, et ut idem de veneficiis quæreret, A. Terentius Varro Hispaniam citeriorem, P. Sempronius Longus Hispaniam ulteriorem. De iis duabus provinciis legati per id fere tempus, L. Juventius Thalna et T. Quintilius Varus, venerunt; qui, quantum bellum jam profligatum in Hispaniâ esset, senatu edocto, postulârunt simul, ut, pro rebus tam prospere gestis, Diis immortalibus haberetur honos, et ut prætoribus exercitum deportare liceret. Supplicatio in biduum decreta est: de legionibus deportandis, cum de consulum prætorumque exercitibus ageretur, rem integram referri jusserunt. Paucos post dies consulibus in Ligures binæ legiones, quas Ap. Claudius et M. Sempronius habuerant, decretæ sunt. De exercitibus Hispaniensibus magna contentio fuit inter novos prætores et amicos absentium, Calpurnii Quintiique. Utraque causa tribunos plebis, utraque consules habebat: hi, se intercessuros senatûs-consulto, si deportandos censerent exercitus, denuntiabant; illi, si hæc intercessio fieret, nullam rem aliam se decerni passuros. Victa postremo absentium gratia est, et senatûs-consultum factum, "Ut prætores quatuor millia peditum Romanorum scriberent, quadringentos equites, et quinque millia sociorum peditum Latini nominis, quingentos equites, quos secum in Hispa-

niam portarent: cum eas legiones quatuor descripsissent, quod plus, quam quina millia peditum, treceni equites, in singulis legionibus esset, dimitterent: eos primum, qui emerita stipendia haberent; deinde, ut cujusque fortissimâ operâ Calpurnius et Quintius in prœlio usi essent."

XXXIX. Hac sedatâ contentione, alia subinde C. Decimii prætoris morte exorta est. Cn. Sicinius et L. Pupius, qui ædiles proximo anno fuerant, et C. Valerius flamen Dialis, et Q. Fulvius Flaccus (is, quia ædilis curulis designatus erat, sine togâ candidâ, sed maximâ ex omnibus contentione) petebant: certamenque ei cum flamine erat: et postquam primo æquare, mox superare etiam est visus, pars tribunorum plebis negare, rationem ejus habendam esse, quod duos simul unus magistratus, præsertim curules, neque capere posset, nec gerere; pars legibus eum solvi æquum censere, ut, quem vellet, prætorem creandi populo potestas fieret. L. Porcius consul primo in eâ sententiâ esse, ne nomen ejus acciperet: deinde, ut ex auctoritate senatûs idem faceret, convocatis Patribus, "referre se ad eos," dixit, "quod, nec jure ullo, nec exemplo tolerabili liberæ civitati, ædilis curulis designatus præturam peteret, sibi, nisi quid aliud iis videretur, in animo esse, e lege comitia habere." Patres censuerunt, uti L. Porcius consul cum Q. Fulvio ageret, ne impedimento esset, quo minus comitia prætoris in locum C. Decimii subrogandi e lege haberentur. Agenti consuli ex senatûs-consulto respondit Flaccus, nihil, quod se indignum esset, facturum. Medio responso spem ad voluntatem interpretantibus fecerat, cessurum Patrum auctoritati esse. Comitiis acrius etiam, quam ante, petebat, criminando, extorqueri sibi a consule et senatu populi Romani beneficium, et invidiam geminati honoris fieri; tamquam non appareret, ubi designatus prætor esset, extemplo ædilitate se abdicaturum. Consul, cum et pertinaciam petentis crescere, et favorem po-

puli magis magisque in eum inclinari cerneret, dimissis comitiis, senatum vocavit. Censuerunt frequentes, "quoniam Flaccum auctoritas Patrum nihil movisset, ad populum cum Flacco agendum." Concione advocatâ, cum egisset consul; ne tum quidem de sententiâ motus, gratias populo Romano egit, "quod tanto studio, quotiescumque declarandæ voluntatis potestas facta esset, prætorem se voluisset facere. Ea sibi studia civium suorum destituere non in animo esse." Hæc vero tam obstinata vox tantum ei favorem accendit, ut haud dubius prætor esset, si consul accipere nomen vellet. Ingens certamen tribunis, et inter se ipsos, et cum consule, fuit; donec senatus a consule est habitus, decretumque: "quoniam, prætoris subrogandi comitia ne legibus fierent, pertinacia Q. Flacci et prava studia hominum impedirent, senatum censere, satis prætorum esse: P. Cornelius utramque in Urbe jurisdictionem haberet, Apollinique ludos faceret."

XL. His comitiis prudentiâ et virtute senatûs sublatis, alia majoris certaminis, quo et majore de re, et inter plures potentioresque viros, sunt exorta. Censuram summâ contentione petebant L. Valerius Flaccus, P. et L. Scipiones, Cn. Manlius Vulso, L. Furius Purpureo, patricii: plebeii autem, M. Porcius Cato, M. Fulvius Nobilior, Ti. et M. Sempronii, Longus et Tuditanus: sed omnes patricios plebeiosque nobilissimarum familiarum M. Porcius longe anteibat. In hoc viro tanta vis animi ingeniique fuit, ut, quocumque loco natus esset, fortunam sibi ipse facturus fuisse videretur. Nulla ars, neque privatæ neque publicæ rei gerendæ, ei defuit. Urbanas rusticasque res pariter callebat. Ad summos honores alios scientia juris, alios eloquentia, alios gloria militaris provexit: huic versatile ingenium sic pariter ad omnia fuit, ut natum ad id unum diceres, quodcumque ageret. In bello manu fortissimus, multisque insignibus clarus pugnis; idem, postquam ad magnos

honores pervenit, summus imperator; idem in pace, si jus consuleres, peritissimus; si causa oranda esset, eloquentissimus; nec is tantum, cujus lingua vivo eo viguerit, monimentum eloquentiæ nullum exstet: vivit immo vigetque eloquentia ejus, sacrata scriptis omnis generis. Orationes et pro se multæ, et pro aliis, et in alios: nam non solum accusando, sed etiam causam dicendo, fatigavit inimicos. Simultates nimio plures et exercuerunt eum, et ipse exercuit eas: nec facile dixeris, utrum magis presserit eum nobilitas, an ille agitaverit nobilitatem. Asperi procul dubio animi, et linguæ acerbæ et immodice liberæ fuit; sed invicti a cupiditatibus animi, et rigidæ innocentiæ; contemtor gratiæ, divitiarum. In parcimoniâ, in patientiâ laboris, periculi, ferrei prope corporis animique; quem ne senectus quidem, quæ solvit omnia, fregerit: qui sextum et octogesimum annum agens causam dixerit, ipse pro se oraverit, scripseritque; nonagesimo anno Ser. Galbam ad populi adduxerit judicium.

XLI. Hunc, sicut omni vitâ, tum petentem premebat nobilitas: coierantque (præter L. Flaccum, qui collega in consulatu fuerat) candidati omnes ad dejiciendum honore eum; non solum ut ipsi potius adipiscerentur, nec quia indignabantur novum hominem censorem videre; sed etiam quod tristem censuram, periculosamque multorum famæ, et ab læso a plerisque, et lædendi cupido, exspectabant. Etenim tum quoque minitabundus petebat, "refragari sibi, qui liberam et fortem censuram timerent," criminando: et simul L. Valerio suffragabatur: "Illo uno collegâ, castigare se nova flagitia, et priscos mores revocare, posse." His accensi homines, adversâ nobilitate, non M. Porcium modo censorem fecerunt, sed etiam collegam ei L. Valerium Flaccum adjecerunt. Secundum comitia censorum, consules prætoresque in provincias profecti sunt, præter Q. Nævium, quem quatuor non minus menses, priusquam in Sardiniam iret, quæstiones veneficii (quarum magnam partem extra

Urbem per municipia conciliabulaque habuit, quia ita aptius visum erat) tenuerunt. Si Antiati Valerio credere libet, ad duo hominum millia damnavit. Et L. Postumius prætor, cui Tarentum provincia evenerat, magnas pastorum conjurationes vindicavit, et reliquias Bacchanalium quæstionis cum omni exsecutus est curâ: multos, qui aut citati non affuerant, aut vades deseruerant, in eâ regione Italiæ latentes, partim noxios judicavit, partim comprehensos Romam ad senatum misit. In carcerem omnes a P. Cornelio conjecti sunt.

XLII. In Hispaniâ ulteriore, fractis proximo bello Lusitanis, quietæ res fuerunt: in citeriore A. Terentius in Suessetanis oppidum Corbionem vineis et operibus expugnavit, captivos vendidit. Quieta deinde hiberna et citerior provincia habuit. Veteres prætores, C. Calpurnius Piso et L. Quintius, Romam redierunt: utrique magno Patrum consensu triumphus est decretus. Prior C. Calpurnius de Lusitanis et Celtiberis triumphavit: coronas aureas tulit octoginta tres, et duodecim millia pondo argenti. Paucos post dies L. Quintius Crispinus ex iisdem Lusitanis Celtiberisque triumphavit: tantumdem auri atque argenti in eo triumpho translatum. Censores, M. Porcius et L. Valerius, metu mixtâ exspectatione, senatum legerunt: septem moverunt senatu; ex quibus unum insignem et nobilitate et honoribus, L. Quintium Flamininum consularem. Patrum memoriâ institutum fertur, ut censores motis senatu adscriberent notas. Catonis et aliæ quidem acerbæ orationes exstant in eos, quos aut senatorio loco movit, aut quibus equos ademit: longe gravissima in L. Quintium oratio est, quâ si accusator ante notam, non censor post notam, usus esset, retinere Quintium in senatu ne frater quidem T. Quintius, si tum censor esset, potuisset. Inter cætera objecit ei, Philippum Pœnum, carum ac nobile scortum, ab Româ in Galliam provinciam spe ingentium donorum perductum: eum

puerum, per lasciviam cum cavillaretur, exprobrare consuli persæpe solitum, quod sub ipsum spectaculum gladiatorium abductus ab Româ esset, ut obsequium amatori venditaret. Forte epulantibus iis, cum jam vino incaluissent, nuntiatum in convivio esse, nobilem Boium cum liberis transfugam venisse; convenire consulem velle, ut ab eo fidem præsens acciperet. Introductum in tabernaculum per interpretem alloqui consulem cœpisse. Inter cujus sermonem Quintius scorto, "Vis tu," inquit, "quoniam gladiatorium spectaculum reliquisti, jam hunc Gallum morientem videre?" Et cum is vixdum serio annuisset, ad nutum scorti consulem stricto gladio, qui super caput pendebat, loquenti Gallo caput primum percussisse, deinde fugienti, fidemque populi Romani, atque eorum qui aderant, imploranti, latus transfodisse.

XLIII. Valerius Antias, ut qui nec Catonis orationem legisset, et fabulæ tantum sine auctore editæ credidisset, aliud argumentum, simile tamen et libidine et crudelitate, peragit. Placentiæ famosam mulierem, cujus amore deperiret, in convivium arcessitam scribit: ibi jactantem sese scorto inter cætera retulisse, quam acriter quæstiones exercuisset, et quam multos capitis damnatos in vinculis haberet, quos securi percussurus esset: tum illam, infra eum accubantem, negâsse, unquam vidisse quemquam securi [ferientem,] et pervelle id videre: hîc indulgentem amatorem, unum ex illis miseris, attrahi jussum, securi percussisse. Facinus, sive eo modo, quo censor objecit, sive, ut Valerius tradit, commissum est, sævum atque atrox: inter pocula atque epulas, ubi libare Diis dapes, ubi bene precari mos esset, ad spectaculum scorti procacis, in sinu consulis recubantis, mactatam humanam victimam esse, et cruore mensam respersam. In extremâ oratione Catonis conditio Quintio fertur, ut, si id factum negaret, cæteraque quæ objecisset, sponsione defenderet sese: sin fateretur, ignominiâne suâ quemquam doliturum,

censeret, cum ipse, vino et Venere amens, sanguine hominis in convivio lusisset?

XLIV. In equitatu recognoscendo, L. Scipioni Asiageni ademtus equus: in censibus quoque accipiendis tristis et aspera in omnes ordines censura fuit. Ornamenta et vestem muliebrem et vehicula, quæ pluris quam quindecim millium æris essent, in censum [referre viatores] jussit: item mancipia minora annis viginti, quæ post proximum lustrum decem millibus æris, aut eo pluris, venissent, uti ea quoque decies tanto pluris, quam quanti essent, æstimarentur; et his rebus omnibus terni in millia æris attribuerentur. Aquam publicam omnem, in privatum ædificium aut agrum fluentem, ademerunt; et, quæ in loca publica inædificata immolitave privati habebant, intra dies triginta demoliti sunt. Opera deinde facienda ex decretâ in eam rem pecuniâ, lacus sternendos lapide, detergendasque, quâ opus esset, cloacas; in Aventino et in aliis partibus, quâ nondum erant, faciendas locaverunt. Et separatim Flaccus molem ad Neptunias aquas, ut iter populo esset, et viam per Formianum montem. Cato atria duo, Mænium et Titium in lautumiis, et quatuor tabernas, in publicum emit; basilicamque ibi fecit, quæ Porcia appellata est. Et vectigalia summis pretiis, ultro tributa infimis, locaverunt: quas locationes cum senatus, precibus et lacrymis publicanorum victus, induci, et de integro locari jussisset; censores, edicto submotis ab hastâ, qui ludificati priorem locationem erant, omnia eadem paulum imminutis pretiis locaverunt. Nobilis censura fuit, simultatiumque plena; quæ M. Porcium (cui acerbitas ea assignabatur) per omnem vitam exercuerunt. Eodem anno coloniæ duæ, Potentia in Picenum, Pisaurum in Gallicum agrum, deductæ sunt. Sena jugera in singulos data. Diviserunt agrum, coloniasque deduxerunt, iidem tresviri, Q. Fabius Labeo, et M. et Q. Fulvii, Flaccus et

Nobilior. Consules ejus anni nec domi nec militiæ memorabile quidquam egerunt.

XLV. In insequentem annum creârunt consules M. Claudium Marcellum, Q. Fabium Labeonem. M. Claudius, Q. Fabius, idibus Martiis, quo die consulatum inierunt, de provinciis suis prætorumque retulerunt. Prætores creati erant C. Valerius, flamen Dialis, qui et priore anno petierat, et Sp. Postumius Albinus, et P. Cornelius Sisenna, L. Pupius, L. Julius, Cn. Sicinius. Consulibus Ligures, cum iisdem exercitibus quos P. Claudius et L. Porcius habuerant, provincia decreta est. Hispaniæ, extra sortem, prioris anni prætoribus, cum suis exercitibus, servatæ. Prætores ita sortiri jussi, uti flamini Diali utique altera juris dicendi Romæ provincia esset: peregrinam est sortitus. Sisennæ Cornelio urbana, Sp. Postumio Sicilia, L. Pupio Apulia, L. Julio Gallia, Cn. Sicinio Sardinia evenit. L. Julius maturare est jussus. Galli Transalpini, per saltus ignotæ antea viæ (ut ante dictum est) in Italiam transgressi, oppidum in agro, qui nunc est Aquileiensis, ædificabant. Id eos ut prohiberet, quod ejus sine bello posset, prætori mandatum est: si armis prohibendi essent, consules certiores faceret; ex his placere alterum adversus Gallos ducere legiones. Extremo prioris anni comitia habita erant, in demortui Cn. Cornelii locum, auguris sufficiendi. Creatus Sp. Postumius Albinus.

XLVI. Hujus principio anni P. Licinius Crassus pontifex maximus mortuus est; in cujus locum M. Sempronius Tuditanus pontifex est cooptatus: pontifex maximus est creatus C. Servilius Geminus. P. Licinii funeris causâ visceratio data; et gladiatores centum viginti pugnaverunt, et ludi funebres per triduum facti; post ludos epulum: in quo, cum toto foro strata triclinia essent, tempestas, cum magnis procellis coorta, coëgit plerosque tabernacula statuere in foro. Eâdem paulo post, cum undique dissere-

nâsset, sublata: defunctosque vulgo ferebant, quod inter fatalia vates cecinissent, necesse esse tabernacula in foro statui. Hac religione levatis altera injecta, quod sanguine per biduum pluisset in areâ Vulcani: et per decemviros supplicatio indicta erat ejus prodigii expiandi causâ. Priusquam consules in provincias proficiscerentur, legationes transmarinas in senatum introduxerunt: nec unquam ante tantum regionis ejus hominum Romæ fuerat. Nam ex quo fama per gentes, quæ Macedoniam accolunt, vulgata est, crimina querimoniasque de Philippo non negligenter ab Romanis audiri, multis operæ pretium fuisse queri; pro se quæque civitates gentesque, singuli etiam privatim, (gravis enim accola omnibus erat) Romam, aut ad spem levandæ injuriæ, aut ad deflendæ solatium, venerunt. Et ab Eumene rege legatio cum fratre ejus Athenæo venit ad querendum, simul quod non deducerentur ex Thraciâ præsidia, simul quod in Bithyniam Prusiæ bellum adversus Eumenem gerenti auxilia missa forent.

XLVII. Respondendum ad omnia juveni tum admodum Demetrio erat; cum haud facile esset, aut ea quæ objicerentur, aut quæ adversus ea dicenda erant, memoriâ complecti. Nec enim multa solum, sed etiam pleraque oppido quam parva erant: de controversiâ finium, de hominibus raptis pecoribusque abactis, de jure aut dicto per libidinem aut non dicto, de rebus per vim aut per gratiam judicatis. Nihil horum neque Demetrium docere dilucide, nec se satis liquido discere ab eo senatus cum cerneret posse; simul et tirocinio et perturbatione juvenis moveretur; quæri jussit ab eo, ecquem de his rebus commentarium a patre accepisset? Cum respondisset, accepisse se; nihil prius nec potius visum est, quam regis ipsius de singulis responsa accipere. Librum extemplo poposcerunt; deinde, ut ipse recitaret, permiserunt. Erant autem de rebus singulis in breve coactæ causæ; ut alia fecisse se secundum decreta legatorum doceret;

alia, non per se stetisse, quo minus faceret; sed per eos ipsos, qui accusarent. Interposuerat et querelas de iniquitate decretorum, et quam non ex æquo disceptatum apud Cæcilium foret; indigneque sibi, nec ullo suo merito, insultatum ab omnibus esset. Has notas irritati ejus animi collegit senatus: cæterum alia excusanti juveni, alia recipienti futura ita ut maxime vellet senatus, responderi placuit: "Nihil patrem ejus neque rectius, nec magis quod ex voluntate senatûs esset, fecisse, quam quod, utcumque ea gesta essent, per Demetrium filium satisfieri voluisset Romanis. Multa et dissimulare, et oblivisci, et pati præterita senatum posse, et credere etiam, Demetrio credendum esse. Obsidem enim se animum ejus habere, etsi patri corpus reddiderit: et scire, quantum salvâ in patrem pietate possit, amicum eum populo Romano esse. Honorisque ejus causâ missuros in Macedoniam legatos, ut, si quid minus factum sit quam debuerit, tum quoque sine piaculo rerum prætermissarum fiat. Velle etiam sentire Philippum, integra omnia sibi cum populo Romano Demetrii filii beneficio esse."

XLVIII. Hæc, quæ augendæ amplitudinis ejus causâ facta erant, extemplo in invidiam, mox etiam in perniciem, adolescenti verterunt. Lacedæmonii deinde introducti sunt. Multæ et parvæ disceptationes jactabantur: sed, quæ maxime rem continerent, erant, utrum restituerentur, quos Achæi damnaverant, nec ne; inique, an jure occidissent, quos occiderant. Vertebatur et, utrum manerent in Achaïco concilio Lacedæmonii; an, ut ante fuerat, secretum ejus unius in Peloponneso civitatis jus esset. Restitui, judiciaque facta tolli placuit: Lacedæmonem manere in Achaïco concilio: scribique id decretum, et consignari a Lacedæmoniis et Achæis. Legatus in Macedoniam Q. Marcius est missus: jussus idem in Peloponneso sociorum res adspicere: nam ibi quoque et ex veteribus discordiis residui motus erant, et Mes-

sene desciverat a concilio Achaïco. Cujus belli et causas et ordinem si expromere velim, immemor sim propositi, quo statui non ultra attingere externa, nisi quâ Romanis cohærerent rebus.

XLIX. Eventus memorabilis est, quod, cum bello superiores essent Achæi, Philopœmen prætor eorum capitur, ad præoccupandam Coronen [profectus,] quam hostes petebant, in valle iniquâ cum equitibus paucis oppressus. Ipsum potuisse effugere Thracum Cretensiumque auxilio tradunt: sed pudor relinquendi equites, nobilissimos gentis, ab ipso nuper lectos, tenuit: quibus dum locum ad evadendas angustias cogendo ipse agmen præbet, sustinens impetus hostium; prolapso equo, et suo ipse casu, et onere equi super eum ruentis, haud multum abfuit, quin exanimaretur, septuaginta annos jam natus, et diutino morbo, ex quo tum primum reficiebatur, viribus admodum attenuatis. Jacentem hostes superfusi oppresserunt: cognitumque, primum, a verecundiâ memoriâque meritorum, haud secus quam ducem suum, attollunt reficiuntque, et ex valle deviâ in viam portant, vix sibimet ipsi præ necopinato gaudio credentes: pars nuntios Messenen præmittunt, debellatum esse, Philopœmenem captum adduci. Primum adeo incredibilis visa res, ut non pro vano modo, sed vix pro sano, nuntius audiretur. Deinde, ut super alium alius, idem omnes affirmantes, veniebant, tandem facta fides; et, priusquam appropinquare urbi satis scirent, ad spectaculum omnes, simul liberi ac servi, pueri quoque cum feminis, effunduntur: itaque clauserant portam turbæ, [dum] pro se quisque, nisi ipse oculis suis credidisset, vix pro compertâ tantam rem habiturus videretur. Ægre, submoventes obvios, intrare portam, qui adducebant Philopœmenem, potuerunt; atque turba conferta iter reliquum clauserat: et, cum pars maxima exclusa a spectaculo esset, theatrum repente, quod viæ propinquum erat, compleverunt, et; ut eo in conspectum populi adduceretur, unâ voce

omnes exposcebant. Magistratus et principes, veriti, ne quem motum misericordia præsentis tanti viri faceret, cum alios verecundia pristinæ majestatis collata præsenti fortunæ, alios recordatio ingentium meritorum motura esset, procul in conspectu eum statuerunt: deinde raptim ex oculis hominum abstraxerunt, prætore Dinocrate dicente, esse, quæ pertinentia ad summam belli percontari eum magistratus vellent. Inde abducto eo in curiam, et senatu vocato, consultari cœptum.

L. Jam invesperascebat; et non modo cætera, sed ne in proximam quidem noctem ubi satis tuto custodiretur, expediebant. Obstupuerant ad magnitudinem pristinæ ejus fortunæ virtutisque; et neque ipsi domum recipere custodiendum audebant, nec cuiquam uni custodiam ejus satis credebant. Admonent deinde quidam, esse thesaurum publicum sub terrâ, saxo quadrato septum: eo vinctus demittitur, et saxum ingens, quo operitur, machinâ superimpositum est. Ita, loco potius quam homini cuiquam credendam custodiam rati, lucem insequentem exspectaverunt. Postero die multitudo quidem integra, memor pristinorum ejus in civitatem meritorum, parcendum, ac per eum remedia quærenda esse præsentium malorum, censebant: defectionis auctores, quorum in manu respublica erat, in secreto consultantes, omnes ad necem ejus consentiebant: sed, utrum maturarent, an differrent, ambigebatur. Vicit pars avidior pœnæ, missusque, qui venenum ferret. Accepto poculo, nihil aliud locutum ferunt, quam quæsîsse, si incolumis Lycortas (is alter imperator Achæorum erat) equitesque evasissent? Postquam dictum est, incolumes esse; "Bene habet," inquit; et, poculo impavide exhausto, haud ita multo post exspiravit. Non diuturnum mortis ejus gaudium auctoribus crudelitatis fuit: victa namque Messene bello exposcentibus Achæis noxios dedidit: ossaque reddita Philopœmenis sunt; et sepultus ab universo Achaïco est concilio,

adeo omnibus humanis congestis honoribus, ut ne divinis quidem abstineretur. Ab scriptoribus rerum Græcis Latinisque tantum huic viro tribuitur, ut a quibusdam eorum, velut ad insignem notam hujus anni, memoriæ mandatum sit, tres claros imperatores eo anno decessisse, Philopœmenem, Hannibalem, P. Scipionem: adeo in æquo eum duarum potentissimarum gentium summis imperatoribus posuerunt.

LI. Ad Prusiam regem legatus T. Quintius Flamininus venit, quem suspectum Romanis et receptus post fugam Antiochi Hannibal, et bellum adversus Eumenem motum, faciebat. Ibi, seu quia a Flaminino inter cætera objectum Prusiæ erat, hominem omnium, qui viverent, infestissimum populo Romano apud eum esse, qui patriæ suæ primum, deinde, fractis ejus opibus, Antiocho regi, auctor belli adversus populum Romanum fuisset; seu quia ipse Prusias, ut gratificaretur præsenti Flaminino Romanisque, per se necandi aut tradendi ejus in potestatem consilium cepit; a primo colloquio Flaminini, milites extemplo ad domum Hannibalis custodiendam missi sunt. Semper talem exitum vitæ suæ Hannibal prospexerat animo, et Romanorum inexpiabile odium in se cernens, et fidei regum nihil sane confisus. Prusiæ vero levitatem etiam expertus erat. Flaminini quoque adventum, velut fatalem sibi, horruerat. Ad omnia undique infesta, ut iter semper aliquod præparatum fugæ haberet, septem exitus e domo fecerat; et ex iis quosdam occultos, ne custodiâ sepirentur. Sed grave imperium regum nihil inexploratum, quod investigari volunt, efficit: totius circuitum domûs ita custodiis complexi sunt, ut nemo inde elabi posset. Hannibal, postquam est nuntiatum, milites regios in vestibulo esse, postico, quod devium maxime atque occultissimi exitûs erat, fugere conatus, ut id quoque occursu militum obseptum sensit, et omnia circa clausa custodiis dispositis esse, venenum (quod multò ante præparatum ad tales habebat casus) poposcit. "Liberemus,"

inquit, "diuturnâ curâ populum Romanum, quando mortem senis exspectare longum censent. Nec magnam nec memorabilem ex inermi proditoque Flamininus victoriam feret; mores quidem populi Romani quantum mutaverint, vel hic dies argumento erit. Horum patres Pyrrho regi, hosti armato, exercitum in Italiâ habenti, ut a veneno caveret, prædixerunt: hi legatum consularem, qui auctor esset Prusiæ per scelus occidendi hospitis, miserunt." Exsecratus deinde in caput regnumque Prusiæ, et hospitales Deos violatæ ab eo fidei testes invocans, poculum exhausit. Hic vitæ exitus fuit Hannibalis.

LII. Scipionem et Polybius et Rutilius hoc anno mortuum scribunt. Ego neque his, neque Valerio, assentior: his, quod, censoribus M. Porcio, L. Valerio, principem senatûs ipsum L. Valerium censorem lectum invenio; cum superioribus tribus lustris Africanus fuisset; quo vivo, nisi ut ille senatu moveretur, quam notam nemo memoriæ prodidit, alius princeps in locum ejus lectus non esset. Antiatem auctorem refellit tribunus plebis M. Nævius, adversus quem oratio inscripta P. Africani est. Hic Nævius in magistratuum libris est tribunus plebis, P. Claudio, L. Porcio consulibus: sed iniit tribunatum, Ap. Claudio, M. Sempronio consulibus, ante diem quartum idus Decembres: inde tres menses ad idus Martias sunt; quibus P. Claudius, L. Porcius consulatum inierunt. Ita et vixisse in tribunatu Nævii videtur, diesque ei dici ab eo potuisse; decessisse autem ante L. Valerii et M. Porcii censuram. Trium clarissimorum suæ cujusque gentis virorum non magis tempore congruente comparabilis mors videtur esse, quam quod nemo eorum satis dignum splendore vitæ exitum habuit. Jam primùm omnes non in patrio solo mortui, nec sepulti sunt. Veneno absumti Hannibal et Philopœmen; exsul Hannibal, proditus ab hospite; captus Philopœmen in carcere et in vinculis exspiravit. Scipio, etsi non exsul, neque damnatus, die tamen dictâ,

ad quam non affuerat reus, absens citatus, voluntarium non sibimet ipse solum, sed etiam funeri suo, exsilium indixit.

LIII. Dum ea in Peloponneso (a quibus divertit oratio) geruntur, reditus in Macedoniam Demetrii legatorumque aliter aliorum affecerat animos. Vulgus Macedonum, quos belli ab Romanis imminentis metus terruerat, Demetrium, ut pacis auctorem, cum ingenti favore conspiciebant: simul et spe haud dubiâ regnum ei post mortem patris destinabant: "Nam, etsi minor ætate, quam Perseus, esset, hunc tamen justâ matrefamiliæ, illum pellice ortum esse: illum, ut ex vulgato corpore genitum, nullam certi patris notam habere; hunc insignem Philippi similitudinem præ se ferre. Ad hoc, Romanos Demetrium in paterno solio locaturos; Persei nullam apud eos gratiam esse." Hæc vulgo loquebantur: itaque et Persea cura angebat, ne parum pro se una ætas valeret, cum omnibus aliis rebus frater superior esset; et Philippus ipse, vix sui arbitrii fore, quem hæredem regni relinqueret, credens, sibi quoque graviorem esse, quam vellet, minorem filium censebat. Offendebatur interdum concursu Macedonum ad eum; et alterum jam se vivo regiam esse indignabatur. Et ipse juvenis haud dubie inflatior redierat, subnixus erga se judiciis senatûs, concessisque sibi, quæ patri negata essent: et omnis mentio Romanorum, quantam dignitatem ei apud cæteros Macedonas, tantam invidiam, non apud fratrem modo, sed etiam apud patrem, conciliabat; utique postquam alii legati Romani venerunt, et cogebatur decedere Thraciâ, præsidiaque deducere, et alia, aut ex decreto priorum legatorum aut ex novâ constitutione senatûs, facere. Sed omnia, mœrens quidem et gemens, (eo magis, quod filium frequentiorem prope cum illis, quam secum, cernebat) obedienter tamen adversus Romanos faciebat, ne quam movendi extemplo belli causam præberet. Avertendos etiam animos a suspicione talium consiliorum ratus, mediam

in Thraciam exercitum in Odrysas, et Dentheletos, et Bessos duxit. Philippopolin urbem, fugâ desertam oppidanorum, qui in proxima montium juga cum familiis receperant sese, cepit; campestresque barbaros, depopulatus agros eorum, in deditionem accepit. Relicto inde ad Philippopolin præsidio, quod haud multo post ab Odrysis expulsum est, oppidum in Deuriopo condere instituit. Pæoniæ ea regio est prope Erigonum fluvium, qui, ex Illyrico per Pæoniam fluens, in Axium amnem editur. Haud procul Stobis, vetere urbe, novam urbem Perseïda, ut is filio majori haberetur honos, appellari jussit.

LIV. Dum hæc in Macedoniâ geruntur, consules in provincias profecti. Marcellus nuntium præmisit ad L. Porcium proconsulem, ut ad novum Gallorum oppidum legiones admoveret. Advenienti consuli Galli sese dediderunt: duodecim millia armatorum erant: plerique arma ex agris rapta habebant: ea ægre patientibus iis ademta, quæque alia aut populantes agros rapuerant, aut secum attulerant. De his rebus qui quererentur, legatos Romam miserunt. Introducti in senatum a C. Valerio prætore, exposuerunt, "Se, superante in Galliâ multitudine, inopiâ coactos agri et egestate, ad quærendam sedem Alpes transgressos: quæ inculta per solitudines viderent, ibi sine ullius injuriâ consedisse. Oppidum quoque ædificare cœpisse; quod indicium esset, nec agro nec urbi ulli vim allaturos venisse. Nuper M. Claudium ad se nuntium misisse, bellum se cum iis, ni dederentur, gesturum. Se, certam, etsi non speciosam pacem, quam incerta belli, præoptantes, dedidisse se prius in fidem quam in potestatem populi Romani. Post paucos dies, jussos et agro et urbe decedere, sese tacitos abire, quo terrarum possent, in animo habuisse: arma deinde sibi, et postremo omnia alia, quæ ferrent agerentque, ademta. Orare se senatum populumque Romanum, ne in se innoxios, deditos, acerbius quam in hostes sævirent." Huic orationi senatus ita re-

spondere jussit: "Neque illos recte fecisse, cum in Italiam venerint, oppidumque in alieno agro, nullius Romani magistratûs, qui ei provinciæ præesset, permissu, ædificare conati sint: neque senatui placere, deditos spoliari. Itaque se cum iis legatos ad consulem missuros; qui, si redeant unde venerint, omnia iis sua reddi jubeant; quique protinus eant trans Alpes, et denuntient Gallicis populis, multitudinem suam domi contineant. Alpes prope inexsuperabilem finem in medio esse: non utique iis melius fore, quam qui eas primi pervias fecissent." Legati missi L. Furius Purpureo, Q. Minucius, L. Manlius Acidinus. Galli, redditis omnibus quæ sine cujusquam injuriâ habebant, Italiâ excesserunt.

LV. Legatis Romanis Transalpini populi benigne responderunt: seniores eorum nimiam lenitatem populi Romani castigârunt: "Quod eos homines, qui, gentis injussu profecti, occupare agrum imperii Romani, et in alieno solo ædificare oppidum conati sint, impunitos dimiserint. Debuisse gravem temeritatis mercedem statui. Quod vero etiam sua reddiderint, vereri, ne tantâ indulgentiâ plures ad talia audenda impellantur." Et exceperunt, et prosecuti cum donis legatos sunt. M. Claudius consul, Gallis ex provinciâ exactis, Istricum bellum moliri cœpit, literis ad senatum missis, ut sibi in Istriam traducere legiones liceret. Id senatui placuit. Illud agitabant, uti colonia Aquileia deduceretur: nec satis constabat, utrum Latinam an civium Romanorum deduci placeret. Postremo Latinam potius coloniam deducendam Patres censuerunt. Triumviri creati sunt P. Scipio Nasica, C. Flaminius, L. Manlius Acidinus. Eodem anno Mutina et Parma coloniæ Romanorum civium sunt deductæ. Bina millia hominum in agro, qui proxime Boiorum, ante Tuscorum fuerat, octona jugera Parmæ, quina Mutinæ acceperunt. Deduxerunt triumviri M. Æmilius Lepidus, T. Æbutius Carus, L. Quintius Crispinus. Et Saturnia colonia

civium Romanorum in agrum Caletrahum est deducta: deduxerunt triumviri Q. Fabius Labeo, C. Afranius Stellio, Ti. Sempronius Gracchus: jugera in singulos data decem.

LVI. Eodem anno A. Terentius proconsul, haud procul flumine Ibero, in agro Ausetano, et prœlia secunda cum Celtiberis fecit, et oppida, quæ ibi communierant, aliquot expugnavit. Ulterior Hispania eo anno in pace fuit, quia et P. Sempronius proconsul diutino morbo est implicitus, et, nullo lacessente, peropportune quieverunt Lusitani. Nec in Liguribus memorabile quidquam a Q. Fabio consule gestum. M. Marcellus, ex Istriâ revocatus, exercitu dimisso, Romam comitiorum causâ rediit. Creavit consules Cn. Bæbium Tamphilum et L. Æmilium Paulum: cum M. Æmilio Lepido hic ædilis curulis fuerat; a quo consule quintus annus erat, cum is ipse Lepidus post duas repulsas consul factus esset. Prætores inde facti Q. Fulvius Flaccus, M. Valerius Lævinus, P. Manlius iterum, M. Ogulnius Gallus, L. Cæcilius Denter, C. Terentius Istra. Supplicatio extremo anno fuit prodigiorum causâ; quod sanguine per biduum pluisse in areâ Concordiæ satis credebant; nuntiatumque erat, haud procul Siciliâ insulam, quæ non ante fuerat, novam editam e mari esse. Hannibalem hoc anno Antias Valerius decessisse auctor est, legatis ad eam rem ad Prusiam missis, præter T. Quintium Flamininum, (cujus in eâ re celebre est nomen) L. Scipione Asiatico et P. Scipione Nasicâ.

EPITOME LIBRI QUADRAGESIMI.

Cum Philippus liberos eorum, quos occiderat, conquiri obsides jussisset, Theoxena, pro liberis suis et sororis admodum pueris verita regis libidinem, prolatis in medium gladiis et poculo, in quo erat venenum, suasit iis, ut imminens ludibrium morte effugerent: quod cum persuasisset, ipsa se cum viro e navi in mare præcipitavit. Certamina inter Philippi Macedoniæ regis liberos Persen et Demetrium referuntur: et ut, fraude fratris sui, Demetrius, confictis criminibus (inter quæ, accusatione parricidii et affectati regni) primum petitus, ad ultimum, quoniam populi Romani amicus erat, veneno necatus est; regnumque Macedoniæ mortuo Philippo ad Persen devenit. Item res in Liguribus et in Hispaniâ contra Celtiberos a compluribus feliciter gestas continet. Libri Numæ Pompilii in agro L. Petillii scribæ sub Janiculo a cultoribus agri, in arcâ lapideâ clausi, et Græci et Latini, inventi sunt; in quibus cum plura, quæ dissolvendarum religionum, prætor, ad quem delati erant, legisset, juravit senatui, contra rempublicam esse, ut legerentur servarenturque: et ex senatûs-consulto in Comitio exusti sunt. Colonia Aquileia deducta est. Philippus, ægritudine animi confectus, quod Demetrium filium, falsis Persei alterius filii delationibus impulsus, veneno sustulisset, et de pœnâ Persei cogitavit, voluitque Antigonum potius, amicum suum, successorem regni sui relinquere. Sed in hac cogitatione morte raptus est: regnum Perseus excepit.

T. LIVII PATAVINI

LIBER QUADRAGESIMUS.

I. PRINCIPIO insequentis anni consules prætoresque sortiti provincias sunt. Consulibus, nulla, præter Ligures, quæ decerneretur, erat. Jurisdictio urbana M. Ogulnio Gallo, inter peregrinos M. Valerio, evenit; Hispaniarum Q. Fulvio Flacco citerior, P. Manlio ulterior, L. Cæcilio Dentri Sicilia, C. Terentio Istræ Sardinia. Consules delectus habere jussi. Q. Fabius ex Liguribus scripserat, Apuanos ad rebellionem spectare; periculumque esse, ne impetum in agrum Pisanum facerent. Et ex Hispaniis, citeriorem in armis esse, et cum Celtiberis bellari sciebant: in ulteriore, quia diu æger prætor esset, luxuriâ et otio solutam disciplinam militarem esse. Ob ea novos exercitus conscribi placuit; quatuor legiones in Ligures, uti singulæ quina millia et ducenos pedites, trecenos haberent equites: sociorum iisdem Latini nominis quindecim millia peditum addita, et octingenti equites: hi duo consulares exercitus essent. Scribere præterea jussi septem millia peditum sociorum ac Latini nominis, et quadringentos equites; et mittere ad M. Marcellum in Galliam, cui ex consulatu prorogatum imperium erat. In Hispanias etiam utramque quæ ducerentur, quatuor millia peditum civium Romanorum et ducenti equites, et sociorum septem millia peditum cum trecentis equitibus, scribi jussa: et Q. Fabio Labeoni, cum exercitu quem

habebat in Liguribus, prorogatum in annum imperium est.

II. Ver procellosum eo anno fuit. Pridie Parilia, medio ferme die, atrox cum vento tempestas coorta multis sacris profanisque locis stragem fecit: signa ænea in Capitolio dejecit: forem ex æde Lunæ, quæ in Aventino est, raptam tulit, et in posticis partibus Cereris templi affixit: signa alia in Circo Maximo cum columnis quibus superstabant, evertit: fastigia aliquot templorum, a culminibus abrupta, fœde dissipavit. Itaque in prodigium versa ea tempestas; procurarique aruspices jusserunt. Simul procuratum est, quod tripedem mulum Reate natum nuntiatum erat, et a Formiis ædem Apollinis ac Caietæ de cœlo tactam. Ob ea prodigia, viginti hostiis majoribus sacrificatum est, et diem unum supplicatio fuit. Per eosdem dies, ex literis A. Terentii proprætoris cognitum, P. Sempronium in ulteriore provinciâ, cum plus annum æger fuisset, mortuum esse: eo maturius in Hispaniam prætores jussi proficisci. Legationes transmarinæ deinde in senatum introductæ sunt. Primæ Eumenis et Pharnacis regum, et Rhodiorum querentium de Sinopensium clade. Philippi quoque legati, et Achæorum, et Lacedæmoniorum, sub idem tempus venerunt: iis, prius Marcio audito, qui ad res Græciæ Macedoniæque visendas missus erat, responsa data sunt. Asiæ regibus ac Rhodiis responsum est, legatos ad eas res visendas missurum senatum.

III. De Philippo auxerat curam Marcius: nam ita fecisse eum, quæ senatui placuissent, fatebatur, ut facile appareret, non diutius, quam necesse esset, facturum: neque obscurum erat rebellaturum, omniaque, quæ tunc ageret diceretque, eo spectare. Jam primum omnem fere multitudinem civium ex maritimis civitatibus cum familiis suis in Emathiam (quæ nunc dicitur, quondam appellata Pæonia est) traduxit; Thracibusque et aliis barbaris urbes tradidit habitan-

das, fidiora hæc genera hominum fore ratus in Romano bello. Ingentem ea res fremitum totâ Macedoniâ fecit; relinquentesque penates suos cum conjugibus ac liberis, pauci tacitum dolorem continebant; exsecrationesque in agminibus proficiscentium in regem, vincente odio metum, exaudiebantur. His ferox animus omnes homines, omnia loca temporaque suspecta habebat. Postremo negare propalam cœpit, satis tutum sibi quidquam esse, nisi liberos eorum, quos interfecisset, comprehensos in custodiâ haberet, et tempore alium alio tolleret.

IV. Eam crudelitatem, fœdam per se, fœdiorem unius domûs clades fecit. Herodicum, principem Thessalorum, multis ante annis occiderat: generos quoque ejus postea interfecit: in viduitate relictæ filiæ, singulos filios parvos habentes. Theoxena et Archo nomina mulieribus erant. Theoxena, multis petentibus, adspernata nuptias est. Archo Poridi cuidam, longe principi gentis Æneatum, nupsit; et, apud eum plures enisa partus, parvis admodum relictis omnibus, decessit. Theoxena, ut in suis manibus liberi sororis educarentur, Poridi nupsit: et, tamquam omnes ipsa enisa foret, suum sororisque filios in eâdem habebat curâ. Postquam regis edictum, de comprehendendis liberis eorum qui interfecti essent, accepit; ludibrio futuros, non regis modo, sed custodum etiam libidini, rata, ad rem atrocem animum adjecit; ausaque est dicere, se suâ manu potius omnes interfecturam, quam in potestatem Philippi venirent. Poris, abominatus mentionem tam fœdi facinoris, Athenas deportaturum eos ad fidos hospites dixit, comitemque ipsum fugæ futurum esse. Proficiscuntur ab Thessalonicâ Æneam ad statum sacrificium, quod conditori Æneæ cum magnâ cærimoniâ quotannis faciunt. Ibi die per sollennes epulas consumto, navem præparatam a Poride, sopitis omnibus, de tertiâ vigiliâ conscendunt, tamquam redituri [in] Thessalonicam: sed trajicere in Eubœam erat propositum. Cæterum in adversum

ventum nequidquam eos tendentes prope terram lux oppressit: et regii, qui præerant custodiæ portûs, lembum armatum ad pertrahendam eam navim miserunt, cum gravi edicto, ne reverterentur sine eâ. Cum jam appropinquabant, Poris quidem ad hortationem remigum nautarumque intentus erat; interdum manus ad cœlum tendens, Deos, ut ferrent opem, orabat. Ferox interim femina, ad multo ante præcogitatum revoluta facinus, venenum diluit, ferrumque promit: et, posito in conspectu poculo, strictisque gladiis, "Mors," inquit, "una vindicta est. Viæ ad mortem hæ sunt: quâ quemque animus fert, effugite superbiam regiam. Agite, juvenes mei, primum, qui majores estis, capite ferrum; aut haurite poculum, si segnior mors juvat." Et hostes aderant, et auctor mortis instabat. Alii alio leto absumti semianimes e nave præcipitantur: ipsa deinde, virum comitem mortis complexa, in mare sese dejecit: nave vacuâ dominis regii potiti sunt.

V. Hujus atrocitas facinoris novam velut flammam regis invidiæ adjecit, ut vulgo ipsum liberosque ejus exsecrarentur: quæ diræ brevi, ab omnibus Diis exauditæ, ut sæviret ipse in suum sanguinem, effecerunt. Perseus enim, cum in dies magis cerneret favorem dignitatemque Demetrii fratris apud Macedonum multitudinem crescere, et gratiam apud Romanos, sibi spem nullam regni superesse, nisi in scelere, ratus, ad id unum omnes cogitationes intendit. Cæterum, cum se ne ad id quidem, quod muliebri cogitabat animo, satis per se validum crederet, singulos amicorum patris tentare sermonibus perplexis instituit. Et primo quidam ex his adspernantium tale quidquam speciem præbuerunt, quia plus in Demetrio spei ponebant: deinde, crescente in dies Philippi odio in Romanos, cui Perseus indulgeret, Demetrius summâ ope adversaretur, prospicientes animo exitum incauti a fraude fraternâ juvenis, adjuvandum, quod futurum erat, rati, fovendamque spem potentioris,

Perseo se adjungunt. Cætera in suum quæque tempus agenda differunt: in præsentia placet, omni ope in Romanos accendi regem, impellique ad consilia belli, ad quæ jam suâ sponte animum inclinâsset. Simul, ut Demetrius in dies suspectior esset, ex composito sermones ad [spretionem] Romanorum trahebant: ibi cum alii mores et instituta eorum, alii res gestas, alii speciem ipsius urbis, nondum exornatæ neque publicis neque privatis locis, alii singulos principum eluderent; juvenis incautus, et amore nominis Romani, et certamine adversus fratrem, omnia tuendo, suspectum se patri et opportunum criminibus faciebat. Itaque expertem eum pater omnium de rebus Romanis consiliorum habebat: totus in Persea versus, cum eo cogitationes ejus rei dies ac noctes agitabat. Redierant, quos forte miserat in Bastarnas ad arcessenda auxilia, adduxerantque inde nobiles juvenes, et regii quosdam generis; quorum unus sororem suam in matrimonium Philippi filio pollicebatur: erexeratque consociatio gentis ejus animum regis. Tum Perseus, "Quid ista prosunt?" inquit. "Nequâquam tantum in externis auxiliis est præsidii, quantum periculi fraude domesticâ. Proditorem nolo dicere, certe speculatorem habemus in sinu; cujus, ex quo obses Romæ fuit, corpus nobis reddiderunt Romani, animum ipsi habent. Omnium pæne Macedonum in eum ora conversa sunt: nec regem se alium rentur habituros esse, quam quem Romani dedissent." His, per se ægra, mens senis stimulabatur: et animo magis, quam vultu, ea crimina accipiebat.

VI. Forte lustrandi exercitûs venit tempus, cujus sollenne est tale. Caput mediæ canis præcisæ, et prior pars, ad dexteram, cum extis posterior ad lævam viæ ponitur: inter hanc divisam hostiam copiæ armatæ traducuntur. Præferuntur primo agmini arma insignia omnium ab ultimâ origine Macedoniæ regum: deinde rex ipse cum liberis sequitur: proxima est regia cohors custodesque corporis: postremum

agmen Macedonum cætera multitudo claudit. Latera regis duo filii juvenes cingebant, Perseus jam tricesimum annum agens, Demetrius quinquennio minor; medio juventæ robore ille, hic flore; fortunati patris matura soboles, si mens sana fuisset. Mos erat, lustrationis sacro peracto, exercitum decurrere; et divisas bifariam duas acies concurrere ad simulacrum pugnæ. Regii juvenes duces ei ludicro certamini dati: cæterum non imago fuit pugnæ, sed, tamquam de regno dimicaretur, ita concurrerunt, multaque vulnera sudibus facta; nec, præter ferrum, quidquam defuit ad justam belli speciem, Pars ea, quæ sub Demetrio erat, longe superior fuit. Id ægre patiente Perseo, lætari prudentes amici ejus, eamque rem ipsam dicere præbituram causam criminandi juvenis.

VII. Convivium eo die sodalium, qui simul decurrerant, uterque habuit, cum vocatus ad cœnam ab Demetrio Perseus negâsset. Festo die invitatio benigna et hilaritas juvenalis utrosque in vinum traxit. Commemoratio ibi certaminis ludicri, et jocosa dictâ in adversarios, ita ut ne ipsis quidem ducibus abstineretur, jactabantur. Ad has excipiendas voces, speculator ex convivis Persei missus, cum incautior obversaretur, exceptus a juvenibus forte triclinio egressis, male mulcatur. Hujus rei ignarus Demetrius, "Quin comissatum," inquit, "ad fratrem imus; et, iram ejus, si qua ex certamine residet, simplicitate et hilaritate nostrâ lenimus?" Omnes se ire conclamârunt, præter eos, qui speculatoris ab se pulsati præsentem ultionem metuebant. Cum eos quoque Demetrius traheret, ferrum veste abdiderunt, quo se tutari, si qua vis fieret, possent. Nihil occulti esse in intestinâ discordiâ potest: utraque domus speculatorum et proditorum plena erat. Præcucurrit index ad Persea, ferro succinctos nuntians cum Demetrio quatuor adolescentes venire. Etsi causa apparebat, (nam ab iis pulsatum convivam suum audierat) tamen, infamandæ

rei causâ, januam obserari jubet; et ex parte superiore ædium, versisque in viam fenestris, comissatores, tamquam ad cædem suam venientes, aditu januæ arcet. Demetrius, per vinum, quod excluderetur, paulisper vociferatus, in convivium redit, totius rei ignarus.

VIII. Postero die Perseus, quam primum conveniendi potestas patris fuit, regiam ingressus, perturbato vultu in conspectu patris tacitus procul constitit: cui cum pater, "Sati'n' salvæ?" et, "quænam ea mœstitia esset?" interrogaret eum, "De lucro tibi," inquit, "vivere me scito. Jam non occultis a fratre petimur insidiis. Nocte cum armatis domum ad interficiendum me venit: clausisque foribus, parietum præsidio me a furore ejus sum tutatus." Cum pavorem mixtum admiratione patri injecisset, "Atqui, si aures præbere potes," inquit, "manifestam rem teneas, faciam." Enimvero se, Philippus dicere, auditurum; vocarique extemplo Demetrium jussit: et seniores duos amicos, expertes inter fratres certaminum, infrequentes jam in regiâ, Lysimachum et Onomastum arcessit, quos in consilio haberet. Dum veniunt amici, solus, filio procul stante, multa secum animo volutans, inambulavit: postquam venisse eos nuntiatum est, secessit in partem interiorem cum duobus amicis, totidem custodibus corporis: filiis, ut ternos inermes secum introducerent, permisit. Ibi cum consedisset: "Sedeo," inquit, "miserrimus pater, judex inter duos filios, accusatorem parricidii, et reum; aut conficti aut admissi criminis labem apud meos inventurus. Jam pridem quidem hanc procellam imminentem timebam, cum vultus inter vos minime fraternos cernerem, cum voces quasdam exaudirem. Sed interdum spes animum subibat, deflagrare iras vestras, purgari suspiciones, posse: etiam hostes, armis positis, fœdus icisse, et privatas multorum simultates finitas; subituram vobis aliquando germanitatis memoriam, puerilis quondam simplicitatis consuetudinisque inter

vos, meorum denique præceptorum; quæ, vereor, ne vana surdis auribus cecinerim. Quoties ego, audientibus vobis, detestatus exempla discordiarum fraternarum, horrendos eventus eorum retuli, quibus se stirpemque suam, domos, regna, funditus evertissent! Meliora quoque exempla parte alterâ posui; sociabilem consortionem inter binos Lacedæmoniorum reges, salutarem per multa sæcula ipsis patriæque. Eamdem civitatem, postquam mos sibi cuique rapiendi tyrannidem exortus sit, eversam. Jam hos Eumenem Attalumque fratres, a quam exiguis rebus, prope ut puderet regii nominis, mihi, Antiocho, et cuilibet regum hujus ætatis, nullâ re magis, quam fraternâ unanimitate, regnum æquâsse. Ne Romanis quidem exemplis abstinui, quæ aut visa aut audita habebam; T. et L. Quintiorum, qui bellum mecum gesserunt; P. et L. Scipionum, qui Antiochum devicerunt; patris patruique eorum, quorum perpetuam vitæ concordiam mors quoque miscuit. Neque vos illorum scelus, similisque sceleri eventus, deterrere a vecordi discordiâ potuit; neque horum bona mens, bona fortuna, ad sanitatem flectere. Vivo et spirante me, hæreditatem meam ambo et spe et cupiditate improbâ crevistis. Eo usque me vivere vultis, donec, alterius vestrûm superstes, haud ambiguum regem alterum meâ morte faciam. Nec fratrem nec patrem potestis pati: nihil cari, nihil sancti est: in omnium vicem regni unius insatiabilis amor successit. Agite, conscelerate aures paternas: decernite criminibus, mox ferro decreturi: dicite palam, quidquid aut veri potestis, aut comminisci libet. Reseratæ aures sunt, quæ posthac secretis alterius ab altero criminibus claudentur." Hæc, furens irâ, cum dixisset, lacrymæ omnibus obortæ; et diu mœstum silentium tenuit.

IX. Tum Perseus: "Aperienda nimirum nocte janua fuit, et armati comissatores accipiendi, præbendumque ferro jugulum, quando non creditur, nisi perpetratum, facinus; et eadem petitus insidiis audio,

quæ latro atque insidiator. Non nequidquam isti unum Demetrium filium te habere, me subditum et pellice genitum appellant: nam, si gradum, si caritatem filii apud te haberem, non in me querentem deprehensas insidias, sed in eum qui fecisset, sævires: nec adeo tibi vilis vita esset nostra, ut nec præterito periculo meo movereris, neque futuro, si insidiantibus sit impune. Itaque, si mori tacitum oportet, taceamus, precati tantum Deos, ut a me cœptum scelus in me finem habeat, nec per meum latus tu petaris. Sin autem (quod circumventis in solitudine natura ipsa subjicit, ut hominum, quos nunquam viderint, fidem tamen implorent) mihi quoque, ferrum in me strictum cernenti, vocem mittere liceat; per te, patriumque nomen, quod utri nostrûm sanctius sit, jam pridem sentis, ita me audias, precor, tamquam si, voce et comploratione nocturnâ excitus, mihi quiritanti intervenisses, Demetrium cum armatis nocte intempestâ in vestibulo meo deprehendisses. Quod tum vociferarer in re præsenti pavidus, hoc nunc postero die queror. Frater, non comissantium in vicem jam diu vivimus inter nos. Regnare utique vis: huic spei tuæ obstat ætas mea, obstat gentium jus, obstat vetustus Macedoniæ mos, obstat vero etiam patris judicium. Hæc transcendere, nisi per meum sanguinem, non potes: omnia moliris et tentas: adhuc seu cura mea, seu fortuna, restitit parricidio tuo. Hesternâ die in lustratione, et decursu, et simulacro ludicro pugnæ, funestum prope prœlium fecisti; nec me aliud a morte vindicavit, quam quod me ac meos vinci passus sum. Ab hostili prœlio, tamquam fraterno lusu, pertrahere me ad cœnam voluisti. Credis, me, pater, inter inermes convivas cœnaturum fuisse, ad quem armati comissatum venerunt? credis nihil a gladiis nocte periculum fuisse, quem sudibus, te inspectante, prope occiderunt? Quid hoc noctis, quid inimicus ad iratum, quid cum ferro succinctis juvenibus venis? Convivam me tibi committere ausus non sum; co-

missatorem te cum armatis venientem recipiam? Si aperta janua fuisset, funus meum parares hoc tempore, pater, quo querentem audis. Nihil ego, tamquam accusator, criminose nec dubia argumentis colligendo ago. Quid enim? negat se cum multitudine venisse ad januam meam? an ferro succinctos secum fuisse? Quos nominavero, arcesse: possunt quidem omnia audere, qui hoc ausi sunt; non tamen audebunt negare. Si deprehensos intra limen meum cum ferro ad te deducerem, pro manifesto haberes: fatentes pro deprehensis habe.

X. "Exsecrare nunc cupiditatem regni, et Furias fraternas concita: sed, ne sint cæcæ, pater, exsecrationes tuæ, discerne et dispice insidiatorem et petitum insidiis: noxium [huic esse] caput. Qui occisurus fratrem fuit, habeat etiam iratos paternos Deos: qui periturus fraterno scelere fuit, perfugium in patris misericordiâ et justitiâ habeat. Quo enim alio confugiam, cui non sollenne lustrale exercitûs tui, non decursus militum, non domus, non epulæ, non nox, ad quietem data naturæ beneficio mortalibus, tuta est? Si iero ad fratrem invitatus, moriendum est: si recepero intra januam comissatum fratrem, moriendum est: nec eundo, nec manendo insidias evito. Quo me conferam? Nihil, præter Deos, pater, et te, colui: non Romanos habeo, ad quos confugiam; perîsse expetunt, quia tuis injuriis doleo, quia ademtas tot urbes, tot gentes, modo Thraciæ maritimam oram, indignor. Nec me nec te incolumi, Macedoniam suam futuram sperant. Si me scelus fratris, te senectus, absumserit, aut ne ea quidem exspectata fuerit, regem regnumque Macedoniæ sua futura sciunt. Si quid extra Macedoniam tibi Romani reliquissent, mihi quoque id relictum crederem receptaculum. 'At in Macedonibus satis præsidii est.' Vidisti hesterno die impetum in me militum. Quid illis defuit, nisi ferrum? Quod illis defuit interdiu, convivæ fratris noctu sumserunt. Quid de magnâ parte principum

loquar, qui in Romanis spem omnem dignitatis et fortunæ posuerunt, et in eo, qui omnia apud Romanos potest? Neque (Hercule!) istum mihi tantum fratri majori, sed prope est, ut tibi quoque ipsi, regi et patri, præferant. Iste enim est, cujus beneficio pœnam tibi senatus remisit, qui nunc te ab armis Romanis protegit, qui tuam senectutem obligatam et obnoxiam adolescentiæ suæ esse æquum censet. Pro isto Romani stant, pro isto omnes urbes tuo imperio liberatæ, pro isto Macedones, qui pace Romanâ gaudent: mihi, præter te, pater, quid usquam aut spei aut præsidii est?

XI. "Quo spectare illas literas ad te nunc missas T. Quintii credis, quibus, et bene te consuluisse rebus tuis, ait, quod Demetrium Romam miseris, et hortatur, ut iterum, et cum pluribus legatis et primoribus Macedonum, remittas eum? T. Quintius nunc est auctor omnium rerum isti et magister. Eum sibi, te abdicato patre, in locum tuum substituit. Illic ante omnia clandestina concocta sunt consilia. Quæruntur adjutores consiliis, cum te plures, et principes Macedonum, cum isto mittere jubet. Qui hinc integri et sinceri Romam eunt, Philippum regem se habere credentes, imbuti illinc et infecti Romanis delenimentis redeunt. Demetrius iis unus omnia est: eum jam regem, vivo patre, appellant. Hæc si indignor, audiendum est statim, non ab aliis solum, sed etiam a te, pater, cupiditatis regni crimen. Ego vero, si in medio ponitur, non agnosco: quem enim suo loco moveo, ut ipse in ejus locum succedam? Unus ante me pater est: et, ut diu sit, Deos rogo. Superstes (et ita sim, si merebor, ut ipse me esse velit) hæreditatem regni, si pater tradet, accipiam. Cupit regnum, et quidem scelerate cupit, qui transcendere festinat ordinem ætatis, naturæ, moris Macedonum, juris gentium. 'Obstat frater major, ad quem jure, voluntate etiam patris, regnum pertinet. Tollatur: non primus regnum fraternâ cæde petiero. Pater senex;

et filio solus orbatus, de se magis timebit, quam ut filii necem ulciscatur. Romani lætabuntur, probabunt, defendent factum.' Hæ spes incertæ, pater, sed non inanes sunt: ita enim se res habet: periculum vitæ propellere a me potes, puniendo eos, qui ad me interficiendum ferrum sumserunt: si facinori eorum successerit, mortem meam idem tu persequi non poteris."

XII. Postquam dicendi finem Perseus fecit, conjecti eorum, qui aderant, oculi in Demetrium sunt, velut confestim responsurus esset: deinde diu fuit silentium, cum perfusum fletu appareret omnibus loqui non posse. Tandem vicit dolorem ipsa necessitas, cum dicere juberent; atque ita orsus est: "Omnia, quæ reorum antea fuerant auxilia, pater, præoccupavit accusator. Simulatis lacrymis in alterius perniciem veras meas lacrymas suspectas tibi fecit. Cum ipse, ex quo ab Româ redii, per occulta cum suis colloquia dies noctesque insidietur; ultro mihi non insidiatoris modo, sed latronis manifesti et percussoris, speciem induit. Periculo suo te exterret, ut innoxio fratri per eumdem te maturet perniciem. Perfugium sibi nusquam gentium esse ait, ut ego ne apud te quidem quidquam spei reliquæ habeam. Circumventum, solum, inopem, invidiâ gratiæ externæ (quæ obest potius quam prodest) onerat. Jam illud quam accusatorie, quod noctis hujus crimen miscuit cum ceterâ insectatione vitæ meæ! ut et hoc, quod jam quale sit, scies, suspectum alio vitæ nostræ tenore faceret; et illam vanam criminationem spei, voluntatis, consiliorum meorum nocturno hoc ficto et composito argumento fulciret. Simul et illud quæsivit, ut repentina et minime præparata accusatio videretur, quippe ex noctis hujus metu et tumultu repentino exorta. Oportuit autem, Perseu, si proditor ego patris regnique eram, si cum Romanis, si cum aliis inimicis patris, inieram consilia, non exspectatam fabulam noctis hujus esse, sed proditionis meæ ante me

accusatum: si illa, separata ab hac, vana accusatio erat, invidiamque tuam adversus me magis quam crimen meum indicatura, hodie quoque eam aut prætermitti, aut in aliud tempus differri; ut perspiceretur, utrum ego tibi, an tu mihi, novo quidem et singulari genere odii, insidias fecisses. Ego tamen, quantum in hac subitâ perturbatione potero, separabo ea, quæ tu confudisti; et noctis hujus insidias, aut tuas aut meas, detegam. Occidendi sui consilium me inîsse videri vult; ut scilicet, majore fratre sublato, cujus jure gentium, more Macedonum, tuo etiam, ut ait, judicio, regnum est futurum; ego, minor, in ejus, quem occidissem, succederem locum. Quid ergo illa sibi vult pars altera orationis, quâ Romanos a me cultos ait, atque eorum fiduciâ in spem regni me venisse? nam si et in Romanis tantum momenti esse credebam, ut, quem vellent, imponerent Macedoniæ regem, et meæ tantum apud eos gratiæ confidebam, quid opus parricidio fuit? An, ut cruentum fraternâ cæde diadema gererem? ut illis ipsis, apud quos aut verâ aut certe simulatâ probitate partam gratiam habeo, si quam forte habeo, exsecrabilis et invisus essem? nisi T. Quintium credis, cujus virtute et consiliis me nunc arguis regi, eum et ipse tali pietate vivat cum fratre, mihi fraternæ cædis fuisse auctorem. Idem non Romanorum solum gratiam, sed Macedonum judicia, ac pæne omnium Deorum hominumque consensum collegit, per quæ omnia se mihi parem in certamine non futurum crediderit: idem, tamquam in aliis omnibus rebus inferior essem, ad sceleris spem ultimam confugisse me insimulat. Vis hanc formulam cognitionis esse, ut, uter timuerit, ne alter dignior videretur regno, is consilium opprimendi fratris cepisse judicetur?

XIII. "Exsequamur tamen quocumque modo conficti ordinem criminis. Pluribus modis se petitum criminatus est, et omnes insidiarum vias in unum diem contulit. Volui interdiu eum, post lustrationem,

cum concurrimus, et quidem (si Diis placet) lustrationum die occidere: volui, cum ad cœnam invitavi, veneno scilicet tollere: volui, cum comissatum gladiis accincti me secuti sunt, ferro interficere. Tempora quidem qualia sint ad parricidium electa, vides: lusûs, convivii, comissationis. Quid? dies qualis? quo lustratus exercitus, quo inter divisam victimam, prælatis omnium, qui unquam fuêre, Macedoniæ regum armis regiis, duo soli tua tegentes latera, pater, prævecti sumus, et secutum est Macedonum agmen. Hoc ego, etiam si quid ante admisissem piaculo dignum, lustratus et expiatus sacro, tum cum maxime in hostiam itineri nostro circumdatam intuens, parricidium, venena, gladios, in comissationem præparatos, volutabam in animo: ut quibus aliis deinde sacris contaminatam omni scelere mentem expiarem? Sed cæcus criminandi cupiditate animus, dum omnia suspecta efficere vult, aliud alio confundit: nam, si veneno te inter cœnam tollere volui, quid minus aptum fuit, quam pertinaci certamine et concursu iratum te efficere, ut merito (sicut fecisti) invitatus ad cœnam abnueres? Cum autem iratus negâsses, utrum, ut placarem te, danda opera fuit, ut aliam quærerem occasionem, quoniam semel venenum paraveram? an ab illo consilio velut transiliendum ad aliud fuit, ut ferro te, et quidem eo die, per speciem comissationis, occiderem? Quo deinde modo, si te metu mortis credebam cœnam evitâsse meam, non ab eodem metu comissationem quoque evitaturum existimabam?

XIV. "Non est res, quâ erubescam, pater, si die festo inter æquales largiore vino sum usus: tu quoque, velim, inquiras, quâ lætitiâ, quo lusu apud me celebratum hesternum convivium sit, illo etiam (pravo forsitan) gaudio provehente, quod in juvenali armorum certamine pars nostra non inferior fuerat. Miseria hæc et metus crapulam facile excusserunt; quæ si non intervenissent, insidiatores nos sopiti jaceremus. Si domum tuam expugnaturus, captâ domo,

dominum interfecturus eram, non temperâssem vino in unum diem? non milites abstinuissem meos? Et, ne ego me solus nimiâ simplicitate tuear, ipse quoque minime malus ac suspicax frater, 'Nihil aliud scio,' inquit, 'nihil arguo, nisi quod cum ferro comissatum venerunt.' Si quæram, unde id ipsum scieris, necesse erit te fateri, aut speculatorum tuorum plenam domum fuisse meam, aut illos ita aperte sumsisse ferrum, ut omnes viderent. Et, ne quid ipse aut prius inquisîsse, aut nunc criminose argumentari videretur, te quærere ex iis, quos nominâsset, jubebat, an ferrum habuissent; ut, tamquam in re dubiâ, cum id quæsîsses quod ipsi fatentur, pro convictis haberentur. Quin tu illud quæri jubes, num tui occidendi causâ ferrum sumserint? num me auctore et sciente? Hoc enim videri vis, non illud, quod fatentur, et palam est, et sui se tuendi causâ sumsisse dicunt. Recte an perperam fecerint, ipsi sui facti rationem reddent. Meam causam, quæ nihil eo facto contingitur, ne miscueris; aut explica, utrum aperte an clam te aggressuri fuerimus. Si aperte, cur non omnes ferrum habuimus? cur nemo præter eos, qui tuum speculatorem pulsârunt? si clam, quis ordo consilii fuit? Convivio soluto, cum comissator ego discessissem, quatuor substitissent, ut sopitum te aggrederentur? quomodo fefellissent, et alieni, et mei, et maxime suspecti, quia paulo ante in rixâ fuerant? quomodo autem, trucidato te, ipsi evasuri fuerint? quatuor gladiis domus tua capi et expugnari potuit?

XV. "Quin tu, omissâ istâ nocturnâ fabulâ, ad id quod doles, quod [invidiam] urit, reverteris? 'Cur usquam regni tui mentio fit, Demetri? cur dignior patris fortunæ successor quibusdam videris, quam ego? cur spem meam, quæ, si tu non esses, certa erat, dubiam et sollicitam facis?' Hæc sentit Perseus, etsi non dicit: hæc istum inimicum, hæc accusatorem faciunt: hæc domum, hæc regnum tuum, criminibus et suspicionibus replent. Ego autem, pa-

ter, quemadmodum nec nunc sperare regnum, nec ambigere unquam de eo forsitan debeam, quia minor sum, quia tu me majori cedere vis; sic illud nec debui facere, nec debeo, ut indignus [te patre,] indignus omnibus videar: id enim vitiis meis, non cedendo, cui jus fasque est, non modestiâ, consequar. Romanos objicis mihi; et ea, quæ gloriæ esse debent, in crimen vertis. Ego nec, obses Romanis ut traderer, nec ut legatus mitterer Romam, petii: a te missus ire non recusavi: utroque tempore ita me gessi, ne tibi pudori, ne regno tuo, ne genti Macedonum essem. Itaque mihi cum Romanis amicitiæ causa tu fuisti, pater. Quoad tecum illis pax manebit, mecum quoque gratia erit: si bellum esse cœperit, qui obses, qui legatus pro patre non inutilis fui, idem hostis illis acerrimus ero. Nec hodie, ut prosit mihi gratia Romanorum, postulo; ne obsit, tantum deprecor: nec in bello cœpit, nec ad bellum reservatur. Pacis pignus fui; ad pacem retinendam legatus missus sum: neutra res mihi nec gloriæ nec crimini sit. Ego, si quid impie in te, pater, si quid scelerate in fratrem admisi, nullam deprecor pœnam: si innocens sum, ne invidiâ conflagrem, cum crimine non possim, deprecor. Non hodie me primum frater accusat; sed hodie primum aperte, nullo meo in se merito. Si mihi pater succenseret, te majorem fratrem pro minore deprecari oportebat, te adolescentiæ, te errori, veniam impetrare: in eo, ubi præsidium esse oportebat, ibi exitium est. E convivio et comissationibus prope semisomnus raptus sum ad causam parricidii dicendam: sine advocatis, sine patronis, ipse pro me dicere cogor. Si pro alio dicendum esset, tempus ad meditandum et componendam orationem sumsissem, cum quid aliud, quam ingenii famâ, periclitarer? Ignarus, quid arcessitus essem, te iratum et jubentem dicere causam, fratrem accusantem audivi. Ille diu ante præparatâ, meditatâ, in me oratione est usus: ego id tantum temporis, quo ac-

cusatus sum, ad cognoscendum, quid ageretur, habui. Utrum momento illo horæ accusatorem audirem? an defensionem meditarer? Attonitus repentino atque inopinato malo, vix, quid objiceretur, intelligere potui; nedum satis sciam, quo modo me tuear. Quid mihi spei esset, nisi patrem judicem haberem? apud quem etiamsi caritate a fratre majore vincor, misericordiâ certe reus vinci non debeo. Ego enim, ut me mihi tibique serves, precor: ille, ut me in securitatem suam occidas, postulat. Quid eum, cum regnum ei tradideris, facturum credis in me esse, qui jam nunc sanguine meo sibi indulgeri æquum censet?"

XVI. Dicenti hæc lacrymæ simul spiritum et vocem intercluserunt. Philippus, submotis iis, paulisper collocutus cum amicis, pronuntiavit, "Non verbis se, nec unius horæ disceptatione, causam eorum dijudicaturum, sed inquirendo in utriusque vitam, mores, et dicta factaque in magnis parvisque rebus observando:" ut omnibus appareret, noctis proximæ crimen facile revictum; suspectam nimiam cum Romanis Demetrii gratiam esse. Hæc, vivo Philippo, velut semina jacta sunt Macedonici belli, quod maxime cum Perseo gerendum erat. Consules ambo in Ligures, quæ tum una consularis provincia erat, proficiscuntur: et, quia prospere ibi res gesserunt, supplicatio in unum diem decreta est. Ligurum duo millia fere ad extremum finem provinciæ Galliæ, ubi castra Marcellus habebat, venerunt, uti reciperentur, orantes. Marcellus, opperiri eodem loco Liguribus jussis, senatum per literas consuluit. Senatus rescribere M. Ogulnium prætorem Marcello jussit: "Verius fuisse, consules, quorum provincia esset, quam se, quid e re publicâ esset, decernere: tum quoque non placere, si per deditionem Ligures recipiet, receptis arma adimi: atque, eos ad consulem mitti, senatum æquum censere." Prætores eodem tempore, P. Manlius in ulteriorem Hispaniam, quam et priore præturâ provinciam obtinuerat; Q. Fulvius Flaccus

in citeriorem pervenit, exercitumque a Terentio accepit: nam ulterior, morte P. Sempronii proconsulis, sine imperio fuerat. Fulvium Flaccum, oppidum Hispanum, Urbicuam nomine, oppugnantem, Celtiberi adorti sunt. Dura ibi prœlia aliquot facta: multi Romani milites et vulnerati et interfecti sunt. Victi perseverantiâ Fulvii, quod nullâ vi abstrahi ab obsidione potuit, Celtiberi, fessi prœliis variis abscesserunt: urbs, amoto auxilio eorum, intra paucos dies capta et direpta est: prædam militibus prætor concessit. Fulvius, hoc oppido capto, P. Manlius, exercitu tantum in unum coacto, qui dissipatus fuerat, nullâ aliâ memorabili gestâ re, exercitus in hiberna deduxerunt. Hæc eâ æstate in Hispaniâ gesta. Terentius, qui ex eâ provinciâ decesserat, ovans Urbem iniit: translatum, argenti pondo novem millia trecenta viginti; auri octoginta pondo, et duæ coronæ aureæ pondo sexaginta septem.

XVII. Eodem anno inter populum Carthaginiensem et regem Masinissam in re præsenti disceptatores Romani de agro fuerunt. Ceperat eum ab Carthaginiensibus pater Masinissæ, Gala: Galam Syphax inde expulerat: postea, in gratiam soceri Hasdrubalis, Carthaginiensibus dono dederat: Carthaginienses eo anno Masinissa expulerat. Haud minore certamine animorum, quam cum ferro et acie dimicârunt, res acta apud Romanos. Carthaginienses, quod primo majorum suorum fuisset, deinde ab Syphace ad se pervenisset, repetebant. Masinissa, "paterni regni agrum se et recepisse, et habere jure gentium," aiebat, "et causâ et possessione superiorem esse. Nihil aliud se in eâ disceptatione metuere, quam ne pudor Romanorum (dum vereantur, ne quid socio atque amico regi adversus communes suos atque illius hostes indulsisse videantur) damno sit." Legati possessionis jus non mutârunt: causam integram Romam ad senatum rejecerunt. In Liguribus nihil postea gestum. Recesserant primum in devios sal-

tus: deinde, dimisso exercitu, passim in vicos castellaque sua dilapsi sunt. Consules quoque dimittere exercitum voluerunt, ac de eâ re Patres consuluerunt. Alterum ex his, dimisso exercitu, ad magistratus in annum creandos venire Romam jusserunt; alterum, cum legionibus suis, Pisis hiemare. Fama erat, Gallos Transalpinos juventutem armare: nec, in quam regionem Italiæ effusura se multitudo esset, sciebatur. Ita inter se consules comparârunt, ut Cn. Bæbius ad comitia iret, quia M. Bæbius frater ejus consulatum petebat.

XVIII. Comitia consulibus rogandis fuêre: creati P. Cornelius Cethegus, M. Bæbius Tamphilus. Prætores inde facti, duo Q. Fabii, Maximus et Buteo, Ti. Claudius Nero, Q. Petillius Spurinus, M. Pinarius Posca, L. Duronius. His, inito magistratu, provinciæ ita sorte evenerunt: Ligures consulibus; prætoribus, Q. Petillio urbana, Q. Fabio Maximo peregrina, Q. Fabio Buteoni Gallia, Ti. Claudio Neroni Sicilia, M. Pinario Sardinia, L. Duronio Apulia; et Istri adjecti, quod Tarentini Brundisinique nuntiabant, maritimos agros infestos transmarinarum navium latrociniis esse. Eadem Massilienses de Ligurum navibus querebantur. Exercitus inde decreti: quatuor legiones consulibus, (quina millia ducenos Romanos pedites, trecenos haberent equites) et quindecim millia sociûm ac Latini nominis, octingenti equites. In Hispaniis prorogatum veteribus prætoribus imperium est, cum exercitibus quos haberent: et in supplementum decreta tria millia civium Romanorum, ducenti equites: et sociûm Latini nominis sex millia peditum, trecenti equites. Nec rei navalis cura omissa: duumviros in eam rem consules creare jussi, per quos naves viginti deductæ navalibus sociis civibus Romanis, qui servitutem servîssent, complerentur; ingenui tantum ut iis præessent. Inter duumviros ita divisa tuenda denis navibus maritima ora, ut promontorium iis Minervæ, velut cardo, in medio

esset; alter in dextram partem usque ad Massiliam, lævam alter usque ad Barium, tueretur.

XIX. Prodigia multa fœda et Romæ eo anno visa, et nuntiata peregre. In areâ Vulcani et Concordiæ sanguinem pluit; et pontifices hastas motas nuntiavêre, et Lanuvii simulacrum Junonis Sospitæ lacrymâsse: et pestilentia in agris, forisque, et conciliabulis, et in Urbe tanta erat, ut Libitina tunc vix sufficeret. His prodigiis cladibusque anxii Patres decreverunt, ut et consules, quibus Diis videretur, hostiis majoribus sacrificarent, et decemviri libros adirent. Eorum decreto supplicatio circa omnia pulvinaria Romæ in diem unum indicta est. Iisdem auctoribus et senatus censuit, et consules edixerunt, ut per totam Italiam triduum supplicatio et feriæ essent. Pestilentiæ tanta vis erat, ut, cum propter defectionem Corsorum, bellumque ab Iliensibus concitatum in Sardiniâ, octo millia peditum ex sociis Latini nominis scribi placuisset, et trecentos equites, quos M. Pinarius prætor secum in Sardiniam trajiceret, tantum hominum demortuum esse, tantum ubique ægrorum, consules renuntiaverint, ut is numerus effici militum non potuerit. Quod deerat militum, sumere a Cn. Bæbio proconsule, qui Pisis hibernabat, jussus prætor, atque inde in Sardiniam trajicere. L. Duronio prætori, cui provincia Apulia evenerat, adjecta de Bacchanalibus quæstio est; cujus residua quædam velut semina ex prioribus malis jam priore anno apparuerant: sed magis inchoatæ apud L. Pupium prætorem quæstiones erant, quam ad exitum ullum perductæ. Id persecare novum prætorem, ne serperet iterum latius, Patres jusserunt. Et leges de ambitu consules ex auctoritate senatûs ad populum tulerunt.

XX. Legationes deinde in senatum introduxerunt; regum primas, Eumenis, et Ariarathis Cappadocis, et Pharnacis Pontici: nec ultra quidquam eis responsum est, quam missuros, qui de controversiis eorum

cognoscerent, statuerentque. Lacedæmoniorum deinde exsulum, et Achæorum, legati introducti sunt: et spes data exsulibus est, scripturum senatum Achæis, ut restituerentur. Achæi de Messene receptâ, compositisque ibi rebus, cum assensu Patrum exposuerunt. Et a Philippo rege Macedonum duo legati venerunt, Philoclès et Apelles, nullâ super re, quæ ab senatu petenda esset; speculatum magis inquisitumque missi de iis, quorum Perseus Demetrium insimulâsset sermonum cum Romanis, maxime cum T. Quintio, adversus fratrem de regno habitorum. Hos, tamquam medios, nec in alterius favorem inclinatos, miserat rex: erant autem et hi Persei fraudis in fratrem ministri et participes. Demetrius, omnium, præterquam fraterni sceleris, quod nuper eruperat, ignarus, primo neque magnam neque nullam spem habebat, patrem sibi placari posse: minus deinde in dies patris animo fidebat, cum obsideri aures a fratre cerneret. Itaque, circumspiciens dicta factaque sua, ne cujus suspiciones augeret, maxime ab omni mentione et contagione Romanorum abstinebat; ut neque scribi sibi vellet, quia hoc præcipue criminum genere exasperari animum sentiebat.

XXI. Philippus, simul ne otio miles deterior fieret, simul avertendæ suspicionis causâ quidquam a se agitari de Romano bello, Stobos Pæoniæ exercitu indicto, in Mædicam ducere pergit. Cupido eum ceperat in verticem Hæmi montis adscendendi, quia vulgatæ opinioni crediderat, Ponticum simul et Adriaticum mare, et Istrum amnem, et Alpes conspici posse: subjecta oculis ea haud parvi sibi momenti futura ad cogitationem Romani belli. Percontatus regionis peritos de adscensu Hæmi, cum satis inter omnes constaret, viam exercitui nullam esse, paucis et expeditis perdifficillimum aditum, ut sermone familiari minorem filium permulceret, quem statuerat non ducere secum, primum quærit ab eo, “Cum tanta difficultas itineris proponatur, utrum perseverandum

sit in incepto, an abstinendum. Si pergat tamen ire, non posse oblivisci se in talibus rebus Antigoni; qui, sævâ tempestate jactatus, cum in eâdem nave secum suos omnes habuisset, præcepisse liberis diceretur, ut et ipsi meminissent, et ita posteris proderent, ne quis cum totâ gente simul in rebus dubiis periclitari auderet. Memorem ergo se præcepti ejus, duos simul filios non commissurum in aleam ejus, qui proponeretur, casûs; et, quoniam majorem filium secum duceret, minorem ad subsidia spei et custodiam regni remissurum in Macedoniam esse." Non fallebat Demetrium, ablegari se, ne adesset consilio, cum in conspectu locorum consultaret, quâ proxime itinera ad mare Adriaticum atque Italiam ducerent, quæque belli ratio esset futura: sed non solum parendum patri tum, sed etiam assentiendum erat, ne invitum parere suspicionem faceret. Ut tamen iter ei tutum in Macedoniam esset, Didas, ex prætoribus regiis unus, qui Pæoniæ præerat, jussus est prosequi eum cum modico præsidio. Hunc quoque Perseus, sicut plerosque patris amicorum, ex quo haud dubium cuiquam esse cœperat, ad quem, ita inclinato regis animo, hæreditas regni pertineret, inter conjuratos in fratris perniciem habuit. In præsentia dat ei mandata, ut per omne obsequium insinuaret se in quam maxime familiarem usum, ut elicere omnia arcana, specularique abditos ejus sensus, posset. Ita digreditur Demetrius cum infestioribus, quam si solus iret, præsidiis.

XXII. Philippus, Mædicam primum, deinde solitudines interjacentes Mædicæ atque Hæmo transgressus, septimis demum castris ad radices montis pervenit. Ibi unum moratus diem ad deligendos, quos duceret secum, tertio die iter est ingressus. Modicus primo labor in imis collibus fuit: quantum in altitudinem egrediebantur, magis magisque silvestria et pleraque invia loca excipiebant. Pervenêre deinde in tam opacum iter, ut, præ densitate arborum

immissorumque aliorum in alios ramorum, perspici cœlum vix posset: ut vero jugis appropinquabant, quod rarum in aliis locis esset, adeo omnia contecta nebulâ, ut haud secus quam nocturno itinere impedirentur: tertio demum die ad verticem perventum. Nihil vulgatæ opinioni, degressi inde, detraxerunt: magis, credo, ne vanitas itineris ludibrio esset, quam quod diversa inter se maria, montesque, et amnes, ex uno loco conspici potuerint. Vexati omnes, et ante alios rex ipse, quo gravior ætate erat, difficultate viæ est. Duabus aris ibi Jovi et Soli sacratis cum immolâsset, quâ triduo adscenderat, biduo est degressus, frigora nocturna maxime metuens, quæ caniculæ ortu similia brumalibus erant. Multis per eos dies difficultatibus conflictatus, nihilo lætiora in castris invenit; ubi summa penuria erat, ut in regione, quam ab omni parte solitudines clauderent. Itaque unum tantum moratus diem, quietis eorum causâ quos habuerat secum, itinere inde simili fugæ in Dentheletos transcurrit. Socii erant: sed, propter inopiam, haud secus quam hostium fines Macedones populati sunt. Rapiendo enim passim, villas primum, dein quosdam vicos etiam evastârunt, non sine magno pudore regis, cum sociorum voces, nequidquam Deos sociales nomenque suum implorantes, audiret. Frumento inde sublato, in Mædicam regressus, urbem, quam Petram appellant, oppugnare est adortus. Ipse a campestri aditu castra posuit: Perseum filium cum modicâ manu circummisit, ut a superioribus locis urbem aggrederetur. Oppidani, cum terror undique instaret, obsidibus datis, in præsentia dediderunt sese: iidem, postquam exercitus recessit, obliti obsidum, relictâ urbe, in loca munita et montes refugerunt. Philippus, omni genere laboris sine ullo effectu fatigatis militibus, et fraude prætoris Didæ auctis in filium suspicionibus, in Macedoniam rediit.

XXIII. Missus hic comes, (ut ante dictum est) cum simplicitatem juvenis incauti, et suis haud imme-

rito succensentis, assentando indignandoque et ipse vicem ejus, captaret, in omnia ultro suam offerens operam, fide datâ, arcana ejus elicuit. Fugam ad Romanos Demetrius meditabatur: cui consilio adjutor Deûm beneficio oblatus videbatur Pæoniæ prætor, per cujus provinciam spem ceperat elabi tuto posse. Hoc consilium extemplo et fratri proditur, et, auctore eo, indicatur patri. Literæ primum ad obsidentem Petram allatæ sunt: inde Herodorus (princeps hic amicorum Demetrii erat) in custodiam est conjectus, et Demetrius dissimulanter asservari jussus. Hæc, super cætera, tristem adventum in Macedoniam regi fecerunt. Movebant eum et præsentia crimina: exspectandos tamen, quos ad exploranda omnia Romam miserat, censebat. His anxius curis cum aliquot menses egisset, tandem legati (jam ante præmeditatis in Macedoniâ, quæ ab Româ renuntiarent) venerunt; qui, super cætera scelera, falsas etiam literas, signo adulterino T. Quintii signatas, reddiderunt regi. Deprecatio erat in literis, si quid adolescens, cupiditate regni prolapsus, secum egisset, "nihil eum adversus suorum quemquam facturum; neque eum sese esse, qui ullius impii consilii auctor futurus videri possit." Hæ literæ fidem Persei criminibus fecerunt. Itaque Herodorus, extemplo diu excruciatus, sine indicio rei ullius, in tormentis moritur.

XXIV. Demetrium iterum ad patrem accusavit Perseus. Fuga per Pæoniam præparata arguebatur, et corrupti quidam, ut comites itineris essent; maxime falsæ literæ T. Quintii urgebant. Nihil tamen palam gravius pronuntiatum de eo est, ut dolo potius interficeretur; nec id curâ ipsius, sed ne pœna ejus consilia adversus Romanos nudaret. Ab Thessalonice Demetriadem ipsi cum iter esset, Astræum Pæoniæ Demetrium mittit cum eodem comite Didâ, Perseum Amphipolim, ad obsides Thracum accipiendos. Digredienti ab se Didæ mandata dedisse dicitur de filio occidendo. Sacrificium ab Didâ seu institutum, seu

simulatum est; ad quod celebrandum invitatus Demetrius ab Astræo Heracleam venit. In eâ cœnâ dicitur venenum datum. Poculo epoto, extemplo sensit: et mox coortis doloribus, relicto convivio, cum in cubiculum recepisset sese, crudelitatem patris conquerens, parricidium fratris, ac Didæ scelus incusans, torquebatur. Intromissi deinde Thyrsis quidam Stuberæus et Berœæus Alexander, injectis tapetibus in caput faucesque, spiritum intercluserunt. Ita innoxius adolescens, cum in eo ne simplici quidem genere mortis contenti inimici fuissent, interficitur.

XXV. Dum hæc in Macedoniâ geruntur, L. Æmilius Paulus, prorogato ex consulatu imperio, principio veris in Ligures Ingaunos exercitum introduxit. Ubi primum in hostium finibus castra posuit, legati ad eum, per speciem pacis petendæ, speculatum venerunt. Negante Paulo, nisi cum deditis pacisci se pacem, non tam id recusabant, quam tempore opus esse aiebant, ut generi agresti hominum persuaderetur. Ad hoc decem dierum induciæ cum darentur, petierunt deinde, ne trans montes proximos castris pabulatum lignatumque milites irent: culta ea loca suorum finium esse. Id ubi impetravêre, post eos ipsos montes, unde averterant hostem, exercitu omni coacto, repente multitudine ingenti castra Romanorum oppugnare simul omnibus portis aggressi sunt. Summâ vi totum diem oppugnârunt, ita ut ne efferendi quidem signa Romanis spatium, nec ad explicandam aciem, locus esset. Conferti in portis, obstando magis, quam pugnando, castra tutabantur. Sub occasum solis cum recessissent hostes, duos equites ad Cn. Bæbium proconsulem cum literis Pisas mittit, ut obsesso sibi per inducias quamprimum subsidio veniret. Bæbius exercitum M. Pinario prætori, eunti in Sardiniam, tradiderat: cæterum, et senatum literis certiorem fecit, obsideri a Liguribus L. Æmilium; et M. Claudio Marcello, cujus proxima inde provincia erat, scripsit, ut, si videretur ei, exer-

citum ex Galliâ traduceret in Ligures, et L. Æmilium liberaret obsidione. Hæc sera futura auxilia erant. Ligures postero die ad castra redeunt. Æmilius, cum et venturos scisset, et educere in aciem potuisset, intra vallum suos tenuit, ut extraheret rem in id tempus, quo Bæbius cum exercitu venire a Pisis posset.

XXVI. Romæ magnam trepidationem literæ Bæbii fecerunt; eo majorem, quod paucos post dies Marcellus, tradito exercitu Fabio, Romam cum venisset, spem ademit, eum, qui in Galliâ esset, exercitum in Ligures traduci posse, quia bellum cum Istris esset, prohibentibus coloniam Aquileiam deduci: eo profectum Fabium, neque inde regredi, bello inchoato, posse. Una, et ea ipsa tardior, quam tempus postulabat, subsidii spes erat, si consules maturâssent in provinciam ire. Id ut facerent, pro se quisque Patrum vociferari: consules, nisi confecto delectu, negare se ituros, nec suam segnitiem, sed vim morbi, in causâ esse, quo serius perficeretur. Non tamen potuerunt sustinere consensum senatûs, quin paludati exirent, et militibus, quos conscriptos haberent, diem edicerent, quo Pisas convenirent. Permissum, ut, quâ irent, protinus subitarios milites scriberent, ducerentque secum. Et prætoribus, Q. Petillio et Q. Fabio, imperatum est, ut Petillius duas legiones civium Romanorum tumultuarias scriberet, et omnes minores quinquaginta annis sacramento rogaret; Fabio, ut sociis Latini nominis quindecim millia peditum, octingentos equites, imperaret. Duumviri navales creati C. Matienus et C. Lucretius, navesque iis ornatæ sunt; Matienoque, cujus ad Gallicum sinum provincia erat, imperatum est, ut classem primo quoque tempore duceret in Ligurum oram si [quo] usui esse L. Æmilio atque ejus exercitui posset.

XXVII. Æmilius, postquam nihil usquam auxilii ostendebatur, interceptos credens equites, non ultra differendum ratus, quin per se fortunam tentaret, pri-

usquam hostes venirent, qui jam segnius socordiusque oppugnabant, ad quatuor portas exercitum instruxit, ut, signo dato, simul ex omnibus partibus eruptionem facerent. Quatuor extraordinariis cohortibus duas adjunxit, præposito M. Valerio legato: erumpere extraordinariâ portâ jussit. Ad dexteram principalem hastatos legionis primæ instruxit; principes ex eâdem legione in subsidiis posuit: M. Servilius et L. Sulpicius, tribuni militum, his præpositi. Tertia legio adversus principalem sinistram portam instructa est: id tantum mutatum; principes primi, et hastati in subsidiis locati: Sex. Julius Cæsar et L. Aurelius Cotta, tribuni militum, huic legioni præpositi sunt. Q. Fulvius Flaccus legatus cum dexterâ alâ ad quæstoriam portam positus: duæ cohortes et triarii duarum legionum in præsidio castrorum manere jussi. Omnes portas concionabundus ipse imperator circumiit; et, quibuscumque irritamentis poterat, iras militum acuebat; nunc fraudem hostium incusans, qui, pace petitâ, induciis datis, per ipsum induciarum tempus, contra jus gentium ad castra oppugnanda venissent: nunc, quantus pudor esset, edocens, ab Liguribus, latronibus verius quam hostibus justis, Romanum exercitum obsideri. "Quo ore quisquam vestrûm, si hinc alieno præsidio, non vestrâ virtute, evaseritis, occurret, non dico eis militibus, qui Hannibalem, qui Philippum, qui Antiochum, maximos nostræ ætatis reges ducesque, vicerunt; sed iis, qui hos ipsos Ligures aliquoties, pecorum modo fugientes, per saltus invios consectati ceciderunt? Quod Hispani, quod Galli, quod Macedones, Pœnive non audeant, Ligustinus hostis vallum Romanum subit, obsidet ultro, et oppugnat! quem, scrutantes antea devios saltus, abditum et latentem vix inveniebamus." Ad hæc consentiens reddebatur militum clamor, "nullam militum culpam esse, quibus nemo ad erumpendum signum dedisset. Daret signum: intellecturum, eosdem, qui antea fuerint, et Romanos et Ligures esse."

XXVIII. Bina cis montes castra Ligurum erant. Ex iis, primis diebus, sole orto, pariter omnes compositi et instructi procedebant: tum, nisi exsatiati cibo vinoque, arma non capiebant: dispersi, inordinati exibant; ut quibus pro spe certum esset, hostes extra vallum signa non elaturos. Adversus ita incompositos eos venientes, clamore pariter omnium qui in castris erant, calonum quoque et lixarum, sublato, simul omnibus portis Romani eruperunt. Liguribus adeo improvisa res fuit, ut perinde, ac si insidiis circumventi forent, trepidarent. Exiguum temporis aliqua forma pugnæ fuit: fuga deinde effusa, et fugientium passim cædes erat. Equitibus dato signo, ut conscenderent equos, nec effugere quemquam sinerent, in castra omnes trepidâ fugâ compulsi sunt: deinde ipsis exuti castris. Supra quindecim millia Ligurum eo die occisa, capta duo millia et quingenti. Triduo post Ligurum Ingaunorum omne nomen, obsidibus datis, in ditionem venit. Gubernatores nautæque conquisiti, qui [prædatores] fuissent navibus, atque omnes in custodiam conjecti: et a C. Matieno duumviro naves ejus generis in Ligustinâ orâ triginta duæ captæ sunt. Hæc qui nuntiarent, literasque ad senatum ferrent, L. Aurelius Cotta, C. Sulpicius Gallus, Romam missi; simulque peterent, ut L. Æmilio, confectâ provinciâ, decedere, et deducere secum milites liceret, atque dimittere. Utrumque permissum ab senatu, et supplicatio ad omnia pulvinaria per triduum decreta: jussique prætores, Petillius urbanas dimittere legiones, Fabius sociis atque nomini Latino remittere delectum; et uti prætor urbanus consulibus scriberet, senatum æquum censere, subitarios milites, tumultûs causâ conscriptos, primo quoque tempore dimitti.

XXIX. Colonia Graviscæ eo anno deducta est in agrum Etruscum, de Tarquiniensibus quondam captum. Quina jugera agri data: tresviri deduxerunt, C. Calpurnius Piso, P. Claudius Pulcher, C. Teren-

tius Istra. Siccitate et inopiâ frugum insignis annus fuit. Sex menses nunquam pluisse, memoriæ proditum est. Eodem anno in agro L. Petillii scribæ sub Janiculo, dum cultores agri altius moliuntur terram, duæ lapideæ arcæ, octonos ferme pedes longæ, quaternos latæ, inventæ sunt, operculis plumbo devinctis. Literis Latinis Græcisque utraque arca inscripta erat; in alterâ Numam Pompilium, Pomponis filium, regem Romanorum, sepultum esse; in alterâ libros Numæ Pompilii inesse. Eas arcas cum ex amicorum sententiâ dominus aperuisset, quæ titulum sepulti regis habuerat, inanis inventa, sine ullo vestigio corporis humani, aut ullius rei; per tabem tot annorum omnibus absumtis: in alterâ duo fasces, candelis involuti, septenos habuêre libros, non integros modo, sed recentissimâ specie. Septem Latini de jure pontificio erant; septem Græci de disciplinâ sapientiæ, quæ illius ætatis esse potuit. Adjicit Antias Valerius, Pythagoricos fuisse, vulgatæ opinioni, quâ creditur, Pythagoræ auditorem fuisse Numam, mendacio probabili accommodatâ fide. Primo ab amicis, qui in re præsenti fuerunt, libri lecti: mox pluribus legentibus cum vulgarentur, Q. Petillius, prætor urbanus, studiosus legendi, eos libros a L. Petillio sumsit: et erat familiaris usus, quod scribam eum quæstor Q. Petillius in decuriam legerat. Lectis rerum summis, cum animadvertisset, pleraque dissolvendarum religionum esse, L. Petillio dixit, "Sese eos libros in ignem conjecturum esse: prius, quam id faceret, se ei permittere, uti, si quod seu jus seu auxilium se habere ad eos libros repetendos existimaret, experiretur: id integrâ suâ gratiâ eum facturum." Scriba tribunos plebis adit: ab tribunis ad senatum res est rejecta. Prætor se jusjurandum dare paratum esse aiebat, libros eos legi servarique non oportere. Senatus censuit, "Satis habendum, quod prætor jusjurandum polliceretur: libros primo quoque tempore in comitio cremandos esse: pretium pro libris, quantum Q. Pe-

tilio prætori majorique parti tribunorum plebis videretur, domino esse solvendum." Id scriba non accepit: libri in comitio, igne a victimariis facto, in conspectu populi cremati sunt.

XXX. Magnum bellum eâ æstate coortum in Hispaniâ citeriore. Ad quinque et triginta millia hominum (quantum nunquam ferme antea) Celtiberi comparaverant. Q. Fulvius Flaccus eam obtinebat provinciam: is, quia armare juventutem Celtiberos audierat, et ipse, quanta poterat, a sociis auxilia contraxerat; sed nequâquam numero militum hostem æquabat. Principio veris exercitum in Carpetaniam duxit, et castra locavit ad oppidum Æburam, modico præsidio in urbe posito. Paucis post diebus Celtiberi, millia duo ferme inde, sub colle posuerunt castra: quos ubi adesse prætor Romanus sensit, M. Fulvium fratrem cum duabus turmis sociorum equitum ad castra hostium speculatum misit, quam proxime succedere ad vallum jussum, ut viseret, quanta essent; pugnâ abstineret, reciperetque sese, si hostium equitatum exeuntem vidisset. Ita, ut præceptum erat, fecit. Per dies aliquot nihil ultra motum, quam ut hæ duæ turmæ ostenderentur, dein subducerentur, ubi equitatus hostium castris procucurrissent. Postremo Celtiberi, omnibus simul peditum equitumque copiis castris egressi, acie directâ medio ferme spatio inter bina castra constiterunt. Campus erat planus omnis et aptus pugnæ: ibi stetêre Hispani, hostem exspectantes. Romanus intra vallum suos continuit per quatriduum continuum: et illi eodem loco aciem instructam tenuerunt. Ab Romanis nihil motum: inde quievêre in castris Celtiberi, quia pugnæ copia non fiebat: equites tantum in stationem egrediebantur, ut parati essent, si quid ab hoste moveretur. Pone castra utrique pabulatum et lignatum ibant, neutri alteros impedientes.

XXXI. Prætor Romanus, ubi satis tot dierum quiete credidit spem factam hosti, nihil se priorem

moturum, L. Acilium cum alâ sinistrâ et sex millibus provincialium auxiliorum circumire montem jubet, qui ab tergo hostibus erat; inde, ubi clamorem audîsset, decurrere ad castra eorum. Nocte profecti sunt, ne possent conspici. Flaccus luce primâ C. Scribonium, præfectum sociûm, ad vallum hostium cum equitibus extraordinariis sinistræ alæ mittit; quos ubi et propius accedere, et plures, quam soliti erant, Celtiberi conspexerunt, omnis equitatus effunditur castris: simul et peditibus signum ad exeundum datur. Scribonius, uti præceptum erat, ubi primum fremitum [equestrium] audivit, avertit equos, et castra repetit. Eo effusius sequi hostes: primo equites, mox et peditum acies aderat, haud dubiâ spe, castra eo die se oppugnaturos. Quingentos passus, non plus, a vallo aberant. Itaque, ubi Flaccus satis abstractos eos a præsidio castrorum suorum ratus est, intra vallum exercitu instructo, tribus partibus simul erumpit, clamore non tantum ad ardorem pugnæ excitandum sublato, sed etiam ut, qui in montibus erant, exaudirent: nec morati sunt, quin decurrerent, sicut imperatum erat, ad castra; ubi quinque millium armatorum, non amplius, relictum erat præsidium: quos cum et paucitas sua, et multitudo hostium, et improvisa res terruisset, prope sine certamine capiuntur castra: castris, quæ pars maxime a pugnantibus conspici poterat, injecit Acilius ignem.

XXXII. Postremi Celtiberorum, qui in acie erant, primi flammam conspexêre: deinde per totam aciem vulgatum est, castra amissa esse, et tum cum maxime ardere. Unde illis terror, inde Romanis animus crevit. Jam clamor suorum vincentium accidebat, jam ardentia hostium castra apparebant. Celtiberi parumper incertis animis fluctuati sunt: cæterum, postquam receptus pulsis nullus erat, nec usquam, nisi in certamine, spes, pertinacius de integro capessunt pugnam. Acie mediâ urgebantur acriter a quintâ legione: adversus lævum cornu, in quo sui generis

provincialia auxilia instruxisse Romanos cernebant, cum majore fiduciâ intulerunt signa. Jam prope erat, ut sinistrum cornu pelleretur Romanis, ni septima legio successisset: simul ab oppido Æburâ, qui in præsidio relicti erant, in medio ardore pugnæ advenerunt, et Acilius ab tergo erat. Diu in medio cæsi Celtiberi: qui supererant, in omnes passim partes capessunt fugam. Equites, bipartito in eos emissi, magnam cædem edidêre. Ad viginti tria millia hostium eo die cæsa; capta quatuor millia et septingenti, cum equis plus quingentis, et signa militaria octoginta octo. Magna victoria, non tamen incruenta, fuit. Romani de duabus legionibus milites paulo plus ducenti, sociûm Latini nominis octingenti triginta, externorum auxiliarium duo millia ferme et quadringenti ceciderunt. Prætor in castra victorem exercitum reduxit. Acilius manere in castris ab se captis jussus: postero die spolia de hostibus lecta, et pro concione donati, quorum virtus insignis fuerat.

XXXIII. Sauciis deinde in oppidum Æburam devectis, per Carpetaniam ad Contrebiam ductæ legiones. Ea urbs circumsessa, cum a Celtiberis auxilia arcessîsset, morantibus iis, (non quia ipsi cunctati sunt, sed quia profectos a domo inexplicabiles continuis imbribus viæ et inflati amnes tenebant) desperato auxilio suorum, in deditionem venit. Flaccus quoque, tempestatibus fœdis coactus, exercitum omnem in urbem introduxit. Celtiberi, qui a domo profecti erant, deditionis ignari, cum tandem (superatis, ubi primum remiserunt imbres, amnibus) Contrebiam venissent, postquam castra nulla extra mœnia viderunt, aut in alteram partem translata rati, aut recessisse hostes, per negligentiam effusi ad oppidum accesserunt. In eos duabus portis Romani eruptionem fecerunt, et incompositos adorti fuderunt. Quæ res ad resistendum eos et ad capessendam pugnam impediit, quod non uno agmine nec ad signa frequentes veniebant, eadem magnæ parti ad fugam saluti fuit. Sparsi

enim toto passim campo se diffuderunt: nec usquam confertos eos hostis circumvenit. Tamen ad duodecim millia sunt cæsa: capta plus quinque millia hominum, equi quadringenti, signa militaria sexaginta duo. Qui palati e fugâ domum se recipiebant, alterum agmen Celtiberorum venientium, deditionem Contrebiæ et suam cladem narrando, averterunt. Extemplo in vicos castellaque sua omnes dilapsi. Flaccus, a Contrebiâ profectus, per Celtiberiam populabundus ducit legiones: multa castella expugnavit, donec maxima pars Celtiberorum in deditionem venit.

XXXIV. Hæc in citeriore Hispaniâ eo anno gesta: et in ulteriore, Manlius prætor secunda aliquot prœlia cum Lusitanis fecit. Aquileia colonia Latina eodem anno in agro Gallorum est deducta: tria millia peditum quinquagena jugera, centuriones centena, centena quadragena equites, acceperunt: tresviri deduxerunt, P. Cornelius Scipio Nasica, C. Flaminius, L. Manlius Acidinus. Ædes duæ eo anno dedicatæ sunt; una Veneris Erycinæ ad portam Collinam: dedicavit L. Porcius L. F. Licinus duumvir (vota erat ab consule L. Porcio, Ligustino bello): altera, in Foro Olitorio, Pietatis: eam ædem dedicavit Manius Acilius Glabrio duumvir: statuamque auratam, quæ prima omnium in Italiâ statua aurata est, patri Glabrioni posuit. Is erat, qui ipse eam ædem voverat, quo die cum rege Antiocho ad Thermopylas depugnâsset: locaveratque idem ex senatûs-consulto. Per eosdem dies, quibus hæ ædes dedicatæ sunt, L. Æmilius Paulus proconsul ex Liguribus Ingaunis triumphavit. Transtulit coronas aureas quinque et viginti: nec præterea quidquam auri argentique in eo triumpho latum: captivi multi principes Ligurum ante currum ducti: æris trecenos militibus divisit. Auxerunt ejus triumphi famam legati Ligurum, pacem perpetuam orantes: "ita in animum induxisse Ligurum gentem, nulla unquam arma, nisi imperata a populo Romano, sumere." Responsum a Q. Fabio

prætore est Liguribus jussu senatûs, "Orationem eam non novam Liguribus esse: mens vero ut nova et orationi conveniens esset, ipsorum id plurimum referre. Ad consules irent, et, quæ ab iis imperata essent, facerent: nulli alii, quam consulibus, senatum crediturum esse, sincerâ fide in pace Ligures esse." Pax in Liguribus fuit. In Corsicâ pugnatum est cum Corsis: ad duo millia eorum M. Pinarius prætor in acie occidit; quâ clade compulsi obsides dederunt, et ceræ centum millia pondo. Inde in Sardiniam exercitus ductus, et cum Iliensibus, gente ne nunc quidem omni parte pacatâ, secunda prœlia facta. Carthaginiensibus eodem anno centum obsides redditi; pacemque cum iis populus Romanus, non ab se tantum, sed ab rege etiam Masinissâ, præstitit; qui tum præsidio armato agrum, qui in controversiâ erat, obtinebat.

XXXV. Otiosam provinciam consules habuerunt. M. Bæbius, comitiorum causâ Romam revocatus, consules creavit A. Postumium Albinum Luscum et C. Calpurnium Pisonem. Prætores exinde facti Ti. Sempronius Gracchus, L. Postumius Albinus, P. Cornelius Mammula, Ti. Minucius Molliculus, A. Hostilius Mancinus, C. Mænius. Ii omnes magistratum idibus Martiis inierunt. Principio ejus anni, quo A. Postumius Albinus et C. Calpurnius Piso consules fuerunt, ab A. Postumio consule in senatum introducti, qui ex Hispaniâ citeriore venerant a Q. Fulvio Flacco, L. Minucius legatus, et duo tribuni militum, T. Mænius et L. Terentius Massiliota. Hi, cum duo secunda prœlia, deditionem Celtiberiæ, confectam provinciam nuntiâssent, nec stipendio, quod mitti soleret, nec frumento portato ad exercitum in eum annum opus esse, petierunt ab senatu primum, "ut, ob res prospere gestas, Diis immortalibus honos haberetur: deinde, ut Q. Fulvio decedenti de provinciâ deportare inde exercitum, cujus forti operâ et ipse et multi ante eum prætores usi essent, liceret: quod

fieri, præterquam quod ita deberet, etiam prope necessarium esset. Ita enim obstinatos esse milites, ut non ultra retineri posse in provinciâ viderentur; injussuque abituri inde essent, si non dimitterentur; aut in perniciosam, si quis impense retineret, seditionem exarsuri." Consulibus ambobus provinciam Ligures esse senatus jussit. Prætores inde sortiti sunt. A. Hostilio urbana, Ti. Minucio peregrina obvenit, P. Cornelio Sicilia, C. Mænio Sardinia. Hispanias sortiti, L. Postumius ulteriorem, Ti. Sempronius citeriorem. Is quia successurus Q. Fulvio Flacco erat, ne vetere exercitu provincia spoliaretur, "Quæro," inquit, "de te, L. Minuci, cum confectam provinciam nunties, existimesne, Celtiberos perpetuo in fide mansuros, ita ut sine exercitu ea provincia obtineri possit? Si neque de fide barbarorum quidquam recipere aut affirmare nobis potes, et habendum illic utique exercitum censes; utrum tandem auctor senatui sis supplementum in Hispaniam mittendi, ut ii modo, quibus emerita stipendia sint, milites dimittantur, veteribus militibus tirones immisceantur; an, deductis de provinciâ veteribus legionibus, novas conscribendi et mittendi; cum contemtum tirocinium etiam mitiores barbaros excitare ad rebellandum possit. Dictu quam re facilius sit, provinciam, ingenio ferocem, rebellatricem, confecisse. Paucæ civitates, ut quidem ego audio, quas vicina maxime hiberna premebant, in jus ditionemque venerunt; ulteriores in armis sunt. Quæ cum ita sint, ego jam hinc prædico, Patres conscripti, me exereitu eo, qui nunc est, rem publicam administraturum; si deducat secum Flaccus legiones, loca pacata me ad hibernacula lecturum, neque novum militem ferocissimo hosti objecturum."

XXXVI. Legatus ad ea, quæ interrogatus erat, respondit, "Neque se, neque quemquam alium divinare posse, quid in animo Celtiberi haberent, aut porro habituri essent. Itaque negare non posse, quin rectius sit, etiam ad pacatos barbaros, nondum satis as-

suetos imperio, exercitum mitti: novo autem an vetere exercitu opus sit, ejus esse dicere, qui scire possit, quâ fide Celtiberi in pace mansuri sint; simul et qui illud exploratum habeat, quieturos milites, si diutius in provinciâ retineantur. Si ex eo, quod aut inter se loquantur, aut succlamationibus apud concionantem imperatorem significent, quid sentiant, conjectandum sit; palam vociferatos esse, aut imperatorem in provinciâ retenturos, aut cum eo in Italiam venturos esse." Disceptationem, inter prætorem legatumque, consulum relatio interrupit; qui suas ornari provincias, priusquam de prætoris exercitu ageretur, æquum censebant. Novus omnis exercitus consulibus est decretus: binæ legiones Romanæ cum suo equitatu, et sociûm Latini nominis, quantus semper numerus, quindecim millia peditum et octingenti equites. Cum hoc exercitu Apuanis Liguribus ut bellum inferrent, mandatum est. P. Cornelio et M. Bæbio prorogatum imperium, jussique provincias obtinere, donec consules venissent: tum, imperatum, ut, dimisso, quem haberent, exercitu, reverterentur Romam. De Ti. Sempronii deinde exercitu actum est: novam legionem ei quinque millium et ducentorum peditum, cum equitibus quadringentis, consules scribere jussi; et mille præterea peditum civium Romanorum, quinquaginta equites: et sociis e nomine Latino imperare septem millia peditum, trecentos equites. Cum hoc exercitu placuit ire in Hispaniam citeriorem Ti. Sempronium. Q. Fulvio permissum, ut, qui milites, ante Sp. Postumium, Q. Marcium consules, cives Romani sociive, in Hispaniam transportati essent, et præterea, supplemento adducto, quot amplius duabus legionibus, quam decem millia et quadringenti pedites, sexcenti equites, essent; et sociûm Latini nominis duodecim millia, sexcenti equites, quorum forti operâ duobus adversus Celtiberos prœliis usus Q. Fulvius esset, eos, si videretur, secum deportaret. Et supplicationes decretæ, quod is prospere

rem publicam gessisset: et cæteri prætores in provincias missi. Q. Fabio Buteoni prorogatum in Galliâ imperium est. Octo legiones, præter exercitum veterem, qui in Liguribus in spe propinquâ missionis erat, eo anno esse placuit: et is ipse exercitus ægre explebatur propter pestilentiam, quæ jam tertium annum urbem Romanam atque Italiam vastabat.

XXXVII. Prætor Ti. Minucius, et haud ita multo post consul C. Calpurnius, moritur; multique alii omnium ordinum illustres viri: postremo prodigii loco ea clades haberi cœpta est. C. Servilius pontifex maximus piacula iræ Deûm conquirere jussus, decemviri libros inspicere, consul Apollini, Æsculapio, Saluti dona vovere, et dare signa inaurata; quæ vovit deditque. Decemviri supplicationem in biduum valetudinis causâ in Urbe et per omnia fora conciliabulaque edixerunt: majores duodecim annis, omnes coronati et lauream in manu tenentes, supplicaverunt. Fraudis quoque humanæ insinuaverat suspicio animis; et veneficii quæstio ex senatûs-consulto, quod in Urbe, propiusve Urbem decem millibus passuum, esset commissum, C. Claudio prætori, qui in locum Ti. Minucii erat suffectus: ultra decimum lapidem, per fora conciliabulaque C. Mænio, priusquam in Sardiniam provinciam trajiceret, decreta. Suspecta consulis erat mors maxime: necatus a Quartâ Hostiliâ uxore dicebatur. Ut quidem filius ejus Q. Fulvius Flaccus in locum vitrici consul est declaratus, aliquanto magis infamis mors Pisonis cœpit esse; et testes exsistebant, qui, post declaratos consules Albinum et Pisonem, quibus comitiis Flaccus tulerat repulsam, et exprobratum ei a matre dicerent, quod jam ei tertium negatus consulatus petenti esset, et adjecisse, "pararet se ad petendum; intra duos menses effecturam, ut consul fieret." Inter multa alia testimonia, ad causam pertinentia, hæc quoque vox, nimis vero eventu comprobata, valuit, cur Hostilia damnaretur. Veris principio hujus, dum consules novos delectus

Romæ tenet, mors deinde alterius, et creandi comitia consulis in locum ejus, omnia tardiora fecerunt. Interim P. Cornelius et M. Bæbius, qui in consulatu nihil memorabile gesserant, in Apuanos Ligures exercitum induxerunt.

XXXVIII. Ligures, qui, ante adventum in provinciam consulum, non exspectâssent bellum, improviso oppressi, ad duodecim millia hominum dediderunt se. Eos, consulto per literas prius senatu, deducere ex montibus in agros campestres procul ab domo, ne reditûs spes esset, Cornelius et Bæbius statuerunt, nullum alium ante finem rati fore Ligustini belli. Ager publicus populi Romani erat in Samnitibus, qui Taurasinorum [fuerat. In eum cum] traducere Ligures Apuanos vellent, edixerunt, [Ligures ab Anido montibus] descendere cum liberis conjugibusque: sua omnia secum portarent. Ligures, sæpe per legatos deprecati, ne penates, sedem, in quâ geniti essent, sepulcra majorum, cogerentur relinquere, arma, obsides pollicebantur: postquam nihil impetrabant, neque vires ad bellandum erant, edicto paruerunt. Traducti sunt publico sumtu ad quadraginta millia liberorum capitum, cum feminis puerisque: argenti data centum et quinquaginta millia, unde, in novas ædes, compararent, quæ opus essent. Agro dividendo dandoque iidem, qui traduxerant, Cornelius et Bæbius præpositi: postulantibus tamen ipsis, quinqueviri ab senatu dati, quorum ex consilio agerent. Transactâ re, cum veterem exercitum Romam deduxissent, triumphus ab senatu est decretus. Hi omnium primi nullo bello gesto triumphârunt: tantum [hostes] ducti ante currum; quia, nec quod ferretur, neque quod duceretur captum, neque quod militibus daretur, quidquam in triumphis eorum fuerat.

XXXIX. Eodem anno in Hispaniâ Fulvius Flaccus proconsul, quia successor in provinciam tardius veniebat, educto exercitu ex hibernis, ulteriorem Celtiberiæ agrum, unde ad deditionem non venerant, in-

stitit vastare: quâ re irritavit magis quam conterruit animos barbarorum: et, clam comparatis copiis, saltum Manlianum, per quem transiturum exercitum Romanum satis sciebant, obsederunt. In Hispaniam ulteriorem eunti L. Postumio Albino collegæ Gracchus mandaverat, ut Q. Fulvium certiorem faceret, Tarraconem exercitum adduceret: "ibi [dimitti] veteranos, supplementaque distribuere, et ordinare omnem exercitum, sese velle." Dies quoque, et ea propinqua, edita Flacco est, quâ successor esset venturus. Hæc nova allata res, omissis, quæ agere instituerat, Flaccum raptim deducere exercitum ex Celtiberiâ cum coëgisset, barbari, causæ ignari, suam defectionem et clam comparata arma sensisse eum, et pertimuisse rati, eo ferocius saltum insederunt. Ubi eum saltum primâ luce agmen Romanum intravit, repente ex duabus partibus simul exorti hostes Romanos invaserunt. Quod ubi vidit Flaccus, primos tumultus, in agmine per centuriones stare omnes, suo quemque loco, et arma expedire jubendo, sedavit: et, sarcinis jumentisque in unum locum coactis, copias omnes partim ipse, partim per legatos tribunosque militum, ut tempus, ut locus postulabat, sine ullâ trepidatione instruxit; cum bis deditis rem esse admonens: "Scelus et perfidiam illis, non virtutem nec animum, accessisse. Reditum ignobilem in patriam, clarum ac memorabilem eos sibi fecisse: cruentos ex recenti cæde hostium gladios, et manantia sanguine spolia, Romam ad triumphum delaturos." Plura dici tempus non patiebatur: invehebant se hostes, et in partibus extremis jam pugnabatur: deinde acies concurrerunt.

XL. Atrox ubique prœlium, sed varia fortuna erat. Egregie legiones, nec segnius duæ alæ, pugnabant: externa auxilia ab simili armaturâ, meliore aliquantum militum genere, urgebantur, nec locum tueri poterant. Celtiberi, ubi ordinatâ acie et signis collatis se non esse pares legionibus senserunt, cuneo

impressionem fecerunt: quo tantum valent genere pugnæ, ut, quâcumque parte perculêre impetu suo, sustineri nequeant. Tunc quoque turbatæ legiones sunt, prope interrupta acies. Quam trepidationem ubi Flaccus conspexit, equo advehitur ad legionarios equites: et, "Ecquid auxilii in vobis est? Actum jam de hoc exercitu erit?" Cum undique acclamâssent, "quin ederet, quid fieri velit? non segniter imperium exsecuturos;" "Duplicate turmas," inquit, "duarum legionum equites, et permittite equos in cuneum hostium, quo nostros urgent. Id cum majore vi equorum facietis, si effrenatos in eos equos immittitis: quod sæpe Romanos equites cum magnâ laude fecisse suâ, memoriæ proditum est." Dicto paruerunt, detractisque frenis bis ultro citroque, cum magnâ strage hostium, infractis omnibus hastis, transcurrerunt. Dissipato cuneo, in quo omnis spes fuerat, Celtiberi trepidare, et, prope omissâ pugnâ, locum fugæ circumspicere. Et alarii equites, postquam Romanorum equitum tam memorabile facinus vidêre, et ipsi, virtute eorum accensi, sine ullius imperio in perturbatos jam hostes equos immittunt. Tunc vero Celtiberi omnes in fugam effunduntur; et imperator Romanus, aversos hostes contemplatus, ædem Fortunæ Equestri, Jovique Optimo Maximo ludos vovit. Cæduntur Celtiberi per totum saltum dissipati fugâ. Decem et septem millia hostium cæsa eo die traduntur: vivi capti plus quatuor millia, ducentis septuaginta septem cum signis militaribus, equis prope mille centum. Nullis castris eo die victor exercitus mansit. Victoria non sine jacturâ militum fuit: quadringenti septuaginta duo milites Romani, sociûm ac Latini nominis mille decem et novem, cum his tria millia militum auxiliariorum, perierunt. Ita victor exercitus, renovatâ priore gloriâ, Tarraconem est perductus. Venienti Fulvio Ti. Sempronius prætor, qui biduo ante venerat, obviam processit; gratulatusque est, quod rem publicam egregie gessisset. Cum sum-

mâ concordiâ, quos dimitterent, quosque retinerent milites, composuerunt. Inde Fulvius, exauctoratis militibus in naves impositis, Romam est profectus. Sempronius in Celtiberiam legiones duxit.

XLI. Consules ambo in Ligures exercitus induxerunt diversis partibus. Postumius primâ et tertiâ legione Balistam Suismontiumque montes obsedit: et, premendo præsidiis angustos saltus eorum, commeatus interclusit, inopiâque omnium rerum eos perdomuit. Fulvius, secundâ et quartâ legione adortus a Pisis Apuanos Ligures, qui eorum circa Macram fluvium incolebant, in deditionem acceptos, ad septem millia hominum in naves impositos, præter oram Etrusci maris Neapolim transmisit: inde in Samnium traducti; agerque his inter populares datus est. Montanorum Ligurum ab A. Postumio vineæ cæsæ, frumentaque deusta; donec, cladibus omnibus belli coacti, in deditionem venerunt, armaque tradiderunt. Navibus inde Postumius ad visendam oram Ingaunorum Intemeliorumque Ligurum processit. Priusquam hi consules venirent ad exercitum qui Pisas indictus erat, præerant A. Postumius et frater Q. Fulvii M. Fulvius Nobilior. Secundæ legionis Fulvius, tribunus militum erat: is mensibus suis dimisit legionem, jurejurando adactis centurionibus, æs in ærarium ad quæstores esse delaturos. Hoc ubi Placentiam (nam eo forte erat profectus) Aulo nuntiatum est, cum equitibus expeditis secutus dimissos, quos eorum potuit assequi, deduxit castigatos Pisas; de cæteris consulem certiorem fecit. Eo referente, senatûs-consultum factum est, ut M. Fulvius in Hispaniam relegaretur ultra novam Carthaginem. Literæque ei datæ sunt a consule ad P. Manlium in Hispaniam ulteriorem deferendæ. Milites jussi ad signa redire: causâ ignominiæ, uti semestre stipendium in eum annum esset ei legioni, decretum: qui miles ad exercitum non redîsset, eum ipsum bonaque ejus vendere consul jussus.

XLII. Eodem anno L. Duronius, qui prætor anno superiore ex Illyrico cum decem navibus Brundisium redierat, inde, in portu relictis navibus, cum venisset Romam, inter exponendas res quas ibi gessisset, haud dubie in regem Illyriorum Gentium latrocinii omnis maritimi causam avertit: "ex regno ejus omnes naves esse, quæ Superi Maris oram depopulatæ essent: de his rebus se legatos misisse, nec conveniendi regis potestatem factam." Venerant Romam legati a Gentio, qui, "quo tempore Romani conveniendi regis causâ venissent, ægrum forte eum in ultimis partibus fuisse regni" dicerent. "Petere Gentium ab senatu, ne crederent confictis criminibus in se, quæ inimici detulissent." Ad ea Duronius adjecit, multis civibus Romanis et sociis Latini nominis injurias factas in regno ejus; et cives Romanos dici Corcyræ retineri. Eos omnes Romam adduci placuit: C. Claudium prætorem cognoscere; neque ante Gentio regi legatisve ejus responsum reddi. Inter multos alios, quos pestilentia ejus anni absumsit, sacerdotes quoque aliquot mortui sunt. L. Valerius Flaccus pontifex mortuus est: in ejus locum suffectus est Q. Fabius Labeo. P. Manlius, qui nuper ex ulteriore Hispaniâ redierat, triumvir epulo: Q. Fulvius M. F. in locum ejus triumvir cooptatus, tum prætextatus erat. De rege sacrifico sufficiendo in locum Cn. Cornelii Dolabellæ, contentio inter C. Servilium pontificem maximum fuit et L. Cornelium Dolabellam duumvirum navalem; quem, ut inaugurraret, pontifex magistratu sese abdicare jubebat: recusantique id facere ob eam rem multa duumviro dicta a pontifice; deque eâ, cum provocâsset, certatum ad populum. Cum plures jam tribus, intro vocatæ, dicto esse audientem pontifici duumvirum juberent; multamque remitti, si magistratu se abdicâsset; ultimum de cœlo, quod comitia turbaret, intervenit. Religio inde fuit pontificibus inaugurandi Dolabellæ: P. Clœlium Siculum inaugurârunt, qui secundo loco

inauguratus erat. Exitu anni et C. Servilius Geminus pontifex maximus decessit: idem decemvir sacrorum fuit. Pontifex in locum ejus à collegio cooptatus est Q. Fulvius Flaccus: at pontifex maximus M. Æmilius Lepidus, cum multi clari viri petîssent; et decemvir sacrorum Q. Marcius Philippus in ejusdem locum est cooptatus. Et augur Sp. Postumius Albinus decessit: in locum ejus P. Scipionem, filium Africani, augures cooptârunt. Cumanis eo anno petentibus permissum, ut publice Latine loquerentur, et præconibus Latine vendendi jus esset.

XLIII. Pisanis agrum pollicentibus, quo Latina colonia deduceretur, gratiæ ab senatu actæ: triumviri creati ad eam rem Q. Fabius Buteo, M. et P. Popillii Lænates. A C. Mænio prætore (cui provincia Sardinia cum evenisset, additum erat, ut quæreret de veneficiis longius ab Urbe decem millibus passuum) literæ allatæ, "Se jam tria millia hominum damnâsse, et crescere sibi quæstionem indiciis: aut eam sibi esse deserendam, aut provinciam dimittendam." Q. Fulvius Flaccus ex Hispaniâ rediit Romam cum magnâ famâ gestarum rerum; qui, cum extra Urbem triumphi causâ esset, consul est creatus cum L. Manlio Acidino; et post paucos dies, cum militibus quos secum deduxerat, triumphans Urbem est invectus. Tulit in triumpho coronas aureas centum viginti quatuor: præterea auri pondo triginta unum; et signati Oscensis nummûm centum septuaginta tria millia ducentos. Militibus de prædâ quinquagenos denarios dedit, duplex centurionibus, triplex equiti, tantumdem sociis Latini nominis, et stipendium omnibus duplex.

XLIV. Eo anno rogatio primum lata est ab L. Villio tribuno plebis, quot annos nati quemque magistratum peterent caperentque: inde cognomen familiæ inditum, ut Annales appellarentur. Prætores quatuor post multos annos lege Bæbiâ creati, quæ alternis quaternos jubebat creari: hi facti, Cn. Cor-

nelius Scipio, C. Valerius Lævinus, Q. et P. Mucii Q. F. Scævolæ. Q. Fulvio et L. Manlio consulibus eadem provincia, quæ superioribus, pari numero copiæ peditum, equitum, civium, sociorum decretæ. In Hispaniis duabus Ti. Sempronio et L. Postumio, cum iisdem exercitibus quos haberent, prorogatum imperium est; et in supplementum consules scribere jussi ad tria millia peditum Romanorum, trecentos equites; quinque millia sociorum Latini nominis, et quadringentos equites. P. Mucius Scævola urbanam sortitus provinciam est; et ut idem quæreret de veneficiis in Urbe, et propius Urbem decem millia passuum: Cn. Cornelius Scipio peregrinam, Q. Mucius Scævola Siciliam, C. Valerius Lævinus Sardiniam. Q. Fulvius consul, "prius, quam ullam rem publicam ageret, liberare et se et rempublicam religione votis solvendis," dixit, "velle. Vovisse, quo die postremum cum Celtiberis pugnâsset, ludos Jovi Optimo Maximo, et ædem Equestri Fortunæ sese facturum: in eam rem sibi pecuniam collatam esse ab Hispanis." Ludi decreti, et ut duumviri ad ædem locandam crearentur. De pecuniâ finitur, "Ne major causâ ludorum consumeretur, quam quanta Fulvio Nobiliori, post Ætolicum bellum ludos facienti, decreta esset: neve quid ad eos ludos arcesseret, cogeret, acciperet, faceret, adversus id senatûs-consultum, quod, L. Æmilio, Cn. Bæbio consulibus, de ludis factum esset." Decreverat id senatus propter effusos sumtus, factos in ludos Ti. Sempronii ædilis, qui graves non modo Italiæ ac sociis Latini nominis, sed etiam provinciis externis fuerant.

XLV. Hiems eo anno nive sæva et omni tempestatum genere fuit: arbores, quæ obnoxiæ frigoribus sunt, dëusserat cunctas: et ea tum aliquanto, quam alias, longior fuit. Itaque Latinas mox subito coorta et intolerabilis tempestas in Monte turbavit: instauratæque sunt ex decreto pontificum. Eadem tempestas et in Capitolio aliquot signa constravit, fulmi-

nibusque complura loca deformavit; ædem Jovis Tarracinæ, ædem Albam Capuæ, portamque Romanam: muri pinnæ aliquot locis decussæ erant. Hæc inter prodigia, nuntiatum et, ab Reate, tripedem natum mulum. Ob ea decemviri jussi adire libros, edidêre, quibus Diis et quot hostiis sacrificaretur; et, ob fulminibus complura loca deformata, ad ædem Jovis ut supplicatio diem unum esset. Ludi deinde votivi Q. Fulvii consulis per dies decem magno apparatu facti. Censorum inde comitia habita: creati M. Æmilius Lepidus pontifex maximus et M. Fulvius Nobilior, qui ex Ætolis triumphaverat. Inter hos viros nobiles inimicitiæ erant, sæpe multis et in senatu et ad populum atrocibus celebratæ certaminibus. Comitiis confectis, ut traditum antiquitus est, censores in Campo ad aram Martis sellis curulibus consederunt; quo repente principes senatorum cum agmine venerunt civitatis; inter quos Q. Cæcilius Metellus verba fecit.

XLVI. "Non obliti sumus, censores, vos paulo ante ab universo populo Romano moribus nostris præpositos esse; et nos a vobis et admoneri et regi, non vos a nobis, debere. Indicandum tamen est, quid omnes bonos in vobis aut offendat, aut certe mutatum malint. Singulos cum intuemur, M. Æmili, M. Fulvi, neminem hodie in civitate habemus, quem, si revocemur in suffragium, velimus vobis prælatum esse; ambo cum simul adspicimus, non possumus non vereri, ne male comparati sitis, nec tantum reipublicæ prosit, quod omnibus nobis egregie placetis, quam, quod alter alteri displicetis, noceat. Inimicitias per annos multos vobis ipsis graves et atroces geritis: quæ, periculum est, ne ex hac die nobis et reipublicæ, quam vobis, graviores fiant. De quibus causis hoc timeamus, multa succurrunt, quæ dicerentur; [nisi forte implacabiles vestræ iræ implicaverint animos vestros.] Has ut hodie, ut in isto templo, finiatis simultates, quæsumus vos universi; et, quos conjunxit suffragiis suis populus Romanus, hac etiam re-

conciliatione gratiæ conjungi a nobis sinatis. Uno animo, uno consilio, legatis senatum, equites recenseatis, agatis censum, lustrum condatis: quod in omnibus fere precationibus nuncupabitis verbis, 'Ut ea res mihi collegæque meo bene et feliciter eveniat,' id ita ut vere, ut ex animo, velitis evenire: efficiatisque, ut, quod Deos precati eritis, id vos velle etiam homines credamus. T. Tatius et Romulus, in cujus urbis medio foro acie hostes concurrerant, ibi concordes regnârunt. Non modo simultates, sed bella quoque finiuntur: ex infestis hostibus plerumque socii fideles, interdum etiam cives fiunt. Albani, dirutâ Albâ, Romam traducti sunt: Latini, Sabini, in civitatem accepti. Vulgatum illud, quia verum erat, in proverbium venit: Amicitias immortales, inimicitias mortales debere esse." Fremitus ortus cum assensu, deinde universorum voces idem petentium, confusæ in unum, orationem interpellârunt. Inde Æmilius questus cum alia, tum bis a M. Fulvio se certo consulatu dejectum: Fulvius contra queri, se ab eo semper lacessitum, et in probrum suum sponsionem factam: tamen ambo significare, si alter vellet, se in potestate tot principum civitatis futuros. Omnibus instantibus, qui aderant, dexteras fidemque dedêre, mittere vere ac finire odium. Deinde, collaudantibus cunctis, deducti sunt in Capitolium. Et cura super tali re principum, et facilitas censorum, egregie comprobata ab senatu et laudata est. Censoribus deinde postulantibus, ut pecuniæ summa sibi, quâ in opera publica uterentur, attribueretur, vectigal annuum decretum est.

XLVII. Eodem anno in Hispaniâ L. Postumius et Ti. Sempronius proprætores comparaverunt ita inter se, ut in Vaccæos per Lusitaniam iret Albinus, in Celtiberiam inde reverteretur; Gracchus, si majus ibi bellum esset, in ultima Celtiberiæ penetraret. Mundam urbem primum vi cepit, nocte ex improviso aggressus. Acceptis deinde obsidibus, præsidioque im-

posito, castella oppugnare, agros urere, donec ad prævalidam aliam urbem (Certimam appellant Celtiberi) pervenit. Ubi cum jam opera admoveret, veniunt legati ex oppido, quorum sermo antiquæ simplicitatis fuit, non dissimulantium bellaturos, si vires essent. Petierunt enim, ut sibi in castra Celtiberorum ire liceret ad auxilia accipienda: si non impetrâssent, tum separatim eos ab illis se consulturos. Permittente Graccho, ierunt, et post paucis diebus alios decem legatos secum adduxerunt. Meridianum tempus erat: nihil prius petierunt a prætore, quam ut bibere sibi juberet dari. Epotis primis poculis, iterum poposcerunt; magno risu circumstantium in tam rudibus et moris omnis ignaris ingeniis. Tum maximus natu ex iis, "Missi sumus," inquit, "a gente nostrâ, qui sciscitaremur, quâ tandem re fretus arma nobis inferres?" Ad hanc percontationem Gracchus, exercitu se egregio fidentem venisse, respondit; quem si ipsi visere velint, quo certiora ad suos referant, potestatem se eis facturum esse: tribunisque militum imperat, ut ornari omnes copias peditum equitumque, et decurrere jubeant armatas. Ab hoc spectaculo legati missi deterruerunt suos ab auxilio circumsessæ urbi ferendo. Oppidani, cum ignes nocte turribus nequidquam (quod signum convenerat) sustulissent, destituti ab unicâ spe auxilii, in deditionem venerunt. Sestertiûm quater et vicies ab iis est exactum, quadraginta nobilissimi equites; nec obsidum nomine, (nam militare jussi sunt) et tamen re ipsâ, ut pignus fidei essent.

XLVIII. Inde jam duxit ad Alcen urbem, ubi castra Celtiberorum erant, a quibus venerant nuper legati. Eos cum per aliquot dies, armaturam levem immittendo in stationes, lacessîsset parvis prœliis, in dies majora certamina serebat, ut omnes extra munitiones eliceret. Ubi, quod petebatur, sensit effectum, auxiliorum præfectis imperat, ut, contracto certamine, tamquam multitudine superarentur, repente tergis da-

tis, ad castra effuse fugerent: ipse intra vallum ad omnes portas instruxit copias. Haud multum temporis intercessit, cum ex composito refugientium suorum agmen, post effuse sequentes barbaros conspexit. Instructam ad hoc ipsum intra vallum habebat aciem: itaque tantum moratus, ut suos refugere in castra libero introitu sineret, clamore sublato, simul omnibus portis erupit. Non sustinuêre impetum necopinatum hostes. Qui ad castra oppugnanda venerant, ne sua quidem tueri potuerunt: nam extemplo fusi, fugati, mox intra vallum paventes compulsi, postremo exuuntur castris. Eo die novem millia hostium cæsa: capti vivi trecenti viginti, equi centum duodecim, signa militaria triginta septem. De exercitu Romano centum novem ceciderunt.

XLIX. Ab hoc prœlio Gracchus duxit ad depopulandum Celtiberiam legiones: et, cum ferret passim cuncta atque ageret, populique alii voluntate, alii metu jugum acciperent, centum tria oppida intra paucos dies in deditionem accepit: prædâ potitus ingenti est. Convertit inde agmen retro, unde venerat, ad Alcen, atque eam urbem oppugnare instituit. Oppidani primum impetum hostium sustinuerunt: deinde, cum jam non armis modo, sed etiam operibus oppugnarentur, diffisi præsidio urbis, in arcem universi concesserunt: postremo et inde, præmissis oratoribus, in ditionem se suaque omnia Romanis permiserunt. Magna inde præda facta est: multi captivi nobiles in potestatem venerunt; inter quos et Thurri filii duo et filia. Regulus hic earum gentium erat, longe potentissimus omnium Hispanorum. Auditâ suorum clade, missis, qui fidem venienti in castra ad Gracchum peterent, venit: et primum quæsivit ab eo, [ne sibi liceret] ac suis vivere? Cum prætor victurum respondisset; quæsivit iterum, si cum Romanis militare liceret? id quoque Graccho permittente, "Sequar," inquit, "vos adversus veteres socios meos, quoniam illos ad me [propiunt suspicere."] Secutus est inde

Romanos, fortique ac fideli operâ multis locis rem Romanam adjuvit.

L. Ergavia inde, nobilis et potens civitas, aliorum circa populorum cladibus territa, portas aperuit Romanis. Eam deditionem oppidorum haud cum fide factam, quidam auctores sunt: e quâ regione abduxisset legiones, extemplo inde rebellatum, magnoque eum postea prœlio ad montem Chaunum cum Celtiberis a primâ luce ad sextam horam diei signis collatis pugnâsse; multos utrimque cecidisse: nec aliud magnopere, ne victos crederes, fecisse Romanos, nisi quod postero die lacessierint prœlio manentes intra vallum; spolia per totum diem legerint; tertio die prœlio majore iterum pugnatum; et tum demum haud dubie victos Celtiberos, castraque eorum capta et direpta esse: viginti duo millia hostium eo die esse cæsa, plus trecentos captos: parem fere equorum numerum; et signa militaria septuaginta duo: inde debellatum, veramque pacem, non fluxâ (ut ante) fide, Celtiberos fecisse. Eâdem æstate et L. Postumium in Hispaniâ ulteriore bis cum Vaccæis egregie pugnâsse scribunt: ad triginta et quinque millia hostium occidisse, et castra oppugnâsse. Propius vero est, serius in provinciam pervenisse, quam ut eâ æstate potuerit res gerere.

LI. Censores fideli concordiâ senatum legerunt: princeps electus est ipse censor M. Æmilius Lepidus pontifex maximus: tres ejecti de senatu: retinuit quosdam Lepidus a collegâ præteritos. Opera ex pecuniâ attributâ divisâque inter se hæc confecerunt. Lepidus molem ad Tarracinam, ingratum opus, quod prædia habebat ibi, privatamque publicæ rei impensam imposuerat. Theatrum et proscenium ad Apollinis, ædem Jovis in Capitolio, columnasque circa poliendas albo locavit: et ab his columnis, quæ incommode opposita videbantur, signa amovit: clypeaque de columnis, et signa militaria affixa omnis generis, demsit. M. Fulvius plura et majoris locavit usûs: portum et

pilas pontis in Tiberim; quibus pilis fornices post aliquot annos P. Scipio Africanus et L. Mummius censores locaverunt imponendos: basilicam post argentarias novas et forum piscatorium, circumdatis tabernis, quas vendidit in privatum; et forum, et porticum extra portam Trigeminam, et aliam post navalia, et ad fanum Herculis, et post Spei ad Tiberim ædem Apollinis Medici. Habuêre et in promiscuo præterea pecuniam: ex eâ communiter locârunt aquam adducendam, fornicesque faciendos. Impedimento operi fuit M. Licinius Crassus, qui per fundum suum duci non est passus. Portoria quoque et vectigalia iidem multa instituerunt: complura sacella publica, quæ fuerant occupata a privatis, publica sacraque ut essent, paterentque populo, curârunt. Mutârunt suffragia: regionatimque generibus hominum, causisque, et quæstibus, tribus descripserunt.

LII. Et alter ex censoribus, M. Æmilius, petiit ab senatu, ut sibi dedicationis templorum Reginæ Junonis et Dianæ, quæ bello Ligustino ante annis octo vovisset, pecunia ad ludos decerneretur: viginti millia æris decreverunt. Dedicavit eas ædes, utramque in Circo Flaminio: ludosque scenicos triduum post dedicationem templi Junonis, biduum post Dianæ, et singulos dies fecit in circo. Idem dedicavit ædem Larium Permarinûm in Campo: voverat eam annis undecim ante L. Æmilius Regillus, navali prœlio adversus præfectos regis Antiochi. Supra valvas templi tabula cum titulo hoc fixa est: [" Duello magno regibus dirimendo ** caput subigendis patrandæ pacis hæc pugna exeunti L. Æmilio M. Æmilii filio auspicio, imperio, felicitate, ductuque ejus inter Ephesum, Samum, Chiumque, inspectante Cos. ipso Antiocho, exercitu omni, equitatu, elephantisque, classis regis Antiochi antea sic victa, fusa, contusa, fugataque est, ibique eo die naves longæ cum omnibus sociis captæ LXII. Eâ pugnâ pugnatâ, rex Antiochus regnumque **. Ejus rei ergo, ædem Laribus Permarinis

vovit."] Eodem exemplo tabula in æde Jovis in Capitolio supra valvas fixa est.

LIII. Biduo, quo senatum legerunt censores, Q. Fulvius consul, profectus in Ligures, per invios montes vallesque saltus cum exercitu transgressus, signis collatis cum hoste pugnavit: neque tantum acie vicit, sed castra quoque eodem die cepit. Tria millia ducenti hostium, omnisque ea regio Ligurum in deditionem venit. Consul deditos in campestres agros deduxit, præsidiaque montibus imposuit. Celeriter et ex provinciâ literæ Romam venerunt. Supplicationes ob eas res gestas in triduum decretæ sunt. Prætores quadraginta hostiis majoribus per supplicationes rem divinam fecerunt. Ab altero consule L. Manlio nihil memoriâ dignum in Liguribus est gestum. Galli Transalpini, tria millia hominum, in Italiam transgressi, neminem bello lacessentes, agrum a consulibus et senatu petebant, ut pacati sub imperio populi Romani essent. Eos senatus excedere Itadiâ jussit, et consulem Q. Fulvium quærere, et animadvertere in eos, qui principes et auctores transcendendi Alpes fuissent.

LIV. Eodem anno Philippus rex Macedonum, senio et mœrore consumtus post mortem filii, decessit. Demetriade hibernabat, cum desiderio anxius filii, tum pœnitentiâ crudelitatis suæ. Stimulabat animum et alter filius, haud dubie et suâ et aliorum opinione rex; conversique in eum omnium oculi, et destituta senectus; aliis exspectantibus suam mortem, aliis ne exspectantibus quidem. Quo magis angebatur, et cum eo Antigonus Echecratis filius, nomen patrui Antigoni ferens, qui tutor Philippi fuerat, regiæ vir majestatis, nobili etiam pugnâ adversus Cleomenem Lacedæmonium clarus. Tutorem eum Græci, ut cognomine a cæteris regibus distinguerent, appellârunt. Hujus fratris filius Antigonus ex honoratis Philippi amicis unus incorruptus permanserat: eique ea fides, nequâquam amicum Persea, inimicissimum fecerat.

Is, prospiciens animo, quanto cum periculo suo hæreditas regni ventura esset ad Persea, ut primum labare animum regis, et ingemiscere interdum filii desiderio sensit; nunc præbendo aures, nunc lacessendo etiam mentionem rei temere actæ, sæpe querenti querens et ipse aderat: et, cum multa assoleat veritas præbere vestigia sui, omni ope adjuvabat, quo maturius omnia emanarent. Suspecti [et ministri] facinoris Apelles maxime et Philocles erant; qui Romam legati fuerant, literasque exitiales Demetrio sub nomine Flaminini attulerant.

LV. Falsas esse, et a scribâ vitiatas, signumque adulterinum, vulgo in regiâ fremebant. Cæterum, cum suspecta magis quam manifesta esset res, forte Xychus obvius fit Antigono, comprehensusque ab eo in regiam est perductus. Relicto eo custodibus, Antigonus ad Philippum processit. "Multis," inquit, "sermonibus intellexisse vidèor, magno te æstimaturum, si scire vera omnia possis de filiis tuis, uter ab utro petitus fraude et insidiis esset. Homo unus omnium, qui nodum hujus erroris exsolvere possit, in potestate tuâ est Xychus: forte [vocatum] perductumque in regiam vocari juberet." Adductus primo ita negare inconstanter, ut, parvo metu admoto, paratum indicem esse appareret: conspectum tortoris verberumque non sustinuit; ordinemque omnem facinoris legatorum, ministeriique sui, exposuit. Extemplo missi, qui legatos comprehenderent; Philoclem, qui præsens erat, oppresserunt: Apelles, missus ad Chæream quemdam persequendum, indicio Xychi audito, in Italiam trajecit. De Philocle nihil certi vulgatum est: alii primo audaciter negantem, postquam in conspectum adductus sit Xychus, non ultra tetendisse; alii tormenta etiam inficiantem perpessum affirmant. Philippo redintegratus est luctus, geminatusque: et infelicitatem suam in liberis graviorem, quod alter periisset, censebat.

LVI. Perseus, certior factus omnia detecta esse, potentior quidem erat, quam ut fugam necessariam duceret: tantum, ut procul abesset, curabat, interim velut ab incendio flagrantis iræ, dum Philippus viveret, se defensurus: qui, spe potiundi ad pœnam corporis ejus amissâ, quod reliquum erat, id studere, ne, super impunitatem, etiam præmio sceleris frueretur. Antigonum igitur appellat; cui et palam facti parricidii gratiâ obnoxius erat, neque pudendum aut pœnitendum eum regem Macedonibus, propter recentem patrui Antigoni gloriam, fore censebat. "Quando in eam fortunam veni," inquit, "Antigone, ut orbitas mihi, quam alii detestantur parentes, optabilis esse debeat; regnum, quod a patruo tuo, forti, non solum fideli, tutelâ ejus custoditum et auctum etiam accepi, id tibi tradere in animo est. Te unum habeo, quem dignum regno judicem. Si neminem haberem, perire et exstingui id mallem, quam Perseo scelestæ fraudis præmium esse. Demetrium excitatum ab inferis restitutumque credam mihi, si te, qui morti innocentis, qui meo infelici errori unus illacrymâsti, in locum ejus substitutum relinquam." Ab hoc sermone, omni genere honoris producere eum non destitit. Cum in Thraciâ Perseus abesset, circumire Macedoniæ urbes, principibusque Antigonum commendare: et, si vita longior suppetisset, haud dubium fuit, quin eum in possessione regni relicturus fuerit. Ab Demetriade profectus, Thessalonicæ plurimum temporis moratus fuerat: inde cum Amphipolin venisset, gravi morbo est implicitus: sed animo tamen ægrum magis fuisse, quam corpore, constat; curisque et vigiliis (cum identidem species et umbræ insontis interemti filii agitarent) exstinctum esse, cum diris exsecrationibus alterius. Tamen admoneri potuisset Antigonus, si [haud] statim palam facta esset mors regis. Medicus Calligenes, qui curationi præerat, non exspectatâ morte regis, a primis despera-

tionis notis nuntios prædispositos (ita ut convenerat) misit ad Perseum; et mortem regis in adventum ejus omnes, qui extra regiam erant, celavit.

LVII. Oppressit igitur necopinantes ignarosque omnes Perseus, et regnum scelere partum invasit. Peropportuna mors Philippi fuit ad dilationem, et ad vires bello contrahendas: nam, post paucis diebus, gens Bastarnarum, diu sollicitata, ab suis sedibus magnâ peditum equitumque manu Istrum trajecit. Inde prægressis, qui nuntiarent regi, Antigono et Cottoni (nobilis erat Bastarna; et Antigonus perinvitus cum ipso Cottone legatus ad concitandos Bastarnas missus) haud procul Amphipoli fama, inde certi nuntii occurrerunt, mortuum esse regem: quæ res omnem ordinem consilii turbavit. Compositum autem sic fuerat: transitum per Thraciam tutum et commeatus Bastarnis ut Philippus præstaret: id ut facere posset, regionum principes donis coluerat, fide suâ obligatâ, pacato agmine transituros Bastarnas. Dardanorum gentem delere propositum erat, inque eorum agro sedes fundare Bastarnis. Duplex inde erat commodum futurum, si et Dardani, gens semper infestissima Macedoniæ, temporibusque iniquis regum imminens, tolleretur; et Bastarnæ, relictis in Dardaniâ conjugibus liberisque, ad populandam Italiam possent mitti. "Per Scordiscos iter esse ad mare Adriaticum Italiamque: aliâ viâ traduci exercitum non posse: facile Bastarnis Scordiscos iter daturos; nec enim aut linguâ aut moribus æquales abhorrere; et ipsos adjuncturos se, cum ad prædam opulentissimæ gentis ire vidissent." Inde in omnem eventum consilia commodabantur: sive cæsi ab Romanis fossent Bastarnæ, Dardanos tamen sublatos, prædamque ex reliquiis Bastarnarum, et possessionem liberam Dardaniæ, solatio fore: sive prospere gessissent, Romanis aversis in Bastarnarum bellum, recuperaturum se in Græciâ, quæ amisisset. Hæc Philippi consilia fuerant.

LVIII. Ingressi sunt pacato agmine, fide Cottonis et Antigoni: sed haud multo post famam mortis Philippi, neque Thraces commercio faciles erant, neque Bastarnæ emto contenti esse poterant, aut in agmine contineri, ne decederent viâ. Inde injuriæ ultro citroque fieri; quarum in dies incremento bellum exarsit. Postremo Thraces, cum vim ac multitudinem sustinere hostium non possent, relictis campestribus vicis, in montem ingentis altitudinis (Donucam vocant) concesserunt. Quo ubi ire Bastarnæ vellent, quali tempestate Gallos spoliantes Delphos fama est peremtos esse; talis tum Bastarnas, nequidquam ad juga montium appropinquantes, oppressit. Neque enim imbre tantum effuso, dein creberrimâ grandine obruti sunt, cum ingenti fragore cœli, tonitribusque, et fulguribus præstringentibus aciem oculorum; sed fulmina etiam sic undique micabant, ut peti viderentur corpora; nec solum milites, sed etiam principes, icti caderent. Itaque, cum præcipiti fugâ per rupes præaltas improvidi sternerentur ruerentque, instabant quidem perculsis Thraces: sed ipsi Deos auctores fugæ esse, cœlumque in se ruere aiebant. Dissipati procellâ, cum, tamquam ex naufragio, plerique semiermes in castra, unde profecti erant, redissent; consultari, quid agerent, cœptum: inde orta dissensio, aliis redeundum, aliis penetrandum in Dardaniam censentibus. Triginta ferme millia hominum (Clondico duce profecti erant) pervenerunt: cætera multitudo retro, quâ venerant, transdanubianam regionem repetiit. Perseus, potitus regno, interfici Antigonum jussit: et, dum firmaret res, legatos Romam ad amicitiam paternam renovandam, petendumque, ut Rex ab senatu appellaretur, misit. Hæc eo anno in Macedoniâ gesta.

LIX. Alter consulum, Q. Fulvius, ex Liguribus triumphavit: quem triumphum magis gratiæ, quam rerum gestarum magnitudini, datum constabat. Armorum hostilium magnam vim transtulit; nullam pe-

cuniam admodum: divisit tamen in singulos milites tricenos æris, duplex centurionibus, triplex equiti. Nihil in eo triumpho magis insigne fuit, quam quod forte evenit, ut eodem die triumpharet, quo priore anno ex præturâ triumphaverat. Secundum triumphum comitia edixit, quibus creati consules sunt M. Junius Brutus, A. Manlius Vulso. Prætorum inde, tribus creatis, comitia tempestas diremit: postero die reliqui tres facti ante diem quartum idus Martias, M. Titinius Curvus, Ti. Claudius Nero, T. Fonteius Capito. Ludi Romani instaurati ab ædilibus curulibus, Cn. Servilio Cæpione, Ap. Claudio Centhone, propter prodigia, quæ evenerant. Terra movit: in foris publicis, ubi lectisternium erat, Deorum capita, quæ in lectis erant, averterunt se: [lanaque] cum integumentis, quæ Jovi opposita fuit, decidit. De mensâ oleas quoque prægustâsse mures, in prodigium versum est. Ad ea expianda, nihil ultra, quam ut ludi instaurarentur, actum est.

EPITOME
LIBRI QUADRAGESIMI PRIMI.

Ignis in æde Vestæ exstinctus est. Ti. Sempronius Gracchus proconsul Celtiberos victos in deditionem accepit, monimentumque operum suorum, Gracchurim oppidum in Hispaniâ constituit. Et a Postumio Albino proconsule Vaccæi ac Lusitani subacti sunt. Uterque triumphavit. Antiochus, Antiochi filius, obses Romanis a patre datus, mortuo fratre Seleuco, qui patri defuncto successerat, in regnum Syriæ ab Urbe dimissus: [qui, præter religionem, quod quam multa templa magnifica multis locis erexit, Athenis Jovis Olympii, et Antiochiæ Capitolini, vilissimum regem egit.] Lustrum a censoribus conditum est: censa sunt civium capita ducenta sexaginta tria millia ducenta nonaginta quatuor. Q. Voconius Saxa, tribunus plebis, legem tulit, ne quis hæredem mulierem institueret: suasit legem M. Cato: exstat oratio ejus. Præterea res contra Ligures, Istros, Sardos, et Celtiberos, a compluribus ducibus prospere gestas, et initia belli Macedonici continet, quod Perseus, Philippi filius, moliebatur. Miserat enim ad Carthaginienses legationem, et ab iis nocte audita erat: sed et alias Græciæ civitates sollicitabat.

T. LIVII PATAVINI

LIBER QUADRAGESIMUS PRIMUS.

☞ *Quæ abhinc, ad finem usque libri quadragesimi quinti, uncinis utrimque et stellulis* [* hunc in morem *] *distincta leguntur, ea mutilæ orationis supplementa sunt, Ludovici Magni (quem vocant) jussu, ab erudito viro Joanne Doujat, in usum Principis Gallicæ Juventutis, conscripta.*

[* Jam per omnes orbis terrarum partes victricia populus Romanus circumtulerat arma, dissitasque procul et sejunctas non uno mari regiones longe lateque pervaserat. Sed, in tantâ fluentium ex voto rerum felicitate, moderationis tamen adeptus laudem, auctoritate magís quam imperio pollebat; et apud exteras gentes plura consilio quam vi et terrore gerere se gloriabatur. In devictos populos regesque non acerbus, munificus erga socios, sibi solum victoriæ decus appetens, suam regibus majestatem, populis, vel in æquo vel etiam in impari fœdere, suas tamen leges, sua jura libertatemque, servaverat: atque adeo armis utramque maris mediterranei oram a Gadibus ad Syriam usque complexus, et per immensos terrarum tractus reverentiâ nomini Romano conciliatâ, subjectos tamen ditioni solos habebat Siciliæ, et circumjectarum Italiæ insularum, et pleræque Hispaniæ, jugum tamen nondum docili ferentis cervice, populos. Augendæ do-

minationi causam materiamque præbuit potius inconsulta hostium et æmulorum pravitas, quam ipsius ambitio. Persei in primis, Macedoniæ regnum per fraudem ac scelus adepti, crudelitas in populares, omnibus invisa, vesana inter immensas opes avaritia, inconsiderata in capiendis exsequendisque consiliis levitas, et illum pessumdedêre, et quæcumque, stante hoc præcipuo Romanæ potentiæ velut freno, stare poterant. Redundavit enim in alios ejus casus; nec finitimorum tantum, sed eorum etiam qui longius remoti erant, ruinam traxit. Macedonum exitium secuta cum Achæis Carthago: atque, horum cladibus convulso omnium statu, reliqua jam imperia, aliquamdiu obnoxia, post paulo eversa, in Romanum imperium cuncta cesserunt. Atque hæc, ut locis temporibusque diversa, ita re conjuncta, sub uno adspectu hîc ponere libuit, intuenti imminens mox Romanis a Perseo bellum, unde initium maxime crescendi res Romanæ cepêre. Illud bellum tunc coquebat occultum Perseus: lacessebant magis, quam exercebant, Romana arma Ligures et Galli. *]

[* Marco Junio Bruto, A. Manlio Vulsoni, consulibus decretæ ergo provinciæ sunt Gallia et Ligures: Manlio Gallia, Junio Ligures obtigêre. Prætoribus, M. Titinio Curvo urbana, Ti. Claudio Neroni peregrina jurisdictio evenit: P. Ælio Liguri Sicilia, T. Æbutio Caro Sardinia, M. Titinio (duo enim M. Titinii præturam hoc anno gesserunt) Hispania citerior, T. Fonteio Capitoni ulterior. Incendium circa forum ortum est, quo et plurima dëusta sunt, et Veneris ædes sine ullo vestigio cremata. Vestæ penetralis ignis exstinctus. Virgo, cujus custodia fuerat, jussu M. Æmilii pontificis maximi flagro cæsa, et supplicationes de more habitæ sunt. Lustrum hoc anno a censoribus M. Æmilio Lepido, M. Fulvio Nobiliore conditum est. Censa sunt civium capita ducenta septuaginta tria millia, ducenta quadraginta quatuor. Legati a Perseo Macedonum rege venerunt, postu-

lantes, ut Rex Sociusque et Amicus a senatu appellaretur, fœdusque cum eo, quod cum Philippo patre ejus fuerat, renovaretur. Suspectus invisusque erat Romanis Perseus; nec dubitabant plerique, quin bellum, a Philippo tot per annos occultis consiliis instructum, ubi primum daretur occasio, viresque ei suæ satis placuissent, illaturus esset. Tamen, ne quietum et pacis studiosum lacessisse, belloque causam ipsi dedisse viderentur, postulata ei sua concesserunt. Perseus, hoc accepto responso, firmatum jam omnino sibi regnum existimans, opes apud Græcos parare statuit. Cupidus ergo comparandæ eorum amicitiæ, quotquot æris alieni causâ, aut judicio damnati, solum verterant, quique ob majestatis crimina Macedoniâ excesserant, universos in Macedoniam revocavit; edictis in insulâ Delo ac Delphis, et in templo Itoniæ Minervæ palam propositis, quibus non modo impunitatem, sed etiam bonorum omnium restitutionem, cum fructibus ab eo tempore, ex quo quisque exsularet, redeuntibus concedebat. Sed et iis qui in Macedoniâ degebant, quidquid debebatur fisco, remisit; cunctosque ob crimen majestatis vinctos liberavit. His rebus cum multorum animos arrexisset, Græciam in se convertit omnem, et magnâ spe implevit. Quin etiam in toto reliquæ vitæ cultu regiam dignitatem tuebatur. Nam et species erat honesta, et corpus ad omnia belli pacisque munia obeunda validum et habile, et frontis ac supercilii decora maturæ jam ætati majestas. Nihil in eo paternæ lasciviæ, effusæque in Venerem et vina libidinis. His laudibus Perseus initia principatûs commendabat, haud pares inceptis habitura exitus. *]

[* Antequam prætores ii, qui Hispanias sortiti fuerant, in provincias venirent, magnæ res ibi gestæ sunt a Postumio et Gracchо. Sed Gracchi præcipua laus fuit, qui, ætate florens, cum virtute animi et prudentiâ æquales omnes multum anteiret, et ingenti jam tum famâ celebrabatur, et majorem in futurum de se spem concitabat. Carabin, urbem sociam Roma-

manorum, viginti millia Celtiberorum oppugnabant. Gracchus ad opem sociis ferendam properavit. Illa sollicitudo angebat, quonam modo consilium suum obsessis significaret; tam arctâ obsidione prementibus urbem hostibus, ut vix eo nuntius commeare posse videretur. Arduum negotium expedivit Cominii audacia. Is equitum turmæ præfectus, re prius apud se perpensâ, et Graccho, quid pararet, admonito, Hispanico indutus sago, pabulatoribus hostium se immiscuit. Cum his castra ingressus, hinc cursu ad urbem contendit, nuntiatque adventare Tiberium. Oppidani ex ultimâ desperatione ad alacritatem atque audaciam hoc nuntio excitati, obfirmatis ad fortiter repugnandum animis, die tertio, adventu Gracchi digressis hostibus, obsidione exemti sunt. Ipse postea Gracchus, fraude barbarorum appetitus, periculum viribus arte adjutis ita discussit, ut dolos in auctores verteret. Complega erat urbs aliquot ante annis condita, sed valida muris et celeribus incrementis aucta, in quam multi Hispanorum concurrerant, qui prius, egentes agro, huc illuc vagari cogebantur. Ex eâ urbe prodeuntes ad viginti hominum millia, supplicum habitu, ramosque oleæ porrigentes, in conspectu castrorum, tamquam pacem oraturi, constiterunt. Mox, abjectis precantium insignibus, ex improviso aggressi Romanos, pavore ac tumultu omnia compleverunt. Gracchus sapienti consilio castra per simulationem fugæ deseruit: quæ illi dum solitâ barbaris aviditate diripiunt, seseque prædâ præpediunt, reversus subito, et nihil tale metuentes adortus, plurimos cecidit, atque etiam ipsâ urbe potitus est. Sunt, qui rem aliter narrent: Gracchum, cum comperisset hostem inopiâ laborare, castra instructissima omnibus esculentis deseruisse; quæ adeptum hostem, et repertis intemperanter repletum gravemque, reducto exercitu Romano, subito oppressum esse. Cæterum, sive hæc diversa est ejusdem rei gestæ narratio, sive alia plane res ac victoria, complures certe populos Gracchus, atque

adeo totam Celtiberorum gentem perdomuit. Cepisse eum et evertisse trecentas ex illis urbes, quamquam Polybius, gravis in primis auctor, memorat, haud tamen pro certo affirmare ausim, nisi si urbium nomine turres et castella intelligenda sunt; quo mendacii genere et ipsi bellorum duces, et scriptores quoque historiarum, res gestas exornare amant. Nam Hispania quidem arido et inculto solo magnam urbium multitudinem alere non potest. Repugnant etiam Hispanorum mores, si accolas nostri maris excipias, feri agrestesque, cum civilibus urbium conventibus mansuetiora fieri soleant hominum ingenia. Cæterum, quid statuendum sit de numero aut genere urbium a Sempronio captarum (etenim in numero variant quoque scriptores, et centum quinquaginta alii, alii centum tria oppida ab eo capta memoravêre) magnas certe ille res gessit; nec bellicis tantum inclaruit laudibus, sed et egregium se pacis legumque moderatorem et arbitrum devictis gentibus præbuit. Nam et divisit inopibus agrum, et sedes ad habitandum assignavit; et omnibus ea loca incolentibus populis leges accurate descriptas, ex quibus in amicitiâ ac societate populi Romani viverent, dato acceptoque jurejurando firmavit. Atque hujus quidem fœderis auctoritatem sæpius imploravit sequens ætas in bellis, quæ postea orta sunt. Gracchus monimentum virtutis operumque suorum Gracchurim urbem suo nomine insignem esse voluit, quæ antea Illurcis nominabatur. Postumii rerum fama obscurior est. Vaccæi tamen ab eo et Lusitani subacti sunt, et quadraginta ex his populis hominum millia interfecti. His rebus gestis, ambo, advenientibus successoribus exercitus ac provincias cum tradidissent, ad triumphum decesserunt. *]

I. [* In Galliâ Manlius consul, cui ea provincia obvenerat, cum triumpho materia deesset, oblatam a fortunâ belli adversus Istros movendi occasionem cupide amplexus est. Ætolos pridem bellantes cum adjuvissent Istri, nuper quoque tumultuati fuerant.

Præerat tum illis ferocis ingenii rex Æpulo, qui gentem *]
a patre in pace habitam armâsse, eoque juventuti prædandi cupidæ pergratus esse dicebatur. Consilium de Istrico bello cum haberet consul, alii gerendum extemplo, antequam contrahere copias hostes possent, alii consulendum prius senatum censebant. Vicit sententia, quæ diem non proferebat. Profectus ab Aquileiâ consul castra ad lacum Timavi posuit (imminet mari is lacus): eodem decem navibus C. Furius duumvir navalis venit. Adversus Illyriorum classem creati duumviri navales erant, qui[tuendam viginti navibus Mari Superiore]Anconam, velut cardinem haberent; inde L. Cornelius dextra litora usque ad Tarentum, C. Furius læva usque ad Aquileiam tueretur. Eæ naves ad proximum portum in Istriæ fines cum onerariis et magno commeatu missæ: secutusque cum legionibus consul quinque ferme millia a mari posuit castra. In portu emporium brevi perfrequens factum, omniaque hinc in castra supportabantur: et, quo id tutius fieret, stationes ab omnibus castrorum partibus circumdatæ sunt: in Istriam[que suum]præsidium stativum, repentina cohors Placentina opposita inter mare et castra; et, ut idem aquatoribus ad fluvium esset præsidium, M. Æbutius, tribunus militum, secundæ legionis duos manipulos militum adjicere jussus est. T. et C. Ælii, tribuni militum, legionem tertiam, quæ pabulatores et lignatores tueretur, viâ, quæ Aquileiam fert, duxerant. Ab eâdem regione mille ferme passuum castra erant Gallorum: Catmelus pro regulo erat, tribus haud amplius millibus armatorum.

II. Istri, ut primum ad lacum Timavi castra sunt Romana mota, ipsi post collem occulto loco consederunt: et inde obliquis itineribus agmen sequebantur, in omnem occasionem intenti: nec quidquam eos, quæ terrâ marique agerentur, fallebat. Postquam stationes invalidas esse pro castris, forum turbâ inermi frequens inter castra et mare mercantium, sine

ullo terrestri aut maritimo munimento, viderunt; duo simul præsidia, Placentinæ cohortis et manipulorum secundæ legionis, aggrediuntur. Nebula matutina texerat inceptum: quâ dilabente ad primum teporem solis, perlucens jam aliquid, incerta tamen (ut solet) lux, speciem omnium multiplicem intuenti reddens, tum quoque frustrata Romanos, multo majorem iis, quam erat, hostium aciem ostendit: quâ territi utriusque stationis milites ingenti tumultu cum in castra confugissent, haud paulo ibi plus, quam quod secum ipsi attulerant, terroris fecerunt: nam neque dicere quid fugissent, nec percontantibus reddere responsum, poterant: et clamor in portis (ut ubi nulla esset statio, quæ sustineret impetum) audiebatur; et concursatio in obscuro incidentium aliorum in alios incertum fecerat, an hostis intra vallum esset. Una vox audiebatur ad mare vocantium. Id, forte temere ab uno exclamatum, totis passim personabat castris. Itaque primo, velut jussi id facere, pauci armati, major pars inermes, ad mare decurrunt; dein plures, postremo prope omnes, et ipse consul; cum, frustra revocare fugientes conatus, nec imperio nec auctoritate, nec precibus ad extremum, valuisset. Unus remansit M. Licinius Strabo, tribunus militum tertiæ legionis, cum tribus signis ab legione suâ relictus. Hunc, in vacua castra impetu facto, Istri, cum alius armatus iis nemo obviam isset, in prætorio instruentem atque adhortantem suos oppresserunt. Prœlium atrocius, quam pro paucitate resistentium, fuit; nec ante finitum est, quam tribunus militum, quique circa eum constiterant, interfecti sunt. Prætorio dejecto, direptis quæ ibi fuerunt, ad quæstorium forum quintanamque hostes pervenerunt. Ibi, cum omnium rerum paratam expositamque copiam, et stratos lectos in quæstorio invenissent, regulus accubans epulari cœpit: mox idem cæteri omnes, armorum hostiumque obliti, faciunt; et, ut quibus insuetus liberalior victus esset, avidius vino ciboque corpora onerant.

III. Nequâquam eadem est tum rei forma apud Romanos: terrâ, mari trepidatur: nautici tabernacula detendunt, commeatumque in litore expositum in naves rapiunt: milites in scaphas et mare territi ruunt: nautæ, metu ne compleantur navigia, alii turbæ obsistunt, alii ab litore naves in altum expellunt: inde certamen, mox etiam pugna, cum vulneribus et cæde invicem militum nautarumque, oritur, donec jussu consulis procul a terrâ classis submota est. Secernere inde inermes ab armatis cœpit. Vix mille ducenti ex tantâ multitudine, qui arma haberent, perpauci equites, qui equos secum eduxissent, inventi sunt: cætera deformis turba, velut lixarum calonumque, præda vere futura, si belli hostes meminissent. Tunc demum nuntius ad tertiam legionem revocandam, et Gallorum præsidium: et simul ex omnibus locis ad castra recipienda demendamque ignominiam rediri cœptum est. Tribuni militum tertiæ legionis pabulum lignaque projicere jubent: centurionibus imperant, ut graviores ætate milites binos in ea jumenta, ex quibus onera dejecta erant, imponant; equites ut singulos e juvenibus pedites secum in equos tollant. "Egregiam gloriam legionis fore, si castra, metu secundanorum amissa, suâ virtute recipiant: et recipi facile esse, si in prædâ occupati barbari subito opprimantur: sicut ceperint, posse capi." Summâ militum alacritate adhortatio audita est. Ferunt citati signa, nec signiferos armati morantur: priores tamen consul copiæque, quæ a mari reducebantur, ad vallum accesserunt. L. Atius, tribunus primus secundæ legionis, non hortabatur modo milites, sed docebat etiam, "Si victores Istri, quibus armis cepissent castra, iisdem capta retinere in animo haberent, primum exutum castris hostem ad mare persecuturos fuisse, deinde stationes certe pro vallo habituros: vino somnoque verisimile esse mersos jacere."

IV. Sub hæc A. Bæculonium, signiferum suum, notæ fortitudinis virum, inferre signum jussit. Ille,

si unum se sequerentur, quo celerius fieret, facturum dixit: connisusque, cum trans vallum signum trajecisset, primus omnium portam intravit. Et parte aliâ T. et C. Ælii, tribuni militum tertiæ legionis, cum equitatu adveniunt: confestim et quos binos oneraria in jumenta imposuerant, secuti, et consul cum toto agmine. At Istrorum pauci, qui modice vinosi erant, memores fuerunt fugæ; aliis somno mors continuata est; integraque sua omnia Romani, præterquam quod vini cibique absumtum erat, receperunt. Ægri quoque milites, qui in castris relicti fuerant, postquam intra vallum suos senserunt, armis arreptis, cædem ingentem fecerunt. Ante omnes insignis opera fuit C. Popillii equitis (Sabello cognomen erat): is, pede saucio relictus, longe plurimos hostium occidit. Ad octo millia Istrorum sunt cæsa, captus nemo, quia ira et indignatio immemores prædæ fecit. Rex tamen Istrorum, temulentus ex convivio, raptim a suis in equum impositus, fugit. Ex victoribus ducenti triginta septem milites perierunt, plures in matutinâ fugâ quam in recipiendis castris.

V. Forte ita evenit, ut Cn. et L. Gavillii, novelli Aquileienses, cum commeatu venientes, ignari prope in capta castra ab Istris inciderent. Ii, cum Aquileiam, relictis impedimentis, refugissent, omnia terrore ac tumultu, non Aquileiæ modo, sed Romæ quoque post paucos dies, impleverunt: quo, non capta tantum castra ab hostibus, nec fugâ (quæ vera erant), sed perditas res, deletumque exercitum omnem, allatum est. Itaque, quod in tumultu fieri solet, delectus extra ordinem, non in Urbe tantum, sed totâ Italiâ, indicti. Duæ legiones civium Romanorum conscriptæ; et decem millia peditum, cum equitibus quingentis, sociis nominis Latini imperata. M. Junius consul transire in Galliam, et ab civitatibus provinciæ ejus, quantum quæque posset, militum exigere jussus. Simul decretum, ut Ti. Claudius prætor militibus legionis quartæ, et sociûm Latini nominis quinque millibus,

equitibus ducentis quinquaginta, Pisas ut convenirent, ediceret; eamque provinciam, dum consul inde abesset, tutaretur: M. Titinius prætor legionem primam, parem numerum sociorum peditum equitumque, Ariminum convenire juberet. Nero paludatus Pisas in provinciam est profectus. Titinius, C. Cassio tribuno militum Ariminum, qui præesset legioni, misso, delectum Romæ habuit. M. Junius consul, ex Liguribus in provinciam Galliam transgressus, auxiliis protinus per civitates Galliæ militibusque [colonis] imperatis, Aquileiam pervenit. Ibi certior factus, exercitum incolumem esse, scriptis literis Romam, ne tumultuarentur, ipse, remissis auxiliis, quæ Gallis imperaverat, ad collegam est profectus. Romæ magna ex necopinato lætitia fuit: delectus omissus est: exauctorati, qui sacramento dixerant; et exercitus, qui Arimini pestilentiâ affectus erat, domum dimissus. Istri, magnis copiis cum castra haud procul consulis castris haberent, postquam alterum consulem cum exercitu novo advenisse audierunt, passim in civitates dilapsi sunt: consules Aquileiam in hiberna legiones reduxerunt.

VI. Sedato tandem Istrico tumultu, senatûs-consultum factum est, ut consules inter se compararent, uter eorum ad comitia habenda Romam rediret. Cum absentem Manlium tribuni plebis, A. Licinius Nerva et C. Papirius Turdus, in concionibus lacerarent, rogationemque promulgarent, ne Manlius post idus Martias (prorogatæ namque consulibus jam in annum provinciæ erant) imperium retineret, uti causam extemplo dicere, cum abîsset magistratu, posset; huic rogationi Q. Ælius collega intercessit; magnisque contentionibus obtinuit, ne perferretur. Per eos dies Ti. Sempronius Gracchus et L. Postumius Albinus ex Hispaniâ Romam cum revertissent, senatus iis a M. Titinio prætore datus in æde Bellonæ ad disserendas res, quas gessissent, postulandosque honores meritos, et ut Diis immortalibus haberetur honos. Eo-

dem tempore et in Sardiniâ magnum tumultum esse, literis T. Æbutii prætoris cognitum est, quas filius ejus ad senatum attulerat. Ilienses, adjunctis Balarorum auxiliis, pacatam provinciam invaserant: nec eis invalido exercitu, et magnâ parte pestilentiâ absumto, resisti poterat. Eadem et Sardorum legati nuntiabant; orantes, ut urbibus saltem (jam enim agros deploratos esse) opem senatus ferret. Hæc legatio, totumque quod ad Sardiniam pertinebat, ad novos magistratus rejectum est. Æque miserabilis legatio Lyciorum, qui crudelitatem Rhodiorum, quibus ab L. Cornelio Scipione attributi erant, querebantur: "Fuisse sub ditione Antiochi: eam regiam servitutem, collatam cum præsenti statu, præclaram libertatem visam. Non publico tantum se premi imperio, sed singulos justum pati servitium: juxta se conjuges liberosque vexari: in corpus, in tergum sæviri: famam, quod indignum sit, maculari dehonestarique: et palam res odiosas fieri, juris etiam usurpandi causâ; ne pro dubio habeant, nihil inter se et argento parata mancipia interesse." Motus his, senatus literas Lyciis ad Rhodios dedit: "nec Lycios Rhodiis, nec ullos alicuiquam, qui nati liberi sint, in servitutem dari placere. Lycios ita sub Rhodiorum simul imperio et tutelâ esse, ut in ditione populi Romani civitates sociæ sint."

VII. Triumphi deinde ex Hispaniâ duo continui acti. Prior Sempronius Gracchus de Celtiberis sociisque eorum; postero die L. Postumius de Lusitanis aliisque ejusdem regionis Hispanis triumphavit. Quadraginta millia pondo argenti Ti. Gracchus transtulit, viginti millia Albinus. Militibus denarios quinos vicenos, duplex centurioni, triplex equiti, ambo diviserunt: sociis tantumdem, quantum Romanis. Per eosdem forte dies M. Junius consul ex Istriâ comitiorum causâ Romam venit. Eum cum in senatu fatigâssent interrogationibus tribuni plebis Papirius et Licinius de his quæ in Istriâ essent acta, in con-

cionem quoque produxerunt. Ad quæ cum consul, se dies non plus undecim in eâ provinciâ fuisse, responderet; quæ se absente acta essent, se quoque, ut illos, famâ comperta habere; exsequebantur deinde quærentes, "quid ita non potius A. Manlius Romam venisset, ut rationem redderet populo Romano, cur ex Galliâ provinciâ, quam sortitus esset, in Istriam transîsset? quando id bellum senatus decrevisset? quando [id bellum] populus Romanus jussisset? 'At (Hercule!) privato quidem consilio bellum susceptum esse, sed gestum prudenter fortiterque!' Immo, utrum susceptum sit nequius, an inconsultius gestum, dici non posse. Stationes duas necopinantes ab Istris oppressas, castra Romana capta, quod peditum, quod equitum in castris fuerit: cæteros inermes fusosque, ante omnes consulem ipsum, ad mare ac naves fugisse. Privatum rationem redditurum earum rerum esse, quoniam consul noluisset."

VIII. Comitia deinde habita: consules creati, C. Claudius Pulcher, Ti. Sempronius Gracchus: et postero die prætores facti, P. Ælius Tubero iterum, C. Quintius Flamininus, C. Numisius, C. Mummius, Cn. Cornelius Scipio, C. Valerius Lævinus. Tuberoni urbana jurisdictio, Quintio peregrina evenit, Numisio Sicilia, Mummio Sardinia: sed ea, propter belli magnitudinem, provincia consularis facta. Gracchus eam sortitur, Istriam Claudius; Scipio et Lævinus Galliam, in duas divisam provincias, sortiti sunt. Idibus Martiis, quo die Sempronius Claudiusque consulatum inierunt, mentio tantum de provinciis Sardiniâ Istriâque et utriusque hostibus fuit, [qui in his provinciis bellum concivissent.] Postero die legati Sardorum, qui ad novos magistratus dilati erant, et L. Minucius Thermus, qui legatus Manlii consulis in Istriâ fuerat, in senatum venit. Ab his edoctus est senatus, quantum belli eæ provinciæ haberent. Moverunt senatum et legationes sociûm nominis Latini; quæ et censores et priores consules fatigaverant, tan-

dem in senatum introductæ. Summa querelarum erat, "Cives suos Romæ censos plerosque Romam commigrâsse: quod si permittatur, perpaucis lustris futurum, ut deserta oppida, deserti agri, nullum militem dare possent." Fregellas quoque millia quatuor familiarum transîsse ab se, Samnites Pelignique querebantur: neque eo minus aut hos aut illos in delectum militum dare. Genera autem fraudis duo mutandæ viritim civitatis inducta erant. Lex sociis, ac nominis Latini qui stirpem ex sese domi relinquerent, dabat, ut cives Romani fierent: eâ lege male utendo, alii sociis, alii populo Romano, injuriam faciebant. Nam et, ne stirpem domi relinquerent, liberos suos quibusquibus Romanis in eam conditionem, ut manumitterentur, mancipio dabant, libertinique cives essent: et quibus stirpes deesset, quam relinquerent, ut cives Romani [fiebant.] Postea, his quoque imaginibus juris spretis, promiscue sine lege, sine stirpe, in civitatem Romanam per migrationem et censum transibant. Hæc ne postea fierent, petebant legati, et ut redire in civitates juberent socios; deinde ut lege caverent, ne quis quem civitatis mutandæ causâ suum faceret, neve alienaret: et, si quis ita civis Romanus factus esset ***. Hæc impetrata ab senatu.

IX. Provinciæ deinde, quæ in bello erant, Sardinia atque Istria decretæ. In Sardiniam duæ legiones scribi jussæ; quina millia in singulas et duceni pedites, treceni equites; et duodecim millia peditum sociorum ac Latini nominis, et sexcenti equites, et decem quinqueremes naves, si deducere ex navalibus vellet. Tantumdem peditum equitumque in Istriam, quantum in Sardiniam, decretum. Et legionem unam cum equitibus trecentis, et quinque millia peditum sociorum, et ducentos quinquaginta mittere equites in Hispaniam consules ad M. Titinium jussi. Priusquam consules provincias sortirentur, prodigia nuntiata sunt: lapidem in agro Crustumino in lacum Martis de cœlo cecidisse: puerum trunci corporis in

agro Romano natum, et quadrupedem anguem visum: et Capuæ multa in foro ædificia de cœlo tacta; et Puteolis duas naves fulminis ictu concrematas esse. Inter hæc, quæ nuntiabantur, lupus etiam Romæ interdiu agitatus, cum Collinâ portâ intrâsset, per Esquilinam magno consectantium tumultu, evasit. Eorum prodigiorum causâ consules majores hostias immolârunt, et diem unum circa omnia pulvinaria supplicatio fuit. Sacrificiis rite perfectis, provincias sortiti sunt. Claudio Istria, Sempronio Sardinia obvenit. Legem dein de sociis C. Claudius tulit senatûs-consulto, et edixit: "qui socii ac nominis Latini, ipsi majoresve eorum, M. Claudio, T. Quintio censoribus, postque ea, apud socios nominis Latini censi essent, ut omnes in suam quisque civitatem ante Calendas Novembres redirent." Quæstio, qui ita non redîssent, L. Mummio prætori decreta est. Ad legem et edictum consulis senatûs-consultum adjectum est: "ut, dictator, consul, interrex, censor, prætor qui tunc esset, apud eorum quem manumitteretur, in libertatem vindicaretur, ut jusjurandum daret, qui eum manumitteret, civitatis mutandæ causâ manu non mittere:" qui id non juraret, eum manumittendum non censuerunt. Hæc in posterum causa jurisque dictio C. Claudio consuli decreta est.

X. Dum hæc Romæ geruntur, M. Junius et A. Manlius, qui priore anno consules fuerant, cum Aquileiæ hibernâssent, principio veris in fines Istrorum exercitum introduxerunt: ubi cum effuse popularentur, dolor magis et indignatio diripi res suas cernentes Istros, quam certa spes, satis sibi virium adversus duos exercitus, excivit. Concursu ex omnibus populis juventutis facto, repentinus et tumultuarius exercitus acrius primo impetu, quam perseverantius, pugnavit. Ad quatuor millia eorum in acie cæsa: cæteri, omisso bello, in civitates passim diffugerunt: inde legatos primum ad pacem petendam in castra Romana, deinde obsides imperatos, miserunt. Hæc

cum Romæ cognita literis proconsulum essent, C. Claudius consul, veritus, ne forte ea res provinciam exercitumque sibi adimeret, non votis nuncupatis, non paludatus, sine lictoribus, uno omnium certiore facto collegâ, nocte profectus, præceps in provinciam abiit: ubi inconsultius, quam venerat, se gessit: nam, cum, concione advocatâ, fugam e castris A. Manlii adversis auribus militum (quippe qui primi ipsi fugissent) jactâsset, ingessissetque probra M. Junio, quod se dedecoris socium collegæ fecisset, ad extremum utrumque decedere provinciâ jussit. [Quod cum milites] consulis imperio dicto audientes futuros [esse] dicerent, cum is, more majorum, secundum vota in Capitolio nuncupata, cum lictoribus, paludatus profectus ab Urbe esset; furens irâ, vocatum, qui pro quæstore Manlii erat, catenas poposcit, vinctos se Junium Manliumque minitans Romam missurum. Ab eo quoque spretum consulis imperium est: et circumfusus exercitus, favens imperatorum causæ, et consuli infestus, animos ad non parendum addebat. Postremo fatigatus consul et contumeliis singulorum, et multitudinis (nam insuper irridebant) ludibriis, nave eâdem, quâ venerat, Aquileiam rediit. Inde collegæ scripsit, ut militum novorum ei parti, quæ scripta in Istriam provinciam esset, ediceret, Aquileiam ut conveniret; ne quid se Romæ teneret, quo minus, votis nuncupatis, paludatus ab Urbe exiret. Hæc collegæ obsequenter facta, brevisque dies ad conveniendum edicta est. Claudius prope consecutus est literas suas. Concione adveniens de Manlio et Junio habitâ, non ultra triduum moratus Romæ, paludatus, cum lictoribus, votisque in Capitolio nuncupatis, in provinciam, æque ac prius præcipiti celeritate, abit.

XI. Paucis ante diebus Junius Manliusque oppidum Nesattium, quo se principes Istrorum et regulus ipse Æpulo receperat, summâ vi oppugnârunt. Eo Claudius duabus legionibus novis adductis, vetere exercitu cum suis ducibus dimisso, ipse oppidum cir-

cumsedit, et vineis oppugnare intendit: amnemque præterfluentem mœnia, qui et impedimento oppugnantibus erat, et aquationem Istris præbebat, multorum dierum opere exceptum novo alveo avertit. Ea res barbaros miraculo terruit abscisæ aquæ: et ne tum quidem memores pacis, in cædem conjugum ac liberorum versi, etiam ut spectaculo hostibus tam fœdum facinus esset, palam in muris trucidatos præcipitabant. Inter simul complorationem feminarum puerorumque, simul nefandam cædem, milites, transgressi murum, oppidum intrârunt: cujus capti tumultum ut ex pavido clamore fugientium accepit rex, trajecit ferro pectus, ne vivus caperetur: cæteri capti, aut occisi. Duo deinde oppida, Mutila et Faveria, vi capta et deleta. Præda, ut in gente inopi, spe major fuit, et omnis militibus concessa est. Quinque millia capitum sexcenta triginta duo sub coronâ venierunt: auctores belli virgis cæsi, et securi percussi. Istria tota trium oppidorum exscidio et morte regis pacata est: omnesque undique populi, obsidibus datis, in ditionem venerunt. Sub Istrici finem belli, apud Ligures concilia de bello haberi cœpta.

XII. Ti. Claudius proconsul, qui prætor priore anno fuerat, cum præsidio legionis unius Pisis præerat: cujus literis senatus certior factus, eas ipsas literas ad C. Claudium (nam alter consul jam in Sardiniam trajecerat) deferendas censet: et adjicit decretum; quoniam Istria provincia confecta esset, si ei videretur, exercitum traduceret in Ligures. Simul ex literis consulis, quas de rebus in Istriâ gestis scripserat, in biduum supplicatio decreta. Et ab altero consule Ti. Sempronio in Sardiniâ prospere res gestæ. Exercitum in agrum Sardorum Iliensium induxit. Balarorum magna auxilia Iliensibus venerant. Cum utrâque gente signis collatis conflixit: fusi fugatique hostes, castrisque exuti: duodecim millia armatorum cæsa. Postero die arma lecta conjici in acervum jussit consul; sacrumque id Vulcano cremavit. Vic-

torem exercitum in hiberna sociarum urbium reduxit. Et C. Claudius, literis Ti. Claudii et senatûs-consulto accepto, ex Istriâ legiones in Ligures transduxit. Ad Scultennam flumen in campos progressi castra habebant hostes. Ibi cum his acie dimicatum: quindecim millia cæsa; plus septingenti aut in prœlio, aut in castris (nam ea quoque expugnata sunt) capti: et signa militaria unum et quinquaginta capta. Ligures, reliquiæ cædis, in montes refugerunt passim: populantique campestres agros consuli nulla usquam apparuerunt arma. Claudius, duarum gentium uno anno victor, duabus, quod raro alius, in consulatu pacatis provinciis, Romam revertit.

XIII. Prodigia eo anno nuntiata: in Crustumino avem sangualem (quam vocant) sacrum lapidem rostro cecidisse: bovem in Campaniâ locutam: vaccam æneam Syracusis ab agresti tauro, qui pecore aberrâsset, initam, ac semine adspersam. In Crustumino diem unum in ipso loco supplicatio fuit: et in Campaniâ bos alenda publice data: Syracusanumque prodigium expiatum, editis ab aruspicibus Diis, quibus supplicaretur. Pontifex eo anno mortuus est M. Claudius Marcellus, qui consul censorque fuerat: in ejus locum suffectus est pontifex filius ejus M. Marcellus. Et Lunam colonia eodem anno duo millia civium Romanorum sunt deducta: triumviri deduxerunt, P. Ælius, L. Egilius, Cn. Sicinius. Quinquagena et singula jugera et semisses agri in singulos dati sunt: de Ligure captus is ager erat: Etruscorum ante, quam Ligurum, fuerat. C. Claudius consul ad Urbem venit; cui, cum in senatu de rebus in Istriâ Liguribusque prospere gestis disseruisset, postulanti triumphus est decretus. Triumphavit in magistratu de duabus simul gentibus. Tulit in eo triumpho denariûm trecenta septem millia, et victoriatûm octoginta quinque millia septingentos duos. Militibus in singulos quini deni denarii dati: duplex centurioni, triplex equiti. Sociis dimidio minus, quam civibus,

datum: itaque taciti, ut iratos esse sentires, secuti sunt currum.

XIV. Dum is triumphus de Liguribus agebatur, Ligures, postquam senserunt, non consularem tantum exercitum Romam abductum, sed legionem ab Ti. Claudio Pisis dimissam, soluti metu, clam exercitu indicto, per transversos limites superatis montibus, in campos degressi, agrum Mutinensem populati, repentino impetu coloniam ipsam ceperunt. Id ubi Romam allatum est, senatus C. Claudium consulem comitia primo quoque tempore habere jussit, creatisque in annum magistratibus, in provinciam redire, et coloniam ex hostibus eripere. Ita, uti censuit senatus, comitia habita. Consules creati, Cn. Cornelius Scipio Hispallus, Q. Petillius Spurinus. Prætores inde facti, M. Popillius Lænas, P. Licinius Crassus, M. Cornelius Scipio, L. Papirius Maso, M. Aburius, L. Aquillius Gallus. C. Claudio consuli prorogatum in annum imperium, et Gallia provincia: et ne Istri quoque idem, quod et Ligures, facerent, socios nominis Latini in Istriam mitteret, quos triumphi causâ de provinciâ deduxisset. Cn. Cornelio et Q. Petillio consulibus, quo die magistratum inierunt, immolantibus Jovi singulis bubus, uti solet, in eâ hostiâ, quâ Q. Petillius sacrificavit, in jecinore caput non inventum. Id cum ad senatum retulisset, bove perlitare jussus. De provinciis deinde consultus senatus Pisas et Ligures provincias consulibus decrevit. Cui Pisæ provincia obvenisset, cum magistratuum creandorum tempus esset, ad comitia reverti jussit. Additum decreto, ut binas legiones novas scriberent, et trecenos equites; et dena millia peditum sociis nominique Latino, et sexcenos imperarent equites. Ti. Claudio prorogatum est imperium in id tempus, quo in provinciam consul venisset.

XV. Dum de his rebus in senatu agitur, Cn. Cornelius, evocatus a viatore, cum templo egressus esset, paulo post rediit confuso vultu, et exposuit Patribus

conscriptis, bovis sescenaris, quem immolavisset, jecur [defluxisse :] id se victimario nuntianti parum credentem, ipsum aquam effundi ex ollâ, ubi exta coquerentur, jussisse ; et vidisse cæteram integram partem extorum, jecur omne inenarrabiliter absumtum. Territis eo prodigio Patribus, et alter consul curam adjecit; qui se, quod caput jecinori defuisset, tribus bubus perlitâsse negavit. Senatus majoribus hostiis usque ad litationem sacrificari jussit. Cæteris Diis perlitatum ferunt : Saluti Petillium perlitâsse negant. Inde consules prætoresque provincias sortiti. Pisæ Cn. Cornelio, Ligures Petillio obvenerunt. Prætores, L. Papirius Maso urbanam, M. Aburius inter peregrinos, sortiti sunt. M. Cornelius Scipio Maluginensis Hispaniam ulteriorem, L. Aquillius Gallus Siciliam habuit. Duo deprecati sunt, ne in provincias irent : M. Popillius in Sardiniam : "Gracchum eam provinciam pacare, et T. Æbutium prætorem adjutorem ab senatu datum esse. Interrumpi tenorem rerum, in quibus peragendis continuatio ipsa efficacissima esset, minime convenire. Inter traditionem imperii novitatemque successoris, quæ noscendis prius quam agendis rebus imbuenda sit, sæpe bene gerendæ rei occasiones intercidere." Probata Popillii excusatio est. P. Licinius Crassus sacrificiis se impediri sollennibus excusabat, ne in provinciam iret. Citerior Hispania obvenerat. Cæterum aut ire jussus, aut jurare pro concione, sollenni sacrificio se prohiberi. Id ubi in P. Licinio ita statum est, et ab se uti jusjurandum acciperent, M. Cornelius postulavit, ne in Hispaniam ulteriorem iret. Prætores ambo in eadem verba jurejurârunt. M. Titinius et T. Fonteius proconsules manere cum eodem imperii jure in Hispaniâ jussi ; et ut in supplementum his tria millia civium Romanorum cum equitibus ducentis, quinque millia sociûm Latini nominis et trecenti equites, mitterentur.

XVI. Latinæ feriæ fuêre ante diem tertium nonas Maij, in quibus, quia in unâ hostiâ magistratus

Lanuvinus precatus non erat, "populo Romano Quiritium," religioni fuit. Id cum ad senatum relatum esset, senatusque ad pontificum collegium rejecisset; pontificibus, quia non recte factæ Latinæ essent, instauratis Latinis, placuit Lanuvinos, quorum operâ instauratæ essent, hostias præbere. Accesserat ad religionem, quod Cn. Cornelius consul, ex monte Albano rediens, concidit; et, parte membrorum captus, ad Aquas Cumanas profectus, ingravescente morbo, Cumis decessit. Sed inde mortuus Romam allatus, et funere magnifico elatus sepultusque est. Pontifex idem fuerat. Consul Q. Petillius, cum primum per auspicia posset, collegæ subrogando comitia habere jussus, et Latinas edicere, comitia in ante diem tertium nonas Sextiles, Latinas in ante diem tertium idus Sextiles edixit. Plenis religionum animis, prodigia insuper nuntiata: Tusculi facem in cœlo visam: Gabiis ædem Apollinis et privata ædificia complura, Graviscis murum portamque, de cœlo tacta. Ea Patres procurari, uti pontifices censuissent, jusserunt. Dum consules primum religiones, deinde alterum alterius mors, et comitia, et Latinarum instaurationes impediunt, interim C. Claudius exercitum ad Mutinam, quam Ligures priore anno ceperant, admovit. [Ante] triduum quam oppugnare cœperat, receptam ex hostibus colonis restituit. Octo millia ibi Ligurum intra muros cæsa; literæque Romam extemplo scriptæ, quibus non modo rem exponeret, sed etiam gloriaretur, suâ virtute ac felicitate neminem jam cis Alpes hostem populi Romani; agrique aliquantum captum, qui multis millibus hominum dividi viritim posset.

XVII. Et Ti. Sempronius eodem tempore in Sardiniâ multis secundis prœliis Sardos perdomuit. Quindecim millia hostium sunt cæsa: omnes Sardorum populi, qui defecerant, in ditionem redacti. Stipendiariis veteribus duplex vectigal imperatum, exactumque; cæteri frumentum contulerunt. Pacatâ provinciâ, obsidibusque ex totâ insulâ ducentis triginta ac-

ceptis, legati Romam, qui ea nuntiarent, missi; quique ab senatu peterent, ut, ob eas res ductu auspicioque Ti. Sempronii prospere gestas, Diis immortalibus honos haberetur, ipsique decedenti de provinciâ exercitum secum deportare liceret. Senatus, in æde Apollinis legatorum verbis auditis, supplicationem in biduum decrevit, et quadraginta majoribus hostiis consules sacrificare jussit: Ti. Sempronium proconsulem exercitumque eo anno in provinciâ manere. Comitia deinde consulis unius subrogandi, quæ in ante diem tertium nonas Sextiles edicta erant, eo ipso die sunt confecta. Q. Petillius consul collegam, qui extemplo magistratum occiperet, creavit C. Valerium Lævinum. Is, jam diu cupidus provinciæ, cum opportunæ cupiditati ejus literæ allatæ essent, Ligures rebellâsse, nonis Sextilibus paludatus, literis auditis, tumultûs ejus causâ legionem tertiam ad C. Claudium proconsulem in Galliam proficisci jussit; et duumviros navales cum classe Pisas ire, qui Ligurum oram, maritimum quoque terrorem admoventes, circumvectarentur. Eodem et Q. Petillius consul ad conveniendum exercitui diem edixerat. Et C. Claudius proconsul, auditâ rebellione Ligurum, præter eas copias, quas secum Parmæ habebat, subitariis collectis militibus, exercitum ad fines Ligurum admovit.

XVIII. Hostes sub adventum C. Claudii, a quo duce se meminerant nuper ad Scultennam flumen victos fugatosque, locorum magis præsidio adversus infeliciter expertam vim, quam armis, se defensuri, duos montes Letum et Balistam ceperunt, muroque insuper amplexi. Tardius ex agris demigrantes oppressi ad mille et quingentos perierunt. Cæteri montibus se tenebant, et, ne in metu quidem feritatis ingenitæ obliti, sæviunt in prædam, quæ Mutinæ parta erat: captivos cum fœdâ laceratione interficiunt: pecora in fanis trucidant verius passim, quam rite sacrificant. Satiati cæde animantium, quæ inanima erant, parietibus affligunt, vasa omnis generis usui magis, quam

[ornamento] in speciem, facta. Q. Petillius consul, ne absente se debellaretur, literas ad C. Claudium misit, ut cum exercitu ad se in Galliam veniret: campis Macris se eum exspectaturum. Literis acceptis, Claudius ex Liguribus castra movit, exercitumque ad campos Macros consuli tradidit. Eodem paucis post diebus C. Valerius consul alter venit. Ibi, divisis copiis, priusquam digrederentur, communiter ambo exercitus lustraverunt: tum sortiti, quia non ab eâdem utrumque parte aggredi hostem placebat, regiones quas peterent. Valerium auspicato sortitum constat, quod in templo fuisset: in Petillio id vitio factum, postea augures responderunt; quod extra templum sortem in sitellam in templum latam foris ipse posuerit. Profecti inde in diversas regiones. Petillius adversus Balistæ et Leti jugum, quod eos montes perpetuo dorso inter se jungit, castra habuit. Ibi adhortantem eum pro concione milites, immemorem ambiguitatis verbi, ominatum ferunt, se eo die Letum capturum esse. Duabus simul partibus subire in adversos montes cœpit. Ea pars, in quâ ipse erat, impigre succedebat. Alteram hostes cum propulissent, ut restitueret rem inclinatam, consul equo advectus, suos quidem a fugâ revocavit; ipse, dum incautius ante signa obversatur, missili trajectus cecidit. Nec hostes ducem occisum senserunt; et suorum pauci, qui viderant, haud negligenter (ut qui in eo victoriam verti scirent) corpus occultavêre. Alia multitudo peditum equitumque, deturbatis hostibus, montes sine duce cepêre. Ad quinque millia Ligurum occisa: ex Romano exercitu duo et quinquaginta ceciderunt. Super tam evidentem tristis ominis eventum, etiam ex pullario auditum est, vitium in auspicio fuisse; nec id consulem ignorâsse. C. Valerius, auditâ

[* morte Q. Petillii, exercitum, sine duce relictum, ad suas copias adjunxit; iterumque aggressus hostes, eorum sanguine collegæ Manibus egregie parentavit. Tri-

triumphavit de Liguribus. In legionem, cujus ante signa consul occisus erat, severe ab senatu animadversum est. Ei universæ neque stipendium anni procedere, neque æra dari, placuit, quia, pro salute imperatoris, hostium telis se non obtulerant. Sub hæc tempora legati Dardanorum, quos ingens Bastarnarum exercitus, Clondico duce, (ut ante memoravimus) premebat, Romam venêre. Qui cum de Bastarnis exposuissent, quanta esset eorum multitudo, quam procera et immania corpora, quanta in periculis audacia; adjecerunt, societatem iis esse cum Perseo, et vero eum majori sibi, quam Bastarnas ipsos, esse terrori: ac proinde ut auxilium sibi ferretur, ab senatu postulârunt. Patres decreverunt, mittendos esse legatos, qui Macedoniæ res inspicerent: et statim A. Postumio negotium datum, ut eo proficisceretur. Collegas ei adjunxerunt e junioribus, ut penes eum præcipua esset legationis vis et auctoritas. Inde actum de comitiis magistratuum in insequentem annum: quâ de re non mediocris disceptatio incidit, quod*]

periti religionum jurisque publici, quando duo ordinarii consules ejus anni, alter morbo, alter ferro periisset, suffectum consulem negabant recte comitia habere posse.

[*Res ad interregnum rediit. Creati consules per interregem P. Mucius Scævola, M. Æmilius Lepidus iterum. Prætores inde facti sunt C. Popillius Lænas, T. Annius Luscus, C. Memmius Gallus, C. Cluvius Saxula, Ser. Cornelius Sulla, Ap. Claudius Centho. Consulibus provinciæ obtigêre Gallia et Ligures. Prætorum, Cornelius Sulla Sardiniam obtinuit, Claudius Centho citeriorem Hispaniam. Reliquæ prætoriæ provinciæ quibus evenerint, non exstat memoria. Annus hic pestilentiâ infamis, quæ tamen in armenta tantum grassata est. Ligures, gens semper victa, semper rebellans, Lunam Pisasque depopulati fuerant. Simul et Gallicus tumultus incre-

fuerat. Lepidus, Gallorum motu facile compresso, in Ligures transcendit. Aliquot populi sese ejus arbitrio permiserunt: quos, ut sunt fere similia locis cultorum ingenia, asperis montium jugis, quæ incolebant, efferari ratus, quorumdam ante se consulum exemplo, in plana*] deduxit.

XIX. Cis Apenninum Garuli, et Lapicini, et Hercates; trans Apenninum Briniates fuerant. Intra Audenam amnem, P. Mucius cum iis, qui Lunam Pisasque depopulati erant, bellum gessit; omnibusque in ditionem redactis arma ademit. Ob eas res in Galliâ Liguribusque gestas duorum consulum ductu auspicioque, senatus in triduum supplicationes decrevit, et quadraginta hostiis sacrificari jussit. Et tumultus quidem Gallicus et Ligustinus, qui principio ejus anni exortus fuerat, haud magno conatu brevi oppressus erat. Belli Macedonici subibat jam cura, miscente Perseo inter Dardanos Bastarnasque certamina: et legati, qui missi ad res visendas in Macedoniam erant, jam reverterant Romam, renuntiaverantque, bellum in Dardaniâ esse. Simul venerant et ab rege Perseo oratores, qui purgarent, nec accitos ab eo Bastarnas, nec auctore eo quidquam facere. Senatus nec liberavit ejus culpæ regem, neque arguit: moneri eum tantummodo jussit, ut etiam atque etiam curaret, ut sanctum haberet fœdus, quod ei cum Romanis esse videri posset. Dardani, cum Bastarnas non modo non excedere finibus suis (quod speraverant), sed graviores fieri in dies cernerent, subnisos Thracum accolarum et Scordiscorum auxiliis, audendum aliquid vel temere rati, omnes undique armati ad oppidum, quod proximum castris Bastarnarum erat, conveniunt. Hiems erat; et id anni tempus elegerant, ut Thraces Scordiscique in fines suos abirent: quod ubi ita factum, et solos jam esse Bastarnas audierunt, bifariam dividunt copias: pars ut recto itinere ad lacessendum ex aperto iret; pars, devio saltu circumducta, ab tergo aggrederetur. Cæterum, priusquam circumire castra

hostium possent, pugnatum est; victique Dardani compelluntur in urbem, quæ fere duodecim millia ab castris Bastarnarum aberat. Victores confestim circumsidunt urbem, haud dubie postero die aut metu dedituris se hostibus, aut vi expugnaturi. Interim Dardanorum altera manus, quæ circumducta erat, ignara cladis suorum, castra Bastarnarum, sine præsidio relicta,

[*nullo negotio cepit. Bastarnæ, omni et commeatu et apparatu bellico, qui in castris fuerat, exuti, cum ejus reparandi facultas ex hostili regione, et infesto tempore anni, nulla esset, patrias sedes repetere statuerunt. Itaque ad Istrum regressi, non sine ingenti lætitiâ flumen altâ concretum glacie offenderunt, quæ nullum onus recusare videretur. Verum incumbente festinantium seque cursu agglomerantium hominum ac jumentorum toto simul agmine, glacies sub immenso pondere fatiscens subito dissiluit, universumque agmen, quod diu sustinuerat, mediis gurgitibus, victa tandem et comminuta, destituit. Plurimi statim vorticibus hausti sunt. Multos enatare conantes crustæ dissolutæ fragmina superinducta merserunt. Pauci ex omni populo per utramque ripam vix concisis visceribus evaserunt. *]

[* Per ea tempora Antiochus, Magni Antiochi filius, qui diu Romæ obses fuerat, mortuo Seleuco fratre, Syriæ regnum occupavit. Namque Seleucus, quem Philopatora Græci vocavêre, cum paternis cladibus fractas admodum Syriæ opes accepisset, post otiosum nullisque admodum rebus gestis nobilitatum annorum duodecim regnum, hunc minorem natu fratrem, misso Romam in ejus locum filio suo Demetrio, revocavit, ex fœderis legibus, quo mutari identidem obsides oportebat. Vix ille Athenas pervenerat, cum Seleucus, insidiis Heliodori, unius ex purpuratis, oppressus, interiit. Hunc regnum affectantem Eumenes et Attalus expulerunt, induxeruntque in ejus possessionem Antiochum, quem sibi hoc tanto benefi-

cio devinctum habere magni æstimabant. Jam enim ob quasdam offensiunculas suspectos habebant Romanos. Eorum auxiliis regno potitus Antiochus tanto populorum gaudio exceptus est, ut ei cognomen indiderint Epiphani, quod, cum alieni a stirpe regiâ regnum invaderent, ipse avitæ ditionis assertor exortus suis illuxisset. Neque vero ei ad res bellicas defuit indoles et vigor animi. Verum ita pravus et inconsultus fuit totâ morum et instituendæ vitæ ratione, ut brevi, cognomine mutato, pro Epiphane, Epimanes (id est, insanus) vocitaretur. Sæpe enim egressus e regiâ insciis ministris, uno aut altero comite, per urbem, rosâ coronatus et auro textam indutus vestem incedebat, interim lapidibus, quos sub alâ gerebat, incessens obvios; interdum, contra, nummos in vulgus spargens, vociferansque, "sumat, cui fortuna dederit." Alias vero per aurificum, cælatorumque, et aliorum fabrorum officinas discurrebat, de cujusque arte ambitiose disserens: nunc cum obvio quoque plebeiorum hominum sermones miscebat in publico; nunc circum popinas oberrans, cum ultimæ sortis peregrinis et advenis compotationi indulgebat. Si quos forte juvenes tempestivum celebrare convivium senserat, ipse statim cum poculo et symphoniâ improvisus aderat comissabundus et lasciviens, ita ut rei novitate perculsi plerique se in fugam darent, partim metu conticescerent. In publicis quoque balneis cum turbâ eum lavare solitum fuisse constat. Ibi cum unguentis tamen pretiosissimis uteretur, ferunt quemdam ei de plebe hominem dixisse quondam: "Beatus es, o rex: unguenta maximi pretii oles." Cui ille, dicto delectatus, "jam te," inquit, "ita beabo, ut saturum te esse fateare:" et statim in ejus caput ingentem unguenti nobilissimi urnam effundi jussit; ita ut, natante pavimento, in lubrico lapsantes tum cæteri, tum ipse rex imprimis, cachinnos tollens, concideret. *]

XX. [* Postremo, sumtâ loco vestis regiæ togâ, quemadmodum Romæ a candidatis fieri viderat, forum

circumibat, singulos e plebe prensans amplexansque, et modo ædilitatem, modo tribunatum plebis petens: ac denique populi suffragiis magistratum adeptus, Romano *]

more, sellâ eburneâ positâ, jus dicebat, disceptabatque controversias minimarum rerum. Adeoque nulli fortunæ adhærebat animus, per omnia genera vitæ errans, uti nec sibi nec aliis, quinam homo esset, satis constaret. Non alloqui amicos, vix notis familiariter arridere; munificentiâ inæquali sese aliosque ludificari: quibusdam honoratis, magnoque æstimantibus se, puerilia, ut escæ aut lusûs, munera dare; alios nihil exspectantes ditare. Itaque nescire, quid sibi vellet, quibusdam videri. Quidam ludere eum simpliciter, quidam haud dubie insanire aiebant. In duabus tamen magnis honestisque rebus vere regius erat animus, in urbium donis, et Deorum cultu. Megalopolitanis in Arcadiâ murum se circumdaturum urbi est pollicitus, majoremque partem pecuniæ dedit. Tegeæ theatrum magnificum e marmore facere instituit. Cyzici in Prytaneum, (id est penetrale urbis, ubi publice, quibus is honos datus est, vescuntur) vasa aurea mensæ unius posuit. Rhodiis, ut nihil unum insigne, ita omnis generis, ut quæque usus eorum postulaverunt, dona dedit. Magnificentiæ vero in Deos vel Jovis Olympii templum Athenis, unum in terris inchoatum pro magnitudine Dei, potest testis esse. Sed et Delon aris insignibus statuarumque copiâ exornavit: et Antiochiæ Jovis Capitolini magnificum templum, non laqueatum auro tantum, sed parietibus totis laminâ inauratum, et alia multa in aliis locis pollicitus, quia perbreve tempus regni ejus fuit, non perfecit. Spectaculorum quoque omnis generis magnificentiâ superiores reges vicit; reliquorum sui moris, et copiâ Græcorum artificum: gladiatorum munus, Romanæ consuetudinis, primo majore cum terrore hominum, insuetorum ad tale spectaculum, quam voluptate, dedit: deinde sæpius dando, et modo vulneribus tenus, mo-

do sine missione etiam, et familiare oculis gratumque id spectaculum fecit, et armorum studium plerisque juvenum accendit. Itaque, qui primo ab Româ magnis præmiis paratos gladiatores arcessere solitus erat, jam suo

[* e regno voluntarios facile paravit gladiatores, operam ultro ad depugnandum exiguâ mercede offerentes. Cæterum eamdem in edendis spectaculis, quam et in cæterâ vitâ, pravitatem animi levitatemque exhibuit, ut ludorum apparatu nihil magnificentius, nihil ipso rege vilius aut contemtius, videretur. Quod quidem cum sæpe alias, tum maxime in iis ludis apparuit, quos, æmulatus eorum magnificentiam qui a Paulo in Macedoniâ post devictum Persea dati fuerant, immani sumtu, nec minore suo dedecore, Antiochiæ edidit. Verum ad Romanas res revertamur, a quibus nos longius abstraxit hujus regis mentio. *]

XXI. [* Ti. Sempronius Gracchus, qui per biennium Sardiniam obtinuerat, traditâ Ser. Cornelio Sullæ prætori provinciâ, reversus Romam triumphavit de Sardis. Tantam captivorum multitudinem ex eâ insulâ illum abduxisse ferunt, ut longâ eorum venditione res in proverbium venerit, et "Sardi venales," pro rebus vilibus, vulgari joco celebrati fuerint. Triumphaverunt et consules ambo, Scævola de Liguribus, Lepidus de iisdem et Gallis. Tum comitia magistratuum in insequentem annum habita. Creati consules sunt Sp. Postumius Albinus, Q. Mucius Scævola. Prætoriis comitiis, Fortuna inter cæteros candidatos P. Africani filium L. Cornelium Scipionem (sive is Cnæus fuit), non sine magnâ invidiâ, in certamen conjecit cum C. Cicereio, qui patris ejus scriba fuerat. Nam quinque jam nominatis prætoribus, C. Cassio Longino, P. Furio Philo, L. Claudio Asello, M. Atilio Serrano, Cn. Servilio Cæpione, cum extremo saltem loco adhærescere Scipio niteretur, adeo a patris virtutibus degenerâsse visus est, ut omnium centuriarum suffragiis ei Cicereius anteferretur; nisi hic

sive fortunæ crimen, sive comitiorum errorem, modestiâ suâ emendâsset. In hoc campestri certamine patroni sui filium vincere non sustinuit; abjectâque statim candidâ togâ, ex competitore de victoriâ certo, gratus cliens et competitoris sui suffragator factus est. Sic honorem, quem a populo impetraturus Scipio non videbatur, ope Cicereii consecutus est, majore Cicereii gloriâ, quam suâ. Consulibus provinciæ assignatæ sunt Gallia et Ligures. Mox sortiti prætores, C. Cassius Longinus urbanam jurisdictionem obtinuit, L. Cornelius Sci- *]

pio inter peregrinos. M. Atilio prætori provincia Sardinia obvenerat: sed, cum legione novâ quam consules conscripserant, quinque millibus peditum, trecentis equitibus, in Corsicam jussus est transire. Dum is ibi bellum gereret, Cornelio prorogatum imperium, uti obtineret Sardiniam. Cn. Servilio Cæpioni in Hispaniam ulteriorem, et P. Furio Philo in citeriorem, tria millia peditum Romanorum, equites centum quinquaginta, et sociûm Latini nominis quinque millia peditum, trecenti equites; Sicilia L. Claudio sine supplemento decreta. Duas præterea legiones consules scribere jussi, cum justo numero peditum equitumque, et decem millia peditum sociis imperare, et sexcentos equites. Delectus consulibus eo difficilior erat, quod pestilentia, quæ priore anno in boves ingruerat, eo verterat in hominum morbos. Qui inciderant, haud facile septimum diem superabant: qui superaverant, longinquo, maxime quartanæ, implicabantur morbo. Servitia maxime moriebantur: eorum strages per omnes vias insepultorum erat. Ne liberorum quidem funeribus Libitina sufficiebat. Cadavera, intacta a canibus ac vulturibus, tabes absumebat: satisque constabat, nec illo nec priore anno, in tantâ strage boum hominumque, vulturium usquam visum. Sacerdotes publici eâ pestilentiâ mortui sunt, Cn. Servilius Cæpio pontifex, pater prætoris, et Ti. Sempronius Ti. F. Longus,

decemvir sacrorum, et P. Ælius Pætus augur, et Ti. Sempronius Gracchus, et C. Mamilius Vitulus curio maximus, et M. Sempronius Tuditanus pontifex. Pontifices suffecti sunt, C. Sulpicius Galba *** in locum Tuditani. Augures suffecti sunt, in Gracchi locum T. Veturius Gracchus Sempronianus, in P. Ælii Q. Ælius Pætus. Decemvir sacrorum C. Sempronius Longus, curio maximus C. Scribonius Curio sufficitur. Cum pestilentiæ finis non fieret, senatus decrevit, uti decemviri libros Sibyllinos adirent. Ex decreto eorum diem unum supplicatio fuit: et, Q. Marcio Philippo verba præeunte, populus in foro votum concepit: si morbus pestilentiaque ex agro Romano emota esset, biduum ferias ac supplicationem se habiturum, In Veienti agro biceps natus puer, et Sinuessæ unimanus, et Auximi puella cum dentibus; et arcus interdiu sereno cœlo super ædem Saturni in foro Romano intentus, et tres simul soles effulserunt; et faces eâdem nocte plures per cœlum lapsæ sunt in Lanuvino: Cæritesque anguem in oppido suo jubatum, aureis maculis sparsum, apparuisse affirmabant: et, in agro Campano bovem locutum esse, satis constabat.

XXII. Legati nonis Juniis ex Africâ redierunt, qui, convento prius Masinissâ rege, Carthaginem ierant: cæterum, certius aliquanto, quæ Carthagine acta essent, ab rege rescierant, quam ab ipsis Carthaginiensibus. Compertum tamen affirmaverunt, legatos ab rege Perseo venisse, iisque noctu senatum in æde Æsculapii datum esse: ab Carthagine legatos in Macedoniam missos, et rex affirmaverat, et ipsi parum constanter negaverant. In Macedoniam quoque mittendos legatos senatus censuit: tres missi sunt, C. Lælius, M. Valerius Messala, Sex. Digitius. Perseus per id tempus, quia quidam Dolopum non parebant, et, de quibus ambigebatur rebus, disceptationem ab rege ad Romanos revocabant, cum exercitu profectus, sub jus judiciumque suum totam coëgit gentem. Inde, per Œtæos montes transgres-

sus, religionibus quibusdam animo objectis, oraculum adituras Delphos adscendit. Cum in mediâ repente Græciâ apparuisset, magnum non finitimis modo urbibus terrorem præbuit, sed in Asiam quoque ad regem Eumenem nuntius tumultûs ejus venit. Triduum, non plus, Delphis moratus, per Phthiotidem Achaïam, Thessaliamque, sine damno injuriâque agrorum per quos iter fecit, in regnum rediit. Nec earum tantum civitatium, per quas iturus erat, satis habuit animos sibi conciliare: aut legatos aut literas dimisit, petens, "ne diutius simultatum, quæ cum patre suo fuissent, meminissent: nec enim tam atroces fuisse eas, ut non cum ipso potuerint ac debuerint finiri. Secum quidem omnia illis integra esse ad instituendam fideliter amicitiam." Cum Achæorum maxime gente reconciliandæ gratiæ viam quærebat.

XXIII. Hæc una ex omni Græciâ gens, et Atheniensium civitas, eo processerat irarum, ut finibus interdiceret Macedonibus. Itaque servitiis ex Achaiâ fugientibus receptaculum Macedonia erat; quia, cum finibus suis interdixissent, intrare regni terminos ipsi non audebant. Id cum Perseus animadvertisset, comprehensis omnibus, literas ******: cæterum, ne similis fuga servorum postea fieret, cogitandum et illis esse. Recitatis his literis per Xenarchum prætorem, qui privatæ gratiæ aditum apud regem quærebat, et plerisque moderate et benigne scriptas esse censentibus literas, atque his maxime qui præter spem recepturi essent amissa mancipia; Callicrates, ex iis qui in eo verti salutem gentis crederent, si cum Romanis inviolatum fœdus servaretur, "Parva," inquit, "aut mediocris res, Achæi, quibusdam videtur agi; ego maxime gravissimam omnium non agique tantum arbitror, sed quodam modo actam esse. Nam qui regibus Macedonum, Macedonibusque ipsis, finibus interdixissemus, [manereque id decretum,] scilicet, ne legatos, ne nuntios admitteremus regum, per quos aliquorum ex nobis animi sollicitarentur; ii concio-

nantem quodam modo absentem audimus regem; et (si Diis placet) orationem ejus probamus. Et, cum feræ bestiæ cibum ad fraudem suam positum plerumque adspernentur et refugiant, nos cæci, specie parvi beneficii, inescamur: et, servulorum minimi pretii recipiendorum spe, nostram ipsorum libertatem subrui et tentari patimur. Quis enim non videt, viam regiæ societatis quæri, quâ Romanum fœdus, quo nostra omnia continentur, violetur? Nisi hoc dubium alicui est, bellandum Romanis cum Perseo esse, et, quod vivo Philippo exspectatum, morte ejus interpellatum est, id post mortem Philippi futurum. Duos, ut scitis, habuit filios Philippus, Demetrium et Persea. Genere materno, virtute, ingenio, favore Macedonum, longe præstitit Demetrius. Sed quia in Romanos odii regnum posuerat præmium, Demetrium nullo alio crimine, quam Romanæ amicitiæ initæ, occidit: Persea, quem populus Romanus prius pœnæ quam regni hæredem futurum sciebat, regem fecit. Itaque quid hic post mortem patris egit aliud, quam bellum paravit? Bastarnas primum, ad terrorem omnium, in Dardaniam immisit; qui si sedem eam tenuissent, graviores eos accolas Græcia habuisset, quam Asia Gallos habeat. Eâ spe depulsus, non tamen belli consilia omisit: immo, si vera volumus dicere, jam inchoavit bellum. Dolopiam armis subegit, nec [provinciis de controversis ad disceptationem populum Romanum adivit.] Inde, transgressus Œtam, ut repente in medio umbilico Græciæ conspiceretur, Delphos adscendit. Hæc usurpatio itineris insoliti quo vobis spectare videtur? Thessaliam deinde peragravit; quod sine ullius eorum, quos oderat, noxiâ, hoc magis tentationem metuo. Inde literas ad nos cum muneris specie misit, et cogitare jubet, quo modo in reliquum hoc munere non egeamus; hoc est, ut decretum, quo arceantur Peloponneso Macedones, tollamus; rursus legatos regios, et hospitia cum principibus, et mox Macedonum exercitus, ipsum quoque

a Delphis (quantum enim interluit fretum!) trajicientem in Peloponnesum videamus; immisceamur Macedonibus armantibus se adversus Romanos. Ego nihil novi censeo decernendum, servandaque omnia integra, donec ad certum [dirigatur,] vanusne hic timor noster an verus fuerit. Si pax inviolata inter Macedonas Romanosque manebit, nobis quoque amicitia et commercium sit: nunc de eo cogitare periculosum et immaturum videtur."

XXIV. Post hunc Archo, frater Xenarchi prætoris, ita disseruit: "Difficilem orationem Callicrates, et mihi et omnibus qui ab eo dissentimus, fecit: agendo enim Romanæ societatis causam ipse, tentarique et oppugnari dicendo, quam nemo neque tentat neque oppugnat, effecit, ut, qui ab se dissentiret, adversus Romanos dicere videretur. Ac primum omnium, tamquam non hic nobiscum fuisset, sed aut ex curiâ populi Romani veniret, aut regum arcanis interesset, omnia scit et nuntiat, quæ occulte facta sunt. Divinat etiam, quæ futura fuerant, si Philippus vixisset; quid ita Perseus regni hæres sit; quid parent Macedones; quid cogitent Romani. Nos autem, qui, nec ob quam causam nec quemadmodum perierit Demetrius, scimus; nec quid Philippus, si vixisset, facturus fuerat, ad hæc, quæ palam geruntur, consilia nostra accommodare oportet. Ac scimus, Persea, regno accepto, ad legatos Romanos venisse, ac Regem Persea a populo Romano appellatum: audimus, legatos Romanos venisse ad regem, et eos benigne exceptos. Hæc omnia pacis equidem signa esse judico, non belli: nec Romanos offendi posse, si, ut bellum gerentes eos secuti sumus, nunc quoque pacis auctores sequamur. Cur quidem nos inexpiabile, omnium soli, bellum adversus regnum Macedonum geramus, non video. Opportuni propinquitate ipsâ Macedoniæ sumus? an infirmissimi omnium, tamquam, quos nuper subjecit, Dolopes? Immo contra ea, vel viribus nostris, Deûm benignitate, vel regionis intervallo, tuti. 'Sed sumus

æque [subjecti] ac Thessali [Ætolique:] nihilo plus fidei auctoritatisque habemus adversus Romanos, qui semper socii atque amici fuimus, quam Ætoli, qui paulo ante hostes fuerunt.' Quod Ætolis, quod Thessalis, quod Epirotis, omni denique Græciæ cum Macedonibus juris est, idem et nobis sit. Cur exsecrabilis ista nobis solis velut desertio juris humani est? Fecerit aliquid Philippus, cur adversus eum armatum et bellum gerentem hoc decerneremus: quid Perseus, novus rex, omnis injuriæ insons, suo beneficio paternas simultates obliterans, meruit? cur soli omnium hostes ei sumus? Quamquam et illud dicere poteram, tanta priorum Macedoniæ regum merita erga nos fuisse, ut Philippi unius injurias, si quæ forte fuerunt, [* oblivisci deberemus *] utique post mortem. Cum classis Romana Cenchreis staret, consul cum exercitu Elatiæ esset, triduum in concilio fuimus, consultantes, utrum Romanos an Philippum sequeremur. [Non]nihil metus præsens ab Romanis sententias nostras inclinârit: fuit certe tamen aliquid, quod tam longam deliberationem faceret: id quod erat vetusta conjunctio cum Macedonibus, vetera et magna in nos regum merita. Valeant et nunc eadem illa, non ut præcipue amici, sed ne præcipue inimici simus. Ne id, quod non agitur, Callicrates, simulaverimus: nemo novæ societatis aut novi fœderis, quo nos temere illigemus, conscribendi est auctor: sed commercium tantum juris præbendi repetendique sit, ne interdictione finium nostrorum et nos quoque regno arceamus, ne servis nostris aliquo fugere liceat. Quid hoc adversus Romana fœdera est? Quid rem parvam et apertam, magnam et suspectam facimus? Quid vanos tumultus ciemus? Quid, ut ipsi locum assentandi Romanis habeamus, suspectos alios ac invisos efficimus? Si bellum erit, ne Perseus quidem dubitat, quin Romanos secuturi simus: in pace, etiam si non odia finiuntur, intermittantur." Cum iidem huic orationi, qui literis regis assenserant, assentirentur, indigna-

tione principum, quod, quam rem ne legatione quidem dignam judicâsset Perseus, literis paucorum versuum impetraret, decretum differtur. Legati deinde postea missi ab rege, cum Megalopoli concilium esset; dataque opera est ab iis qui offensionem apud Romanos timebant, ne admitterentur.

XXV. Per hæc tempora Ætolorum in semet ipsos versus furor mutuis cædibus ad internecionem adducturus videbatur gentem. Fessi deinde et Romam utraque pars miserunt legatos, et inter se ipsi de reconciliandâ concordiâ agebant; quæ novo facinore discussa res veteres etiam iras excitavit. Exsulibus Hypatæis, qui factionis Proxeni erant, cum reditus in patriam promissus esset, fidesque data per principem civitatis Eupolemum, octoginta illustres homines, quibus redeuntibus inter cæteram multitudinem Eupolemus etiam obvius exierat, cum salutatione benigne excepti essent, dextræque datæ, ingredientes portam, fidem datam Deosque testes nequidquam invocantes, interfecti sunt. Inde gravius de integro bellum exarsit. C. Valerius Lævinus, et Ap. Claudius Pulcher, et C. Memmius, et M. Popillius, et L. Canuleius missi ab senatu venerant. Apud eos cum Delphis utriusque partis legati magno certamine agerent; Proxenus maxime, cum causâ, tum eloquentiâ, præstare visus est; qui paucos post dies ab Orthobulâ uxore veneno est sublatus: damnataque eo crimine, in exsilium abiit. Idem furor et Cretenses lacerabat: adventu deinde Q. Minucii legati, qui cum decem navibus missus ad sedanda eorum certamina erat, in spem pacis venerant: cæterum induciæ et antea sex mensium fuerunt: inde multo gravius bellum exarsit. Lycii quoque per idem tempus ab Rhodiis bello vexabantur. Sed externorum inter se bella, quo quæque modo gesta sunt, persequi non operæ est, satis superque oneris sustinenti res a populo Romano gestas scribere.

XXVI. Celtiberi in Hispaniâ, qui bello domiti se

Ti. Graccho dediderant, pacati manserant, M. Titinio prætore obtinente provinciam: rebellârunt sub adventum Ap. Claudii; orsique bellum sunt ab repentinâ oppugnatione castrorum Romanorum. Prima lux ferme erat, cum vigiles in vallo, quique in portarum stationibus erant, cum vidissent procul venientem hostem, ad arma conclamaverunt. Ap. Claudius, signo proposito pugnæ, ac paucis adhortatus milites, tribus simul portis eduxit. Obsistentibus ad exitum Celtiberis, primo par utrumque prœlium fuit, quia propter angustias non omnes in faucibus pugnare poterant Romani: urgentes deinde alii alios [secuti] evaserunt extra vallum, ut pandere aciem, et exæquari cornibus hostibus, quibus circumibantur, possent. Ita repente eruperunt, ut sustinere impetum eorum Celtiberi nequirent. Ante horam secundam pulsi sunt: ad quindecim millia cæsa aut capta: signa ademta duo et triginta. Castra etiam eo die expugnata, debellatumque; nam, qui superfuêre prœlio, in oppida sua dilapsi sunt: quieti deinde paruerunt imperio.

XXVII. Censores eo anno creati Q. Fulvius Flaccus et A. Postumius Albinus legerunt senatum: princeps lectus M. Æmilius Lepidus pontifex maximus. De senatu novem ejecerunt. Insignes notæ fuerunt M. Cornelii Maluginensis, qui biennio ante prætor in Hispaniâ fuerat; et L. Cornelii Scipionis prætoris, cujus tum inter cives et peregrinos jurisdictio erat; et Cn. Fulvii, qui frater germanus, et (ut Valerius Antias tradit) consors etiam censoris erat. Consules, votis etiam in Capitolio nuncupatis, in provincias profecti sunt. Ex iis M. Æmilio senatus negotium dedit, ut Patavinorum in Venetiâ seditionem comprimeret, quos certamine factionum ad intestinum bellum exarsisse, et ipsorum legati attulerant. Legati, qui in Ætoliam ad similes motus comprimendos ierant, renuntiârunt, coërceri rabiem gentis non posse. Patavinis saluti fuit adventus consulis: neque aliud, quod ageret in provinciâ, cum habuisset,

Romam rediit. Censores vias sternendas silice in Urbe, glareâ extra Urbem substruendas marginandasque primi omnium locaverunt, pontesque multis locis faciendos: et scenam ædilibus prætoribusque præbendam: et carceres in circo, et ova ad [notas] curriculis numerandis, et * dam, et metas trans * et caveas ferreas pe * intromitterentur * ferreis in monte Albano consulibus, et clivum Capitolinum silice sternendum curaverunt, et porticum ab æde Saturni in Capitolium ad senaculum, ac super id curiam. Et extra portam Trigeminam emporium lapide straverunt, stipitibusque sepserunt: et porticum Æmiliam reficiendam curârunt; gradibusque adscensum ab Tiberi in emporium fecerunt: et extra eamdem portam in Aventinum porticum silice straverunt, et [eo publico ab æde] Veneris fecerunt. Iidem Calatiæ et Auximi muros faciendos locaverunt: venditisque ibi publicis locis, pecuniam, quæ redacta erat, tabernis utrique foro circumdandis consumserunt. Et alter ex iis, Fulvius Flaccus, (nam Postumius nihil, nisi senatûs Romani populive jussu, se locaturum ipsorum pecuniâ *) Jovis ædem Pisauri, et Fundis, et Pollentiæ etiam aquam adducendam, et Pisauri viam silice sternendam, et Sinuessam a ga * aviariæ. In his et clo * * um circumducend * et forum porticibus tabernisque claudendum, et Janos tres faciendos. Hæc ab uno censore opera locata, cum magnâ gratiâ colonorum. Moribus quoque regendis diligens et severa censura fuit: multis equi ademti.

XXVIII. Exitu prope anni, diem unum supplicatio fuit ob res prospere gestas in Hispaniâ ductu auspicioque Ap. Claudii proconsulis; et majoribus hostiis viginti sacrificatum: et alterum diem supplicatio ad Cereris, Liberi, Liberæque fuit, quod ex Sabinis terræ motus ingens cum multis ædificiorum ruinis nuntiatus erat. Cum App. Claudius ex Hispaniâ Romam redîsset, decrevit senatus, ut ovans Urbem iniret. Jam consularia comitia appetebant;

quibus, magnâ contentione habitis propter multitudinem petentium, creati L. Postumius Albinus et M. Popillius Lænas. Prætores inde facti, Numerius Fabius Buteo, M. Matienus, C. Cicereius, M. Furius Crassipes iterum, A. Atilius Serranus iterum, C. Cluvius Saxula iterum. Comitiis perfectis, Ap. Claudius Centho, ex Celtiberis ovans cum in Urbem iniret, decem millia pondo argenti, quinque millia auri in ærarium tulit. Flamen Dialis inauguratus est Cn. Cornelius. Eodem anno tabula in ædem Matris Matutæ cum indice hoc posita est: "Ti. Sempronii Gracchi consulis imperio auspicioque legio exercitusque populi Romani Sardiniam subegit. In eâ provinciâ hostium cæsa aut capta supra octoginta millia. Re publicâ felicissime gestâ, atque liberatis vectigalibus * restitutis, exercitum salvum atque incolumem plenissimum prædâ domum reportavit: iterum triumphans in urbem Romam rediit. Cujus rei ergo hanc tabulam donum Jovi dedit." Sardiniæ insulæ forma erat, atque in eâ simulacra pugnarum picta. Munera gladiatorum eo anno aliquot parva alia data; unum ante cætera insigne fuit T. Flaminini, quod, mortis causâ patris sui, cum visceratione epuloque et ludis scenicis, quatriduum dedit. Magni tamen muneris ea summa fuit, ut per triduum quatuor et septuaginta homines pugnârint.

[* Finis hujus anni insignis est novâ, eâque magni momenti lege, quæ, non sine aliquo motu animorum agitata, civitatem exercuit. Hactenus feminas non minus, quam virôs, ad hæreditates admitti jus fuerat. Inde fiebat, ut illustrissimarum sæpe familiarum bona in alienas domos transfunderentur, magno cum reipublicæ damno, cujus interest clarorum nominum hæredibus suppetere opes, quibus splendorem generis, onus alioqui magis quam decus, tutari et exornare possint. Deinde etiam, cum, crescentibus jam imperii opibus, crescerent quoque privatorum divitiæ, metus erat, ne pronior naturâ in luxum

et elegantioris cultûs affectationem muliebris animus, nactus ex affluentiâ opum cupiditatis irritamenta, in sumtus immodicos atque in luxuriam prolaberetur, ac deinde a priscâ fortasse sanctitate descisceret, nec minor fieret morum, quam cultûs, mutatio. His incommodis obviam ire statuit Q. Voconius Saxa, tribunus plebis, tulitque ad populum: "Ne quis, qui, post A. Postumium, Q. Fulvium censores, census esset, hæredem virginem, neve mulierem faceret: neve ulli virgini, vel mulieri, bona cujusquam liceret hæreditate percipere ultra centum millia sestertiûm." Sed et cavendum quoque duxit Voconius, ne magnitudine legatorum hæreditates (quod fiebat interdum) exhaurirentur. Adjecit igitur rogationi, "Ne quis plus cuiquam legaret, quam ad hæredem hæredesve perveniret." Atque hoc quidem posterius legis caput facile se populo probabat, quod et æquissimum videretur, nec cuiquam magnopere grave esset. De priore, quo removebantur feminæ ab omnium omnino civium hæreditatibus, ambigebatur. Dubitationem exemit M. Cato, acerrimus jam olim in defendendâ lege Oppiâ mulierum adversarius et castigator, qui et hanc quoque majoris momenti adversus illas legem, annos natus quinque et sexaginta, magnâ voce et bonis lateribus suasit, pro solitâ asperitate in muliebrem invectus impotentiam, intolerandosque in opulentiâ spiritus: cum hinc quoque argueret divitum matronarum fastum et arrogantiam, "quod illæ, magnâ sæpe dote marito allatâ, magnam sibi pecuniam reciperent ac retinerent, eamque pecuniam ita postea viro roganti mutuam darent, ut, quoties iratæ essent, statim per receptitium servum consectantem et quotidie flagitantem solutionem, maritum, tamquam debitorem extraneum, importune cogerent." Hac indignatione commoti legem, uti rogabat Voconius, accipiendam censuerunt. *]

EPITOME

LIBRI QUADRAGESIMI SECUNDI.

Quintus Fulvius Flaccus censor templum Junonis Laciniæ tegulis marmoreis spoliavit, ut ædem, quam dedicabat, tegeret: tegulæ ex senatûs-consulto reportatæ. Eumenes, Asiæ rex, in senatu de Perseo, Macedoniæ rege, questus est: cujus injuriæ in populum Romanum referuntur: ob quas bello ei indicto, P. Licinius Crassus consul, cui id mandatum erat, in Macedoniam transiit, levibusque expeditionibus, equestribus prœliis, in Thessaliâ cum Perseo parum felici eventu pugnavit. Inter Masinissam et Carthaginienses de agro fuit arbiter ad disceptandum a senatu datus. Legati missi ad civitates socias et reges rogandos, ut in fide permanerent, dubitantibus Rhodiis. Lustrum a censoribus conditum est. Censa sunt civium capita ducenta quinquaginta septem millia ducenta triginta unum. Res præterea adversus Corsos et Ligures prospere gestas continet.

T. LIVII PATAVINI

LIBER QUADRAGESIMUS SECUNDUS.

I. Lucius Postumius Albinus, M. Popillius Lænas, cum omnium primum de provinciis exercitibusque ad senatum retulissent, Ligures utrique decreti sunt: ut novas ambo, quibus eam provinciam obtinerent, legiones, (binæ singulis decretæ) et sociûm Latini nominis dena millia peditum et sexcenos equites, et supplementum Hispaniæ tria millia peditum Romanorum scriberent, et ducentos equites. Ad hoc mille et quingenti pedites Romani cum centum equitibus scribi jussi; cum quibus prætor, cui Sardinia obtigisset, in Corsicam transgressus bellum gereret; interim M. Atilius, vetus prætor, provinciam obtineret Sardiniam. Prætores deinde provincias sortiti sunt, A. Atilius Serranus urbanam, C. Cluvius Saxula inter cives et peregrinos, N. Fabius Buteo Hispaniam citeriorem, M. Matienus ulteriorem, M. Furius Crassipes Siciliam, C. Cicereius Sardiniam. Priusquam magistratus proficiscerentur, senatui placuit, L. Postumium consulem ad agrum publicum a privato terminandum in Campaniam ire; cujus ingentem modum possidere privatos, paulatim proferendo fines, constabat. Hic, (iratus Prænestinis, quod, cum eo privatus sacrificii in templo Fortunæ faciendi causâ profectus esset, nihil in se honorifice, neque publice neque privatim, factum a Prænestinis esset) priusquam ab Româ proficisceretur, literas Præneste misit,

ut sibi magistratus obviam exiret, locum publice pararet, ubi diverteretur, jumentaque, cum exiret inde, præsto essent. Ante hunc consulem, nemo unquam sociis in ullâ re oneri aut sumtui fuit: ideo magistratus mulis tabernaculisque et omni alio instrumento militari ornabantur, ne quid tale imperarent sociis. Privata hospitia habebant: ea benigne comiterque colebant; domusque eorum Romæ hospitibus patebant, apud quos ipsis diverti mos esset. Legati, qui repente aliquo mitterentur, singula jumenta per oppida, iter quâ faciendum erat, imperabant: aliam impensam socii in magistratus Romanos non faciebant. Injuria consulis, etiamsi justa, non tamen in magistratu exercenda, et silentium nimis aut modestum aut timidum Prænestinorum, jus, velut probato exemplo, magistratibus fecit graviorum in dies talis generis imperiorum.

II. Principio hujus anni legati, qui in Ætoliam et Macedoniam missi erant, renuntiârunt, "sibi conveniendi regis Persei, cum alii abesse eum, alii ægrum esse, falso utrumque, fingerent, potestatem non factam. Facile tamen apparuisse sibi, bellum parari, nec ultra ad arma ire dilaturum. Item in Ætoliâ seditionem gliscere in dies, neque discordiarum principes auctoritate suâ coërceri potuisse." Cum bellum Macedonicum in exspectatione esset, priusquam id susciperetur, prodigia expiari, pacemque Deûm peti precationibus, quæ editæ ex fatalibus libris essent, placuit. Lanuvii classis magnæ species in cœlo visæ dicebantur; et Priverni lana pulla terrâ enata; et in Veienti apud Rementem lapidatum; Pomtinum omne velut nubibus locustarum coopertum esse; in Gallico agro, quâ induceretur aratrum, sub exsistentibus glebis pisces emersisse. Ob hæc prodigia libri fatales inspecti; editumque ab decemviris est, et quibus Diis, quibusque hostiis sacrificaretur, et ut supplicatio prodigiis expiandis fieret: altera, quæ priore anno vale-

tudinis populi causâ vota esset, ea uti feriæque essent: itaque sacrificatum est, ut decemviri scriptum ediderunt.

III. Eodem anno ædis Junonis Laciniæ detecta. Q. Fulvius Flaccus censor ædem Fortunæ Equestris, quam in Hispaniâ prætor bello Celtiberico voverat, faciebat eniso studio, ne ullum Romæ amplius aut magnificentius templum esset. Magnum ornamentum se templo ratus adjecturum, si tegulæ marmoreæ essent, profectus in Bruttios, ædem Junonis Laciniæ ad partem dimidiam detegit; id satis fore ratus ad tegendum, quod ædificaretur. Naves paratæ fuerunt, quæ tollerent atque asportarent, auctoritate censoriâ sociis deterritis id sacrilegium prohibere. Postquam censor rediit, tegulæ, expositæ de navibus, ad templum portabantur: quamquam, unde essent, silebatur, non tamen celari potuit. Fremitus igitur in curiâ ortus est: ex omnibus partibus postulabatur, ut consules eam rem ad senatum referrent. Ut vero arcessitus in curiam censor venit, multo infestius singuli universique præsentem lacerare: "Templum augustissimum regionis ejus, quod non Pyrrhus, non Hannibal, violâssent, violare parum habuisse, nisi detexisset fœde, ac prope diruisset. Detractum culmen templo, nudatum tectum patere imbribus putrefaciendum: censorem, moribus regendis creatum, cui sarta tecta exigere sacris publicis, et loca tuenda, more majorum traditum esset; eum per sociorum urbes diruentem templa, nudantemque tecta ædium sacrarum, vagari: et, quod, si in privatis sociorum ædificiis faceret, indignum videri posset, id Deûm immortalium templa demolientem facere; et obstringere religione populum Romanum, ruinis templorum templa ædificantem; tamquam non iidem ubique Dii immortales sint, sed spoliis aliorum alii colendi exornandique."

Cum, priusquam referretur, appareret, quid sentirent Patres, relatione factâ, in unam omnes sententiam ierunt, ut hæ tegulæ reportandæ in templum loca-

rentur, piaculariaque Junoni fierent. Quæ ad religionem pertinent, cum curâ facta: tegulas relictas in areâ templi, quia reponendarum nemo artifex inire rationem potuerit, redemtores nuntiârunt.

IV. Ex prætoribus, qui in provincias ierant, N. Fabius Massiliæ moritur, cum in citeriorem Hispaniam iret. Itaque, cum id nuntiatum a Massiliensibus legatis esset, senatus decrevit, ut P. Furius et Cn. Servilius, quibus succedebatur, inter se sortirentur, uter citeriorem Hispaniam prorogato imperio obtineret. Sors opportuna fuit; P. Furius idem, cujus ea provincia fuerat, remaneret. Eodem anno, cum agri Ligustini et Gallici, quod bello captum erat, aliquantum vacaret, senatûs-consultum factum, ut is ager viritim divideretur. Decemviros in eam rem ex senatûs-consulto creavit A. Atilius prætor urbanus, M. Æmilium Lepidum, C. Cassium, T. Æbutium Carum, C. Tremellium, P. Cornelium Cethegum, Q. et L. Appuleios, M. Cæcilium, C. Salonium, C. Munatium. Diviserunt dena jugera in singulos, sociis nominis Latini terna. Per idem tempus, quo hæc agebantur, legati ex Ætoliâ Romam venerunt de discordiis seditionibusque suis, et Thessali legati, nuntiantes, quæ in Macedoniâ gererentur.

V. Perseus, jam bellum vivo patre cogitatum in animo volvens, omnes, non gentes modo Græciæ, sed civitates etiam, legationibus mittendis, pollicendo plura quam præstando, sibi conciliabat. Erant tamen magnâ ex parte hominum ad favorem ejus inclinati animi, et aliquanto quam in Eumenem propensiores; cum Eumenis beneficiis muneribusque omnes Græciæ civitates et plerique principum obligati essent; et ita se in regno suo gereret, ut, quæ sub ditione ejus urbes, nullius liberæ civitatis fortunam secum mutatam vellent: contra, Persea fama erat post patris mortem uxorem manu suâ occidisse; Apellem (ministrum quondam fraudis in fratre tollendo, atque ob id requisitum a Philippo ad supplicium) exsulantem,

arcessitum post patris mortem ingentibus promissis ad præmia tantæ perpetratæ rei, clam interfecisse; intestinis externisque præterea multis cædibus infamem, nec ullo commendabilem merito, præferebant vulgo civitates tam pio erga propinquos, tam justo in cives, tam munifico erga omnes homines regi; seu famâ et majestate Macedonum regum præoccupati ad spernendam originem novi regni, seu mutationis rerum cupidi; seu quia eum objectum esse Romanis volebant. Erant autem non Ætoli modo in seditionibus, propter ingentem vim æris alieni, sed Thessali etiam; [ea] contagione, velut tabes, in Perrhæbiam quoque id pervaserat malum. Cum Thessalos in armis esse nuntiatum est, Ap. Claudium legatum ad eas res adspiciendas componendasque senatus misit. Qui, utriusque partis principibus castigatis, cum injusto fœnore gravatum æs alienum, ipsis magnâ ex parte concedentibus, qui onerârant, levâsset, justi crediti solutionem in * annorum pensiones distribuit. Per eumdem Appium, eodemque modo, compositæ in Perrhæbiâ res. Ætolorum causas Marcellus Delphis per idem tempus hostilibus actas animis, quas intestino gesserant bello, cognovit. Cum certatum utrimque temeritate atque audaciâ cerneret, decreto quidem suo neutram partem aut levare aut onerare voluit: communiter ab utrisque petiit, abstinerent bello, et oblivione præteritorum discordias finirent. Hujus reconciliationis inter ipsos fides obsidibus ultro citroque datis firmata est. Corinthum, ut ibi deponerentur obsides, convenitur.

VI. A Delphis et Ætolico concilio Marcellus in Peloponnesum trajecit, quo Achæis edixerat conventum. Ubi collaudatâ gente, quod constanter vetus decretum de arcendis aditu finium regibus Macedonum tenuissent, insigne adversus Persea odium Romanorum fecit; quod ut maturius erumperet, Eumenes rex, commentarium ferens secum, quod de apparatibus belli omnia inquirens fecerat, Romam venit. Per

idem tempus quinque legati ad regem missi, qui res in Macedoniâ adspicerent. Alexandriam iidem ad Ptolemæum renovandæ amicitiæ causâ proficisci jussi. Legati erant hi, C. Valerius, Cn. Lutatius Cerco, Q. Bæbius Sulca, M. Cornelius Mammula, M. Cæcilius Denter. Et ab Antiocho rege sub idem tempus legati venerunt; quorum princeps Apollonius, in senatum introductus, multis justisque causis regem excusavit, "Quod stipendium serius quoad diem præstaret: id se omne advexisse, ne cujus, nisi temporis, gratia regi fieret. Donum præterea afferre, vasa aurea quingentûm pondo. Petere regem, ut, quæ cum patre suo societas atque amicitia fuisset, ea secum renovaretur; imperaretque sibi populus Romanus, quæ bono fidelique socio regi essent imperanda: se nullo usquam cessaturum officio. Ea merita in se senatûs fuisse, cum Romæ esset, eam comitatem juventutis, ut pro rege, non pro obside, omnibus ordinibus fuerit." Legatis benigne responsum, et societatem renovare cum Antiocho, quæ cum patre ejus fuerat, A. Atilius prætor urbanus jussus. Quæstores urbani stipendium, vasa aurea censores, acceperunt; eisque negotium datum est, ut ponerent ea, in quibus templis videretur: legatoque centum millium æris munus missum, et ædes liberæ hospitio datæ, sumtusque decretus, donec in Italiâ esset. Legati, qui in Syriâ fuerant, renuntiaverunt, in maximo eum honore apud regem esse, amicissimumque populo Romano.

VII. In provinciis eo anno hæc. C. Cicereius prætor in Corsicâ signis collatis pugnavit: septem millia Corsorum cæsa; capti amplius mille et septingenti. Voverat in eâ pugnâ prætor ædem Junoni Monetæ. Pax deinde data petentibus Corsis, et exacta ceræ ducena millia pondo. Ex Corsicâ subactâ Cicereius in Sardiniam transmisit. Et in Liguribus in agro Statiellati pugnatum ad oppidum Carystum. Eo se magnus exercitus Ligurum contulerat. Primo sub adventum M. Popillii consulis mœnibus sese con-

timebant: deinde, postquam oppidum oppugnaturum Romanum cernebant, progressi ante portas, aciem struxerunt: nec consul (ut qui id ipsum oppugnatione comminandâ quæsîsset) moram certamini fecit. Pugnatum est amplius tres horas, ita ut neutro inclinaret spes. Quod ubi consul vidit, nullâ parte moveri Ligurum signa, imperat equitibus, ut equos conscendant, ac tribus simul partibus in hostes, quanto maximo possent tumultu, incurrant. Pars magna equitum mediam trajecit aciem, et ad terga pugnantium pervasit. Inde terror injectus Liguribus: diversi in omnes partes fugerunt: perpauci retro in oppidum, quia inde se maxime objecerat eques. Et pugna tam pervicax multos absumserat Ligurum, et in fugâ passim cæsi sunt. Decem millia hominum cæsa traduntur; amplius septingenti [passim] capti; signa militaria relata octoginta duo. Nec incruenta victoria fuit: amplius tria millia militum amissa; cum, cedentibus neutris, ex parte utrâque primores caderent.

VIII. Post hanc pugnam, ex diversâ fugâ in unum collecti Ligures, cum majorem multo partem civium amissam, quam superesse, cernerent, (nec enim plus decem millia hominum erant) dediderunt sese; nihil quidem illi pacti: speraverant tamen, non atrocius, quam superiores imperatores, consulem in se sæviturum. At ille arma omnibus ademit, oppidum diruit, ipsos bonaque eorum vendidit: literasque senatui de rebus ab se gestis misit. Quas cum A. Atilius prætor in curiâ recitâsset, (nam consul alter Postumius, agris recognoscendis in Campaniâ occupatus, aberat) atrox res visa senatui: " Statiellates, qui uni ex Ligurum gente non tulissent arma adversus Romanos, tum quoque oppugnatos, non ultro inferentes bellum, deditos in fidem populi Romani, omni ultimæ crudelitatis exemplo laceratos ac deletos esse: tot millia capitum innoxiorum, fidem implorantia populi Romani, ne quis unquam se postea dedere auderet, pes-

simo exemplo venisse: et distractos passim justis quondam hostibus populi Romani pacatis servire. Quas ob res placere senatui, M. Popillium consulem Ligures, pretio emtoribus reddito, ipsos restituere in libertatem; bonaque ut iis, quidquid ejus recuperari possit, reddantur, curare. Arma primo quoque tempore fieri in eâ gente: consulem de provinciâ decedere, cum deditos in sedem suam Ligures restituisset. Claram victoriam vincendo oppugnantes, non sæviendo in afflictos, fieri."

IX. Consul, quâ ferociâ animi usus erat in Liguribus, eamdem ad non parendum senatui habuit. Legionibus extemplo Pisas in hibernacula missis, iratus Patribus, infestus prætori, Romam rediit: senatuque extemplo ad ædem Bellonæ vocato, multis verbis invectus est in prætorem; "qui, cum, ob rem bello bene gestam, uti Diis immortalibus honos haberetur, referre ad senatum debuisset, adversus se pro hostibus senatûs-consultum fecisset, quò victoriam suam ad Ligures transferret, dedique iis prope consulem prætor juberet. Itaque multam ei se dicere: a Patribus postulare, ut senatûs-consultum in se factum tolli juberent: supplicationemque, quam absentes ex literis, de bene gestâ re publicâ missis, decernere debuerint, præsentes, honoris Deorum primum causâ, deinde et sui aliquo tandem respectu, decernerent." Nihilo lenioribus, quam absens, senatorum aliquot orationibus increpitus, neutrâ impetratâ re, in provinciam redit. Alter consul Postumius, consumtâ æstate in recognoscendis agris, ne visâ quidem provinciâ suâ, comitiorum causâ Romam rediit. Consules C. Popillium Lænatem, P. Ælium Ligurem creavit. Prætores exinde facti C. Licinius Crassus, M. Junius Pennus, Sp. Lucretius, Sp. Cluvius, Cn. Sicinius, C. Memmius iterum.

X. Eo anno lustrum conditum est. Censores erant Q. Fulvius Flaccus, A. Postumius Albinus. Postumius condidit. Censa sunt civium Romanorum

capita ducenta sexaginta novem millia et quindecim. Minor aliquanto numerus, quia L. Postumius consul pro concione edixerat, qui sociûm Latini nominis ex edicto C. Claudii consulis redire in civitates suas debuissent, ne quis eorum Romæ, sed omnes in suis civitatibus, censerentur. Concors et e re publicâ censura fuit. Omnes, quos senatu moverunt, quibusque equos ademerunt, ærarios fecerunt, et tribu moverunt; neque ab altero notatum alter probavit. Fulvius ædem Fortunæ Equestris, quam proconsul in Hispaniâ, dimicans cum Celtiberorum legionibus, voverat, annos sex postquam voverat, dedicavit: et scenicos ludos per quatriduum, unum diem in circo fecit. L. Cornelius Lentulus, decemvir sacrorum, eo anno mortuus est: in locum ejus suffectus A. Postumius Albinus. Locustarum tantæ nubes a mari vento repente in Apuliam illatæ sunt, ut examinibus suis agros late operirent: ad quam pestem frugum tollendam, Cn. Sicinius, prætor designatus, cum imperio in Apuliam missus, ingenti agmine hominum ad colligendas eas coacto, aliquantum temporis absumsit. Principium insequentis anni, quo C. Popillius et P. Ælius fuerunt consules, residuas contentiones ex priore anno habuit. Patres referri de Liguribus, renovarique senatûs-consultum volebant, et consul Ælius referebat. Popillius et collegam et senatum pro fratre deprecabatur; præ se ferens, si qui decernerent, intercessurum, collegam deterruit. Patres, eo magis utrique pariter consulum infensi, in cœpto perstabant. Itaque, cum de provinciis ageretur, et Macedonia, jam imminente Persei bello, peteretur, Ligures ambobus consulibus decernuntur. Macedoniam decreturos negant, ni de M. Popillio referretur. Postulantibus deinde, ut novos exercitus scribere, aut supplementum veteribus liceret, utrumque negatum est. Prætoribus quoque in Hispaniam supplementum petentibus negatum: M. Junio in citeriorem, Sp. Lu-

cretio in ulteriorem. C. Licinius Crassus urbanam jurisdictionem, Cn. Sicinius inter peregrinos erat sortitus, C. Memmius Siciliam, Sp. Cluvius Sardiniam. Consules, ob ea irati senatui, Latinis feriis in primam quamque diem indictis, in provinciam abituros esse denuntiârunt; nec quidquam rei publicæ acturos, præterquam quod ad provinciarum administrationem attineret.

XI. Attalum, regis Eumenis fratrem, legatum venisse Romam, Valerius Antias, his consulibus, scribit, ad deferenda de Perseo crimina, indicandosque apparatus belli. Plurium annales, et quibus credidisse malis, ipsum Eumenem venisse tradunt. Eumenes igitur, ut Romam venit, exceptus cum tanto honore, quantum non meritis tantum ejus, sed beneficiis etiam suis, ingentia quæ in eum congesta erant, existimaret deberi populus Romanus, in senatum est introductus. Causam veniendi sibi Romam fuisse, dixit, præter cupiditatem visendi Deos hominesque, quorum beneficio in eâ fortunâ esset, supra quam ne optare quidem auderet, etiam ut coram moneret senatum, ut Persei conatis obviam iret. Orsus inde a Philippi consiliis, necem Demetrii filii retulit, adversantis Romano bello; Bastarnarum gentem excitam sedibus suis, quorum auxiliis fretus in Italiam transiret. "Hæc eum volutantem in animo, oppressum fato, regnum ei reliquisse, quem infestissimum esse sensisset Romanis: itaque Persea, hæreditarium a patre relictum bellum, et simul cum imperio traditum, jamjam primum alere ac fovere omnibus consiliis. Florere præterea juventute, quam stirpem longa pax ediderit; florere opibus regni, florere etiam ætate; quæ cum corporis robore ac viribus vigeat, animum esse inveteratum diutinâ arte atque usu belli. Jam inde a puero, patris contubernio, Romanis quoque bellis, non finitimis tantum, assuetum, missum a patre in expeditiones multas variasque. Jam ex quo ipse

accepisset regnum, multa, quæ non vi, non dolo, Philippus, omnia expertus, potuisset moliri, admirando rerum successu tenuisse.

XII. "Accessisse ad vires eam, quæ longo tempore, multis magnisque meritis pareretur, auctoritatem: nam apud Græciæ atque Asiæ civitates vereri majestatem ejus omnes: nec, pro quibus meritis, pro quâ munificentiâ tantum ei tribuatur, cernere: nec dicere pro certo posse, utrum felicitate id quâdam ejus accidat, an (quod ipse vereatur dicere) invidia adversus Romanos favorem illi conciliet. Inter ipsos quoque reges ingentem auctoritate; Seleuci filiam duxisse eum, non petentem, sed petitum ultro; sororem dedisse Prusiæ precanti ac oranti: celebratas esse utrasque nuptias gratulatione donisque innumerabilium legationum, et velut auspicibus nobilissimis populis deductas esse. Bœotorum gentem, captatam Philippo, nunquam ad scribendum amicitiæ fœdus adduci potuisse: tribus nunc locis cum Perseo fœdus incisum literis esse: uno Thebis, altero ad Delum, augustissimo et celeberrimo in templo, tertio Delphis. In Achaïco concilio vero, nisi discussa res per paucos Romanum imperium intentantes esset, eo rem prope adductam, ut aditus et in Achaïam daretur. At (Hercule!) suos honores, cujus merita in eam gentem privatim an publice sint majora, vix dici posset, partim desertos per incultum ac negligentiam, partim hostiliter sublatos esse. Jam, Ætolos, quem ignorare, in seditionibus suis non ab Romanis, sed a Perseo, præsidium petiisse? His eum fultum societatibus atque amicitiis eos domesticos apparatus belli habere, ut externis non egeat; triginta millia peditum, quinque millia equitum: in decem annos frumentum præparare, ut abstinere et suo et hostium agro frumentandi causâ possit. Jam pecuniam tantam habere, ut decem millibus mercenariorum militum, præter Macedonum copias, stipendium in totidem annos præparatum habeat: præter annuum, quod ex metallis regiis

capiat, vectigal. Arma vel tribus tantis exercitibus in armamentaria congessisse. Juventutem, ut jam Macedonia deficiat, velut ex perenni fonte unde hauriat, Thraciam subjectam esse."

XIII. Reliquum orationis adhortatio fuit. "Non ego hæc," inquit, "incertis jactata rumoribus, et cupidius credita, quia vera esse de inimico crimina volebam, affero ad vos, Patres conscripti; sed comperta et explorata, haud secus quam si speculator missus a vobis subjecta oculis referrem. Neque, relicto regno meo, quod amplum et egregium vos fecistis, mare tantum trajecissem, ut vana ad vos afferendo fidem abrogarem mihi. Cernebam nobilissimas Asiæ et Græciæ civitates, in dies magis denudantes judicia sua, mox, si permitteretur, eo processuras, unde receptum ad pœnitendum non haberent. Cernebam Persea, non continentem se Macedoniæ regno, alia armis occupantem, alia, quæ vi subigi non possunt, favore ac benevolentiâ complectentem. Videbam, quam impar esset sors, cum ille vobis bellum [* pararet,*] vos ei securam pacem præstaretis; quamquam mihi quidem non parare, sed gerere pæne, bellum videbatur. Abrupolim, socium atque amicum vestrum, regno expulit. Artetarum Illyrium, quia scripta ab eo quædam vobis comperit, socium item atque amicum vestrum, interfecit. Euersam et Callicritum Thebanos, principes civitatis, quia liberius adversus eum in concilio Bœotorum locuti fuerant, delaturosque ad vos, quæ agerentur, professi erant, tollendos curavit. Auxilium Byzantiis adversus fœdus tulit; Dolopiæ bella intulit: Thessaliam et Doridem cum exercitu pervasit, ut in bello intestino deterioris partis auxilio meliorem affligeret. Confudit et miscuit omnia in Thessaliâ Perrhæbiâque spe novarum tabularum, ut manu debitorum obnoxiâ sibi optimates opprimeret. Hæc cum vobis quiescentibus et patientibus fecerit, et concessam sibi Græciam esse a vobis videat; pro certo habet, neminem sibi, antequam

in Italiam trajecerit, armatum occursurum. Hoc quam vobis tutum aut honestum sit, vos videritis: ego certe mihi turpe esse duxi, prius Persea ad bellum inferendum, quam me socium ad prædicendum ut caveretis, venire in Italiam. Functus necessario mihi officio, et quodam modo liberatâ atque exoneratâ fide meâ, quid ultra facere possum, quam uti Deos Deasque precer, ut vos et vestræ reipublicæ, et nobis sociis atque amicis, qui ex vobis pendemus, consulatis?"

XIV. Hæc oratio movit Patres conscriptos: cæterum, in præsentiâ nihil, præterquam fuisse in curiâ regem, scire quisquam potuit: eo silentio clausa curia erat. Bello denique perfecto, quæque dicta ab rege, quæque responsa essent, emanavêre. Persei deinde regis legatis post paucos dies senatus datus est. Cæterum, præoccupatis non auribus magis quam animis ab Eumene rege, omnis et defensio et deprecatio legatorum respuebatur: et exasperavit animos ferocia animi Harpali, qui princeps legationis erat. Is, "velle quidem et laborare," dixit, "regem, ut purganti, se nihil hostile dixisse aut fecisse, fides habeatur: cæterum, si pervicacius causam belli quæri videat, forti animo defensurum se. Martem communem esse, et eventum incertum belli." Omnibus civitatibus Græciæ atque Asiæ curæ erat, quid Persei legati, quid Eumenes in senatu egisset: et propter adventum ejus, quem moturum aliquid rebantur, miserant pleræque civitates, alia in speciem præferentes, legatos: et legatio Rhodiorum erat, ac Satyrus princeps, haud dubius, quin Eumenes civitatem quoque suam Persei criminibus junxisset. Itaque omni modo per patronos hospitesque disceptandi cum rege locum in senatu quærebat. Quod cum contigisset, libertate intemperantius invectus in regem, quod Lyciorum gentem adversus Rhodios concitâsset, graviorque Asiæ esset, quam Antiochus fuisset; popularem quidem ac gratam populis Asiæ (nam eo quoque jam favor Persei

venerat) orationem habuit; cæterum invisam senatui, inutilemque sibi et civitati suæ. Eumeni vero conspiratio adversus eum, favorem apud Romanos fecit: ita omnes ei honores habiti, donaque quam amplissima data, cum sellâ curuli atque eburneo scipione.

XV. Legationibus dimissis, cum Harpalus, quantâ [eximiâ] celeritate poterat, regressus in Macedoniam, nuntiâsset regi, nondum quidem parantes bellum reliquisse se Romanos, sed ita infestos, ut facile appareret, non dilaturos: et ipse, præterquam quod et ita credebat futurum, jam etiam volebat, in flore virium se credens esse. Eumeni ante omnes infestus erat; a cujus sanguine ordiens bellum, Euandrum Cretensem, ducem auxiliorum, et Macedonas tres, assuetos ministeriis talium facinorum, ad cædem regis subornat: literasque eis dat ad Praxo hospitam, principem auctoritate et opibus Delphorum. Satis constabat, Eumenem, ut sacrificaret Apollini, Delphos adscensurum. Progressi cum Euandro insidiatores, nihil aliud ad peragendum inceptum, quam loci opportunitatem, omnia circumeuntes, quærebant. Adscendentibus ad templum a Cirrhâ, priusquam perveniretur ad frequentia ædificiis loca, maceria erat ab lævâ semitæ paulum exstans a fundamento, quâ singuli transirent; dextra pars labe terræ in aliquantum altitudinis diruta erat. Post maceriam se abdiderunt, gradibus adstructis, ut ex eâ, velut e muro, tela in prætereuntem conjicerent. Primo a mari circumfusa turba amicorum ac satellitum procedebat: deinde extenuabant paulatim angustiæ agmen. Ubi ad eum locum ventum est, quâ singulis eundum erat, primus semitam ingressus Pantaleon Ætoliæ princeps, cum quo institutus regi sermo erat. Tum insidiatores exorti saxa duo ingentia devolvunt: quorum altero caput ictum est regi, altero humerus sopitus: ex semitâ proclivi in declive multis super prolapsum jam saxis congestis, et cæteri quidem etiam amicorum et satel-

litum, postquam cadentem vidêre, diffugiunt; Pantaleon constanter impavidus mansit ad protegendum regem.

XVI. Latrones, cum brevi circumitu maceriæ decurrere ad conficiendum saucium possent, velut perfectâ re, in jugum Parnassi refugerunt eo cursu, ut, cum unus non facile sequendo per invia atque ardua moraretur fugam eorum, ne comprenso indicium emanaret, occiderint comitem. Ad corpus regis primo amici, deinde satellites ac servi, concurrerunt, tollentes sopitum vulnere, ac nihil sentientem. Vivere tamen ex calore et spiritu remanente in præcordiis senserunt: victurum exigua ac prope nulla spes erat. Quidam ex satellitibus, secuti latronum vestigia, cum usque ad jugum Parnassi, nequidquam fatigati, pervenissent, re infectâ redierunt. Aggressi facinus Macedones, ut inconsulte, ita audacter cœptum, nec consulte et timide reliquerunt. Compotem jam sui regem amici postero die deferunt ad navem: inde Corinthum; a Corintho, per Isthmi jugum navibus traductis, Æginam trajiciunt. Ibi adeo secreta ejus curatio fuit, admittentibus neminem, ut fama mortuum in Asiam perferret. Attalus quoque celerius, quam dignum concordiâ fraternâ erat, credidit: nam et cum uxore fratris, et præfecto arci, tamquam jam haud dubius regni hæres, est locutus, Quæ postea non fefellêre Eumenem: et, quamquam dissimulare et tacite habere id, patique, statuerat, tamen in primo congressu non temperavit, quin uxoris petendæ præmaturam festinationem fratri objiceret. Romam quoque fama de morte Eumenis perlata est.

XVII. Sub idem tempus C. Valerius ex Græciâ, qui legatus ad visendum statum regionis ejus speculandaque consilia Persei regis missus erat, rediit: congruentiaque omnia criminibus ab Eumene allatis referebat: simul et adduxerat secum Praxo a Delphis, cujus domus receptaculum latronum fuerat, et L. Rammium Brundisinum, qui talis indicii delator erat.

Princeps Brundisii Rammius fuit; hospitio quoque et duces Romanos omnes, et legatos exterarum quoque gentium insignes, præcipue regios, accipiebat. Ex eo notitia ei cum absente Perseo fuerat: literisque spem amicitiæ interioris magnæque inde fortunæ facientibus, ad regem profectus, brevi perfamiliaris haberi, trahique, magis quam vellet, in arcanos sermones est cœptus. Promissis enim ingentibus præmiis petere instituit ab eo rex, "Quoniam duces omnes legatique Romani hospitio ejus uti assuêssent, quibus eorum ipse scripsisset, ut venenum dandum curaret: cujus scire se comparationem plurimum difficultatis et periculi habere, pluribus consciis comparari: eventu præterea incerto esse, ut aut satis efficacia ad rem peragendam, aut tuta ad rem celandam dentur. Se daturum, quod nec in dando, nec datum, ullo signo deprendi posset." Rammius, veritus ne, si abnuisset, primus ipse veneni experimentum esset, facturum pollicitus proficiscitur: nec Brundisium ante redire, quam convento C. Valerio legato, qui circa Chalcidem esse dicebatur, voluit. Ad eum primum indicio delato, jussu ejus Romam simul venit. Introductus in curiam, quæ acta erant, exposuit.

XVIII. Hæc ad ea, quæ ab Eumene delata erant, accessêre, quo maturius hostis Perseus judicaretur; quippe quem non justum modo apparare bellum regio animo, sed per omnia clandestina grassari scelera latrociniorum ac veneficiorum cernebant. Belli administratio ad novos consules rejecta est: in præsentia tamen Cn. Sicinium prætorem, cujus inter cives et peregrinos jurisdictio erat, scribere milites placuit; qui, Brundisium ducti, primo quoque tempore Apolloniam in Epirum trajicerentur ad occupandas maritimas urbes, ubi consul, cui provincia Macedonia obvenisset, classem appellere tuto, et copias per commodum exponere posset. Eumenes, aliquamdiu Æginæ retentus periculosâ et difficili curatione, cum primum tuto potuit, profectus Pergamum, præter pristinum odium

recenti etiam scelere Persei stimulante, summâ vi parabat bellum. Legati eo ab Româ, gratulantes quod e tanto periculo evasisset, venerunt. Cum Macedonicum bellum in annum dilatum esset, cæteris prætoribus jam in provincias profectis, M. Junius et Sp. Lucretius, quibus Hispaniæ provinciæ obvenerant, fatigato sæpe idem petendo senatu, tandem pervicerunt, ut supplementum sibi ad exercitum daretur, tria millia peditum, centum et quinquaginta equites in Romanas legiones: in socialem exercitum quinque millia peditum, et trecentos equites, imperare sociis jussi. Hoc copiarum in Hispanias cum prætoribus novis portatum est.

XIX. Eodem anno, quia, per recognitionem Postumii consulis, magna pars agri Campani, quem privati sine discrimine passim possederant, recuperata in publicum erat, M. Lucretius tribunus plebis promulgavit, ut agrum Campanum censores fruendum locarent; quod factum tot annis post captam Capuam non fuerat, ut in vacuo vagaretur cupiditas privatorum. Cum in exspectatione senatus esset, bello etsi non indicto, tamen jam decreto, qui regum suam, Persei qui secuturi amicitiam essent, legati Ariarathis, puerum filium regis secum adducentes, Romam venerunt: quorum oratio fuit, "regem educandum filium Romam misisse, ut jam inde a puero assuesceret moribus Romanis hominibusque. Petere, ut eum non sub hospitum modo privatorum custodiâ, sed publicæ etiam curæ ac velut tutelæ vellent esse." Ea regis legatio grata senatui fuit. Decreverunt, ut Cn. Sicinius prætor ædes instructas locaret, ubi filius regis comitesque ejus habitare possent. Et Thracum legatis, apud se disceptantibus, et societatem amicitiamque petentibus, et, quod petebant, datum est, et munera binûm millium æris summæ in singulos missa. Hos utique populos, quod ab tergo Macedoniæ Thracia esset, assumtos in societatem gaudebant. Sed ut in Asiâ quoque et insulis explorata omnia essent, Ti.

Claudium Neronem, M. Decimium, legatos miserunt. Adire eos Cretam et Rhodum jusserunt, simul renovare amicitiam, simul speculari, num sollicitati animi sociorum ab rege Perseo essent.

XX. In suspensâ civitate ad exspectationem novi belli, nocturnâ tempestate columna rostrata in Capitolio * bello Punico consulis, cui collega Ser. Fulvius fuit, tota ad imum fulmine discussa est. Ea res, prodigii loco habita, ad senatum relata est. Patres ad aruspices referre, et decemviros adire libros jusserunt. Decemviri, lustrandum oppidum, supplicationem obsecrationemque habendam, victimis majoribus sacrificandum et in Capitolio Romæ, et in Campaniâ ad Minervæ promontorium, renuntiârunt: ludos per decem dies Jovi Optimo Maximo primo quoque die faciendos. Ea omnia cum curâ facta. Aruspices, in bonum versurum id prodigium, prolationemque finium et interitum perduellium portendi, responderunt; quod ex hostibus spolia fuissent ea rostra, quæ tempestas disjecisset. Accesserunt, quæ cumularent religiones animis. Saturniæ, nuntiatum erat, sanguine per triduum in oppido pluisse; Calatiæ asinum tripedem natum, et taurum cum quinque vaccis uno ictu fulminis exanimatos; Auximi terrâ pluisse. Horum quoque prodigiorum causâ res divinæ factæ, et supplicatio unum diem, feriæque habitæ.

XXI. Consules ad id tempus in provincias non exierant, quia neque, uti de M. Popillio referrent, senatui obsequebantur; et, nihil aliud decernere prius, statutum Patribus erat. Aucta etiam invidia est Popillii literis ejus, quibus iterum cum Statiellatibus Liguribus proconsul pugnâsse se scripsit, ac se decem millia eorum occidisse: propter cujus injuriam belli, cæteri quoque Ligurum populi ad arma ierunt. Tum vero non absens modo Popillius, qui deditis contra jus ac fas bellum intulisset, et pacatos ad rebellium incitâsset, sed consules, quod non exirent in provinciam, in senatu increpiti. Hoc consensu Patrum ac-

censi M. Marcius Sermo et Q. Marcius Scylla, tribuni plebis, et consulibus multam se dicturos, nisi in provinciam exirent, denuntiârunt; et rogationem, quam de Liguribus deditis promulgare in animo haberent, in senatu recitârunt. Sanciebatur, ut qui ex Statiellis deditis in libertatem restitutus ante Calendas Sextiles primas non esset, cujus dolo malo is in servitutem venisset, ut juratus senatus decerneret, qui eam rem quæreret animadverteretque." Ex auctoritate deinde senatûs, eam rogationem promulgârunt. Priusquam proficiscerentur consules, C. Cicereio prætori prioris anni ad ædem Bellonæ senatus datus est. Is, expositis, quas in Corsicâ res gessisset, postulatoque frustra triumpho, in monte Albano, quod jam in morem venerat, ut sine publicâ auctoritate fieret, triumphavit. Rogationem Marciam de Liguribus magno consensu plebes scivit jussitque: ex eo plebis-scito C. Licinius prætor consuluit senatum, quem quærere eâ rogatione vellet. Patres ipsum eum quærere jusserunt.

XXII. Tum demum consules in provinciam profecti sunt, exercitumque a M. Popillio ceperunt. Neque tamen M. Popillius reverti Romam audebat, ne causam diceret, adverso senatu, infestiore populo, apud prætorem, qui de quæstione in se positâ senatum consuluisset. Huic detrectationi ejus tribuni plebis, alterius rogationis denuntiatione, occurrerunt; ut, si non ante idus Novembres in urbem Romam introîsset, de absente eo C. Licinius statueret ac judicaret. Hoc tractus vinculo cum redîsset, ingenti cum invidiâ in senatum venit. Ibi cum laceratus jurgiis multorum esset, senatûs-consultum factum est, ut, qui Ligurum, post Q. Fulvium, L. Manlium consules, hostes non fuissent, ut eos C. Licinius, Cn. Sicinius, prætores, in libertatem restituendos curarent, agrumque iis trans Padum consul C. Popillius daret. Multa millia hominum hoc senatûs-consulto restituta in libertatem;

transductisque Padum ager est assignatus. M. Popillius rogatione Marciâ bis apud C. Licinium causam dixit: tertio prætor, gratiâ consulis absentis et Popilliæ familiæ precibus victus, idibus Martiis adesse reum jussit, quo die novi magistratus inituri erant honorem; ne diceret jus, qui privatus futurus esset. Ita rogatio de Liguribus arte fallaci elusa est.

XXIII. Legati Carthaginienses eo tempore Romæ erant, et Gulussa filius Masinissæ: inter eos magnæ contentiones in senatu fuêre. Carthaginienses querebantur, "præter agrum, de quo ante legati ab Româ, qui in re præsenti cognoscerent, missi essent, amplius septuaginta oppida castellaque agri Carthaginiensis biennio proximo Masinissam vi atque armis possedisse. Id illi, cui nihil pensi sit, facile esse. Carthaginienses fœdere illigatos silere: prohiberi enim extra fines efferre arma. Quamquam sciant, in suis finibus, si inde Numidas pellerent, se gesturos bellum; illo haud ambiguo capite fœderis deterreri, quo diserte vetentur cum sociis populi Romani bellum gerere. Sed jam ultra superbiam crudelitatemque et avaritiam ejus non pati posse Carthaginienses: missos esse, qui orarent senatum, ut trium harum rerum unam ab se impetrari sinerent: ut vel ex æquo apud socium populum, quid cujusque esset, disceptarent; vel permitterent Carthaginiensibus, ut adversus injusta arma pio justoque se tutarentur bello; vel, ad extremum, si gratia plus quam veritas apud eos valeret, semel statuerent, quid donatum ex alieno Masinissæ vellent. Modestius certe daturos eos, et scituros, quid dedissent: ipsum nullum, præterquam suæ libidinis arbitrio, finem facturum. Horum si nihil impetrarent, et aliquod suum post datam a P. Scipione pacem delictum esset, ipsi potius animadverterent in se. Tutam servitutem se sub dominis Romanis, quam libertatem expositam ad injurias Masinissæ, malle. Perire namque semel ipsis satius esse, quam sub acerbissimi car-

nificis arbitrio spiritum ducere." Sub hæc dicta lacrymantes procubuerunt; stratique humi, non sibi magis misericordiam, quam regi * *.

XXIV. Interrogari Gulussam placuit, quid ad ea responderet, aut, si prius mallet, expromeret, super quâ re Romam venisset. Gulussa, "Neque sibi facile esse," dixit, "de iis rebus agere, de quibus nihil mandati a patre haberet: neque patri facile fuisse mandare, cum Carthaginienses, nec de quâ re acturi essent, nec omnino ituros se Romam, indicaverint. In æde Æsculapii clandestinum eos per aliquot noctes consilium principum habuisse, unde præterea legatos occultis cum mandatis Romam mitti. Eam causam fuisse patri mittendi se Romam, qui deprecaretur senatum, ne quid communibus inimicis criminantibus se crederent, quem ob nullam aliam causam, nisi propter constantem fidem erga populum Romanum, odissent." His utrimque auditis, senatus, de postulatis Carthaginiensium consultus, respondere ita jussit: "Gulussam placere extemplo in Numidiam proficisci, et nuntiare patri, ut de iis, de quibus Carthaginienses querantur, legatos quamprimum ad senatum mittat; denuntietque Carthaginiensibus, ut ad disceptandum veniant. Si aliquid possent Masinissæ honoris causâ, et fecisse et facturos esse: jus gratiæ non dare, Agrum, quâ cujusque sit, possideri velle; nec novos statuere fines, sed veteres observari, in animo habere. Carthaginiensibus victis se et urbes et agros concessisse; non ut in pace eriperent per injuriam, quæ jure belli non ademissent." Ita regulus Carthaginiensesque dimissi. Munera ex instituto data utrisque, aliaque hospitalia comiter conservata.

XXV. Sub idem tempus Cn. Servilius Cæpio, Ap. Claudius Centho, T. Annius Luscus, legati, ad res repetendas in Macedoniam renuntiandamque amicitiam regi missi, redierunt; qui jam suâ sponte infestum Persi senatum insuper accenderunt, relatis ordine, quæ vidissent, quæque audissent. "Vidisse se per

omnes urbes Macedonum summâ vi parari bellum: Cum ad regem pervenissent, per multos dies conveniendi ejus potestatem non factam: postremo, cum desperato jam colloquio profecti essent, tum demum se ex itinere revocatos, et ad eum introductos esse. Suæ orationis summam fuisse; fœdus, cum Philippo ictum, cum ipso eo post mortem patris renovatum; in quo diserte prohiberi eum, extra fines arma efferre; prohiberi, socios populi Romani lacessere bello. Exposita deinde ab se ordine, quæ ipsi nuper in senatu Eumenem vera omnia et comperta referentem audissent. Samothracæ præterea per multos dies occultum consilium cum legationibus civitatium Asiæ regem habuisse. Pro his injuriis satisfieri, senatum æquum censere, reddique sibi res sociisque suis, quas contra jus fœderis habeat. Regem ad ea primo accensum irâ inclementer locutum, avaritiam superbiamque Romanis objicientem frequenter; quod alii super alios legati venirent, speculari dicta factaque sua, quod se ad nutum imperiumque eorum omnia dicere ac facere æquum censerent. Postremo, multum ac diu vociferatum, reverti postero die jussisse: scriptum se responsum dare velle. Tum ita sibi scriptum traditum esse: Fœdus, cum patre ictum, ad se nihil pertinere. Id se renovari, non quia probaret, sed quia in novâ possessione regni patienda omnia essent, passum. Si novum fœdus secum facere vellent, convenire prius de conditionibus debere: et, si in animum inducerent, ut ex æquo fœdus fieret, et se visurum, quid sibi faciendum esset, et illos credere reipublicæ consulturos. Atque ita se proripuisse, et submoveri e regiâ omnes cœptos. Tum se amicitiam et societatem renuntiâsse: quâ voce eum accensum restitisse, atque voce clarâ denuntiâsse sibi, ut triduo regni sui decederent finibus. Ita se profectos: nec sibi, aut venientibus, aut manentibus, quidquam hospitaliter aut benigne factum." Thessali deinde Ætolique legati auditi. Senatui, ut scirent quam primum, quibus ducibus usura respu-

blica esset, literas mitti consulibus placuit, ut, uter eorum posset, Romam ad magistratus creandos veniret.

XXVI. Nihil magnopere, quod memorari attineat, rei publicæ eo anno consules gesserant: magis e re publicâ visum erat, comprimi ac sedari exasperatos Ligures. Cum Macedonicum bellum exspectaretur, Gentium quoque Illyriorum regem suspectum Issenses legati fecerunt; simul questi, fines suos secundo populatum, simul nuntiantes, "uno animo vivere Macedonum atque Illyriorum regem: communi consilio parare Romanis bellum: et specie legatorum Illyrios speculatores Romæ esse, Perse auctore missos, ut, quid ageretur, scirent." Illyrii vocati in senatum; qui cum legatos se esse missos ab rege dicerent ad purganda crimina, si qua de rege Issenses deferrent; quæsitum, ecquid ita non adîssent magistratum, ut ex instituto loca, lautia, acciperent? sciretur denique venisse eos, et super quâ re venissent. Hæsitantibus in responso, ut curiâ excederent, dictum. Responsum, tamquam legatis, (ut qui adire senatum non postulâssent) dari non placuit: mittendosque ad regem legatos censuerunt, qui nuntiarent, "quod socii quererentur apud senatum, exustum a rege agrum; non æquum eum facere, qui ab sociis suis non abstineret injuriam." In hanc legationem missi A. Terentius Varro, C. Plætorius, C. Cicereius. Ex Asiâ, qui circa socios reges missi erant, legati redierunt, qui renuntiârunt, Eumenem in eâ, Antiochum in Syriâ, Ptolemæum in Alexandriâ, sese convenisse. Omnes sollicitatos legationibus Persei, sed egregie in fide permanere, pollicitosque omnia, quæ populus Romanus imperâsset, præstaturos. Et civitates socias adîsse: cæteras satis fidas; solos Rhodios fluctuantes, et imbutos Persei consiliis, invenisse." Venerant Rhodii legati ad purganda ea, quæ vulgo jactari de civitate sciebant: cæterum, senatum iis dari, cum novi consules magistratum inîssent, placuit.

XXVII. Belli apparatum non differendum censuerunt. C. Licinio prætori negotium datur, ut ex veteribus quinqueremibus in navalibus Romæ subductis, quæ possent usui esse, reficeret, pararetque naves quinquaginta. Si quid ad eum numerum explendum deesset, C. Memmio collegæ in Siciliam scriberet, ut eas, quæ in Siciliâ naves essent, reficeret atque expediret, ut Brundisium primo quoque tempore mitti possent. Socios navales libertini ordinis in viginti et quinque naves ex civibus Romanis C. Licinius prætor scribere jussus: in quinque et viginti parem numerum Cn. Sicinius sociis imperaret: idem prætor peditum octo millia, quadringentos equites, a sociis Latini nominis exigeret. Hunc militem qui Brundisii acciperet, atque in Macedoniam mitteret, A. Atilius Serranus, quî priore anno prætor fuerat, deligitur. Cn. Sicinius prætor quî exercitum paratum ad trajiciendum haberet, C. Popillio consuli ex auctoritate senatûs C. Licinius prætor scribit, ut et legionem secundam, quæ maxime veterana in Liguribus erat, et socios Latini nominis quatuor millia peditum, ducentos equites, idibus Februariis Brundisii adesse juberet. Hac classe et hoc exercitu Cn. Sicinius provinciam Macedoniam obtinere, donec successor veniret, jussus, prorogato in annum imperio. Ea omnia, quæ senatus censuit, impigre facta sunt. Duodequadraginta quinqueremes ex navalibus deductæ: qui deduceret eas Brundisium, L. Porcius Licinus præpositus: duodecim ex Siciliâ missæ. Ad frumentum classi exercituique coëmendum, in Apuliam Calabriamque tres legati missi, Sex. Digitius, T. Juventius, M. Cæcilius. Ad omnia præparata Cn. Sicinius prætor, paludatus ex Urbe profectus, Brundisium venit.

XXVIII. Exitu prope anni C. Popillius consul Romam rediit aliquanto serius, quam senatus censuerat; cui primo quoque tempore magistratus creari, cum tantum bellum immineret, jussum erat. Itaque non secundis auribus Patrum auditus est consul, cum

in æde Bellonæ de rebus in Liguribus gestis dissereret. Succlamationes frequentes erant, interrogationesque, cur scelere fratris oppressos Ligures in libertatem non restituisset? Comitia consularia, in quam edicta erant diem, ante diem duodecimum Calendas Martias sunt habita. Creati consules P. Licinius Crassus, C. Cassius Longinus. Postero die prætores facti, C. Sulpicius Galba, L. Furius Philus, L. Canuleius Dives, C. Lucretius Gallus, C. Caninius Rebilus, L. Villius Annalis. His prætoribus provinciæ decretæ: duæ jure Romæ dicendo, Hispania, et Sicilia, et Sardinia; ut uni sors integra esset, quo senatus censuisset. Consulibus designatis imperavit senatus, ut, quâ die magistratum inîssent, hostiis majoribus rite mactatis, precarentur, ut, quod bellum populus Romanus in animo haberet gerere, ut id prosperum eveniret. Eodem die decrevit senatus, C. Popillius consul ludos per dies decem Jovi Optimo Maximo voveret, donaque circa omnia pulvinaria dari, si respublica decem annos in eodem statu fuisset. Ita ut censuerant, in Capitolio vovit consul ludos fieri, donariaque dari, quantâ ex pecuniâ decrêsset senatus, cum centum et quinquaginta non minus adessent. Præeunte verba Lepido pontifice maximo, id votum susceptum est. Eo anno sacerdotes publici mortui, L. Æmilius Papus decemvir sacrorum, et Q. Fulvius Flaccus pontifex, qui priore anno fuerat censor. Hic fœdâ morte periit. Ex duobus filiis ejus, qui tum in Illyrico militabant, nuntiatum alterum decessisse, alterum gravi et periculoso morbo ægrum esse. Obruit animum simul luctus metusque: mane ingressi cubiculum servi laqueo dependentem invenêre. Erat opinio, post censuram minus compotem fuisse sui: vulgo Junonis Laciniæ iram ob spoliatum templum alienâsse mentem ferebant. Suffectus in Æmilii locum decemvir M. Valerius Messala; in Fulvii pontifex Cn. Domitius Ahenobarbus, oppido adolescens sacerdos lectus.

XXIX. P. Licinio, C. Cassio, consulibus, non urbs tantum Roma, nec terra Italia, sed omnes reges civitatesque, quæ in Europâ, quæque in Asiâ erant, converterant animos in curam Macedonici ac Romani belli. Eumenem cum vetus odium stimulabat, tum recens ira, quod scelere ejus prope, ut victima, mactatus Delphis esset. Prusias, Bithyniæ rex, statuerat abstinere armis, eventumque exspectare: nam neque pro Romanis se æquum censere adversus fratrem uxoris arma ferre; et apud Persea victorem veniam per sororem impetrabilem fore. Ariarathes, Cappadocum rex, præterquam quod Romanis suo nomine auxilia pollicitus erat, ex quo est junctus Eumeni affinitate, in omnia belli pacisque se consociaverat consilia. Antiochus imminebat quidem Ægypti regno, et pueritiam regis et inertiam tutorum spernens; et ambigendo de Cœle-Syriâ causam belli se habiturum existimabat, gesturumque sine ullo impedimento, occupatis Romanis in Macedonico bello, id bellum: tamen omnia et per suos legatos senatui, et ipse legatis eorum, eximie pollicitus erat. Ptolemæus, propter ætatem, alieni etiam tum arbitrii erat: tutores et bellum adversus Antiochum parabant, quo vindicarent Cœlen-Syriam, et Romanis omnia pollicebantur ad Macedonicum bellum. Masinissa et frumento juvabat Romanos, et auxilia cum elephantis, Misagenemque filium, mittere ad bellum parabat. Consilia autem in omnem fortunam ita disposita habebat: si penes Romanos victoria esset, suas quoque in eodem statu mansuras res, neque ultra quidquam movendum; non enim passuros Romanos, vim Carthaginiensibus afferri. Si fractæ essent opes Romanorum, quæ tum protegerent Carthaginienses, suam omnem Africam fore. Gentius, rex Illyriorum, fecerat potius, cur suspectus esset Romanis, quam satis statuerat, utram foveret partem; impetuque magis quam consilio, his aut illis se adjuncturus videbatur. Cotys Thrax, Odrysarum rex, evidenter Macedonum partis erat.

XXX. Hæc sententia regibus cum esset de bello, in liberis gentibus populisque plebs [ubique] omnis ferme, ut solet, [deterioribus erat ob] regem Macedonasque inclinata; principum diversa cerneres studia. Pars ita in Romanos effusi erant, ut auctoritatem immodico favore corrumperent: pauci ex iis justitiâ imperii Romani capti; plures ita, si præcipuam operam navâssent, potentes sese in civitatibus suis futuros rati. Pars altera regiæ adulationis erat, quos æs alienum, et desperatio rerum suarum eodem manente statu, præcipites ad novanda omnia agebat; quosdam ventosum ingenium, quia Perseus magis auræ popularis erat. Tertia pars, optima eadem et prudentissima, si utique optio domini potioris daretur, sub Romanis, quam sub rege, malebat esse: si liberum [inde] arbitrium fortunæ esset, neutram partem volebant potentiorem alterâ oppressâ fieri; sed, illibatis potius viribus utriusque partis, pacem ex [eo] manere: ita inter utrosque optimam conditionem civitatium fore; protegente altero semper inopem ab alterius injuriâ. Hæc sentientes, certamina fautorum utriusque partis taciti ex tuto spectabant. Consules, quo die magistratum inierunt, ex senatûs-consulto cum circa omnia fana, in quibus lectisternium majorem partem anni esse solet, majoribus hostiis immolâssent, inde preces suas acceptas ab Diis immortalibus ominati, senatui, rite sacrificatum, precationemque de bello factam, renuntiârunt. Aruspices ita responderunt, "si quid rei novæ inciperetur, id maturandum esse: victoriam, triumphum, [prorogationem] imperii, portendi." Patres, "quod faustum felixque populo Romano esset, centuriatis comitiis primo quoque die ferre ad populum consules," jusserunt, "ut, quod Perseus, Philippi filius, Macedonum rex, adversus fœdus cum patre Philippo ictum, et secum post mortem ejus renovatum, sociis populi Romani arma intulisset, agros vastâsset, urbesque occupâsset; quodque belli parandi adversus populum Romanum consilia

inisset, arma, milites, classem, ejus rei causâ comparâsset; ut, nisi de iis rebus satisfecisset, bellum cum eo iniretur." Hæc rogatio ad populum lata est.

XXXI. Senatûs-consultum inde factum est, "Ut consules inter se provincias Italiam et Macedoniam compararent, sortirenturve. Cui Macedonia obvenisset, ut is regem Persea, quique ejus sectam secuti essent, nisi populo Romano satisfecissent, bello persequeretur." Legiones quatuor novas scribi placuit, binas singulis consulibus. Id præcipue provinciæ Macedoniæ datum, quod, cum alterius consulis legionibus quina millia et duceni equites ex vetere instituto darentur in singulas legiones, in Macedoniam sena millia peditum scribi jussa; equites treceni æqualiter in singulas legiones: et in sociali exercitu consuli alteri auctus numerus: sexdecim millia peditum, octingentos equites, (præter eos quos Cn. Sicinius duxisset sexcentos equites) in Macedoniam trajiceret. Italiæ satis visa duodecim millia sociorum peditum, sexcenti equites. Illud quoque præcipuum datum sorti Macedoniæ, ut centuriones militesque veteres scriberet quos vellet consul, usque ad quinquaginta annos. In tribunis militum novatum eo anno propter Macedonicum bellum, quod consules ex senatûs-consulto ad populum tulerunt, ne tribuni militum eo anno suffragiis crearentur, sed consulum prætorumque in iis faciendis judicium arbitriumque esset. Inter prætores ita partita imperia: prætorem, cujus sors fuisset, ut iret, quo senatus censuisset, Brundisium ad classem ire placuit; utque ibi recognosceret socios navales, dimissisque, si qui parum idonei essent, supplementum legeret ex libertinis, et daret operam, ut duæ partes civium Romanorum, tertia sociorum esset. Commeatus classi legionibusque ut ex Siciliâ Sardiniâque subveherentur, prætoribus, qui eas provincias sortiti essent, mandari placuit, ut alteras decumas Siculis Sardisque imperarent; utque id frumentum ad exercitum in Macedoniam portaretur.

Siciliam C. Caninius Rebilus est sortitus, L. Furius Philus Sardiniam, L. Canuleius Hispaniam, C. Sulpicius Galba urbanam jurisdictionem, L. Villius Annalis inter peregrinos. C. Lucretio Gallo, quo senatus censuisset, sors evenit.

XXXII. Inter consules magis cavillatio, quam magna contentio, de provinciâ fuit. Cassius, "sine sorte se Macedoniam optaturum," dicebat, "nec posse collegam, salvo jurejurando, secum sortiri. Prætorem eum, ne in provinciam iret, in concione jurâsse, se stato loco statisque diebus sacrificia habere, quæ, absente se, recte fieri non possent; quæ non magis consule, quam prætore, absente recte fieri possent. Si senatus, non quid vellet in consulatu potius, quam quid in præturâ juraverit P. Licinius, animadvertendum esse censeat, se tamen futurum in senatûs potestate." Consulti Patres, cui consulatum populus Romanus non negâsset, ab se provinciam negari, superbum rati, sortiri consules jusserunt. P. Licinio Macedonia, C. Cassio Italia obvenit. Legiones inde sortiti sunt: prima et tertia in Macedoniam trajicerentur, secunda et quarta ut in Italiâ remanerent. Delectûs consules multo intentiorem quam alias curam habebant. Licinius veteres quosque scribebat milites centurionesque: et multi voluntate nomina dabant, quia locupletes videbant, qui priore Macedonico bello, aut adversus Antiochum in Asiâ, stipendia fecerant. Cum tribuni militum centuriones, [sed primum] quemque, citarent, três et viginti centuriones, qui primos pilos duxerant, citati tribunos plebis appellârunt. Duo ex collegio, M. Fulvius Nobilior et M. Claudius Marcellus, ad consules rejiciebant: "Eorum cognitionem esse debere, quibus delectus, quibusque bellum mandatum esset." Cæteri, "cogituros se, de quo appellati essent," aiebant; "et, si injuria fieret, auxilium civibus laturos."

XXXIII. Ad subsellia tribunorum res agebatur. Eo M. Popillius consularis, advocatus, centuriones,

et consul venerunt. Consule inde postulanti, ut in concione ea res ageretur, populus in concionem advocatus. Pro centurionibus M. Popillius, qui biennio ante consul fuerat, ita verba fecit: "Militares homines et stipendia justa, et corpora et ætate et assiduis laboribus confecta habere: nihil recusare tamen, quo minus operam reipublicæ dent: id tantum deprecari, ne inferiores iis ordines, quam quos, cum militâssent, habuissent, attribuerentur." P. Licinius consul senatûs-consulta recitari jussit: primum, quod bellum senatus Perseo jussisset: deinde, quod veteres centuriones quam [plurimum] ad id bellum scribi censuisset, nec ulli, qui non major annis quinquaginta esset, vacationem militiæ esse. Deprecatus est deinde, "ne novo bello, tam propinquo Italiæ, adversus regem potentissimum, aut tribunos militum, delectum habentes, impedirent; aut prohiberent consulem, quem cuique ordinem assignari e re publicâ esset, eum assignare. Si quid in eâ re dubium esset, ad senatum rejicerent."

XXXIV. Postquam consul, quæ voluerat, dixit, Sp. Ligustinus, ex eo numero qui tribunos plebis appellaverant, a consule et ab tribunis petiit, ut sibi paucis ad populum agere liceret. Permissu omnium ita locutus fertur. "Sp. Ligustinus, tribûs Crustuminæ, ex Sabinis sum oriundus, Quirites. Pater mihi jugerum agri reliquit et parvum tugurium, in quo natus educatusque sum: hodieque ibi habito. Cum primum in ætatem veni, pater mihi uxorem fratris sui filiam dedit; quæ secum nihil attulit, præter libertatem pudicitiamque, et cum his fecunditatem, quanta vel in diti domo satis esset. Sex filii nobis, duæ filiæ sunt: utræque jam nuptæ. Filii quatuor togas viriles habent, duo prætextati sunt. Miles sum factus, P. Sulpicio, C. Aurelio, consulibus. In eo exercitu, qui in Macedoniam est transportatus, biennium miles gregarius fui adversus Philippum regem: tertio anno, virtutis causâ, mihi T. Quintius Flamininus decimum ordinem hastatum assignavit. Devicto Philippo Macedonibusque, cum in Italiam

[portati] ac dimissi essemus, continuo miles voluntarius cum M. Porcio consule in Hispaniam sum profectus. Neminem omnium imperatorum, qui vivant, acriorem virtutis spectatorem ac judicem fuisse sciunt, qui et illum et alios duces longâ militiâ experti sunt. Hic me imperator dignum judicavit, cui primum hastatum prioris centuriæ assignaret. Tertio iterum voluntarius miles factus sum in eum exercitum, qui adversus Ætolos et Antiochum regem est missus. A Manio Acilio mihi primus princeps prioris centuriæ est assignatus. Expulso rege Antiocho, subactis Ætolis, reportati sumus in Italiam; et deinceps bis, quæ annua merebant legiones, stipendia feci. Bis deinde in Hispaniâ militavi, semel Q. Fulvio Flacco, iterum Ti. Sempronio Graccho prætore. A Flacco, inter cæteros quos virtutis causâ secum ex provinciâ ad triumphum deducebat, deductus sum: a Ti. Graccho rogatus, in provinciam ii. Quater intra paucos annos primum pilum duxi: quater et tricies virtutis causâ donatus ab imperatoribus sum: sex civicas coronas accepi: viginti duo stipendia annua in exercitu emerita habeo, et major annis sum quinquaginta. Quod si mihi nec stipendia omnia emerita essent, necdum ætas vacationem daret, tamen, cum quatuor milites pro me uno vobis dare, P. Licini, possem, æquum erat me dimitti. Sed hæc pro causâ meâ dicta accipiatis velim: ipse me, quoad quisquam, qui exercitus scribit, idoneum militem judicabit, nunquam sum excusaturus. Ordinem, quo me dignum judicent tribuni militum, ipsorum est potestatis: ne quis me virtute in exercitu præstet, dabo operam; ut semper ita fecisse me et imperatores mei, et qui unâ stipendia fecerunt, testes sunt. Vos quoque æquum est, commilitones, etsi appellationis vobis usurpatis jus, cum adolescentes nihil adversus magistratuum senatûsque auctoritatem usquam feceritis, nunc quoque in potestate senatûs ac consulum esse, et omnia honesta loca ducere, quibus rempublicam defensuri sitis."

XXXV. Hæc ubi dixit, collaudatum multis verbis consul ex concione in senatum duxit. Ibi quoque ei ex auctoritate senatûs gratiæ actæ; tribunique militares in legione primâ primum pilum virtutis causâ ei assignârunt. Cæteri centuriones, omissâ appellatione, ad delectum obedienter responderunt. Quo maturius in provincias magistratus proficiscerentur, Latinæ Calendis Juniis fuêre: eoque sollenni perfecto, C. Lucretius prætor, omnibus, quæ ad classem opus erant, præmissis, Brundisium est profectus. Præter eos exercitus, quos consules comparabant, C. Sulpicio Galbæ prætori negotium datum, ut quatuor legiones scriberet urbanas justo numero peditum equitumque; iisque quatuor tribunos militum ex senatu legeret, qui præessent: sociis Latini nominis imperaret quindecim millia peditum, mille et ducentos equites: is exercitus uti paratus esset, quo senatus censuisset. P. Licinio consuli, ad exercitum civilem socialemque petenti, addita auxilia, Ligurum duo millia, Cretenses sagittarii (incertus numerus, quantum rogati auxilia Cretenses misissent), Numidæ item equites, elephantique. In eam rem legati ad Masinissam Carthaginiensesque missi, L. Postumius Albinus, Q. Terentius Culleo, C. Aburius. In Cretam item legatos tres ire placuit, A. Postumium Albinum, C. Decimium, A. Licinium Nervam.

XXXVI. Per idem tempus legati ab rege Perseo venerunt. Eos in oppidum intromitti non placuit, cum jam bellum regi eorum et Macedonibus et senatus decrêsset, et populus jussisset. In ædem Bellonæ in senatum introducti ita verba fecerunt: "Mirari Persea regem, quid in Macedoniam exercitus transportati essent. Si impetrari a senatu posset, ut ii revocentur, regem de injuriis, si quas sociis factas quererentur, arbitratu senatûs satisfacturum esse." Sp. Carvilius, ad eam ipsam rem ex Græciâ remissus ab Cn. Sicinio, in senatu erat: is Perrhæbiam expugnatam armis, Thessaliæ aliquot urbes captas, cæ-

tera, quæ aut ageret aut pararet rex, cum argueret, respondere ad ea legati jussi. Postquam hæsitabant, negantes sibi ultra quidquam mandatum esse, jussi renuntiare regi, "Consulem P. Licinium brevi cum exercitu futurum in Macedoniâ esse: ad eum, si satisfacere in animo esset, mitteret legatos. Romam quod præterea mitteret, non esse: neminem eorum per Italiam ire liciturum." Ita dimissis, P. Licinio consuli mandatum, intra undecimum diem juberet eos Italiâ excedere, et Sp. Carvilium mitteret, qui, donec navem conscendissent, custodiret. Hæc Romæ acta, nondum profectis in provinciam consulibus. Jam Cn. Sicinius, qui, priusquam magistratu abiret, Brundisium ad classem et ad exercitum præmissus erat, trajectis in Epirum quinque millibus peditum, trecentis equitibus, ad Nymphæum in agro Apolloniati castra habebat. Inde tribunos cum duobus millibus militum ad occupanda Dassaretiorum et Illyriorum castella, ipsis arcessentibus præsidia, ut tutiores a finitimorum impetu Macedonum essent, misit.

XXXVII. Paucis post diebus Q. Marcius, A. Atilius, et P. et Ser. Cornelii Lentuli, et L. Decimius, legati in Græciam missi, Corcyram peditum mille secum advexerunt: ibi inter se et regiones, quas obirent, et milites, diviserunt. Decimius missus est ad Gentium, regem Illyriorum, quem, si aliquem respectum amicitiæ eum habere cerneret, tentare, aut etiam ad belli societatem pellicere jussus. Lentuli in Cephalleniam missi, ut in Peloponnesum trajicerent, oramque maris, in Occidentem versi, ante hiemem circumirent. Marcio et Atilio Epirus, Ætolia, et Thessalia circumeundæ assignantur. Inde Bœotiam atque Eubœam adspicere jussi; tum in Peloponnesum trajicere: ibi congressuros se cum Lentulis constituunt. Priusquam digrederentur a Corcyrâ, literæ a Perseo allatæ sunt, quibus quærebat, quæ causa Romanis aut in Græciam trajiciendi copias, aut urbes occupandi, esset? Cui rescribi nihil placuit; nuntio ipsius, qui

literas attulerat, dici, præsidii causâ ipsarum urbium Romanos facere. Lentuli, circumeuntes Peloponnesi oppida, cum sine discrimine omnes civitates adhortarentur, ut, quo animo, quâ fide adjuvissent Romanos, Philippi primum, deinde Antiochi bello, eodem adversus Persea juvarent, fremitum in concionibus audiebant; Achæis indignantibus, eodem se loco esse, (qui omnia a principiis Macedonici belli præstitissent Romanis, et Macedonum Philippi bello hostes fuissent) quo Messenii atque Elii, qui pro Antiocho hoste arma adversus populum Romanum tulissent; ac, nuper in Achaïcum contributi concilium, velut præmium belli se victoribus Achæis tradi quererentur.

XXXVIII. Marcius et Atilius ad Gitanas, Epiri oppidum decem millia ab mari, cum adscenderent, concilio Epirotarum habito, cum magno omnium assensu auditi sunt: et quadringentos juventutis eorum in Orestas, ut præsidio essent liberatis [ab se] Macedonibus, miserunt. Inde in Ætoliam progressi, ac paucos ibi morati dies, dum in prætoris mortui locum alius sufficeretur, et Lycisco prætore facto, quem Romanorum favere rebus satis compertum erat, transierunt in Thessaliam. Eo legati Acarnanum, et Bœotorum exsules venerunt. Acarnanes nuntiare jussi, "Quæ Philippi primum, Antiochi deinde bello, decepti pollicitationibus regis, adversus populum Romanum commisissent, ea corrigendi occasionem illis oblatam. Si male meriti clementiam populi Romani experti essent, bene merendo liberalitatem experirentur." Bœotis exprobratum, societatem eos cum Perseo junxisse: iis, cum culpam in Ismeniam, principem alterius partis, conferrent, et quasdam civitates dissentientes in causam deductas, "appariturum id esse," Marcius respondit: "singulis enim civitatibus de se ipsis consulendi potestatem facturos." Thessalorum Larissæ fuit concilium: ibi et Thessalis benigna materia gratias agendi Romanis pro libertatis munere fuit; et legatis, quod, et Philippi prius et post An-

tiochi bello, enise adjuti a gente Thessalorum essent. Hac mutuâ commemoratione meritorum accensi animi multitudinis ad omnia decernenda, quæ Romani vellent. Secundum hoc concilium, legati a Perseo rege venerunt, privati maxime hospitii fiduciâ, quod ei paternum cum Marcio erat. Ab hujus necessitudinis commemoratione orsi, petierunt legati, in colloquium veniendi regi potestatem faceret. Marcius, "Et se ita a patre suo accepisse," dixit, "amicitiam hospitiumque cum Philippo fuisse: minime immemorem necessitudinis ejus legationem eam suscepisse. Colloquium, si satis commode valeret, non fuisse dilaturum: nunc, ubi primum posset, ad Peneum flumen, quâ transitus ab Homolio Dium esset, præmissis, qui nuntiarent regi, venturos."

XXXIX. Et tum quidem ab Dio Perseus in interiora regni recipit se, levi aurâ spei objectâ, quod Marcius ipsius causâ suscepisse se legationem dixisset. Post dies paucos ad constitutum locum venerunt. Magnus comitatus fuit regius, cum amicorum, tum satellitum, turbâ stipante. Non minore agmine legati venerunt; et ab Larissâ multis prosequentibus, et legationibus civitatium, quæ convenerant Larissam, et renuntiare domum certa, quæ audîssent, volebant. Inerat cura insita mortalibus videndi congredientes nobilem regem, et populi principis terrarum omnium legatos. Postquam in conspectu steterunt, dirimente amne, paulisper internuntiando cunctatio fuit, utri transgrederentur. Aliquid illi regiæ majestati, aliquid hi populi Romani nomini, cum præsertim Perseus petîsset colloquium, existimabant deberi. Joco etiam Marcius cunctantes movit. "Minor," inquit, "ad majorem, et" (quod Philippo ipsi cognomen erat) "filius ad patrem transeat." Facile persuasum id regi est. Aliud deinde ambigebatur, cum quam multis transiret. Rex, cum omni comitatu transire, æquum censebat: legati vel cum tribus venire jubebant, vel, si tantum agmen traduceret, obsides daret, nihil fraudis

fore in colloquio. Hippian et Pantauchum, quos et legatos miserat, principes amicorum, obsides dedit. Nec tam in pignus fidei obsides desiderati erant, quam ut appareret sociis, nequâquam ex dignitate pari congredi regem cum legatis. Salutatio non tamquam hostium, sed hospitalis ac benigna fuit; positisque sedibus consederunt.

XL. Cum paulisper silentium fuisset: "Exspectari nos," inquit Marcius, "arbitror, ut respondeamus literis tuis, quas Corcyram misisti; in quibus quæris, quid ita legati cum militibus venerimus, et præsidia in singulas urbes dimittamus? Ad hanc interrogationem tuam et non respondere vereor, ne superbum sit, et vera respondere, ne nimis acerbum audienti tibi videatur. Sed cum aut verbis castigandus aut armis sit, qui fœdus rumpit; sicut bellum adversus te alii quam mihi mandatum malim, ita orationis acerbitatem adversus hospitem, utcumque est, subibo: sicut medici, cum salutis causâ tristiora remedia adhibent. Ex quo regnum adeptus es, unam rem te, quæ facienda fuerit, senatus fecisse censet; quod legatos Romam ad renovandum * * * judicat potius, quam, cum renovatum esset, violandum. Abrupolim, socium atque amicum populi Romani, regno expulisti. Artetari interfectores, ut cæde (ne quid ultra dicam) lætatum appareret, recepisti, qui omnium Illyriorum fidissimum Romano nomini regulum occiderant. Per Thessaliam et Maliensem agrum cum exercitu contra fœdus Delphos isti: Byzantiis item contra fœdus misisti auxilia. Cum Bœotis, sociis nostris, secretam tibi ipsi societatem, quam non licebat, jurejurando pepigisti. Thebanos legatos, Euersam et Callicritum, venientes a nobis, quærere malo, quis interfecerit, quam arguere. In Ætoliâ bellum intestinum et cædes principum per quos, nisi per tuos, factæ videri possunt? Dolopes a te ipso evastati sunt. Eumenes rex, ab Româ cum in regnum rediret, prope, ut victima, Delphis in sacrato loco ante aras mactatus, quem

insimulet, piget referre. Quæ hospes Brundisinus occulta facinora indicet, certum habeo, et scripta tibi omnia ab Româ esse, et legatos tuos renuntiâsse. Hæc ne dicerentur a me, uno modo vitare potuisti, non quærendo, quam ob causam exercitus in Macedoniam trajicerentur, aut præsidia in sociorum urbes mitteremus. Quærenti tibi superbius tacuissemus, quam vera respondimus. Equidem, pro paterno nostro hospitio, faveo orationi tuæ; et opto, ut aliquam mihi materiam præbeas agendæ tuæ apud senatum caussæ."

XLI. Ad ea rex: "Bonam causam, si apud judices æquos ageretur, apud eosdem et accusatores et judices agam. Eorum autem, quæ objecta sunt mihi, partim ea sunt, quibus nescio an gloriari debeam; partim, quæ fateri non erubescam; partim, quæ verbo objecta verbo negare sit. Quid enim, si legibus vestris hodie reus sim, aut index Brundisinus, aut Eumenes mihi objiciat, ut accusare potius vere, quam conviciari, videantur? Scilicet, nec Eumenes, cum tam multis gravis publice ac privatim sit, alium, quam me, inimicum habuit; neque ego potiorem quemquam ad ministeria facinorum, quam Rammium, (quem neque unquam ante videram, nec eram postea visurus) invenire potui. Et Thebanorum, quos naufragio periisse constat, et Artetari cædis, mihi reddenda ratio est: in quâ tamen nihil ultra objicitur, quam interfectores ejus in regno exsulâsse meo. Cujus conditionis iniquitatem ita non sum recusaturus, si vos quoque accipitis, ut, quicumque exsules in Italiam aut Romam se contulerunt, his facinorum, propter quæ damnati sunt, auctores vos fuisse fateamini. Si hoc et vos recusabitis, et omnes aliæ gentes, ego quoque inter cæteros ero. Et (Hercule!) quid attinet cuiquam exsilium patere, si nusquam exsuli futurus locus est? Ego tamen istos, ut primum in Macedoniâ esse, admonitus a vobis, comperi, requisitos abire ex regno jussi, et in perpetuum interdixi finibus meis: et hæc

consilia) omnia præparata atque instructa haberet, et suo maxime tempore atque alieno hostibus incipere bellum posset. Ab hoc colloquio, fide induciarum interpositâ, legati Romani in Bœotiam [comparati] sunt. Ibi jam motus cœperat esse, discedentibus a societate communis concilii Bœotorum quibusdam populis, ex quo renuntiatum erat, respondisse legatos, "appariturum," quibus populis proprie societatem cum rege jungi displicuisset. Primi a Chæroneâ legati, deinde a Thebis, in ipso itinere occurrerunt, affirmantes non interfuisse se, quo societas ea decreta esset, concilio: queis legati nullo in præsentia responso dato, Chalcidem se sequi jusserunt. Thebis magna contentio orta erat ex alio certamine. Comitiis prætoriis Bœotorum victa pars, injuriam persequens, coactâ multitudine, decretum fecit Thebis, ne Bœotarchæ urbibus reciperentur. Exsules Thespias universi concesserunt: inde (recepti enim sine cunctatione erant) Thebas, jam mutatis animis, revocati decretum faciunt, ut duodecim, qui privati cœtum et concilium habuissent, exsilio multarentur. Novus deinde prætor (Ismenias is erat, vir nobilis ac potens) capitalis pœnæ absentes eos decreto damnat. Chalcidem fugerant: inde ad Romanos Larissam profecti, causam cum Perseo societatis in Ismeniam contulerant: "ex contentione ortum certamen." Utriusque tamen partis legati ad Romanos venerunt, et exsules accusatoresque Ismeniæ, et Ismenias ipse.

XLIV. Chalcidem ut ventum est, aliarum civitatium principes, (id quod maxime gratum erat Romanis) suo quique proprio decreto Persei societatem adspernati, Romanis se adjungebant: Ismenias gentem Bœotorum in fidem Romanorum permitti æquum censebat: inde certamine orto, nisi in tribunal legatorum perfugisset, haud multum abfuit, quin ab exsulibus fautoribusque eorum interficeretur. Thebæ quoque ipsæ (quod Bœotiæ caput est) in magno tumultu erant; aliis ad regem trahentibus civitatem, aliis

ad Romanos: et turba Coronæorum Haliartiorumque convenerat ad defendendum decretum regiæ societatis: sed constantiâ principum, docentium, cladibus Philippi Antiochique, quanta esset vis et fortuna imperii Romani, victa eadem multitudo, et, ut tolleretur regia societas, decrevit; et eos, qui auctores paciscendæ amicitiæ fuerant, ad satisfaciendum legatis, Chalcidem misit; fideique legatorum commendari civitatem jussit. Thebanos Marcius et Atilius læti audierunt, auctoresque et his separatim singulis fuerunt, ad renovandam amicitiam, mittendi Romam legatos. Ante omnia exsules restitui jusserunt, et auctores regiæ societatis decreto suo damnârunt. Ita, quod maxime volebant, discusso Bœotico concilio, Peloponnesum proficiscuntur, Ser. Cornelio Chalcidem arcessito. Argis præbitum est iis concilium: ubi nihil aliud a gente Achæorum petierunt, quam ut mille milites darent. Id præsidium ad Chalcidem tuendam, dum Romanus exercitus in Græciam trajiceretur, missum est. Marcius et Atilius, peractis quæ agenda in Græciâ erant, principio hiemis Romam redierunt.

XLV. Inde legatio sub idem tempus in Asiam circum insulas missa: tres erant legati, Ti. Claudius, P. Postumius, M. Junius. Ii circumeuntes hortabantur socios ad suscipiendum adversus Persea pro Romanis bellum: et, quo quæque opulentior civitas erat, eo accuratius agebant, quia minores secuturæ majorum auctoritatem erant. Rhodii maximi ad omnia momenti habebantur, quia non favere tantum, sed adjuvare etiam viribus suis bellum poterant, quadraginta navibus auctore Hegesilocho comparatis; qui, cum in summo magistratu esset, (Prytanin ipsi vocant) multis rationibus pervicerat Rhodios, ut, omissâ, quam sæpe vanam experti essent, regum fovendorum spe, Romanam societatem (unam tum in terris vel viribus vel fide stabilem) retinerent. "Bellum imminere cum Perseo: desideraturos Romanos eumdem navalem apparatum, quem nuper Antiochi, quem Phi-

lippi ante bello vidissent: trepidaturos tum repente parandâ classe, cum mittenda esset; nisi reficere naves, nisi instruere navalibus sociis cœpissent. Id eo magis enise faciendum esse, ut crimina delata ab Eumene fide rerum refellerent." His incitati, quadraginta navium classem instructam ornatamque legatis Romanis advenientibus, ut non exspectatam adhortationem esse appareret, ostenderunt. Et hæc legatio magnum ad conciliandos animos civitatium Asiæ momentum fuit. Decimius unus, sine ullo effectu, captarum etiam pecuniarum ab regibus Illyriorum suspicione infamis, Romam rediit.

XLVI. Perseus, cum a colloquio Romanorum in Macedoniam recepisset sese, legatos Romam de inchoatis cum Marcio conditionibus pacis misit: et Byzantium et Rhodum literas legatis ferendas dedit. In literis eadem sententia ad omnes erat: "collocutum se cum Romanorum legatis." Quæ audisset, quæque dixisset, ita disposita, ut superior fuisse in disceptatione videri posset. Apud Rhodios legati addiderunt, "Confidere pacem futuram: auctoribus enim Marcio atque Atilio, missos Romam legatos. Si pergerent Romani contra fœdus movere bellum, tum omni gratiâ, omni ope enitendum fore Rhodiis, ut reconcilient pacem. Si nihil deprecando proficiant, id agendum, ne omnium rerum jus ac potestas ad unum populum perveniat. Cum cæterorum id interesse, tum præcipue Rhodiorum, [qui] plus inter alias civitates dignitate atque opibus excellant: quæ serva atque obnoxia fore, si nullus alio sit, quam ad Romanos, respectus." Magis et literæ et verba legatorum benigne sunt audita, quam momentum ad mutandos animos habuerunt: potentior esse partis melioris auctoritas cœperat. Responsum ex decreto est: "Optare pacem Rhodios: si bellum esset, ne quid ab Rhodiis speraret aut peteret rex, quod veterem amicitiam, multis magnisque meritis pace belloque partam, disjungeret sibi ab Romanis." Ab Rhodo redi-

eustas, Bœotiæ quoque civitates, et Thebas, et Coroneam, et Haliartum, adierunt; quibus expressum invitis existimabatur, ut, relictâ regiâ societate, Romanis adjungerentur. Thebani nihil moti sunt; quamquam nonnihil, et damnatis principibus, et restitutis exsulibus, succensebant Romanis. Coronæi et Haliartii, favore quodam insito in reges, legatos in Macedoniam miserunt, præsidium petentes, quo se adversus impotentem superbiam Thebanorum tueri possint. Cui legationi responsum ab rege est, "præsidium se, propter inducias cum Romanis factas, mittere non posse: tamen suadere, ita a Thebanorum injuriis, quâ possent, ut se vindicarent, ne Romanis præberent causam in se sæviendi."

XLVII. Marcius et Atilius Romam cum venissent, legationem in Capitolio ita renuntiârunt, ut nullâ re magis gloriarentur, quam decepto per inducias et spem pacis rege. "Adeo enim apparatibus belli fuisse instructum, ipsis nullâ paratâ re, ut omnia opportuna loca præoccupari ante ab eo potuerint, quam exercitus in Græciam trajiceretur. Spatio autem induciarum sumto, venturum illum nihilo paratiorem; Romanos omnibus instructiores rebus cœpturos bellum. Bœotorum quoque se concilium arte distraxisse, ne conjungi amplius ullo consensu Macedonibus possent." Hæc, ut summâ ratione acta, magna pars senatûs approbabat: veteres et moris antiqui memores negabant, "se in eâ legatione Romanas agnoscere artes. Non per insidias et nocturna prœlia, nec simulatam fugam improvisosque ad incautum hostem reditus, nec ut astu magis, quam verâ virtute, gloriarentur, bella majores gessisse: indicere prius, quam gerere, solitos bella, denuntiare etiam; interdum locum finire, in quo dimicaturi essent. Eâdem fide indicatum Pyrrho regi medicum, vitæ ejus insidiantem; eâdem Faliscis vinctum traditum proditorem liberorum [regis.] Hæc Romana esse, non versutiarum Punicarum, neque calliditatis Græcæ; apud

quos fallere hostem, quam vi superare, gloriosius fuerit. Interdum in præsens tempus plus profici dolo, quam virtute: sed ejus demum animum in perpetuum vinci, cui confessio expressa sit, se neque arte neque casu, sed collatis comminus viribus, justo ac pio bello esse superatum." Hæc seniores, quibus nova hæc minus placebat sapientia: vicit tamen ea pars senatûs, cui potior utilis quam honesti cura erat, ut comprobaretur prior legatio Marcii, et eodem rursus in Græciam cum quinqueremibus remitteretur, jubereturque cætera, uti e re publicâ maxime visum esset, agere. A. quoque Atilium miserunt ad occupandam Larissam in Thessaliâ, timentes, ne, si induciarum dies exîsset, Perseus, præsidio eo misso, caput Thessaliæ in potestate haberet. Duo millia peditum Atilius ab Cn. Sicinio accipere ad eam rem agendam jussus: et P. Lentulo, qui ex Achaiâ redierat, trecenti milites Italici generis dati, ut Thebis daret operam, ut in potestate Bœotia esset.

XLVIII. His præparatis, quamquam ad bellum consilia erant destinata, senatum tamen præberi legatis placuit. Eadem fere, quæ in colloquio ab rege dicta erant, relata ab legatis. Insidiarum Eumeni factarum crimen, et maximâ curâ, et minime tamen probabiliter, (manifesta enim res erat) defensum. Cætera deprecatio erat: sed non eis animis audiebantur, qui aut doceri aut flecti possent. Denuntiatum, extemplo mœnibus urbis Romæ, Italiâ intra trigesimum diem excederent. P. Licinio deinde consuli, cui Macedonia provincia obvenerat, denuntiatum, ut exercitui diem primam quamque diceret ad conveniendum. C. Lucretius prætor, cui classis provincia erat, cum quadraginta quinqueremibus ab Urbe profectus; nam ex refectis navibus alias in alium usum retineri ad Urbem placuit. Præmissus a prætore est frater Lucretius cum quinquereme unâ; jussusque, ab sociis ex fœdere acceptis navibus, ad Cephalleniam classi occurrere: ab Rheginis triremi unâ, ab Locris duabus, ab Uri-

tibus quatuor, præter oram Italiæ supervectus Calabriæ extremum promontorium in Ionio mari, Dyrrhachium trajicit. Ibi decem ipsorum Dyrrhachinorum, duodecim Issæorum, quinquaginta quatuor Gentii regis lembos nactus, simulans se credere, eos in usum Romanorum comparatos esse, omnibus abductis, die tertio Corcyram, inde protinus in Cephalleniam trajicit. C. Lucretius prætor ab Neapoli profectus, superato freto, die quinto in Cephalleniam transmisit. Ibi stetit classis, simul opperiens, ut terrestres copiæ trajicerentur, simul, ut onerariæ, ex agmine suo per altum dissipatæ, consequerentur.

XLIX. Per hos forte dies P. Licinius consul, votis in Capitolio nuncupatis, paludatus ab Urbe profectus est. Semper quidem ea res cum magnâ dignitate ac majestate geritur: præcipue tamen convertit oculos animosque, cum, ad magnum nobilemque aut virtute aut fortunâ hostem, euntem consulem prosequuntur. Contrahit enim non officii modo cura, sed etiam studium spectaculi, ut videant ducem suum, cujus imperio consilioque summam rem publicam tuendam permiserunt. Subit deinde cogitatio animum, qui belli casus, quam incertus fortunæ eventus, communisque Mars belli sit: adversa, secunda, quæque inscitiâ et temeritate ducum clades sæpe acciderint; quæ contra bona prudentia et virtus attulerit. "Quem scire mortalium, utrius mentis, utrius fortunæ consulem ad bellum mittant? triumphantemne mox cum exercitu victore scandentem Capitolium ad eosdem Deos, a quibus proficiscatur, visuri; an hostibus eam præbituri lætitiam sint?" Persi autem regi, adversus quem ibatur, famam et bello clara Macedonum gens, et Philippus pater, inter multa prospere gesta Romano etiam nobilitatus bello, præbebat; tum ipsius Persei nunquam, ex quo regnum accepisset, desitum belli exspectatione celebrari nomen. Cum his cogitationibus omnium ordinum homines proficiscentem consulem prosecuti sunt. Duo consulares tribuni mi-

litum cum eo missi, C. Claudius, Q. Mucius; et tres illustres juvenes, P. Lentulus, et duo Manlii Acidini (alter M. Manlii, alter L. Manlii filius erat.) Cum iis consul Brundisium ad exercitum, atque inde, cum omnibus copiis transvectus, ad Nymphæum in Apolloniati agro posuit castra.

L. Paucos ante dies Perseus, postquam legati, ab Româ regressi, præciderant spem pacis, consilium habuit. Ibi aliquamdiu diversis sententiis certatum est. Erant, quibus vel stipendium pendendum, si injungeretur, vel agri parte cedendum, si multarent; quidquid denique aliud pacis causâ patiendum esset, non recusandum videretur, nec committendum, ut in aleam tanti casûs se regnumque daret. "Si possessio haud ambigua regni maneret, multa diem tempusque afferre posse, quibus non amissa modo recuperare, sed timendus ultro iis esse, quos nunc timeret, posset." Cæterum multo major pars ferocioris sententiæ erat; "Quidquid cessisset, cum eo simul regno protinus cedendum esse," affirmabant: "neque enim Romanos pecuniâ aut agro egere: sed hoc scire, cum omnia humana, tum maxima quæque et regna et imperia, sub casibus multis esse. Carthaginiensium opes fregisse sese, et cervicibus eorum præpotentem finitimum regem imposuisse: Antiochum progeniemque ejus ultra juga Tauri remotum. Unum esse Macedoniæ regnum, et regione propinquum, et quod, sicubi populo Romano sua fortuna labet, antiquos animos regibus suis videatur posse facere. Dum integræ res * * apud animum suum Persea debere, utrum, singula concedendo, nudatus ad extremum opibus, extorrisque regno, Samothraciam aliamve quam insulam petere ab Romanis, ubi privatus, superstes regno suo, in contemtu atque inopiâ consenescat, malit; an, armatus vindex fortunæ dignitatisque suæ, ita ut viro forti dignum sit, patiatur, quodcumque casus belli tulerit; aut victor liberet orbem terrarum ab imperio Romano. Non esse admirabilius Romanos Græciâ

pelli, quam Hannibalem Italiâ pulsum esse: neque (Hercule!) videre, quî conveniat, fratri, affectanti per injuriam regnum, summâ vi restitisse; alienigenis bene parto eo cedere. Postremo [ita bello et pace quæri,] ut inter omnes conveniat, nec turpius quidquam esse, quam sine certamine cessisse regno; nec præclarius quidquam, quam pro dignitate ac majestate omnem fortunam expertum esse."

LI. Pellæ, in vetere regiâ Macedonum, hoc consilium erat. "Geramus ergo," inquit, "Diis bene juvantibus, quando ita videtur, bellum:" literisque circa præfectos dimissis, Citium (Macedoniæ oppidum est) copias omnes contrahit: ipse centum hostiis sacrificio regaliter Minervæ, quam vocant [Alcidem,] confecto, cum purpuratorum et satellitum manu profectus Citium est. Eo jam omnes Macedonum externorumque auxiliorum convenerant copiæ. Castra ante urbem ponit, omnesque armatos in campo struxit. Summa omnium quadraginta millia armata fuêre; quorum pars ferme dimidia phalangitæ erant. Hippias Berœæus præerat. Delecta deinde et viribus et robore ætatis, ex omni cetratorum numero, duo erant agemata: (hanc ipsi legionem vocabant.) Præfectos habebant Leonnatum et Thrasippum [Eulyestas.] Cæterorum cetratorum, trium ferme millium hominum, dux erat Antiphilus Edessæus. Pæones, et ex Paroreâ et Parstrymoniâ, (sunt autem ea loca subjecta Thraciæ) et Agrianes, admixtis etiam Thracibus incolis, trium millium ferme et ipsi expleverunt numerum. Armaverat contraxeratque eos Didas Pæon, qui adolescentem Demetrium occiderat. Et armatorum duo millia Gallorum erant, præfecto Asclepiodoto. Ab Heracleâ ex Sintiis tria millia Thracum liberorum suum ducem habebant. Cretensium par pæne numerus suos duces sequebatur, Susum Phalasarneum et Syllum Gnossium. Et Leonides Lacedæmonius quingentis ex Græciâ, mixto generi hominum, præerat. Regii is generis ferebatur; exsul,

damnatus frequenti concilio Achæorum, literis ad Persea deprensis. Ætolorum et Bœotorum, qui non explebant plus quam quingentorum omnes numerum, Lyco Achæus præfectus erat. Ex his mixtis tot populorum, tot gentium auxiliis, duodecim millia armatorum ferme efficiebantur. Equitum ex totâ Macedoniâ contraxerat tria millia. Venerat eodem Cotys, Seuthæ filius, rex gentis Odrysarum, cum mille delectis equitibus, pari ferme peditum numero. Summa totius exercitûs triginta novem millia peditum erant, quatuor equitum. Satis constabat, secundum eum exercitum quem Magnus Alexander in Asiam trajecit, nunquam ullius Macedonum regis copias tantas fuisse.

LII. Sextus et vicesimus annus agebatur, ex quo petenti Philippo data pax erat: per id omne tempus quieta Macedonia et progeniem ediderat, cujus magna pars matura militiæ esset, et levibus bellis Thracum accolarum, quæ exercerent magis quam fatigarent, sub assiduâ tamen militiâ fuerat: et diu meditatum Philippo primo, deinde et Persi, Romanum bellum, omnia ut instructa parataque essent, effecerat. Mota parumper acies, (non justo decursu tamen) ne stetisse tantum in armis viderentur: armatosque, sicut erant, ad concionem vocavit. Ipse constitit in tribunali, circa se habens filios duos: quorum major Philippus, naturâ frater, adoptione filius; minor, quem Alexandrum vocabant, naturalis erat. Cohortatus est milites ad bellum: injuriam populi Romani in patrem seque commemoravit: " Illum, omnibus indignitatibus compulsum ad rebellandum, inter apparatum belli fato oppressum: ad se simul legatos, simul milites ad occupandas Græciæ urbes, missos. Fallaci deinde colloquio per speciem reconciliandæ pacis extractam hiemem, ut tempus ad comparandum haberent. Consulem nunc venire cum duabus legionibus Romanis, quæ ** trecenos equites habeant, et pari ferme numero sociorum peditum equitumque. Eo ut accedant

regum auxilia Eumenis et Masinissæ, non plus septem millia peditum, duo equitum futura. Auditis hostium copiis, respicerent suum ipsi exercitum; quantum numero, quantum genere militum, præstarent tironibus, raptim ad id bellum conscriptis, ipsi a pueris eruditi artibus militiæ, tot subacti atqué durati bellis. Auxilia Romanis Lydos, et Phrygas, et Numidas esse: sibi Thracas, Gallosque, ferocissimas gentium. Arma illos habere ea, quæ sibi quisque paraverit pauper miles: Macedonas promta ex regio apparatu, per tot annos patris sui curâ et impensâ facta. Commeatum illis cum procul, tum omnibus sub casibus maritimis fore: se et pecuniam et frumentum, præter reditus metallorum, in decem annos seposuisse. Omnia, quæ Deorum indulgentiâ, quæ regiâ curâ præparanda fuerant, plena cumulataque habere Macedonas; animum habendum esse, quem habuerint majores eorum; qui, Europâ omni domitâ, transgressi in Asiam, incognitum famæ aperuerint armis orbem terrarum; nec ante vincere desierint, quam Rubro Mari inclusis, quod vincerent, defuerit. At (Hercule!) nunc non de ultimis Indiæ oris, sed de ipsius Macedoniæ possessione certamen Fortunam indixisse. Cum patre suo gerentes bellum Romanos speciosum Græciæ liberandæ tulisse titulum: nunc propalam Macedoniam in servitutem petere, ne rex vicinus imperio sit Romano, ne gens bello nobilis arma habeat. Hæc enim tradenda superbis dominis esse cum rege regnoque, si absistere bello, et facere imperata velint."

LIII. Cum per omnem orationem satis frequenti assensu succlamatum esset; tum vero ea vociferatio, simul indignantium minitantiumque, partim jubentium bonum animum habere regem, exorta est, ut finem dicendi faceret. Tantum jussis ad iter parare, (jam enim dici, movere castra ab Nymphæo Romanos) concione dimissâ, ad audiendas legationes civitatium Macedoniæ se contulit: venerant autem ad pecunias,

pro facultatibus quæque suis, et frumentum pollicendum ad bellum. Omnibus gratiæ actæ, remissum omnibus; satis regios apparatus ad ea dictum sufficere: vehicula tantum imperata, ut tormenta, telorumque missilium ingentem vim præparatam, bellicumque aliud instrumentum, veherent. Profectus inde toto exercitu, Eordæam petens, ad Begorritem (quem vocant) lacum positis castris, postero die in Elimeam ad Haliacmona fluvium processit. Deinde saltu angusto superatis montibus, quos Cambunios vocant, descendit ad (Tripolim vocant) Azorum, Pythium, et Dolichen incolentes. Hæc tria oppida paulisper cunctata, quia obsides Larissæis dederant, victa tamen præsenti metu, in deditionem concesserunt. Benigne his appellatis, haud dubius Perrhæbos quoque idem facturos, urbem, nihil cunctatis qui incolebant, primo adventu recipit. Cyretias oppugnare coactus, primo etiam die acri concursu ad portas armatorum est repulsus: postero die omnibus copiis adortus, in deditionem omnes ante noctem accepit.

LIV. Mylæ, proximum oppidum, ita munitum, ut inexsuperabilis munimenti spes incolas ferociores faceret, non portas claudere regi satis habuerunt, sed probris quoque in ipsum Macedonasque procacibus [jaculati] sunt: quæ res, cum infestiorem hostem ad oppugnandum fecisset, ipsos desperatione veniæ ad tuendos sese acrius accendit. Itaque per triduum ingentibus utrimque animis et oppugnatæ sunt, et defensæ. Multitudo Macedonum ad subeundum in vicem prœlium haud difficulter succedebat: oppidanos, diem, noctem eosdem tuentes mœnia, non vulnera modo, sed etiam vigiliæ et continens labor conficiebat. Quarto die, cum et scalæ undique ad muros erigerentur, et porta vi majore oppugnaretur; oppidani depulsi muris ad portam tuendam concurrunt, eruptionemque repentinam in hostes faciunt: quæ cum iræ magis inconsultæ, quam veræ fiduciæ virium esset, pauci et fessi ab integris pulsi terga dederunt;

fugientesque per patentem portam hostes acceperunt. Ita capta urbs ac direpta est: libera quoque corpora, quæ cædibus superfuerunt, venumdata. Diruto magnâ ex parte et incenso oppido, profectus, ad Phalannam castra movit: inde postero die Gyrtonem pervenit. Quo cùm T. Minucium Rufum et Hippiam, Thessalorum prætorem, cum præsidio intrâsse accepisset, ne tentatâ quidem oppugnatione, prætergressus, Elatiam et Gonnum, perculsis inopinato adventu oppidanis, recepit. Utraque oppida in faucibus sunt, quæ Tempe adeunt; magis Gonnus: itaque et firmiore id præsidio tutum equitum peditumque, ad hoc fossâ triplici ac vallo munitum, reliquit. Ipse, ad Sycurium progressus, opperiri ibi hostium adventum statuit: simul et frumentari passim exercitum jubet in subjecto hostium agro: namque Sycurium est sub radicibus Ossæ montis: quâ in Meridiem vergit, subjectos habet Thessaliæ campos; ab tergo Macedoniam atque Magnesiam. Ad has opportunitates accedit summa salubritas et copia, pluribus circumjectis fontibus, perennium aquarum.

LV. Consul Romanus, per eosdem dies Thessaliam cum exercitu petens, iter expeditum primo per Epirum habuit: deinde, postquam in Athamaniam est transgressus, asperi ac prope invii soli, cum ingenti difficultate parvis itineribus ægre Gomphos pervenit: cui si, vexatis hominibus equisque, tironem exercitum ducenti, acie instructâ et loco suo et tempore obstitisset rex, ne Romani quidem abnuunt, magnâ suâ cum clade fuisse pugnaturos. Postquam Gomphos sine certamine ventum est, præter gaudium periculosi saltûs superati, contemtus quoque hostium, adeo ignorantium opportunitates suas, accessit. Sacrificio rite perfecto, consul, et frumento dato militibus, paucos ad requiem jumentorum hominumque moratus dies, cum audiret vagari Macedonas effusos per Thessaliam, vastarique sociorum agros, satis jam refectum militem ad Larissam ducit. Inde, cum tria

millia ferme abesset a Tripoli (Sceam vocant), super Peneum amnem posuit castra. Per idem tempus Eumenes ad Chalcidem navibus accessit cum Attalo atque Athenæo fratribus, Philetæro fratre relicto Pergami ad tutelam regni: inde cum Attalo et quatuor millibus peditum, mille equitum, ad consulem venit. Chalcide relicta duo millia peditum, quibus Athenæus præpositus. Et alia eodem auxilia Romanis ex omnibus undique Græciæ populis convenerunt, quorum pleraque (adeo parva erant) in oblivionem adducta. Apolloniatæ trecentos equites, centum pedites, miserunt. Ætolorum alæ unius instar, quantum in totâ gente equitum erat, venerant: et Thessalorum omnis equitatus separatus erat: non plus quam trecenti erant equites in castris Romanis. Achæi juventutis suæ, Cretico maxime armatu, ad mille dederunt.

LVI. Sub idem tempus et C. Lucretius prætor, qui navibus præerat ad Cephalleniam, M. Lucretio fratre cum classe super Maleam Chalcidem jusso petere, ipse triremem conscendit, sinum Corinthium petens ad præoccupandas in Bœotiâ res. Tardior ei navigatio propter infirmitatem corporis fuit. M. Lucretius, Chalcidem adveniens, cum a P. Lentulo Haliartum oppugnari audisset, nuntium, prætoris verbis, qui abscedere eum inde juberet, misit. Bœotorum juventute, quæ pars cum Romanis stabat, eam rem aggressus legatus, a mœnibus abscessit. Hæc soluta obsidio locum alteri novæ obsidioni dedit: namque extemplo M. Lucretius cum exercitu navali, decem millibus armatorum, ad hoc duobus millibus regiorum, qui sub Athenæo erant, Haliartum circumsedit: parantibusque jam oppugnare, supervenit a Crëusâ prætor. Ad idem fere tempus et ab sociis naves Chalcidem convenerunt: duæ Punicæ quinqueremes, duæ ab Heracleâ ex Ponto triremes, quatuor Chalcedone, totidem Samo, tum quinque Rhodiæ quadriremes. Prætor, quia nusquam erat maritimum bellum, remisit sociis. Et Q. Marcius Chalcidem navibus venit,

Alope captâ, Larissâ, quæ Cremaste dicitur, oppugnatâ. Cum hic status in Bœotiâ esset, Perseus, cum ad Sycurium (sicut ante dictum est) stativa haberet, frumento undique circa ex agris convecto, ad vastandum agrum Pheræorum misit; ratus ad juvandas sociorum urbes longius ab castris abstractos deprehendi Romanos posse: quos cum eo tumultu nihil motos animadvertisset, prædam quidem, præterquam hominum, (pecora autem maxime omnis generis fuêre) divisit ad epulandum militibus.

LVII. Sub idem deinde tempus consilium et consul et rex habuerunt, unde bellum ordirentur. Regis creverant animi vastatione concessâ sibi ab hoste Pheræi agri: itaque eundum inde ad castra, nec dandum ultra spatium cunctandi, censebat. Et Romani censebant, cunctationem suam infamem apud socios esse, maximopere indigne ferentes, non latam Pheræis opem. Consultantibus, quid agerent, (aderant autem Eumenes et Attalus in consilio) trepidus nuntius affert, hostem magno agmine adesse. Consilio dimisso, signum extemplo datur, ut arma capiant. Interim placet, ex regiis auxiliis centum equites et parem numerum jaculatorum peditum exire. Perseus horâ ferme diei quartâ, cum paulo plus mille passus abesset a castris Romanis, consistere signa peditum jussit. Prægressus ipse cum equitibus ac levi armaturâ; et Cotys cum eo ducesque aliorum auxiliorum præcesserunt. Minus quingentos passus ab castris aberant, cum in conspectu fuêre hostium equites: duæ alæ erant magnâ ex parte Gallorum (Cassignatus præerat), et levis armaturæ centum fere et quinquaginta Mysi aut Cretenses. Constitit rex, incertus quantum esset hostium. Duas inde ex agmine turmas Thracum, duas Macedonum, cum binis Cretensium cohortibus et Thracum, misit. Prœlium, cum pares numero essent, neque ab hac aut illâ parte nova auxilia subvenirent, incertâ victoriâ finitum est. Eumenis ferme triginta interfecti; inter quos Cassignatus dux

Gallorum cecidit. Et tunc quidem Perseus ad Sycurium copias reduxit: postero die circa eamdem horam in eumdem locum rex copias admovit, plaustris cum aquâ sequentibus; nam duodecim millium passuum via omnis sine aquâ, et plurimi pulveris erat: affectosque siti, si primo in conspectu dimicâssent, pugnaturos fuisse apparebat. Cum Romani quiêssent, stationibus etiam intra vallum reductis, regii quoque in castra redeunt. Hoc per aliquot dies fecerunt, sperantes fore, ut Romani equites abeuntium novissimum agmen aggrederentur: inde certamine orto, cum longius a castris eos elicuissent, facile, ubiubi essent, se, qui equitatu et levi armaturâ plus possent, conversuros aciem.

LVIII. Postquam inceptum non succedebat, castra propius hostem movit rex, et a quinque millibus passuum communiit: inde, luce primâ, in eodem quo solebat loco, peditum acie instructâ, equitatum omnem levemque armaturam ad castra hostium ducit. Visus et plurium et propior solito pulvis trepidationem in castris Romanis fecit. Et primo vix creditum nuntianti est, quia prioribus continuis diebus nunquam ante horam quartam hostis apparuerat; tum solis ortus erat. Deinde, ut plurium clamore et cursu a portis dubitatio exemta est, tumultus ingens oboritur: tribuni, præfectique, et centuriones in prætorium; miles ad sua quisque tentoria discurrit. Minus quingentos passus a vallo instruxerat Perseus suos circa tumulum, quem Callicinum vocant. Lævo cornu Cotys rex præerat, cum omnibus suæ gentis: equitum ordines levis armatura interposita distinguebat. In dextro cornu Macedones erant equites: intermixti turmis eorum Cretenses. Huic armaturæ Milo Berœæus, equitibus et summæ partis ejus Meno Antigonensis præerat. Proximi cornibus constiterant regii equites, et mixtum genus, delecta plurium gentium auxilia: Patrocles Antigonensis hic, et Pæoniæ præfectus Didas, erant præpositi. Medius omnium rex

erat: circa eum agema (quod vocant), equitumque sacræ alæ. Ante se statuit funditores jaculatoresque: quadringentorum manus utraque numerum expleverat. Ionem Thessalonicensem et Timanora Dolopem iis præfecit. Sic regii constiterant. Consul, intra vallum peditum acie instructâ, et ipse equitatum omnem cum levi armaturâ misit: pro vallo instructi sunt. Dextro cornu præpositus C. Licinius Crassus, consulis frater, cum omni Italico equitatu, velitibus intermixtis; sinistro M. Valerius Lævinus sociorum ex Græcis populis equites habebat, ejusdem gentis levem armaturam: Mediam autem aciem cum delectis equitibus extraordinariis tenebat Q. Mucius: ducenti equites Galli ante signa horum instructi, et de auxiliis Eumenis Cyrtiorum gentis trecenti. Thessali quadringenti equites parvo intervallo super lævum cornu locati. Eumenes rex Attalusque cum omni manu suâ ab tergo inter postremam aciem ac vallum steterunt.

LIX. In hunc modum maxime instructæ acies (par ferme utrimque numerus equitum ac levis armaturæ) concurrunt, a funditoribus jaculatoribusque, qui præcesserunt, prœlio orto. Primi omnium Thraces, haud secus quam diu claustris retentæ feræ, concitati cum ingenti clamore in dextrum cornu, Italicos equites, incurrerunt; ut usu belli et ingenio impavida gens turbaretur. Gladiis hastas petere pedites, nunc succidere crura equis, nunc ilia suffodere. Perseus, in mediam invectus aciem, Græcos primo impetu avertit: quibus cum gravis ab tergo instaret hostis; Thessalorum equitatus, qui a lævo cornu brevi spatio disjunctus in subsidiis fuerat extra concursum, primo spectator certaminis, deinde, inclinatâ re, maximo usui fuit. Cedentes enim sensim integris ordinibus, postquam se Eumenis auxiliis adjunxerunt, et cum eo tutum inter ordines suos receptum sociis fugâ dissipatis dabant, et, cum minus conferti hostes instarent, progredi etiam ausi, multos fugientium obvios exce-

perant. Nec regii, sparsi jam ipsi passim sequendo, cum ordinatis et certo incedentibus gradu manus conserere audebant. Cum, victor equestri prœlio rex parvo momento si adjuvisset, debellatum esset, opportune [adhortanti] supervenit phalanx, quam suâ sponte, ne audaci cœpto deessent, Hippias et Leonnatus raptim adduxerant, postquam prospere pugnâsse equitem acceperunt. Fluctuante rege inter spem metumque tantæ rei conandæ, Cretensis Euander, quo ministro Delphis ad insidias Eumenis regis usus erat, postquam agmen impeditum venientium sub signis vidit, ad regem accurrit, et monere instituit, "ne elatus felicitate summam rerum temere in non necessariam aleam daret. Si contentus bene re gestâ quiêsset eo die, vel pacis honestæ conditionem habiturum, vel plurimos belli socios, qui fortunam sequerentur, si bellare mallet." In hoc consilium pronior erat animus regis. Itaque, collaudato Euandro, signa referri, peditumque agmen redire in castra jubet; equitibus receptui canere.

LX. Cecidêre eo die ab Romanis ducenti equites, duo millia, haud minus, peditum; capti ferme ducenti equites: ex regiis autem viginti equites, quadraginta pedites interfecti. Postquam rediêre in castra victores, omnes quidem læti; ante alios Thracum insolens lætitia eminebat: cum cantu enim superfixa capita hostium portantes redierunt. Apud Romanos non mœstitia tantum ex male gestâ re, sed pavor etiam erat, ne extemplo castra hostis aggrederetur. Eumenes suadere, ut trans Peneum transferret castra; ut pro munimento amnem haberet, dum perculsi milites animos colligerent. Consul moveri flagitio timoris fatendi: victus tamen ratione, silentio noctis transductis copiis, castra in ulteriore ripâ communit. Rex, postero die ad lacessendos prœlio hostes progressus, postquam trans amnem in tuto posita castra animadvertit, fatebatur quidem peccatum, quod pridie non institisset victis; sed aliquanto majorem culpam esse,

quod nocte foret cessatum: nam, ut neminem alium suorum moveret, levi armaturâ immissâ, trepidantium in transitu fluminis hostium deleri magnâ ex parte copias potuisse. Romanis quidem præsens pavor demtus erat, in tuto castra habentibus: damnum, inter cætera, præcipue famæ movebat: et in consilio apud consulem pro se quisque in Ætolos conferebant causam; "ab iis fugæ terrorisque principium ortum: secutos pavorem Ætolorum et cæteros socios Græcorum populorum." Quinque principes Ætolorum primi terga vertentes conspecti dicebantur. Thessali pro concione laudati, ducesque eorum etiam virtutis causâ donati.

LXI. Ad regem spolia cæsorum hostium referebantur. Dona ex his, aliis arma insignia, aliis equos, quibusdam captivos, dono dabat. Scuta erant supra mille quingenta; loricæ thoracesque mille amplius summam explebant; galearum, gladiorumque, et missilium omnis generis, major aliquanto numerus. Hæc, per se ampla, pleraque multiplicata verbis regis, quæ ad concionem vocato exercitu habuit. "Præjudicatum eventum belli habetis. Meliorem partem hostium, equitatum Romanum, quo invictos se esse gloriabantur, fudistis. Equites enim illis principes juventutis, equites seminarium senatûs: inde lectos in Patrum numerum consules, inde imperatores, creant: horum spolia paulo ante divisimus inter vos. Nec minorem de legionibus peditum victoriam habetis: quæ, nocturnâ fugâ vobis subtractæ, naufragorum trepidatione passim natantium flumen compleverunt. Sed facilius nobis sequentibus victos Peneum superare erit, quam illis trepidantibus fuit; transgressique extemplo castra oppugnabimus, quæ hodie cepissemus, ni fugissent. Aut, si acie decernere volent, eumdem pugnæ pedestris eventum exspectate, qui equitum in certamine fuerit." Et qui vicerant, alacres, spolia cæsorum hostium humeris gerentes, [ante ora sua] audivêre, ex eo, quod acciderat, spem futuri præcipientes: et pedites, alienâ gloriâ ac-

censi, præcipue qui Macedonum phalangis erant, sibi quoque et navandæ regi operæ, et similem gloriam ex hoste pariendi, occasionem optabant. Concione dimissâ, postero die profectus inde, ad Mopsium posuit castra: tumulus hic inter Tempe et Larissam medius est.

LXII. Romani, non abscedentes ab ripâ Penei, transtulerunt in locum tutiorem castra. Eo Misagenes Numida venit cum mille equitibus, pari peditum numero, ad hoc elephantis duobus et viginti. Per eos dies consilium habenti regi de summâ, cum jam consedisset ferocia ab re bene gestâ, ausi sunt quidam amicorum consilium dare, ut secundâ fortunâ in [conditione] honestæ pacis uteretur potius, quam, spe vanâ evectus, in casum irrevocabilem se daret. "Modum imponere secundis rebus, nec nimis credere serenitati præsentis fortunæ, prudentis hominis et merito felicis esse. Mitteret ad consulem, qui fœdus in easdem leges renovarent, quibus Philippus pater ejus pacem a T. Quintio victore accepisset. Neque finiri bellum magnificentius, quam a tam memorabili pugnâ; neque spem firmiorem pacis perpetuæ dari, quam quæ perculsos adverso prœlio Romanos molliores factura sit ad paciscendum. Quod si Romani tum quoque insitâ pertinaciâ æqua adspernarentur, Deos hominesque et moderationis Persei, et illorum pervicacis superbiæ, futuros testes." Nunquam ab talibus consiliis abhorrebat regis animus: itaque plurium assensu comprobata est sententia. Legati, ad consulem missi, adhibito frequenti consilio, auditi sunt. "Pacem petere, vectigal, quantum Philippus pactus esset, daturum Persea Romanis" pollicentes: "urbibus, agris, locisque, quibus Philippus cessisset, cessurum [primum."] Hæc legati. Submotis his, cum consultarent, Romana constantia vicit in consilio. Ita tum mos erat, in adversis vultum secundæ fortunæ gerere, moderari animos in secundis. Responderi placuit, ita pacem dari, si de summâ rerum liberum senatui

permittat rex de se deque universâ Macedoniâ statuendi jus." Hæc cum renuntiâssent legati, miraculo ignaris moris pertinacia Romanorum esse; et plerique vetare, amplius mentionem pacis facere: ultro mox quæsituros, quod oblatum fastidiant. Perseus hanc ipsam superbiam, quippe ex fiduciâ virium esse, timere: et, summam pecuniæ augens, si pretio pacem emere posset, non destitit animum consulis tentare. Postquam nihil ex eo, quod primo responderat, mutabat, desperatâ pace, ad Sycurium, unde profectus erat, rediit, belli casum de integro tentaturus.

LXIII. Fama equestris pugnæ, vulgata per Græciam, nudavit voluntates hominum: non enim solum qui partis Macedonum erant, sed plerique, ingentibus Romanorum obligati beneficiis, quidam vim superbiamque experti, læti eam famam accepêre; non ob aliam causam, quam pravo studio, quo etiam in certaminibus ludicris vulgus utitur, deteriori atque infirmiori favendo. Eodem tempore in Bœotiâ summâ vi Haliartum Lucretius prætor oppugnârat: et, quamquam nec habebant externa auxilia obsessi, præter Coronæorum juniores, qui primâ obsidione mœnia intraverant, neque sperabant; tamen ipsi animis magis quam viribus resistebant: nam et eruptiones in opera crebro faciebant; et arietem admotum, libramento plumbi gravatum, ad terram urgebant: et, si quâ declinarent, qui agebant, ictum, pro diruto muro novum tumultuario opere, raptim ex ipsâ ruinæ strage congestis saxis, exstruebant. Cum operibus oppugnatio lentior esset, scalas per manipulos dividi prætor jussit, ut coronâ undique mœnia aggressurus; eo magis suffecturam ad id multitudinem ratus, quod, quâ parte palus urbem cingit, nec attinebat oppugnari, nec poterat. Ipse ab eâ parte, quâ duæ turres, quodque inter eas muri prorutum fuerat, duo millia militum delectorum admovit; ut eodem tempore, quo ipse transcendere ruinas conaretur, concursu adversus se oppidanorum facto,

scalis vacua defensoribus mœnia capi parte aliquâ possent. Haud segniter oppidani vim ejus arcere parant: nam super stratum ruinis locum, fascibus aridis sarmentorum injectis, stantes cum ardentibus facibus accensuros ea se sæpe minabantur, ut, incendio intersepti ab hoste, spatium ad objiciendum interiorem murum haberent. Quod inceptum eorum fors impediit: nam tantus repente effusus est imber, ut nec accendi facile pateretur, et exstingueret accensa. Itaque et transitus per distracta fumantia virgulta patuit; et, in unius loci præsidium omnibus versis, mœnia quoque pluribus simul partibus scalis capiuntur. In primo tumultu captæ urbis seniores impubesque, quos casus obvios obtulit, passim cæsi: armati in arcem confugerunt; et postero die, cum spei nihil superesset, deditione factâ, sub coronâ venierunt. Fuerunt autem duo millia ferme et quingenti: ornamenta urbis, statuæ et tabulæ pictæ, et quidquid pretiosæ prædæ fuit, ad naves delatum: urbs diruta a fundamentis. Inde Thebas ductus exercitus: quibus sine certamine receptis, urbem tradidit exsulibus, et qui Romanorum partis erant: adversæ factionis hominum, fautorumque regis ac Macedonum, familias sub coronâ vendidit. His gestis in Bœotiâ, ad mare ac naves rediit.

LXIV. Cum hæc in Bœotiâ gererentur, Perseus ad Sycurium stativa dierum aliquot habuit. Ubi cum audîsset, raptim Romanos circa ex agris demessum frumentum convehere, deinde ante sua quemque tentoria spicas fascibus desecantem, quo purius frumentum tereret, ingentes acervos per tota castra stramentorum fecisse: ratus incendio opportuna esse, faces, tædamque, et malleolos stuppæ illitos pice parari jubet: atque ita mediâ nocte profectus, ut primâ luce aggressus falleret: nequidquam: primæ stationes oppressæ tumultu ac terrore suo cæteros exciverunt: signumque datum est arma extemplo capiendi; simul-

que in vallo, ad portas, miles instructus erat, et intentus propugnationi castrorum. Perseus et extemplo circumegit aciem, et prima impedimenta ire, deinde peditum signa ferri jussit: ipse cum equitatu et levi armaturâ substitit ad agmen cogendum; ratus (id quod accidit) insecuturos ad extrema ab tergo carpenda hostes. Breve certamen levis armaturæ, maxime cum procursatoribus fuit: equites peditesque sine tumultu in castra redierunt. Demessis circa segetibus, Romani ad Cranonium intactum agrum castra movent. Ibi cum securi, et propter castrorum longinquitatem, et viæ inopis aquarum difficultatem, quæ inter Sycurium et Cranona est, stativa haberent; repente primâ luce in imminentibus tumulis equitatus regius cum levi armaturâ visus ingentem tumultum fecit. Pridie per meridiem profecti ab Sycurio erant: peditum agmen sub lucem reliquerant in proximâ planitie. Stetit paulisper in tumulis, elici posse ratus ad equestre certamen Romanos: qui postquam nihil movebant, equitem mittit, qui pedites referre ad Sycurium signa juberet; ipse mox insecutus. Romani equites, modico intervallo sequentes, sicubi sparsos ac dissipatos invadere possent, postquam confertos abire, signa atque ordines servantes, viderunt, et ipsi in castra redeunt.

LXV. Inde, offensus longinquitate itineris, rex ad Mopsium castra movit; et Romani, demessis Cranonis segetibus, in Phalannæum agrum transeunt. Ibi cum ex transfugâ cognôsset rex, sine ullo armato præsidio passim vagantes per agros Romanos metere, cum mille equitibus, duobus millibus Thracum et Cretensium profectus, cum, quantum accelerare poterat, effuso agmine îssent, improviso aggressus est Romanos. Juncta vehicula, pleraque onusta, mille admodum capiuntur, sexcenti ferme homines. Prædam custodiendam ducendamque in castra trecentis Cretensium dedit: ipse, revocato ab effusâ cæde equite

et reliquis peditum, ducit ad proximum præsidium, ratus haud magno certamine opprimi posse. L. Pompeius tribunus militum præerat, qui perculsos milites repentino hostium adventu in propinquum tumulum recepit, loci se præsidio, quia numero et viribus impar erat, defensurus. Ibi cum in orbem milites coëgisset, ut densatis scutis ab jactu sagittarum et jaculorum sese tuerentur, Perseus, circumdato armatis tumulo, alios adscensum undique tentare jubet, et comminus prœlium conserere, alios eminus tela ingerere. Anceps Romanos terror circumstabat: nam neque conferti pugnare propter eos, qui adscendere in tumulum conabantur, poterant: et, ubi ordines procursando solvissent, patebant jaculis sagittisve. Maxime cestrosphendonis vulnerabantur: hoc illo bello novum genus teli inventum est. Bipalme spiculum hastili semicubitali infixum erat, crassitudine digiti: huic ad libramen pinnæ tres, velut sagittis solent, circumdabantur: funda media duo funalia imparia habebat: cum majori sinu libratum funditor habenâ rotaret, excussum, velut glans, emicabat. Cum et hoc, et alio omni genere telorum, pars vulnerata militum esset, nec facile jam arma fessi sustinerent, instare rex, ut dederent se; fidem dare; præmia interdum polliceri: nec cujusquam ad deditionem flectebatur animus; cum ex insperato jam obstinatis mori spes affulsit. Nam cum ex frumentatoribus refugientes quidam in castra nuntiâssent consuli, circumsideri præsidium; motus periculo tot civium (nam octingenti ferme, et omnes Romani erant), cum equitatu ac levi armaturâ (accesserant nova auxilia, Numidæ pedites equitesque et elephanti) castris egreditur; et tribunis militum imperat, ut legionum signa sequantur. Ipse, velitibus ad firmanda levium armorum auxilia adjectis, ad tumulum præcedit: consulis latera tegunt Eumenes, Attalus, et Misagenes, regulus Numidarum.

LXVI. Cum in conspectu prima signa suorum

circumsessis fuerunt, Romanis quidem ab ultimâ desperatione recreatus est animus: Perseus, cui primum omnium fuerat, ut, contentus fortuito successu, captis aliquot frumentatoribus occisisque, non tereret tempus in obsidione præsidii; secundum, eâ quoque tentatâ utcumque, cum sciret nihil roboris secum esse, dum liceret intacto, abire; et ipse hostium adventum, elatus successu, mansit, et, qui phalangem arcesserent, propere misit: quâ et serius quam res postulabat, et raptim actâ, turbati cursu adversus instructos et præparatos erant adventuri. Consul anteveniens extemplo prœlium conseruit. Primo resistere Macedones; deinde, ut nullâ re pares erant, amissis trecentis peditibus, viginti quatuor primoribus equitum ex alâ quam Sacram vocant, inter quos Antimachus etiam præfectus alæ cecidit, abire conantur. Cæterum, iter prope ipso prœlio tumultuosius fuit. Phalanx, abs trepido nuntio accita, cum raptim duceretur, primo in angustiis captivorum agmini oblata, vehiculisque frumento onustis: [iis cæsis,] ingens ibi vexatio partis utriusque fuit, nullo exspectante [dum] utcumque explicaretur agmen, sed armatis detrudentibus per præceps impedimenta; neque enim aliter via aperiri poterat; jumentis, cum stimularentur, in turbâ sævientibus. Vix ab incondito agmine captivorum expedierant sese, cum regio agmini perculsisque equitibus occurrunt. Ibi vero clamor jubentium referre signa ruinæ quoque prope similem trepidationem fecit; ut, si hostes, introire angustias ausi, longius insecuti essent, magna clades accipi potuerit. Consul, recepto ex tumulo præsidio, contentus modico successu, in castra copias reduxit. Sunt, qui eo die magno prœlio pugnatum auctores sint: octo millia hostium cæsa, in his Sopatrum et Antipatrum, regios duces: vivos captos circiter duo millia octingentos, signa militaria capta viginti septem: nec incruentam victoriam fuisse: supra quatuor millia et trecentos de ex-

ercitu consulis cecidisse: signa sinistræ alæ quinque amissa.

LXVII. Hic dies et Romanis refecit animos, et Persea perculit, ut, dies paucos ad Mopsium moratus, sepulturæ maxime militum amissorum curâ, præsidio satis valido ad Gonnum relicto, in Macedoniam reciperet copias. Timotheum quemdam ex regiis præfectis cum modicâ manu relinquit ad Philam, jussum Magnetas et propinquos tentare. Cum Pellam venisset, exercitu in hiberna dimisso, ipse cum Cotye Thessalonicam est profectus. Eo fama affertur, Atlesbim regulum Thracum, et Corragum Eumenis præfectum, in Cotyis fines impetum fecisse, et regionem Marenen (quam vocant) cepisse. Itaque, dimittendum Cotyn ad sua tuenda ratus, magnis proficiscentem donis prosequitur: ducenta talenta, semestre stipendium, equitatui numerat, cum primo annuum dare constituisset. Consul, postquam profectum Persea audivit, ad Gonnum castra movet, si potiri oppido posset. Ante ipsa Tempe in faucibus situm, Macedoniæ claustra tutissima præbet, et in Thessaliam opportunum Macedonibus decursum. Cum et loco et præsidio valido inexpugnabilis res esset, abstitit incepto. In Perrhæbiam flexis itineribus, Mallœâ primo impetu captâ ac direptâ, Tripoli aliâque Perrhæbiâ receptâ, Larissam rediit: inde Eumene atque Attalo domum remissis, Misagenem Numidasque in hiberna in proximis Thessalis urbibus distribuit: et partem exercitûs ita per totam Thessaliam divisit, ut et hiberna commoda omnes haberent, et præsidio urbibus essent. Q. Mucium legatum cum duobus millibus ad obtinendam Ambraciam misit. Græcarum civitatium socios omnes, præter Achæos, dimisit. Cum exercitûs parte profectus in Achaïam Phthiotim, Pteleum desertum fugâ oppidanorum diruit a fundamentis; Antrona voluntate colentium recepit. Ad Larissam deinde exercitum admovit: urbs

deserta erat; in arcem omnis multitudo concesserat: eam oppugnare aggreditur. Primi omnium Macedones, regium præsidium, metu excesserant: a quibus relicti oppidani in deditionem extemplo veniunt. Dubitari inde, utrum Demetrias prius aggredienda foret, an in Bœotià adspiciendæ res. Thebani, vexantibus eos Coronæis, in Bœotiam arcessebant: ad horum preces, quia hibernis aptior regio quam Magnesia erat, in Bœotiam duxit.

EPITOME

LIBRI QUADRAGESIMI TERTII.

Prætores aliquot, eo quod avare et crudeliter provincias administrâssent, damnati sunt. P. Licinius Crassus proconsul complures in Græciâ urbes expugnavit, et crudeliter diripuit. Ob id captivi, qui ab eo sub coronâ venierant, ex senatûs-consulto postea restituti sunt. Item a præfectis classium Romanarum multa impotenter in socios facta. Res præterea a Perseo rege in Thraciâ prospere gestas continet, victis Dardanis et Illyrico, cujus rex erat Gentius. Motus, qui in Hispaniâ ab Olonico factus erat, ipso interemto consedit. M. Æmilius Lepidus a censoribus princeps in senatu lectus.

T. LIVII PATAVINI

LIBER QUADRAGESIMUS TERTIUS.

I. Eâdem æstate, quâ in Thessaliâ equestri pugnâ vicêre Romani, legatus, in Illyricum a consule missus, opulenta duo oppida vi atque armis coëgit in deditionem; omniaque iis sua concessit, ut opinione clementiæ eos, qui Carnuntem munitam urbem incolebant, alliceret. Postquam nec, ut dederent se, compellere, neque capere obsidendo poterat; ne duabus oppugnationibus nequidquam fatigatus miles esset, quas prius intactas urbes reliquerat, diripuit. Alter consul C. Cassius nec in Galliâ, quam sortitus erat, memorabile quidquam gessit; et per Illyricum ducere legiones in Macedoniam vano incepto est conatus. Ingressum hoc iter consulem senatus ex Aquileiensium legatis cognovit; qui, querentes coloniam suam novam et infirmam, necdum satis munitam, inter infestas nationes Istrorum et Illyriorum esse, cum peterent, ut senatus curæ haberet, quomodo ea colonia muniretur, interrogati, vellentne eam rem C. Cassio consuli mandari? responderunt, Cassium, Aquileiam indicto exercitu, profectum per Illyricum in Macedoniam esse. Ea res primo incredibilis visa: et pro se quisque credere, Carnis forsitan aut Istris bellum illatum. Tum Aquileienses, nihil se ultra scire, nec audere affirmare, quam triginta dierum frumentum militi datum; et duces, qui ex Italiâ itinera in Macedoniam nôssent, conquisitos abductosque. Enimvero senatus indignari, tantum consulem ausum, ut suam

provinciam relinqueret, in alienam transiret; exercitum novo periculoso itinere inter exteras gentes duceret, viam tot nationibus in Italiam aperiret. Decernunt frequentes, ut C. Sulpicius prætor tres ex senatu nominet legatos, qui eo die proficiscantur ex Urbe; et, quantum accelerare possent, Cassium consulem, ubicumque sit, persequantur; nuntient, ne bellum cum ullâ gente moveat, nisi cum quâ senatus gerendum censuerat. Legati hi profecti, M. Cornelius Cethegus, M. Fulvius, P. Marcius Rex. Metus de consule atque exercitu distulit eo tempore muniendæ Aquileiæ curam.

II. Hispaniæ deinde utriusque legati aliquot populorum in senatum introducti. Ii, de magistratuum Romanorum avaritiâ superbiâque conquesti, nisi genibus ab senatu petierunt, ne se socios fœdius spoliari vexarique, quam hostes, patiantur. Cum et alia indigna quererentur, manifestum autem esset, pecunias captas; L. Canuleio prætori, qui Hispaniam sortitus erat, negotium datum est, ut in singulos, a quibus Hispani pecunias peterent, quinos recuperatores ex ordine senatorio daret, patronosque, quos vellent, sumendi potestatem faceret. Vocatis in curiam legatis, recitatum est senatûs-consultum, jussique nominare patronos: quatuor nominaverunt, M. Porcium Catonem, P. Cornelium Cn. F. Scipionem, L. Æmilium L. F. Paulum, C. Sulpicium Gallum. Cum M. Titinio primum, qui prætor A. Manlio, M. Junio consulibus in citeriore Hispaniâ fuerat, recuperatores sumserunt. Bis ampliatus, tertio absolutus est reus. Dissensio inter duarum provinciarum legatos est orta: citerioris Hispaniæ populi M. Catonem et Scipionem; ulterioris L. Paulum et Gallum Sulpicium patronos sumserunt. Ad recuperatores adducti a citerioribus populis P. Furius Philus, ab ulterioribus M. Matienus. Ille, Sp. Postumio, Q. Mucio consulibus, triennio ante, hic biennio prius, L. Postumio, M. Popillio consulibus, prætor fuerat. Gravissimis crimi-

nibus accusati ambo ampliatique: cum dicenda de integro causa esset, excusati exsilii causâ solum vertisse. Furius Præneste, Matienus Tibur, exsulatum abierunt. Fama erat, prohiberi a patronis nobiles ac potentes compellare; auxitque eam suspicionem Canuleius prætor, quod, omissâ eâ re, delectum habere instituit: dein repente in provinciam abiit, ne plures ab Hispanis vexarentur. Ita, præteritis silentio obliteratis, in futurum consultum ab senatu Hispanis, quod impetrârunt, ne frumenti æstimationem magistratus Romanus haberet; neve cogeret vicesimas vendere Hispanos, quanti ipse vellet; et ne præfecti in oppida sua ad pecunias cogendas imponerentur.

III. Et alia novi generis hominum ex Hispaniâ legatio venit: ex militibus Romanis et ex Hispanis mulieribus, cum quibus connubium non esset, natos se memorantes, supra quatuor millia hominum, orabant, ut sibi oppidum, in quo habitarent, daretur. Senatus decrevit, " uti nomina sua apud L. Canuleium profiterentur: eorumque si quos manumisisset, eos Carteiam ad Oceanum deduci placere. Qui Carteiensium domi manere vellent, potestatem fore, uti numero colonorum essent, agro assignato. Latinam eam coloniam [fuisse,] Libertinorumque appellari." Eodem tempore ex Africâ et Gulussa, Masinissæ regis filius, legatus patris, et Carthaginienses venerunt. Gulussa prior in senatum introductus, et, quæ missa erant ad bellum Macedonicum a patre suo, exposuit; et, si qua præterea vellent imperare, præstaturum merito populi Romani est pollicitus: et monuit Patres conscriptos, ut a fraude Carthaginiensium caverent: " classis eos magnæ parandæ consilium cepisse; specie pro Romanis, et adversus Macedonas: ubi ea parata instructaque esset, ipsorum fore potestatis, quem hostem aut socium habeant."

[* Egit deinde Masinissæ causam de agro, de oppidis, quæ ablata sibi ab eo Carthaginienses quererentur; magnâque contentione in-

ter regulum et legatos Carthaginienses disceptatum. Quæ ultro citroque jactata sint, quid a senatu responsum fuerit, in incerto est. Quievit tamen velut sopita hæc controversia per aliquot annos. Renovata postea in acre bellum exarsit, quod, adversus Masinissam a Pœnis susceptum, cum Romanis gerendum fuit, nec nisi Carthaginis interitu finitum est. Hoc anno invenimus in annalibus, puerum factum ex virgine sub parentibus, jussuque aruspicum deportatum in insulam desertam. *]

[* Habita sunt a C. Cassio consule comitia, quibus creati consules sunt A. Hostilius Mancinus, A. Atilius Serranus. Prætores inde facti M. Retius, Q. Mænius, L. Hortensius, Q. Ælius Pætus, T. Manlius Torquatus, C. Hostilius. Decretæ consulibus provinciæ Italia et Macedonia. Italia Atilio, Hostilio Macedonia obvenit. Prætores, Retius urbanam jurisdictionem, peregrinam Mænius sortitus est. Classis, cum orâ maritimâ Græciæ, Hortensio obtigit. Reliquæ prætoriæ provinciæ fuêre proculdubio, quemadmodum anno priore, Hispania, Sicilia, et Sardinia. Sed singulas quinam prætores obtinuerint, silentibus veterum monimentis, certo sciri non potest. Interim P. Licinius, quasi ad bellum, non cum Perseo, sed cum Græcis, gerendum missus esset, inanes adversus justum hostem iras in miseros et viribus impares vertit; compluresque in Bœotiâ, ubi hibernabat, urbes expugnavit, et crudeliter diripuit. Coronæi maxime vexati cum ad senatum confugissent, Patres decreverunt, ut captivi, qui sub coronâ venîssent, in libertatem restituerentur. Consulis crudelitatem et avaritiam imitatus est, aut etiam superavit, Lucretius prætor, qui classi præerat, adversus socios ferox, hosti spernendus. Siquidem classem ad Oreum stantem adortus repente Perseus, naves onerarias frumentum portantes viginti cepit, reliquas depressit, et quatuor etiam quinqueremibus potitus est. Res quoque prospere gestæ in Thraciâ a Perseo, cum eo ad Cotyn defendendum ad-

versus Atlesbis et Corragi copias divertisset. Nec vero ipse sibi Cotys defuit, vir bello strenuus, consilio præstans, Thrax genere solo, non moribus. Nam et unicæ sobrietatis ac temperantiæ fuit, idemque clementiâ et moderatione animi plane amabilis. *]

[* Cuncta Perseo ex voto fluebant. Nam et tunc Epirotarum gens in ejus partes transiit, auctore Cephalo, quem tamen ad defectionem necessitas magis compulit, quam voluntas. Is, singulari prudentiâ et constantiâ præditus, tum quoque optimâ mente erat. Deos enim immortales precatus fuerat, ut bellum inter Romanos et Persea ne conflaretur, neve de summâ rerum decerneretur. At, exorto bello, statuerat ex fœderis præscripto Romanos juvare; præter fœderis autem leges nihil ultro facere, neque obsequi indecore et turpiter. Turbavit hæc consilia Charopus quidam, (ejus Charopi, qui saltum ad Aoum amnem T. Quintio contra Philippum bellanti aperuerat, nepos) vilis potentiorum assentator, et mirus calumniarum in optimum quemque artifex. Romæ educatus fuerat, missus ab avo in Urbem, ut linguam Romanam literasque perdisceret. Hinc notus carusque plurimis Romanorum, cum revertisset domum, naturâ levis, et ingenio pravus, cum et Romana ei amicitia faceret animos, principes viros usque allatrabat. Sed primo despiciebatur ab omnibus, nec ulla ejus ratio habebatur. Postquam autem bellum Persicum conflatum est, cum plena omnia suspicionum in Græciâ essent, multis palam, pluribus occulte Perseo studentibus, non destitit Charopus eos, qui auctoritate inter Epirotas præstabant, apud Romanos criminari. Et speciem quamdam coloremque dabat ejus calumniis ea necessitudo, quæ olim Cephalo, cæterisque eamdem sectam sequentibus, cum regibus Macedonum fuerat. Jam vero omnia illorum dicta factaque maligne explorans, et in pejus semper detorquens, veritatemque, adjectis detractisque quæ voluerat, adulterans, fidem criminibus faciebat. Neque his tamen commovebantur Cepha-

lus et ii qui eorumdem in republicâ consiliorum socii erant, freti egregiâ conscientiâ illibatæ erga Romanos fidei. Verum ubi illis criminationibus aurem præbere Romanos senserunt, et principes quosdam Ætolorum, quos pariter suspectos fecerant obtrectatorum calumniæ, Romam abductos, tum demum opus esse crediderunt, ut sibi ipsi suisque rebus consulerent. Cum autem nihil succurreret præter regiam amicitiam, cum Perseo societatem inire coacti sunt, eique gentem suam tradere. Romæ A. Hostilius, A. Atilius consules, inito magistratu, et peractis, quæ divina humanaque in Urbe et circa Urbem fieri a consulibus mos est, in provincias profecti sunt. Hostilius, cui Macedonia obtigerat, cum in Thessaliam ad exercitum properaret, Epirum, quæ nondum aperte defecerat, ingressus, parum abfuit, quin incideret in Persei manus. Theodotus enim quidam, et Philostratus, rati sese, si eum regi traderent, magnam gratiam apud Persea inituros, et gravissimum in præsentia Romanis damnum illaturos, ad regem literas dedêre, ut, quantâ maximâ posset celeritate, accurreret. Quod nisi et Perseum objecta a Molossis ad Loum amnem mora retardâsset, et consul, de imminenti periculo monitus, ab instituto itinere deflexisset, vix videtur effugere potuisse. Igitur relictâ Epiro, navigavit Anticyram; unde in Thessaliam contendit. Ibi accepto exercitu, ad hostem perrexit. Sed nihilo felicius bellum administravit, quam priore anno gestum fuerat. Nam et prœlio commisso cum rege pulsus est, et cum primum per Elymeam vim facere tentâsset, deinde per Thessaliam occulte moliri iter, ubique occurrente Perseo, vano conatu absistere coactus est. Nec Hortensius prætor, cui classis obtigerat, quidquam satis scite aut fortunate egit; cujus ex rebus gestis nihil ad memoriam insignius est, quam crudelis et perfida urbis Abderitarum direptio, cum intoleranda sibi imposita onera deprecarentur. Igitur Perseus, Romanos jam despiciens, ac velut otiosus plane et vacuus, corollarii vicem in

Dardanos excursionem fecit, et, decem millibus barbarorum interfectis, ingentem prædam abduxit. *]

IV. [* Movêre hoc anno Celtiberi in Hispaniâ bellum, instigante novo duce Olonico (Salondicum quidam vocant.) Is, summâ calliditate et audaciâ, hastam argenteam quatiens, velut cœlo missam, vaticinanti similis, omnium in se mentes converterat. Sed cum pari temeritate castra prætoris Romani, uno furiosi consilii socio assumto, sub noctem adiisset, prætorem videlicet obtruncaturus, juxta tentorium ipsum pilo vigilis exceptus est: socius pares stolidi incepti pœnas luit. Amborum capita præcidi statim jussit prætor, atque, hastis suffixa, delectis e numero captivorum tradi, ad suos perferenda. Hi *]

tantum pavorem, ingressi castra, ostentantes capita, fecerunt, ut, si admotus extemplo exercitus foret, capi castra potuerint. Tum quoque fuga ingens facta est: et erant, qui legatos mittendos ad pacem precibus petendam censerent; civitatesque complures, eo nuntio audito, in deditionem venerunt: quibus purgantibus sese, culpamque in duorum amentiam conferentibus, qui se ultro ad pœnam ipsi obtulissent, cum veniam dedisset prætor; profectus extemplo ad alias civitates, omnibus imperata facientibus, quieto exercitu pacatum agrum, qui paulo ante ingenti tumultu arserat, peragravit. Hæc lenitas prætoris, quâ sine sanguine ferocissimam gentem domuerat, eo gratior plebi Patribusque fuit, quo crudelius avariusque in Græciâ bellatum et ab consule Licinio et ab Lucretio prætore erat. Lucretium tribuni plebis absentem concionibus assiduis lacerabant, cum reipublicæ causâ abesse excusaretur: sed tum adeo vicina etiam inexplorata erant, ut is eo tempore in agro suo Antiati esset, aquamque ex manubiis Antium ex flumine Loracinæ duceret. Id opus centum triginta millibus æris locâsse dicitur: tabulis quoque pictis ex prædâ fanum Æsculapii exornavit. Invidiam infamiamque ab Lucretio averterunt

in Hortensium successorem ejus Abderitæ legati, flentes ante curiam, querentesque, "oppidum suum ab Hortensio expugnatum ac direptum esse. Causam exscidii fuisse urbi, quod, cum centum millia denariûm et tritici quinquaginta millia modiûm imperaret, spatium petierunt, quo de eâ re et ad Hostilium consulem, et Romam, mitterent legatos. Vixdum ad consulem se pervenisse, et audîsse oppidum expugnatum, principes securi percussos, sub coronâ cæteros venîsse." Indigna senatui visa: decreveruntque eadem de Abderitis, quæ de Coronæis decreverant priore anno; eademque pro concione edicere Q. Mænium prætorem jusserunt. Et legati duo, C. Sempronius Blæsus, Sex. Julius Cæsar, ad restituendos in libertatem Abderitas missi. Iisdem mandatum, ut et Hostilio consuli et Hortensio prætori nuntiarent, senatum Abderitis injustum bellum illatum, conquirique omnes, qui in servitute sint, et restitui in libertatem, æquum censere.

V. Eodem tempore de C. Cassio, qui consul priore anno fuerat, tum tribunus militum in Macedoniâ cum A. Hostilio erat, querelæ ad senatum delatæ sunt, et legati regis Gallorum Cincibili venerunt. Frater ejus verba in senatu fecit, questus, Alpinorum populorum agros sociorum suorum depopulatum C. Cassium esse, et inde multa millia hominum in servitutem abripuisse. Sub id tempus Carnorum Istrorumque et Iapydum legati venerunt: "Duces sibi ab consule Cassio primum imperatos, qui in Macedoniam ducenti exercitum iter monstrarent: pacatum ab se, tamquam ad aliud bellum gerendum, abîsse: inde ex medio regressum itinere hostiliter peragrâsse fines suos: passim rapinasque et incendia facta: nec se ad id locorum scire, propter quam causam consuli pro hostibus fuerint." Et regulo Gallorum absenti, et his populis responsum est, "Senatum ea, quæ facta querantur, neque scîsse futura, neque, si sint facta, probare. Sed, indictâ causâ damnari absentem consularem virum, injurium

esse, cum is rei publicæ causâ absit. Ubi ex Macedoniâ redîsset C. Cassius, tum, si coram eum arguere vellent, cognitâ re senatum daturum operam, uti satisfiat." Nec responderi tantum iis gentibus, sed legatos mitti, duos ad regulum trans Alpes, tres circa eos populos placuit, qui indicarent, quæ Patrum sententia esset. Munera mitti legatis ex binis millibus æris censuerunt: duobus fratribus regulis hæc præcipua, torques duo ex quinque pondo auri facti, et vasa argentea quinque ex viginti pondo, et duo equi phalerati cum agasonibus, et equestria arma ac sagula; et comitibus eorum vestimenta liberis servisque. Hæc missa: illa petentibus data, ut denorum equorum iis commercium esset, educendique ex Italiâ potestas fieret. Legati cum Gallis missi trans Alpes, C. Lælius, M. Æmilius Lepidus; ad cæteros populos C. Sicinius, P. Cornelius Blasio, T. Memmius.

VI. Multarum simul Græciæ Asiæque civitatium legati Romam convenerunt. Primi Athenienses introducti: ii, "se, quod navium habuerint militumque, P. Licinio consuli et C. Lucretio prætori misisse," exposuerunt; "quibus eos non usos frumenti sibi centum millia imperâsse: quod, quamquam sterilem terram arent, ipsosque etiam agrestes peregrino frumento alerent, tamen, ne deessent officio, confecisse; et alia, quæ imperarentur, præstare paratos esse." Milesii, nihil præstitisse memorantes, si quid imperare ad bellum senatus vellet, præstare se paratos esse, polliciti sunt. Alabandenses templum Urbis Romæ se fecisse commemoraverunt, ludosque anniversarios ei Divæ instituisse: et coronam auream quinquaginta pondo, quam in Capitolio ponerent, donum Jovi Optimo Maximo, attulisse, et scuta equestria trecenta; ea, cui jussissent, tradituros. Donum ut in Capitolio ponere, et sacrificare liceret, petebant. Hoc Lampsaceni, octoginta pondo coronam afferentes, petebant, commemorantes, "Discessisse se a

Perseo, postquam Romanus exercitus in Macedoniam venisset, cum sub ditione Persei, et ante Philippi, fuissent. Pro eo, et quod imperatoribus Romanis omnia præstitissent, id se tantum orare, ut in amicitiam populi Romani reciperentur; et, si pax cum Perseo fieret, exciperentur, ne in regiam potestatem reciperentur." Cæteris legatis comiter responsum; Lampsacenos in sociorum formulam referre Q. Mænius prætor jussus. Munera omnibus in singulos binûm millium æris data. Alabandenses scuta reportare ad A. Hostilium consulem in Macedoniam jussi. Et ex Africâ legati simul Carthaginiensium, tritici decies centum millia et hordei quingenta indicantes se ad mare devecta habere, ut, quo senatus censuisset, deportarent. "Id munus officiumque suum scire minus esse, quam pro meritis populi Romani et voluntate suâ: sed sæpe alias, bonis in rebus utriusque populi, se gratorum fideliumque sociûm muneribus functos esse." Item Masinissæ legati, tritici eamdem summam polliciti, et mille et ducentos equites, duodecim elephantos; et, si quid aliud opus esset, uti imperaret senatus; æque propenso animo, ac quæ ipse ultro pollicitus sit, præstaturum esse. Gratiæ et Carthaginiensibus et regi actæ; rogatique, ut ea, quæ pollicerentur, ad Hostilium consulem in Macedoniam deportarent. Legatis in singulos binûm millium æris munera missa.

VII. Cretensium legatis, commemorantibus, se, quantum sibi imperatum a P. Licinio consule esset sagittariorum, in Macedoniam misisse, cum interrogati non inficiarentur, "apud Persea majorem numerum sagittariorum, quam apud Romanos, militare," responsum est: "Si Cretenses bene ac naviter destinarent potiorem populi Romani, quam regis Persei, amicitiam habere, senatum quoque Romanum iis, tamquam certis sociis, responsum daturum esse. Interea nuntiarent suis, placere senatui, dare operam Cretenses, ut, quos milites intra præsidia regis Persei

haberent, eos primo quoque tempore domum revocarent." Cretensibus cum hoc responso dimissis, Chalcidenses vocati; quorum legatio ipso introitu, ob id quod Mictio princeps eorum, pedibus captus, lecticâ est introlatus, ultimæ necessitatis extemplo visa res; in quâ ita affecto excusatio valetudinis, aut ne ipsi quidem petenda visa foret, aut data petenti non esset. Cum sibi nihil vivi reliquum, præterquam linguam ad deplorandas patriæ suæ calamitates, præfatus esset, exposuit civitatis primum suæ benefacta, et vetera, et ea quæ Persei bello præstitissent ducibus exercitibusque Romanis: tum quæ primo C. Lucretius in populares suos prætor Romanus superbe, avare, crudeliter fecisset: deinde quæ tum cum maxime L. Hortensius faceret: quemadmodum omnia sibi, etiam iis quæ patiantur tristiora, patienda esse ducant potius, quam se dedant Persi. "Quod ad Lucretium Hortensiumque attineret, scire, tutius fuisse claudere portas, quam in urbem eos accipere. Qui exclusissent eos, Emathiam, Amphipolim, Maroneam, Ænum, incolumes esse: apud se templa omnibus ornamentis compilata; spoliataque sacrilegiis C. Lucretium navibus Antium devexisse; libera corpora in servitutem abrepta; fortunas sociorum populi Romani direptas esse, et quotidie diripi. Nam, ex instituto C. Lucretii, Hortensium quoque in tectis hieme pariter atque æstate navales socios habere, et domos suas plenas turbâ nauticâ esse; versari inter se, conjuges, liberosque suos, quibus nihil neque dicere pensi, neque facere."

VIII. Arcessere in senatum Lucretium placuit, ut disceptaret coram, purgaretque sese. Cæterum multo plura præsens audivit, quam in absentem jacta erant: et graviores potentioresque accessêre accusatores duo tribuni plebis, Manius Juventius Thalna et Cn. Aufidius. Ii non in senatu modo eum lacerârunt, sed in concionem etiam pertracto, multis objectis probris, diem dixerunt. Senatûs jussu Chalcidensibus Q. Mæ-

nius prætor respondit: "Quæ bene meritos sese, et ante, et in eo bello quod geratur, de populo Romano dicant, ea et scire vera eos referre senatum, et, perinde ac debeant, grata esse. Quæ facta a C. Lucretio, fierique ab L. Hortensio prætoribus Romanis querantur; ea neque facta neque fieri voluntate senatûs, quem non posse existimare, qui sciat, bellum Persi, et ante Philippo patri ejus, intulisse populum Romanum pro libertate Græciæ; non ut ea a magistratibus sociis atque amicis paterentur? Literas se ad L. Hortensium prætorem daturos esse; quæ Chalcidenses querantur acta, ea senatui non placere: si qui in servitutem liberi venîssent, ut eos conquirendos primo quoque tempore, restituendosque in libertatem curaret: sociorum navalium neminem, præter magistros, in hospitia deduci æquum censere." Hæc Hortensio jussu senatûs scripta. Munera binûm millium æris legatis missa, et vehicula Mictioni publice locata, quæ eum Brundisium commode perveherent. C. Lucretium, ubi dies, quæ dicta erat, venit, tribuni ad populum accusârunt, multamque decies centum millium æris dixerunt. Comitiis habitis, omnes quinque et triginta tribus eum condemnârunt.

IX. In Liguribus eo anno nihil memorabile gestum: nam nec hostes moverunt arma, neque consul in agrum eorum legiones induxit: et, satis exploratâ pace ejus anni, milites duarum legionum Romanarum intra dies sexaginta quam in provinciam venit, dimisit: sociorum nominis Latini exercitu mature in hiberna Lunam et Pisas deducto, ipse cum equitibus Galliæ provinciæ pleraque oppida adiit. Nusquam alibi, quam in Macedoniâ, bellum erat: suspectum tamen et Gentium Illyriorum regem habebant: itaque et octo naves ornatas a Brundisio senatus censuit mittendas ad C. Furium legatum Issam, qui cum præsidio duarum Issensium navium insulæ præerat. Duo millia militum in eas naves sunt imposita, quæ Q. Mænius prætor, ex senatûs-consulto, in eâ parte

Italiæ quæ objecta Illyrico est, conscripsit: et consul Hostilius Ap. Claudium in Illyricum cum quatuor millibus peditum misit, ut accolas Illyrici tutarentur: qui, non contentus iis quas adduxerat copiis, auxilia ab sociis corrogando, ad octo millia hominum vario genere armavit: peragratâque omni eâ regione, ad Lychnidum Dassaretiorum consedit.

X. Haud procul inde Uscana oppidum finium plerumque Persei erat: decem millia civium habebat, et modicum, custodiæ causâ, Cretensium præsidium. Inde nuntii ad Claudium occulti veniebant: "Si propius copias admovisset, paratos fore, qui proderent urbem. Et operæ pretium esse: non se amicosque tantum, sed etiam milites, prædâ expleturum." Spes cupiditati admota ita occæcavit animum, ut nec ex iis, qui venerunt, quemquam retineret; nec obsides, pignus futuros furto et fraude agendæ rei, posceret; nec mitteret exploratum; nec fidem acciperet. Die tantum statutâ profectus a Lychnido, duodecim millia ab urbe, ad quam tendebat, posuit castra. Quartâ inde vigiliâ signa movit, mille ferme ad præsidium castrorum relictis: incompositi, longo agmine effusi, infrequentes, cum nocturnus error dissiparet, ad urbem pervenerunt. Crevit negligentia, postquam neminem armatum in muris viderunt. Cæterum, ubi primum sub jactu teli fuerunt, duabus simul portis erumpitur; et ad clamorem erumpentium ingens strepitus e muris ortus, ululantium mulierum cum crepitu undique æris: et incondita multitudo, turbâ immixtâ servili, variis vocibus personabat. Hic tam multiplex undique objectus terror effecit, ne sustinere primam procellam eruptionis Romani possent. Itaque fugientes plures, quam pugnantes, interemti sunt: vix duo millia hominum cum ipso legato in castra perfugerunt. Quo longius iter in castra erat, eo plures fessos consectandi hostibus copia fuit. Ne moratus quidem in castris Appius, ut suos dissipatos fugâ colligeret, (quæ res palatis per agros saluti

fuisset) ad Lychnidum protinus reliquias cladis reduxit.

XI. Hæc et alia, haud prospere in Macedoniâ gesta, ex Sex. Digitio tribuno militum, qui sacrificii causâ Romam venerat, sunt audita. Propter quæ veriti Patres, ne quæ major ignominia acciperetur, legatos in Macedoniam, M. Fulvium Flaccum, et M. Caninium Rebilum, miserunt, qui comperta, quæ agerentur, referrent: et ut A. Hostilius consul comitia consulibus subrogandis ita ediceret, uti mense Januario comitia haberi possent, et ut primo quoque tempore in Urbem rediret. Interim M. Ræcio prætori mandatum, ut edicto senatores omnes ex totâ Italiâ (nisi qui rei publicæ causâ abessent) Romam revocaret: qui Romæ essent, ne quis ultra mille passuum ab Româ abesset. Ea, uti senatus censuit, sunt facta. Comitia consularia ante diem quintum Calendas Septembres fuêre. Creati consules sunt Q. Marcius Philippus iterum, et Cn. Servilius Cæpio. Post diem tertium prætores sunt facti C. Decimius, M. Claudius Marcellus, C. Sulpicius Gallus, C. Marcius Figulus, Ser. Cornelius Lentulus, P. Fonteius Capito. Designatis prætoribus, præter duas urbanas, quatuor provinciæ sunt decretæ; Hispania, et Sardinia, et Sicilia, et classis. Legati ex Macedoniâ, exacto admodum mense Februario, redierunt. Hi, quas res eâ æstate prospere gessisset rex Perseus, referebant, quantusque timor socios populi Romani cepisset, tot urbibus in potestatem regis redactis. "Exercitum consulis infrequentem, commeatibus vulgo datis per ambitionem, esse: culpam ejus rei consulem in tribunos militum, contra illos in consulem conferre. Ignominiam, Claudii temeritate acceptam, elevare eos [Patres acceperunt,] qui perpaucos Italici generis, et magnâ ex parte tumultuario delectu conscriptos, ibi milites amissos referebant." Consules designati, ubi primum magistratum inîssent, de Macedoniâ referre ad senatum jussi: destinatæque pro-

vinciæ iis sunt Italia et Macedonia. Hoc anno intercalatum est: tertio die post Terminalia Calendæ intercalares fuêre. Sacerdotes intra eum annum mortui, L. Flamininus * * pontifices duo decesserunt, L. Furius Philus et C. Livius Salinator. In locum Furii T. Manlium Torquatum, in Livii M. Servilium pontifices legerunt.

XII. Principio insequentis anni, cum consules novi, Q. Marcius et Cn. Servilius, de provinciis retulissent, primo quoque tempore aut comparare eos inter se Italiam et Macedoniam, aut sortiri placuit: priusquam id sors cerneret, in incertum, ne quid gratia momenti faceret, in utramque provinciam, quod res desideraret supplementi, decerni: in Macedoniam peditum Romanorum sex millia, sociorum nominis Latini sex millia; equites Romanos ducentos quinquaginta, socios trecentos: veteres milites dimitti, ita ut in singulas Romanas legiones ne plus sena millia peditum, treceni equites essent. Alteri consuli nullus certus finitus numerus civium Romanorum, quem in supplementum legeret: id modo finitum, ut duas legiones scriberet, quæ quina millia peditum et ducenos haberent, equites trecenos. Latinorum major, quam collegæ, decretus numerus: peditum decem millia et sexcenti equites. Quatuor præterea legiones scribi jussæ, quæ, si quo opus esset, educerentur. Tribunos his, non permissum, ut consules facerent: populus creavit. Sociis nominis Latini sexdecim millia peditum, et mille equites imperati. Hunc exercitum parari tantum placuit, ut exiret, si quo res posceret. Macedonia maxime curam præbebat. In classem mille socii navales cives Romani libertini ordinis, ex Italiâ * * scribi jussi; totidem ut ex Siciliâ scriberentur: et, cui ea provincia evenisset, mandatum, ut eos in Macedoniam, ubicumque classis esset, deportandos curaret. In Hispaniam tria millia peditum Romanorum in supplementum, trecenti equites decreti. Finitus ibi quoque in legiones militum nu-

obtigerat: Hispaniam M. Claudius Marcellus, Siciliam Ser. Cornelius Lentulus, Sardiniam P. Fonteius Capito, classem C. Marcius Figulus erat sortitus. Consulum, Cn. Servilio Italia, Q. Marcio Macedonia obvenit: Latinisque actis, Marcius extemplo est profectus. Cæpione deinde referente ad senatum, quas ex novis legionibus duas legiones secum in Galliam duceret, decrevêre Patres, ut C. Sulpicius, M. Claudius, prætores, ex his quas scripsissent legionibus, quas videretur, consuli darent. Indigne patiente prætorum arbitrio consulem subjectum, dimisso senatu, ad tribunal prætorum stans postulavit, ex senatûsconsulto destinarent sibi duas legiones: prætores consuli in eligendo arbitrium fecerunt. Senatum deinde censores legerunt: M. Æmilius Lepidus princeps ab tertiis jam censoribus lectus. Septem e senatu ejecti sunt. In censu accipiendo populi, milites ex Macedonico exercitu, qui quam multi abessent ab signis, census docuit, in provinciam cogebant: causas stipendiis * missorum cognoscebant: et, cujus nondum justa missio visa esset, ita jusjurandum adigebant: "Ex tui animi sententiâ, tu ex edicto C. Claudii, Ti. Sempronii censorum, in provinciam Macedoniam redibis, quod sine dolo malo facere poteris?"

XVI. In equitibus recensendis, tristis admodum eorum atque aspera censura fuit: multis equos ademerunt. In eâ re cum equestrem ordinem offendissent, flammam invidiæ adjecêre, edicto, quo edixerunt, "Ne quis eorum, qui Q. Fulvio, A. Postumio censoribus, publica vectigalia aut ultro tributa conduxissent, ad hastam suam accederet, sociusve aut affinis ejus conductionis esset." Sæpe id querendo veteres publicani cum impetrare nequîssent ab senatu, ut modum potestati censoriæ imponerent, tandem tribunum plebis P. Rutilium, ex rei privatæ contentione iratum censoribus, patronum causæ nacti sunt. Clientem libertinum parietem in Sacrâ viâ adversus ædes publicas demoliri jusserant, quod publico inæ-

dificatus esset: appellati a privato tribuni. Cum præter Rutilium nemo intercederet, censores ad pignora capienda miserunt, multamque pro concione privato dixerunt. Hinc contentione ortâ, cum veteres publicani se ad tribunum contulissent, rogatio repente sub unius tribuni nomine promulgatur: "Quæ publica vectigalia, ultro tributa, C. Claudius et Ti. Sempronius locâssent, ea rata locatio ne esset: de integro locarentur, et ut omnibus redimendi et conducendi promiscue jus esset." Diem ad ejus rogationem concilio tribunus plebis dixit: qui postquam venit, ut censores ad dissuadendum processerunt, Graccho dicente, silentium fuit. Cum Claudio obstreperetur, audientiam facere præconem jussit. Eo facto, avocatam a se concionem tribunus questus, et in ordinem se coactum, ex Capitolio, ubi erat concilium, abiit. Postero die ingentes tumultus ciere. Ti. Gracchi primum bona consecravit, quod in multâ pignoribusque ejus, qui tribunum appellâsset, intercessioni non parendo, se in ordinem coëgisset. C. Claudio diem dixit, quod concionem ab se avocâsset; et utrique censori perduellionem se judicare pronuntiavit; diemque comitiis a C. Sulpicio prætore urbano petiit. Non recusantibus censoribus, quî minus primo quoque tempore judicium de se populus faceret, in ante dies octavum et septimum Calendas Octobres comitiis perduellionis dicta dies. Censores extemplo in atrium Libertatis adscenderunt: et, ibi signatis tabellis publicis, clausoque tabulario, et dimissis servis publicis, negârunt, se prius quidquam publici negotii gesturos, quam judicium populi de se factum esset. Prior Claudius causam dixit: et, cum ex duodecim centuriis equitum octo censorem condemnâssent, multæque aliæ primæ classis, extemplo principes civitatis in conspectu populi, annulis aureis positis, vestem mutârunt, ut supplices plebem circumirent. Maxime tamen sententiam vertisse dicitur Ti. Gracchus, quod, cum clamor undique plebis esset, periculum Graccho

non esse, conceptis verbis juravit, si collega damnatus esset, non exspectato de se judicio, comitem exsilii ejus futurum. Adeo tamen ad extremum spei venit reus, ut octo centuriæ ad damnationem defuerint. Absoluto Claudio, tribunus plebis negavit se Gracchum morari.

XVII. Eo anno, postulantibus Aquileïensium legatis, ut [numerum colonorum augeret,] mille et quingentæ familiæ ex senatûs-consulto scriptæ, triumvirique, qui eas deducerent, missi sunt, T. Annius Luscus, P. Decius Subulo, M. Cornelius Cethegus. Eodem anno C. Popillius et Cn. Octavius legati, qui in Græciam missi erant, senatûs-consultum, Thebis primum recitatum, per omnes Peloponnesi urbes circumtulerunt, "Ne quis ullam rem in bellum magistratibus Romanis conferret, præterquam quod senatus censuisset." Hoc fiduciam in posterum quoque præbuerat, levatos se oneribusque impensisque, quibus, alia aliis imperantibus, exhauriebantur. Achaïco concilio Argis agitato, benigne locuti auditique, egregiâ spe futuri statûs fidissimâ gente relictâ, in Ætoliam trajecerunt. Ibi nondum quidem seditio erat, sed omnia suspecta, criminumque inter ipsos plena: ob quæ obsidibus postulatis, neque exitu rei imposito, in Acarnaniam inde profecti legati sunt. Thyrii concilium legatis Acarnanes dederunt. Ibi quoque inter factiones erat certamen: quidam principum postulare, ut præsidia in urbes suas inducerentur adversus amentiam eorum qui ad Macedonas gentem trahebant; pars recusare, ne, quod bello captis et hostibus mos esset, id pacatæ et sociæ civitates ignominiæ acciperent. Justa deprecatio hæc visa. Larissam ad Hostilium proconsulem (ab eo enim missi erant) legati redierunt. Octavium retinuit secum: Popillium cum mille ferme militibus in hiberna Ambraciam misit.

XVIII. Perseus (principio hiemis egredi Macedoniæ finibus non ausus, ne quâ in regnum vacuum irrumperent Romani), sub tempus brumæ, cum in-

exsuperabiles ab Thessaliâ montes nivis altitudo facit, occasionem esse ratus frangendi finitimorum spes animosque, (ne quid, averso se in Romanum bellum, periculi subesset; cum a Thraciâ pacem Cotys, ab Epiro Cephalus repentinâ defectione a Romanis præstarent, Dardanos recens domuisset bello, solum infestum esse Macedoniæ latus, quod ab Illyrico pateret, cernens; neque ipsis quietis Illyriis, et aditum præbentibus [Romanis,] si domuisset proximos Illyriorum, Gentium quoque regem jam diu dubium in societatem pellici posse) cum decem millibus peditum, quorum pars phalangitæ erant, et duobus millibus levium armatorum, et quingentis equitibus profectus, Stuberam venit. Inde frumento complurium dierum sumto, jussoque apparatu oppugnandarum urbium sequi, tertio die ad Uscanam (Penestianæ terræ ea maxima urbs est) posuit castra. Prius tamen, quam vim admoveret, missis, qui tentarent nunc præfectorum præsidii, nunc oppidanorum animos (erat autem ibi cum juventute Illyriorum Romanum præsidium); postquam nihil pacati referebant, oppugnare est adortus, et coronâ eam capere conatus est. Cum sine intermissione interdiu noctuque alii aliis succedentes, pars scalas muris, ignem portis inferrent, sustinebant tamen eam tempestatem propugnatores urbis; quia spes erat, neque hiemis vim diutius pati Macedonas in aperto posse, nec ab Romano bello tantum regi laxamenti fore, ut posset morari. Cæterum, postquam vineas agi, turresque excitari viderunt, victa pertinacia est: nam, præterquam quod adversus vim pares non erant, ne frumenti quidem aut ullius alterius rei copia intus erat, ut in necopinatâ obsidione. Itaque cum spei nihil ad resistendum esset, C. Carvilius Spoletinus et C. Afranius a præsidio Romano missi, qui a Perseo peterent, primo, ut armatos suaque secum ferentes abire sineret; dein, si id minus impetrarent, vitæ tantum libertatisque fidem acciperent. Promissum id benignius est ab rege, quam

præstitum: exire enim sua secum efferentibus jussis primum arma ademit. His urbe egressis, et Illyriorum cohors, (quingenti erant) et Uscanenses, ** se urbemque dediderunt.

XIX. Perseus, præsidio Uscanæ imposito, multitudinem omnem deditorum, quæ prope numero exercitum æquabat, Stuberam abducit. Ibi Romanis, (quatuor millia autem hominum erant) præter principes, in custodiam civitatium divisis, Uscanensibus Illyriisque venditis, in Penestiam exercitum reducit ad Oæneum oppidum in potestatem redigendum; et alioqui opportune situm, et transitus eâ est in Labeates, ubi Gentius regnabat. Prætereunti frequens castellum, Draudacum nomine, peritorum quidam regionis ejus, "nihil Oæneo capto opus esse," ait, "nisi in potestate et Draudacum sit: opportunius etiam ad omnia positum esse." Admoto exercitu, omnes extemplo dediderunt sese. Quâ spe celeriore deditione erectus, postquam animadvertit, quantus agminis sui terror esset, undecim alia castella eodem metu in potestatem redigit. Ad perpauca vi opus fuit; cætera voluntate dedita; et in his recepti mille et quingenti dispositi per præsidia milites Romani. Magno usui Carvilius Spoletinus erat in colloquiis, dicendo, nihil in ipsos sævitum. Ad Oæneum perventum est, quod sine justâ oppugnatione capi non poterat; et majore aliquanto, quam cætera, juventute, et validum oppidum mœnibus erat: et hinc amnis Artatus nomine, hinc mons præaltus et aditu difficilis cingebat. Hæc spem ad resistendum oppidanis dabant. Perseus, circumvallato oppido, aggerem a parte superiore ducere instituit, cujus altitudine muros superaret: quod opus dum perficitur, crebris interim prœliis, quibus per excursiones et mœnia sua oppidani tutabantur, et opera hostium impediebant, magna eorum multitudo variis casibus absumta est: et, qui supererant, labore diurno nocturnoque et vulneribus inutiles erant. Ubi primum agger injunctus muro

est, et cohors regia, quos Nicatoras appellant, transcendit, et scalis multis simul partibus impetus in urbem est factus. Puberes omnes interfecti sunt: conjuges liberosque eorum in custodiam dedit: prædæ alia militum cessêre. Stuberam inde victor revertens ad Gentium legatos, Pleuratum Illyrium, exsulantem apud se, et Aputeum Macedonem a Berœâ, mittit. His mandat, ut exponerent æstatis ejus hiemisque acta sua adversus Romanos Dardanosque: adjicerent recentia in Illyrico hibernæ expeditionis opera: hortarentur Gentium in amicitiam secum et cum Macedonibus jungendam.

XX. Hi, transgressi jugum Scordi montis, per Illyrici solitudines, quas de industriâ populando Macedones fecerant, ne transitus faciles Dardanis in Illyricum aut Macedoniam essent, Scodram labore ingenti tandem pervenerunt. Lissi rex Gentius erat: eo acciti legati, mandata exponentes, benigne auditi sunt: qui responsum sine effectu tulerunt; "Voluntatem sibi non deesse ad bellandum cum Romanis: cæterum, ad conandum id quod velit, pecuniam maxime deesse." Hæc Stuberam retulêre regi, tum maxime captivos ex Illyrico vendenti. Extemplo iidem legati, addito Glauciâ ex numero custodum corporis, remittuntur, sine mentione pecuniæ, quâ unâ barbarus inops impelli ad bellum poterat. Ancyram inde populatus Perseus, in Penestas rursum exercitum reducit: firmatisque Uscanæ, et circa eam per omnia castella quæ receperat, præsidiis, in Macedoniam sese recipit.

XXI. L. Cœlius, legatus Romanus, præerat Illyrico: qui, moveri non ausus cum in iis locis rex esset, post profectionem demum ejus conatus in Penestis Uscanam recipere, a præsidio, quod ibi Macedonum erat, cum multis vulneribus repulsus, Lychnidum copias reduxit. Inde post dies paucos M. Trebellium Fregellanum cum satis validâ manu in Penestas misit, ad obsides ab his urbibus, quæ in amicitiâ cum fide

permanserant, accipiendos. Procedere etiam in Parthinos (ii quoque obsides dare pepigerant) jussit: ab utrâque gente sine tumultu [exigi.] Penestarum obsides Apolloniam, Parthinorum Dyrrachium (tum Epidamni magis celebre nomen Græcis erat) missi. Ap. Claudius, acceptam in Illyrico ignominiam corrigere cupiens, Phanotem, Epiri castellum, adortus oppugnare, et auxilia Athamanum Thesprotorumque, præter Romanum exercitum, ad sex millia hominum secum adduxit: neque operæ pretium fecit, Cleuâ, qui relictus a Perseo erat, cum valido præsidio defendente. Et Perseus, in Elimeam profectus, et circa eam exercitu lustrato, ad Stratum, vocantibus Epirotis, ducit. Stratus validissima tum urbs Ætoliæ erat: sita est super Ambracium sinum, prope amnem Acheloum. Cum decem millibus peditum eo profectus est et equitibus trecentis; quos pauciores propter angustias viarum et asperitatem duxit. Tertio die cum pervenisset ad Citium montem, vix transgressus propter altitudinem nivis, locum quoque castris ægre invenit. Profectus inde, magis quia manere non poterat, quam quod tolerabilis aut via aut tempestas esset, cum ingenti vexatione, præcipue jumentorum, altero die ad templum Jovis, quem Nicæum vocant, posuit castra. Ad Arachthum inde flumen, itinere ingenti emenso, retentus altitudine amnis, mansit. Quo spatio temporis ponte perfecto, traductis copiis diei progressus iter, obvium Archidamum, principem Ætolorum, per quem ei Stratus tradebatur, habuit.

XXII. Eo die ad finem agri Ætoli castra posita. Inde altero die ad Stratum perventum: ubi, prope Acheloum amnem castris positis, cum exspectaret, effusos omnibus portis Ætolos in fidem suam venturos, clausas portas, atque ipsâ eâ nocte, quâ venerat, receptum Romanum præsidium cum C. Popillio legato, invenit. Principes, qui præsentis Archidami auctoritate compulsi regem arcessierant, obviam egresso Archidamo segniores facti, locum adversæ factioni

dederant ad Popillium cum mille peditibus ab Ambraciâ arcessendum. In tempore et Dinarchus, præfectus equitum gentis Ætolorum, cum sexcentis peditibus et equitibus centum venit. Satis constabat, eum, tamquam ad Persea tendentem, Stratum venisse: mutato deinde cum fortunâ animo, Romanis se, adversus quos venerat, junxisse. Nec Popillius securior, quam debebat esse, inter tam mobilia ingenia erat. Claves portarum custodiamque murorum suæ extemplo potestatis fecit: Dinarchum Ætolosque cum juventute Stratiorum in arcem per præsidii speciem amovit. Perseus, ab imminentibus superiori parti urbis tumulis tentatis colloquiis, cum obstinatos atque etiam telis procul arcentes videret, quinque millia passuum ab urbe trans Petitarum amnem posuit castra. Ibi consilio advocato, cum Archidamus Epirotarumque transfugæ retinerent, Macedonum principes non pugnandum cum infesto tempore anni censerent, nullis præparatis commeatibus; cum inopiam prius obsidentes, quam obsessi, sensuri essent, maxime quod hostium haud procul inde hiberna erant; territus in Aperantiam castra movit. Aperantii eum, propter Archidami magnam in eâ gente gratiam auctoritatemque, consensu omnium acceperunt: is ipse cum octingentorum militum præsidio his est præpositus.

XXIII. Rex, cum minore vexatione jumentorum hominumque, quàm venerat, in Macedoniam rediit. Appium tamen ab obsidione Phanotis fama ducentis ad Stratum Persei submovit. Cleuas, cum præsidio impigrorum juvenum insecutus, sub radicibus prope inviis montium ad mille hominum ex agmine impedito occidit, ad ducentos cepit. Appius, superatis angustiis, in campo, quem Elæona vocant, stativa dierum paucorum habuit. Interim Cleuas, assumto Philostrato, qui Epirotarum gentem habebat, in agrum Antigonensem transcendit. Macedones ad depopulationem profecti; Philostratus cum cohorte suâ in insidiis loco obscuro consedit. In palatos populatores cum eru-

pissent ab Antigoneâ armati, fugientes eos persequentes effusius in vallem insessam ab hostibus præcipitant. Ibi ad mille occisis, centum ferme captis, ubique prospere gestâ re, prope stativa Appii castra movent, ne qua vis sociis suis ab Romano exercitu inferri possit. Appius, nequidquam in his locis terens tempus, dimissis Chaonumque, et si qui alii Epirotæ erant, præsidiis, cum Italicis militibus in Illyricum regressus, per Parthinorum socias urbes in hiberna militibus dimissis, ipse Romam sacrificii causâ rediit. Perseus ex Penestarum gente mille pedites, ducentos equites revocatos, Cassandriam, præsidio ut essent, misit. Ab Gentio eadem afferentes redierunt: nec deinde, alios atque alios mittendo, tentare eum destitit, cum appareret, quantum in eo præsidii esset; nec tamen impetrare ab animo posset, ut impensam in rem maximi ad omnia momenti faceret. * * * *.

EPITOME
LIBRI QUADRAGESIMI QUARTI.

QUINTUS Marcius Philippus per invios saltus penetravit in Macedoniam, compluresque urbes occupavit. Rhodii misêre legatos Romam, minantes, se Perseo auxilio futuros, nisi populus Romanus cum eo pacem atque amicitiam jungeret. Indigne id latum. Cum id bellum L. Æmilio Paulo, sequentis anni consuli iterum, mandatum esset, Paulus, in concione precatus, ut, quidquid diri populo Romano immineret, in domum suam converteretur, et in Macedoniam profectus, vicit Persen, totamque Macedoniam in potestatem redegit. Antequam confligeret, C. Sulpicius Gallus, tribunus militum, prædixit exercitui, ne miraretur, quod luna nocte proximâ defectura esset. Gentius quoque, rex Illyriorum, cum rebellâsset, ab Anicio prætore victus, venit in deditionem; et cum uxore, et liberis, et propinquis, Romam missus est. Alexandriâ legati a Cleopatrâ et Ptolemæo regibus venerunt, querentes de Antiocho rege Syriæ, quod his bellum inferret. Perses, sollicitatis in auxilium Eumene rege Pergami, et Gentio rege Illyriorum, quia his pecuniam, quam promiserat, non dabat, ab iis relictus est.

T. LIVII PATAVINI

LIBER QUADRAGESIMUS QUARTUS.

I. Principio veris, quod hiemem eam quâ hæc gesta sunt, insecutum est, ab Româ profectus Q. Marcius Philippus consul cum quinque millibus (quod [in] supplementum legionum secum trajecturus erat) Brundisium pervenit. M. Popillius consularis, et alii pari nobilitate adolescentes, tribuni militum in Macedonicas legiones consulem secuti sunt. Per eos dies et C. Marcius Figulus prætor, cui classis provincia evenerat, Brundisium venit: et simul ex Italiâ profecti, Corcyram altero die, tertio Actium Acarnaniæ portum tenuerunt. Inde consul, ad Ambraciam egressus, itinere terrestri petit Thessaliam. Prætor, superato Leucatâ, Corinthium sinum invectus, et Creusæ relictis navibus, terrâ et ipse per mediam Bœotiam diei unius expedito itinere Chalcidem ad classem contendit. Castra eo tempore A. Hostilius in Thessaliâ circa Palæpharsalum habebat; sicut nullâ re bellicâ memorabili gestâ, ita ad cunctam militarem disciplinam ab effusâ licentiâ formato milite, et sociis cum fide cultis, et ab omni genere injuriæ defensis. Audito successoris adventu, cùm arma, viros, equos cum curâ inspexisset, ornato exercitu obviam venienti consuli processit. Et primus eorum congressus ex dignitate ipsorum ac Romani nominis, et in rebus deinde gerendis * *. Proconsul enim ad exercitum * *. Paucis post diebus consul concionem apud milites habuit. Orsus a parricidio Persei perpetrato

in fratrem, cogitato in parentem, adjecit, "post scelere partum regnum, veneficia, cædes, latrocinio nefando petitum Eumenem, injurias in populum Romanum, direptiones sociarum urbium contra fœdus, ea omnia quam Diis quoque invisa essent, sensurum in exitu rerum suarum. Favere enim pietati fideique Deos, per quæ populus Romanus ad tantum fastigii venerit." Vires deinde populi Romani, jam terrarum orbem complectentis, cum viribus Macedoniæ, exercitus cum exercitibus, comparavit: "Quanto majores Philippi Antiochique opes non majoribus copiis fractas esse!"

II. Hujus generis adhortatione accensis militum animis, consultare de summâ gerendi belli cœpit. Eo et C. Marcius prætor a Chalcide, classe acceptâ, venit. Placuit, non ultra morando in Thessaliâ tempus terere, sed movere extemplo castra, atque pergere inde in Macedoniam; et prætorem dare operam, ut eodem tempore classis quoque invehatur hostium litoribus. Prætore dimisso, consul, menstruum jusso milite secum ferre, profectus decimo post die quam exercitum acceperat, castra movit; et, unius diei progressus iter, convocatis itinerum ducibus, cum, exponerent in consilio, jussisset, quâ quisque ducturus esset; submotis iis, quam potissimum peteret, retulit ad consilium. Aliis per Pythium placebat via; aliis per Cambunios montes, quâ priore anno duxerat Hostilius consul; aliis præter Ascuridem paludem. Restabat aliquantum viæ communis: itaque in id tempus, quo prope divortium itinerum castra posituri erant, deliberatio ejus rei differtur: in Perrhæbiam inde ducit, et inter Azorum et Dolichen stativa habuit ad consulendum rursus, quam potissimum capesseret viam. Per eosdem dies Perseus, cum appropinquare hostem sciret, quod iter petiturus esset ignarus, omnes saltus insidere præsidiis statuit. In jugum Cambuniorum montium (Volustana ipsi vocant) decem millia levis armaturæ juvenum cum duce Asclepiodoto mit-

tit: ad castellum, quod super Ascuridem paludem erat, (Lapathus vocatur locus) Hippias tenere saltum cum duodecim millium Macedonum præsidio jussus. Ipse cum reliquis copiis primo circa Dium stativa habuit: deinde, adeo ut obtorpuisse inops consilii videretur, cum equitibus expeditis litore nunc Heracleum, nunc Philam, percurrebat, eodem inde cursu Dium repetens.

III. Interim consuli sententia stetit eo saltu ducere, ubi propter Octolophum diximus regis castra * *. Præmitti tamen quatuor millia armatorum ad loca opportuna præoccupanda placuit: queis præpositi sunt M. Claudius, Q. Marcius consulis filius: confestim et universæ copiæ sequebantur. Cæterum, adeo ardua et aspera et confragosa via fuit, ut præmissi expediti, biduo quindecim millium passuum ægre itinere confecto, castra posuerint: turrim Eudieru, quem cepêre, locum appellant. Inde postero die septem millia progressi, tumulo haud procul hostium castris capto, nuntium ad consulem remittunt: perventum ad hostem esse, loco se tuto et ad omnia opportuno consedisse; ut, quantum extendere iter posset, consequeretur. Sollicito consuli, et propter itineris difficultatem, quod ingressus erat, et eorum vicem, quos paucos inter media præsidia hostium præmiserat, nuntius ad Ascuridem paludem occurrit. Addita igitur et ipsi fiducia est; conjunctisque copiis, castra tumulo, qui tenebatur, quâ aptissimum ad loci naturam erat, sunt acclinata. Non hostium modo castra, quæ paulo plus mille passuum aberant, sed omnis regio ad Dium et Philam, oraque maris, late patente ex tam alto jugo prospectu, oculis subjicitur. Quæ res accendit militi animos, postquam summam belli, ac regias omnes copias, terramque hostilem tam e propinquo conspexerunt. Itaque cum alacres, protinus duceret ad castra hostium, consulem hortarentur; dies unus fessis labore viæ ad quietem datus est: tertio die, parte copiarum ad præsidium castrorum relictâ, consul ad hostem ducit.

IV. Hippias nuper ad tuendum saltum ab rege missus erat; qui, ex quo castra Romana in tumulo conspexit, præparatis ad certamen animis suorum, venienti agmini consulis obvius fuit. Et Romani expediti ad pugnam exierant, et hostes: levis armatura erat, promtissimum genus ad lacessendum certamen. Congressi igitur extemplo, tela conjecerunt: multa utrimque vulnera temerario incursu et accepta et illata: pauci utriusque partis ceciderunt. Irritatis in posterum diem animis, majoribus copiis atque infestius concursum ab illis, si loci satis ad explicandam aciem fuisset: jugum montis, in angustum dorsum cuneatum, vix ternis ordinibus armatorum in fronte patuit. Itaque, paucis pugnantibus, cætera multitudo, præcipue qui gravium armorum erant, spectatores pugnæ stabant. Levis armatura etiam per anfractus jugi procurrere, et ab lateribus cum levi armaturâ conserere, per iniqua atque æqua loca pugnam petere: ac, pluribus eâ die vulneratis quam interfectis, prœlium nocte diremtum est. Tertio die egere consilio Romanus imperator: nam neque manere in jugo inopi, neque regredi sine flagitio, atque etiam periculo; [sed] cedenti ex superioribus locis [instare] hostis poterat: nec aliud restabat, quam audacter commissum pertinaci audaciâ, quæ prudens interdum in exitu est, corrigere. Ventum quidem erat eo, ut, si hostem similem antiquis Macedonum regibus habuisset consul, magna clades accipi potuerit. Sed, cum ad Dium per litora cum equitibus vagaretur rex, et ab duodecim millibus prope clamorem et strepitum pugnantium audiret, nec auxit copias integros fessis submittendo, neque ipse, quod plurimum intererat, certamini affuit; cum Romanus imperator, major sexaginta annis, et prægravis corpore, omnia militaria munera ipse impigre obiret. Egregie ad ultimum in audacter commisso perseveravit: et, Popillio relicto in custodiâ jugi, per invia transgressus, præmissis, qui repurgarent iter, Attalum et Misagenem, cum suæ gentis utrumque

auxiliaribus, præsidio esse saltum aperientibus jubet: ipse, equites impedimentaque præ se habens, cum legionibus agmen cogit.

V. Inenarrabilis labor descendentibus cum ruinâ jumentorum sarcinarumque. Progressis vixdum quatuor millia passuum nihil optabilius esse, quam redire, quâ venerant, si possent. Hostilem prope tumultum agmini elephanti præbebant; qui, ubi ad invia venerant, dejectis rectoribus, cum horrendo stridore pavorem ingentem, equis maxime, incutiebant, donec traducendi eos ratio inita est. Per proclive, sumto fastigio, longi duo validi asseres ex inferiore parte in terrâ defigebantur, distantes inter se paulo plus, quam quanta belluæ latitudo est: in eos transversi incumbentes tigni, ad tricenos longi pedes, ut pons esset, injungebantur; humusque insuper injiciebatur: modico deinde infra intervallo, similis alter pons; dein tertius, et plures ex ordine, quâ rupes abscisæ erant, fiebant. Solido procedebat elephas in pontem: cujus priusquam in extremum procederet, succisis asseribus collapsus pons, usque alterius initium pontis, prolabi eum leniter cogebat: alii elephanti pedibus insistentes, alii clunibus subsidentes, prolabebantur. Ubi planities altera pontis excepisset eos, rursus simili ruinâ inferioris pontis deferebantur, donec ad æquiorem vallem perventum est. Paulo plus septem millia die Romani processerunt; minimum pedibus itineris confectum: plerumque provolventes se simul cum armis aliisque oneribus, cum omni genere vexationis, processerunt; adeo ut ne dux quidem et auctor itineris inficiaretur, parvâ manu deleri omnem exercitum potuisse. Nocte ad modicam planitiem pervenerunt: neque, an infestus is locus esset, septus undique, circumspiciendi spatium fuit. Vix tandem ex insperato stabilem ad insistendum nactis locum postero quoque die in tam cavâ valle opperiri Popillium, ac relictas cum eo copias, necesse fuit: quos et ipsos, cum ab nullâ parte hostis terruisset, locorum asperitas hostiliter vexavit.

Tertio die conjunctis copiis eunt per saltum, quem incolæ Callipeucen appellant: quarto inde die per æque invia, sed assuetudine peritius, et meliore cum spe, quod nec hostis unquam apparebat, et mari appropinquabant, degressi in campos, inter Heracleum et Libethrum posuerunt castra peditum; quorum pars major tumulos tenebat: ii vallem, campi quoque partem, ubi eques tenderet, amplectebantur.

VI. Lavanti regi dicitur nuntiatum, hostes adesse: quo nuntio cum pavidus exsiluisset e solio, victum se sine prœlio clamitans proripuit; et, subinde per alia atque alia pavida consilia et imperia trepidans, duobus ex amicis [Pellam, alterum Asclepiodotum, ubi pecunia deposita erat,] ex præsidiis revocat; omnesque aditus aperit bello. Ipse, ab Dio auratis statuis omnibus raptim, ne præda hosti essent, in classem congestis, ocyus demigrare Pydnam cogit: et, quæ temeritas consulis videri potuisset, quod eo processisset, unde invito hoste regredi nequiret, eam non inconsultam audaciam fecit. Duos enim saltus, per quos inde evadere possent, habebant Romani; unum per Tempe in Thessaliam, alterum in Macedoniam præter Dium; quæ utraque regiis tenebantur præsidiis. Itaque, si dux intrepidus decem dies primam speciem appropinquantis terroris sustinuisset, neque receptus Romanis per Tempe in Thessaliam, neque commeatibus pervehendis eo patuisset iter. Sunt enim Tempe saltus, etiamsi non bello fiat infestus, transitu difficilis: nam, præter angustias per quinque millia, quâ exiguum jumento onusto iter est, rupes utrimque ita abscissæ sunt, ut despici vix sine vertigine quâdam simul oculorum animique possit: terret et sonitus et altitudo per mediam vallem fluentis Penei amnis. Hic locus, tam suâpte naturâ infestus, per quatuor distantia loca præsidiis regis fuit insessus: unum in primo aditu ad Gonnum erat; alterum [Condylon] castello inexpugnabili; tertium circa Lapathunta, quem Characa appellant; quartum viæ ipsi, quâ et media et angus-

tissima vallis est, impositum, quam vel decem armatis tueri facile est. Intercluso per Tempe simul aditu commeatibus, simul reditu, ipsi montes, per quos descenderant, repetendi erant: quod ut furto fefellerant, ita propalam, tenentibus superiora cacumina hostibus, non poterant; et experta difficultas spem omnem incidisset. Supererat nihil aliud in temere commisso, quam in Macedoniam ad Dium per medios evadere hostes: quod, nisi Dii mentem regi ademissent, ipsum ingentis difficultatis erat. Nam, cum Olympi radices montis paulo plus quam mille passuum ad mare relinquant spatium, cujus dimidium loci occupat ostium late restagnans Baphyri amnis, partem planitiæ aut Jovis templum, aut oppidum tenet; reliquum perexiguum fossâ modicâ valloque claudi poterat: et saxorum ad manum silvestrisque materiæ tantum erat, ut vel murus objici, turresque excitari potuerint. Quorum nihil cum dispexisset cæcata mens subito terrore, nudatis omnibus præsidiis, patefactisque bello, ad Pydnam refugit.

VII. Consul, plurimum et præsidii et spei cernens in stultitiâ et segnitie hostis, remisso nuntio ad Sp. Lucretium Larissam, ut castella, relicta ab hoste, circa Tempe occuparet, præmisso Popillio ad explorandos transitus circa Dium, postquam patere omnia in omnes partes animadvertit, secundis castris pervenit ad Dium: metarique sub ipso templo, ne quid sacro in loco violaretur, jussit. Ipse, urbem ingressus, sicut non magnam, ita exornatam publicis locis et multitudine statuarum, munitamque egregie, vix satis credere, in tantis rebus sine causâ relictis non aliquem subesse dolum. Unum diem ad exploranda circa omnia moratus, castra movet; satisque credens, paratam frumenti copiam fore, eo die ad amnem nomine Mityn processit. Postero die progressus, Agassam urbem, tradentibus sese ipsis, recepit: et, ut reliquorum Macedonum animos sibi conciliaret, obsidibus contentus, sine præsidio relinquere

se eis urbem, immunesque ac suis legibus victuros, est pollicitus. Progressus inde diei iter, ad Ascordum flumen posuit castra: et, quantum procederet longius a Thessaliâ, eo majorem rerum omnium inopiam sentiens, regressus ad Dium est; dubitatione omnibus exemtâ, quid intercluso ab Thessaliâ patiendum fuisset, cui procul inde abscedere tutum non esset. Perseus, contractis in unum omnibus copiis ducibusque, increpare præfectos præsidiorum, ante omnes Asclepiodotum atque Hippiam: ab his dicere claustra Macedoniæ tradita Romanis esse: cujus culpæ reus nemo justius quam ipse fuisset. Consuli postquam ex alto conspecta classis spem fecit, cum commeatu naves venire, (ingens enim caritas annonæ ac prope inopia erat) ab invectis jam portum audit, onerarias naves Magnesiæ relictas esse. Incerto inde, quidnam agendum foret, (adeo sine ullâ ope hostis quæ aggravaret, cum ipsâ difficultate rerum pugnandum erat) peropportune literæ a Sp. Lucretio allatæ sunt; castella se, quæ super Tempe essent et circa Philan, tenere omnia, frumentique in iis et aliarum in usum rerum copiam invenisse.

VIII. His magnopere lætus consul ab Dio ad Philan ducit, simul ut præsidium ejus firmaret, simul ut militi frumentum, cujus tarda subvectio erat, divideret. Ea profectio famam haudquâquam secundam habuit: nam alii, metu recessisse eum ab hoste, ferebant, quia manenti imperatori prœlio dimicandum foret: alii ignarum, belli quæ in dies fortuna novaret; ut qui, offerentibus sese rebus, omisisset e manibus ea, quæ mox repeti non possent. Simul enim cessit possessione Dii, excitavit hostem, ut nunc tandem sentiret, recuperanda esse, quæ prius culpâ amissa forent. Auditâ enim profectione consulis, regressus Dium, quæ disjecta ac vastata ab Romanis erant, reficit: pinnas mœnium decussas reponit, ab omni parte muros firmat: deinde quinque millia passuum ab urbe citra

ripam Enipei amnis castra ponit; amnem ipsum, transitu perdifficilem, pro munimento habiturus. Fluit ex valle Olympi montis, æstate exiguus, hibernis idem incitatus pluviis: et supra rupes ingentes gurgitibus facit, et [intra prorupta] in mare evolvendo terram, præaltas voragines, cavatoque medio alveo ripas utrimque præcipites. Hoc flumine Perseus septum iter hostis credens, extrahere reliquum tempus ejus æstatis in animo habebat. Inter hæc consul a Philâ Popillium cum duobus millibus armatorum Heracleum mittit. Abest a Philâ quinque millia ferme passuum, mediâ regione inter Dium Tempeque, in rupe amni imminente positum.

IX. Popillius, priusquam armatos muris admoveret, misit, qui magistratibus principibusque suaderent, fidem clementiamque Romanorum, quam vim, experiri mallent. Nihil ea consilia moverunt, quia ignes ad Enipeum ex regis castris apparebant. Tum terrâ marique (et classis appulsa ab litore stabat) simul armis, simul operibus machinisque, oppugnari cœpti. Juvenes etiam quidam Romani, ludicro circensi ad usum belli verso, partem humillimam muri ceperunt. Mos erat tum, nondum hac effusione inductâ bestiis omnium gentium circum complendi, varia spectaculorum conquirere genera: [nec,] semel quadrigis, semel desultore misso, vix unius horæ tempus utrumque curriculum complebat. Inter cætera sexageni ferme juvenes, interdum plures, [apparitoribus ludi] armati inducebantur. Horum inductio in parte simulacrum decurrentis exercitûs erat; ex parte elegantioris exercitii, quam militaris artis, propiorque gladiatorium armorum usum. Cum alios [decursûs] edidissent motus, quadrato agmine facto, scutis super capita densatis, stantibus primis, secundis submissioribus, tertiis magis et quartis, postremis etiam genu nisis, fastigiatam, sicut tecta ædificiorum sunt, testudinem faciebant. Hinc quinquaginta ferme pedum spatio di-

stantes duo armati procurrebant, comminatique inter se, ab imâ in summam testudinem per densata scuta cum evasissent, nunc velut propugnantes per oras extremæ testudinis, nunc in mediâ inter se concurrentes, haud secus quam stabili solo persultabant. Huic testudini simillimâ parti muri admotâ, cum armati superstantes subîssent, propugnatoribus muri fastigio altitudinis æquabantur: depulsisque iis, in urbem duorum signorum milites transcenderunt. Id tantum dissimile fuit, quod, et in fronte extremâ, et ex lateribus, soli non habebant super capita elata scuta, ne nudarent corpora; sed prætecta pugnantium more: ita nec ipsos tela ex muro missa subeuntes læserunt, et testudini injecta imbris in modum lubrico fastigio innoxia ad imum labebantur. Et consul, capto jam Heracleo, castra eo promovit; tamquam Dium, atque, inde submoto rege, in Pieriam etiam progressurus. Sed, hiberna jam præparans, vias commeatibus subvehendis ex Thessaliâ muniri jubet, et eligi horreis opportuna loca, tectaque ædificari, ubi diversari portantes commeatus possent.

X. Perseus, tandem, a pavore eo quo attonitus fuerat, recepto animo, malle, imperiis suis non obtemperatum esse, cum trepidans gazam in mare dejici Pellæ, Thessalonicæ navalia jusserat incendi. Andronicus, Thessalonicam missus, traxerat tempus, (id ipsum quod accidit) pœnitentiæ relinquens locum: incautior Nicias Pellæ projiciendo pecuniæ partem, quod fuerat nactus: sed in [rem] emendabilem visus lapsus esse, quod per urinatores omne ferme extractum est: tantusque pudor regi pavoris ejus fuit, ut urinatores clam interfici jusserit; deinde Andronicum quoque et Nician, ne quis tam dementis imperii conscius exsisteret. Inter hæc C. Marcius, cum classe ab Heracleo Thessalonicam profectus, et agrum pluribus locis, expositis per litora armatis, late vastavit, et procurrentes ab urbe, secundis aliquot prœliis, trepidos intra mœnia compulit. Jamque ipsi urbi terribilis erat, cum, dispo-

sitis omnis generis tormentis, non vagi modo circa muros, temere appropinquantes, sed etiam qui in navibus erant, saxis tormento emicantibus percutiebantur. Revocatis igitur in naves militibus, omissâque Thessalonicæ oppugnatione, Æniam inde petunt: quindecim millia passuum ea urbs abest, adversus Pydnam posita, fertili agro. Pervastatis finibus ejus, legentes oram, Antigoneam perveniunt: ibi, egressi in terram, primo et vastârunt agros passim, et aliquantum prædæ contulerunt ad naves: dein palatos eos adorti Macedones, mixti pedites equitesque, fugientes effuse ad mare persecuti, quingentos ferme occiderunt, et non minus ceperunt. Nec aliud quam ultima necessitas, cum recipere se tuto ad naves prohiberentur, animos militum Romanorum, simul desperatione aliâ salutis, simul indignitate, irritavit. Redintegrata in litore pugna est: adjuvêre et qui in navibus erant. Ibi Macedonum ducenti ferme cæsi; par numerus captus. Ab Antigoneâ classis profecta ad agrum Pallenensem, exscensionem ad populandum fecit. Finium is ager Cassandrensium erat, longe fertilissimus omnis oræ, quam prætervecti fuerant. Ibi Eumenes rex, viginti tectis navibus ab Eleâ profectus, obvius fuit; et quinque missæ a Prusiâ rege tectæ naves.

XI. Hac virium accessione animus crevit prætori, ut Cassandream oppugnaret. Condita est a Cassandro rege in ipsis faucibus, quæ Pallenensem agrum cæteræ Macedoniæ jungunt, hinc Toronaïco, hinc Macedonico septa mari: eminet namque in altum lingua, in quâ sita est: nec minus, [quam in altum magnitudine] Atho mons, excurrit, obversa in regionem Magnesiæ duobus imparibus promontoriis; quorum majori Posideum est nomen, minori Canastræum. Divisis partibus oppugnare adorti: Romanus, ad Clitas (quas vocant), munimenta, cervis etiam objectis, ut viam intercluderet, a Macedonico ad Toronaïcum mare perducit: ab alterâ parte Euripus est: inde Eumenes oppugnabat. Romanis, in fossâ complendâ,

quam nuper objecerat Perseus, plurimum erat laboris. Ibi quærenti prætori, quia nusquam cumuli apparebant, quo regesta e fossâ terra foret, monstrati sunt fornices: "non ad eamdem crassitudinem, quâ veterem murum, sed simplici laterum ordine, structos esse." Consilium igitur cepit, transfosso pariete iter in urbem patefacere: fallere autem ita se posse, si, muros a parte aliâ scalis adortus, tumultu injecto, in custodiam ejus loci propugnatores urbis avertisset. Erant in præsidio Cassandreæ, præter non contemnendam juventutem oppidanorum, octingenti Agrianes, et duo millia Penestarum Illyriorum, a Pleurato inde missi, bellicosum utrumque genus. His tuentibus muros, cum subire Romani summâ vi niterentur, momento temporis parietes fornicum perfossi urbem patefecerunt: quod si, qui [irrupêre], armati fuissent, extemplo cepissent. Hoc ubi perfectum esse opus militibus nuntiatum est, clamorem alacres gaudio repente tollunt, aliis parte aliâ in urbem irrupturis.

XII. Hostes primum admiratio cepit, quidnam sibi repentinus clamor vellet: postquam patere urbem accepêre præfecti præsidii Pytho et Philippus, pro eo, qui occupâsset aggredi, opus factum esse rati, cum validâ manu Agrianum Illyriorumque erumpunt: Romanosque, qui alii aliunde coibant convocabanturque, ut signa in urbem inferrent, incompositos atque inordinatos fugant, persequunturque ad fossam: in quam compulsos ruinâ cumulant. Sexcenti ferme ibi interfecti; omnesque prope, qui inter murum fossamque deprehensi erant, vulnerantur. Ita suo ipse conatu perculsus prætor, segnior ad alia factus consilia erat: et ne Eumeni quidem, simul a mari, simul a terrâ aggredienti, quidquam satis procedebat. Placuit igitur utrique, custodiis firmatis, ne quod præsidium ex Macedoniâ intromitti posset, quoniam vis aperta non processisset, operibus mœnia oppugnare. Hæc parantibus his, decem regii lembi, ab Thessalonicâ cum delectis Gallorum auxiliaribus missi, cum in salo stantes hos-

tium naves conspexissent; ipsi, obscurâ nocte, simplici ordine, quam poterant proxime litus tenentes, intrârunt urbem. Hujus novi præsidii fama absistere oppugnatione simul Romanos regemque coëgit. Circumvecti promontorium, ad Toronen classem appulerunt. Eam quoque oppugnare adorti, ubi validâ defendi manu animadverterunt, irrito incepto Demetriadem petunt. Ibi cum appropinquantes repleta mœnia armatis vidissent, prætervecti ad Iolcon classem appulerunt; inde, agro vastato, Demetriadem quoque aggressuri.

XIII. Inter hæc, et consul, ne segnis sederet tantum in agro hostico, M. Popillium cum quinque millibus militum ad Melibœam urbem oppugnandam mittit. Sita est in radicibus Ossæ montis, quâ parte in Thessaliam vergit, opportune imminens super Demetriadem. Primus adventus hostium perculit incolas loci: collectis deinde ex necopinato pavore animis, discurrunt armati ad portas ac mœnia, quâ suspecti aditus erant: spemque extemplo inciderunt, capi primo impetu posse. Obsidio igitur parabatur, et opera oppugnationum fieri cœpta. Perseus, cum audisset, simul Melibœam a consulis exercitu oppugnari, simul classem Iolci stare, ut inde Demetriadem aggrederetur, Euphranorem quemdam ex ducibus cum delectis duobus millibus Melibœam mittit. Eidem imperatum, ut, si a Melibœâ submovisset Romanos, Demetriadem prius occulto itinere intraret, quam ab Iolco ad urbem castra moverent Romani. Et ab oppugnatoribus Melibœæ, cum in superioribus locis repente apparuisset, cum trepidatione multâ relicta opera sunt, ignisque injectus: ita a Melibœâ abscessum est. Euphranor, solutâ unius urbis obsidione, Demetriadem extemplo ducit: nec tum mœnia modo, sed agros etiam, confiderunt se a populationibus tueri posse; et eruptiones in vagos populatores, non sine vulneribus hostium, factæ sunt. Circumvecti tamen mœnia sunt prætor et rex, situm urbis contemplantes, si quâ parte ten-

tare aut opere aut vi possent. Fama fuit, per Cydantem Cretensem et Antimachum, qui Demetriadi præerat, tractatas inter Eumenem et Persea conditiones amicitiæ: ab Demetriade certe abscessum est. Eumenes ad consulem navigat: gratulatus, quod prospere Macedoniam intrâsset, Pergamum in regnum abit. Marcius Figulus prætor, parte classis in hiberna Sciathum missâ, cum reliquis navibus Oreum Bœotiæ petit, eam urbem aptissimam ratus, unde exercitibus, qui in Macedoniâ, quique in Thessaliâ erant, mitti commeatus possent. De Eumene rege longe diversa tradunt. Si Valerio Antiati credas, nec classe adjutum ab eo prætorem esse, cum sæpe eum literis arcessîsset, tradit; nec cum gratiâ ab consule profectum in Asiam, indignatum, quod, ut iisdem castris tenderet, permissum non fuerit: ne ut equites quidem Gallos, quos secum adduxerat, relinqueret, impetrari ab eo potuisse. Attalum fratrem ejus et remansisse apud consulem, et sinceram ejus fidem æquali tenore, egregiamque operam, in eo bello fuisse.

XIV. Dum bellum in Macedoniâ geritur, legati Transalpini ab regulo Gallorum (Balanos ipsius traditur nomen; gentis, ex quâ fuerit, non traditur) Romam venerunt, pollicentes ad Macedonicum bellum auxilia. Gratiæ ab senatu actæ, muneraque missa, torquis aureus duo pondo, et pateræ aureæ quatuor pondo, equus phaleratus, armaque equestria. Secundum Gallos, Pamphyli legati coronam auream, ex viginti millibus Philippeorum factam, in curiam intulerunt: petentibusque iis, ut id donum in cellâ Jovis Optimi Maximi ponere, et sacrificare in Capitolio liceret, permissum: benigneque amicitiam renovare volentibus legatis responsum, et binûm millium æris singulis missum munus. Tum ab rege Prusiâ, et paulo post ab Rhodiis, de eâdem re longe aliter disserentes legati auditi sunt. Utraque legatio de pace reconciliandâ cum rege Perseo egit. Prusiæ preces magis, quam postulatio, fuêre, profitentis, "et ad id

tempus se cum Romanis stetisse, et, quoad bellum foret, staturum. Cæterum, cum ad se a Perseo legati venissent de finiendo cum Romanis bello, et iis pollicitum deprecatorem apud senatum futurum; petere, si possent inducere in animum, ut finiant iram, se quoque [in gratiâ reconciliatæ pacis posse uti."] Hæc regii legati. Rhodii, superbe commemoratis erga populum Romanum beneficiis, et pæne victoriæ, utique de Antiocho rege, majore parte ad se vindicatâ, adjecerunt: "Cum pax inter Macedonas Romanosque esset, sibi amicitiam cum rege Perseo cœptam: eam se invitos, nullo ejus in se merito, quoniam ita Romanis visum sit in societatem se belli trahere, interrupisse. Tertium se annum multa ejus incommoda belli sentire: mari intercluso, inopiâ insulam premi, amissis maritimis vectigalibus atque commeatibus. Cum id ultra pati non possent, legatos alios ad Persea in Macedoniam misisse, qui ei denuntiarent, Rhodiis placere, pacem eum componere cum Romanis: se Romam eadem nuntiatum missos. Per quos stetisset, quo minus belli finis fieret, adversus eos quid sibi faciendum esset, Rhodios consideraturos esse." Ne nunc quidem hæc sine indignatione legi audirive posse, certum habeo: inde existimari potest, qui habitus animorum audientibus ea Patribus fuerit.

XV. Claudius, nihil responsum, auctor est: tantum senatûs-consultum recitatum, quo Caras et Lycios liberos esse juberet populus Romanus, literasque extemplo ad utramque gentem [scirent indicatum] mitti. Quâ auditâ re, principem legationis, cujus magniloquentiam vix curia paulo ante ceperat, corruisse. Alii responsum esse tradunt, "Populum Romanum et principio hujus belli haud vanis auctoribus compertum habuisse, Rhodios cum Perseo rege adversus rempublicam suam occulta consilia iniisse: et, si id ante dubium fuisset, legatorum paulo ante verba ad certum redegisse: et plerumque ipsam se fraudem, etiamsi initio cautior fuerit, detegere. Rhodios nuntio in orbe

terrarum arbitria belli pacisque agere: [Deorum] nutu arma sumturos posituros que Romanos esse: jam non Deos fœderum testes, sed Rhodios, habituros! Itane tandem? [ni] pareatur, exercitusque de Macedoniâ deportentur, visuros esse, quid sibi faciendum sit? Quid Rhodii visuri sint, ipsos scire: populum certe Romanum, devicto Perseo (quod prope diem sperent fore), visurum, ut, pro meritis cujusque in eo bello civitatis, gratiam dignam referat." Munus tamen legatis in singulos binûm millium æris missum est; quod ii non acceperunt.

XVI. Literæ deinde recitatæ Q. Marcii consulis sunt, "Quemadmodum, saltu superato, in Macedoniam transîsset; ibi et ex aliis locis commeatus a prætore prospectos in hiemem habere, et ab Epirotis viginti millia modiûm tritici, decem hordei, sumsisse; ut pro eo frumento pecunia Romæ legatis eorum curaretur. Vestimenta militibus ab Româ mittenda esse: equis ducentis ferme opus esse, maxime Numidis: nec sibi in his locis ullam copiam esse." Senatûsconsultum, ut ea omnia ex literis consulis fierent, factum est. C. Sulpicius prætor sex millia togarum, triginta tunicarum, et equos, deportanda in Macedoniam, præbendaque arbitratu consulis, locavit; et legatis Epirotarum pecuniam pro frumento solvit; et Onesimum, Pythonis filium, nobilem Macedonem, in senatum introduxit. Is pacis semper auctor regi fuerat, monueratque, (sicut pater ejus Philippus institutum usque ad ultimum vitæ diem servabat, quotidie bis in die fœderis icti cum Romanis perlegendi) ut eum morem, si non semper, crebro tamen usurparet. Postquàm deterrere eum a bello nequiit, primo subtrahere sese per alias atque alias causas, ne interesset iis, quæ non probabat, cœpit: postremo, cum suspectum se esse cerneret, et proditionis interdum crimine insimulari, ad Romanos transfugit: magno usui consuli fuit. Ea introductus in curiam cum memorâsset, senatus in formulam sociorum eum referri

jussit: locum, lautia præberi: agri Tarentini, qui publicus populi Romani esset, ducenta jugera dari, et ædes Tarenti emi: ut ea curaret, C. Decimio prætori mandatum. Censores censum idibus Decembribus, severius quam ante, habuerunt: multis equi ademti, inter quos P. Rutilio, qui tribunus plebis eos violenter accusârat: tribu quoque is motus, et ærarius factus. Ad opera publica facienda, cum eis dimidium ex vectigalibus ejus anni attributum ex senatûs-consulto a quæstoribus esset; Ti. Sempronius ex eâ pecuniâ, quæ ipsi attributa erat, ædes P. Africani pone Veteres ad Vertumni signum, lanienasque et tabernas conjunctas, in publicum emit, basilicamque faciendam curavit, quæ postea Sempronia appellata est.

XVII. Jam in exitu annus erat, et, propter Macedonici maxime belli curam, in sermonibus homines habebant, quos in annum consules ad finiendum tandem id bellum crearent: itaque senatûs-consultum factum est, ut Cn. Servilius primo quoque tempore ad comitia habenda veniret. Senatûs-consultum Sulpicius prætor ad consulem * * post paucos dies recitavit, quibus ante diem * * in Urbem venturum. Et consul maturavit, et comitia eo die, qui dictus erat, sunt perfecta. Consules creati L. Æmilius Paulus iterum, septimo decimo anno postquam primo consul fuerat, et C. Licinius Crassus. Prætores postero die facti Cn. Bæbius Tamphilus, L. Anicius Gallus, Cn. Octavius, P. Fonteius Balbus, M. Æbutius Elva, C. Papirius Carbo. Omnia ut maturius agerentur, belli Macedonici stimulabat cura: itaque designatos extemplo sortiri placuit provincias; ut, utri Macedonia consuli, cuique prætori classis venisset, sciretur; ut jam inde cogitarent pararentque, quæ bello usui forent, senatumque consulerent, si quâ re consulto opus esset. "Latinas, ubi magistratum inîssent, quod per religiones posset, primo quoque tempore fieri placere; neque consulem, cui eundum in Macedoniam esset,

teneri." His decretis, consulibus Italia et Macedonia, prætoribus, præter duas jurisdictiones in Urbe, classis, et Hispania, et Sicilia, et Sardinia provinciæ nominatæ sunt. Consulum, Æmilio Macedonia, Licinio Italia evenit. Prætores, Cn. Bæbius urbanam, L. Anicius peregrinam, et si quo senatus censuisset, Cn. Octavius classem, P. Fonteius Hispaniam, M. Æbutius Siciliam, C. Papirius Sardiniam est sortitus.

XVIII. Extemplo apparuit omnibus, non segniter id bellum L. Æmilium gesturum; præterquam quod alius vir erat, etiam quod, dies noctesque intentus, ea sola, quæ ad id bellum pertinerent, animo agitabat. Jam omnium primum a senatu petit, ut legatos in Macedoniam mitterent ad exercitus visendos classemque, et comperta referenda, quid aut terrestribus aut navalibus copiis opus esset: præterea ut explorarent copias regias, quantum possent, quâque provincia nostra, quâ hostium foret: utrum intra saltus castra Romani haberent, an jam omnes angustiæ exsuperatæ, et in æqua loca pervenissent: qui fideles nobis socii, qui dubii suspensæque ex fortunâ fidei, qui certi hostes viderentur: quanti præparati commeatus, et unde terrestri itinere, unde navibus supportarentur: quid eâ æstate terrâ marique rerum gestarum esset: ex his bene cognitis certa in futurum consilia capi posse ratus. Senatus Cn. Servilio consuli negotium dedit, ut is in Macedoniam, quos L. Æmilio videretur, legaret. Legati biduo post profecti, Cn. Domitius Ahenobarbus, A. Licinius Nerva, L. Bæbius. Bis in exitu anni ejus lapidatum esse nuntiatum est, in Romano agro, simul in Veientibus: novemdiale sacrum factum est. Sacerdotes eo anno mortui sunt, P. Quintilius Varus, flamen Martialis; et M. Claudius Marcellus, decemvir: in cujus locum Cn. Octavius suffectus. Et, jam magnificentiâ crescente, notatum est, ludis circensibus P. Cornelii Scipionis Nasicæ et P. Lentuli ædilium curulium, sexaginta

tres Africanas, et quadraginta ursos et elephantos lusisse.

XIX. L. Æmilio Paulo, C. Licinio consulibus, idibus Martiis principio insequentis anni, cum in exspectatione Patres fuissent, maxime quidnam consul de Macedoniâ, cujus ea provincia esset, referret; nihil se habere, Paulus, quod referret, cum nondum legati redîssent, dixit: "Cæterum Brundisii legatos jam esse, bis ex cursu Dyrrhachium [ejectos.] Cognitis mox, quæ nosci prius in rem esset, relaturum: id fore intra perpaucos dies. Et, ne quid profectionem suam teneret, pridie idus Aprilis Latinis esse constitutam diem. Sacrificio rite perfecto, se et Cn. Octavium, simul senatus censuisset, exituros esse. C. Licinio collegæ suo fore curæ, se absente, ut, si qua parari mittive ad id bellum opus sit, parentur mittanturque. Interea legationes exterarum nationum audiri posse." Sacrificio rite perfecto, primi Alexandrini, legati ab Ptolemæo et Cleopatrâ regibus, vocati sunt. Sordidati, barbâ et capillo promisso, cum ramis oleæ ingressi curiam, procubuerunt: et oratio, quam habitus, fuit miserabilior. Antiochus, Syriæ rex, qui obses Romæ fuerat, per honestam speciem majoris Ptolemæi reducendi in regnum, bellum cum minore fratre ejus, qui tum Alexandriam tenebat, gerens, et ad Pelusium navali prœlio victor fuerat, et, tumultuario opere ponte per Nilum facto, transgressus cum exercitu, obsidione ipsam Alexandriam terrebat: nec procul abesse, quin potiretur regno opulentissimo, videbatur. Ea legati querentes orabant senatum, ut opem regno regibusque amicis imperio ferrent: "Ea merita populi Romani in Antiochum, eam apud omnes reges gentesque auctoritatem esse, ut, si legatos misissent, qui denuntiarent, non placere senatui, sociis regibus bellum fieri, extemplo abscessurus a mœnibus Alexandriæ, abducturusque exercitum in Syriam esset. Quod si cunctentur facere, brevi extorres regno Ptolemæum et Cleopatram Ro-

niam venturos, cum pudore quodam populi Romani, quod nullam opem in ultimo discrimine fortunarum tulissent." Moti Patres precibus Alexandrinorum, extemplo C. Popillium Lænatem, et C. Decimium, et C. Hostilium, legatos, ad finiendum inter reges bellum, miserunt. Prius Antiochum, dein Ptolemæum, adire jussi, et nuntiare, ni absistatur bello, per utrum stetisset, eum non pro amico nec pro socio habituros esse.

XX. His intra triduum simul cum legatis Alexandrinis profectis, legati ex Macedoniâ Quinquatribus ultimis adeo exspectati venerunt, uti, nisi vesper esset, extemplo senatum vocaturi consules fuerint. Postero die senatus fuit, legatique auditi sunt. Ii nuntiant, "Majore periculo, quam emolumento, exercitum per invios saltus in Macedoniam inductum. Pieriam, quo processisset, regem tenere: castra castris prope ita collata esse, ut flumine Enipeo interjecto arceantur: neque regem pugnandi potestatem facere, nec nostris vim ad cogendum esse. Hiemem etiam asperam rebus gerendis intervenisse; in otio militem ali, nec plus quam sex ** frumentum habere. Macedonum dici triginta millia armatorum esse. Si Ap. Claudio circa Lychnidum satis validus exercitus foret, potuisse ancipiti bello distinere regem: nunc et Appium, et quod cum eo præsidii sit, in summo periculo esse, nisi propere aut justus exercitus eo mittatur, aut illi inde deducantur. Ad classem se ex castris profectos, sociorum navalium partem morbo audîsse absumtam; partem, maxime qui ex Siciliâ fuerint, domos suas abîsse, et homines navibus deesse: qui sint, neque stipendium accepisse, neque vestimenta habere: Eumenem classemque ejus, tamquam vento allatas naves, sine causâ et venisse et abîsse: nec animum ejus regis constare satis visum." Sicut omnia de Eumene dubia, Attali egregie constantem fidem nuntiabant.

XXI. Legatis auditis, tunc de bello referre sese

L. Æmilius dixit. Senatus decrevit, "ut in octo legiones parem numerum tribunorum consules et populus crearent: creari autem neminem eo anno placere, nisi qui honorem gessisset. Tum, ex omnibus tribunis militum, uti L. Æmilius in duas legiones in Macedoniam, quos eorum velit, eligat, et ut, sollenni Latinarum perfecto, L. Æmilius consul, Cn. Octavius prætor, cui classis obtigisset, in provinciam proficiscantur." Additus est his tertius L. Anicius prætor, cujus inter peregrinos jurisdictio erat: eum in provinciam Illyricum circa Lychnidum Ap. Claudio succedere placuit. Delectûs cura C. Licinio consuli imposita. Is septem millia civium Romanorum et equites ducentos scribere jussus; et sociis nominis Latini septem millia peditum imperare, quadringentos equites; et Cn. Servilio Galliam obtinenti provinciam literas mittere, ut sexcentos equites conscriberet. Hunc exercitum ad collegam primo quoque tempore mittere in Macedoniam jussus: neque in eâ provinciâ plus quam duas legiones esse; eas repleri, ut sena millia peditum, trecenos haberent equites: cæteros equites peditesque in præsidiis disponi: qui eorum idonei ad militandum non essent, dimitti. Decem præterea millia peditum imperata sociis, et octingenti equites. Id præsidii additum Anicio, præter duas legiones, quas portare in Macedoniam est jussus, quina millia peditum et ducenos habentes, trecenos equites: et in classem quinque millia navalium sociûm sunt scripta. Licinius consul duabus legionibus obtinere provinciam jussus: eo addere sociorum decem millia peditum, et sexcentos equites.

XXII. Senatûs-consultis perfectis, L. Æmilius consul e curiâ in concionem processit, orationemque talem habuit. "Animadvertisse videor, Quirites, majorem mihi, sortito Macedoniam provinciam, gratulationem factam, quam cum aut consul essem consalutatus, aut quo die magistratum inîssem: neque id ob aliam causam, quam quia bello in Macedoniâ,

quod diu trahitur, existimâstis dignum majestate populi Romani exitum per me imponi posse. Deos quoque huic favisse sorti spero, eosdemque in rebus gerendis affuturos esse. Hæc partim opinari, partim sperare possum. Illud affirmare pro certo habeo audeoque, me omni ope annisurum esse, ne frustra vos hanc spem de me conceperitis. Quæ ad bellum opus sunt, et senatus decrevit, et (quoniam extemplo proficisci placet, neque ego in morâ sum) C. Licinius, collega, vir egregius, æque enise parabit, ac si ipse id bellum gesturus esset. Vos, quæ scripsero senatui aut vobis, credite: rumores credulitate vestrâ ne alatis, quorum auctor nemo exstabit. Nam nunc quidem (quod vulgo fieri, hoc præcipue bello, animadverti) nemo tam famæ contemtor est, cujus non debilitari animus possit. In omnibus circulis, atque etiam (si Diis placet) in conviviis, sunt, qui exercitus in Macedoniam ducant; ubi castra locanda sint, sciant; quæ loca præsidiis occupanda; quando, aut quo saltu, intranda Macedonia; ubi horrea ponenda; quâ terrâ, mari subvehantur commeatus; quando cum hoste manus conserendæ; quando quiescendum sit. Nec, quid melius faciendum sit, modo statuunt, sed, quidquid aliter, quam ipsi censuêre, factum est, consulem (veluti dictâ die) accusant. Hæc magna impedimenta res gerentibus sunt: nec enim omnes tam firmi et constantis animi contra adversum rumorem esse possunt, quam Fabius fuit; qui suum imperium minui per vanitatem populi maluit, quam secundâ famâ male rem gerere. Non sum is, qui non existimem admonendos duces esse: immo eum, qui de suâ unius sententiâ omnia gerat, superbum judico magis, quam sapientem. Quid ergo est? Primum a prudentibus, et proprie rei militaris peritis, et usu doctis, monendi imperatores sunt: deinde ab his, qui intersunt gerendis ** loco, qui hostem, qui temporum opportunitatem vident, qui, in eodem velut navigio, participes sunt periculi. Itaque si quis est,

qui, quod e re publicâ sit, suadere se mihi in eo bello; quod gesturus sum, confidat; ne deneget operam reipublicæ, et in Macedoniam mecum veniat: nave, equo, tabernaculo, viatico etiam a me juvabitur. Si quem id facere piget, et otium urbanum militiæ laboribus præoptat, e terrâ ne gubernaverit. Sermonum satis ipsa præbet Urbs: loquacitatem suam contineat: nos castrensibus consiliis contentos futuros esse sciat." Ab hac concione, Latinis, quæ pridie Calendas Apriles fuerunt, in Monte sacrificio rite perpetrato, protinus inde et consul et prætor Cn. Octavius in Macedoniam profecti sunt. Traditum est memoriæ, majore, quam solitâ, frequentiâ prosequentium consulem celebratum; ac prope certâ spe ominatos esse homines, finem [esse] Macedonico bello, maturumque reditum cum egregio triumpho consulis fore.

XXIII. Dum hæc in Italiâ geruntur, Perseus, quod jam inchoatum perficere (quia impensa pecuniæ facienda erat) non inducebat in animum, ut Gentium Illyriorum regem sibi adjungeret; hoc, postquam intrâsse saltum Romanos, et adesse discrimen ultimum belli animadvertit, non ultra differendum ratus; cum per Hippiam legatum trecenta argenti talenta pactus esset, ita ut obsides ultro citroque darentur, Pantauchum misit, ex fidissimis amicis, ad ea perficienda. Medeone Labeatidis terræ Pantauchus regi Illyrio occurrit: ibi et jusjurandum ab rege et obsides accepit. Missus et a Gentio est legatus, nomine Olympio, qui jusjurandum a Perseo obsidesque exigeret. Cum eodem ad pecuniam accipiendam missi sunt; et, auctore Pantaucho, qui Rhodum legati cum Macedonibus irent, Parmenio et Morcus destinantur: quibus ita mandatum, uti, jurejurando, obsidibusque, et pecuniâ acceptâ, tum demum Rhodum proficiscerentur: "duorum simul regum nomine incitari Rhodios ad bellum Romanum posse: adjunctam civitatem, penes quam unam tum rei navalis gloria esset, nec terrâ nec mari spem relicturam Romanis." Venien-

tibus Illyriis Perseus, ab Enipeo amni ex castris cum omni equitatu profectus, ad Dium occurrit. Ibi ea, quæ convenerant, circumfuso agmine equitum facta; quos adesse fœderi sancitæ cum Gentio societatis volebat rex, aliquantum eam rem ratus animorum iis adjecturam: et obsides in conspectu omnium dati acceptique: et, Pellam ad thesauros regios missis, qui pecuniam acciperent, qui Rhodum irent cum Illyriis legatis, Thessalonicæ conscendere jussi. Ibi Metrodorus erat, qui nuper ab Rhodo venerat; auctoribusque Dinone et Polyarato, principibus civitatis ejus, affirmabat, Rhodios paratos ad bellum esse. Is princeps junctæ cum Illyriis legationis datus est.

XXIV. Eodem tempore ad Eumenem et ad Antiochum communia mandata, quæ subjicere conditio rerum poterat. "Naturâ inimica inter se esse liberam civitatem et regem. Singulos populum Romanum aggredi, et, quod indignius sit, regum viribus reges oppugnare. Attalo adjutore, patrem suum oppressum. Eumene adjuvante, et quâdam ex parte etiam Philippo patre suo, Antiochum oppugnatum: in se nunc et Eumenem et Prusiam armatos esse. Si Macedoniæ regnum sublatum foret, proximam Asiam esse; quam jam ex parte, sub specie liberandarum civitatium, suam fecerint; deinde Syriam. Jam Prusiam Eumeni honore præferri, jam Antiochum victorem præmio belli [ab] Ægypto arceri. Hæc cogitantem providere" jubebat, "ut aut ad pacem secum faciendam compelleret Romanos, aut perseverantes in bello injusto communes duceret omnium regum hostes." Ad Antiochum aperta mandata erant, ad Eumenem per speciem captivorum redimendorum missus legatus erat: verum occultiora quædam agebantur, quæ in præsentia invisum quidem et suspectum Romanis Eumenem falsis gravioribus * *. Proditor enim ac prope hostis habitus, dum inter se duo reges captantes fraude et avaritiâ certant. Cydas erat Cretensis, ex intimis Eumenis: hic prius ad Amphipolim

cum Chimaro quodam populari suo, militante apud Persea, inde postea ad Demetriadem, semel cum Menecrate quodam, iterum cum Antimacho, regiis ducibus, sub ipsis mœnibus urbis collocutus fuerat. Eropon quoque, qui tum missus est, duabus ad eumdem Eumenem jam ante legationibus functus erat. Quæ colloquia occulta et legationes infames quidem erant: sed, quid actum esset, quidve inter reges convenisset, ignorabatur. Res autem ita sese habuit.

XXV. Eumenes neque favit victoriæ Persei, neque bello eum invadere animo habuit: non tam quia paternæ inter eos inimicitiæ erant, [quam ipsorum odiis inter se accensæ. Non ea regum æmulatio,] ut æquo animo Persea tantas adipisci opes, tantamque gloriam, quanta Romanis victis eum manebat, Eumenes visurus fuerit. Cernebat et Persea, jam inde ab initio belli, omni modo spem pacis tentâsse, et in dies magis, quo propior admoveretur terror, nihil neque agere aliud, neque cogitare. Romanos quoque, quia traheretur diutius spe ipsorum bellum, et ipsos duces, et senatum, non abhorrere a finiendo tam incommodo ac difficili bello. Hac utriusque partis voluntate exploratâ, quod fieri etiam suâ sponte tædio validioris, metu infirmioris credebat posse, in eo suam operam venditare conciliandâ gratiâ magis cupiit. Nam, modo ne juvaret bello Romanos terrâ marique, modo pacis patrandæ cum Romanis paciscebatur mercedem: ne bello interesset, * * mille et quingenta talenta. In utroque non fidem modo se, sed obsides quoque, dare paratum esse, ostendebat. Perseus ad rem inchoandam promtissimus erat, cogente metu, et de obsidibus accipiendis sine dilatione agebat; conveneratque, ut accepti Cretam mitterentur. Ubi ad pecuniæ mentionem ventum erat, ibi hæsitabat: et utique alteram in tanti nominis regibus turpem ac sordidam, et danti, et magis accipienti, mercedem esse. Malebat in spem Romanæ pacis non recusare impensam, sed eam pecuniam perfectâ re daturum; interea Samothracæ in

templo depositurum. Ea insula cum ipsius ditionis esset, videre Eumenes nihil interesse, an Pellæ pecunia esset: id agere, ut partem aliquam præsentem ferret. Ita, nequidquam inter se captati, nihil præter infamiam movêre.

XXVI. Nec hæc tantum Perseo per avaritiam est dimissa res, cum pecuniam tutam et pacem habere per Eumenem, quæ vel parte regni redimenda esset, ac receptus protrahere inimicum mercede onustum, et hostes merito ei Romanos posset facere: sed etiam Gentii regis parata societas, et tum Gallotum, effusorum per Illyricum, ingens agmen oblatum, avaritiâ dimissum est. Veniebant decem millia equitum, par numerus peditum, et ipsorum jungentium cursum equis, et in vicem prolapsorum equitum vacuos capientium ad pugnam equos. Hi pacti erant, eques denos præsentes aureos, pedes quinos, mille dux eorum. Venientibus his Perseus ab Enipeo ex castris profectus obviam cum dimidiâ copiarum parte, denuntiare per vicos urbesque, quæ viæ propinquæ sunt, cœpit, ut commeatus expedirent, frumenti, vini, pecorum ut copia esset: ipse equos, phalerasque, et sagula, donum principibus ferre, et parum auri, quod inter paucos divideret, multitudinem credens trahi spe posse. Ad Almanam urbem pervenit, et in ripâ fluminis Axii posuit castra. Circa Desudabam in Mædicâ exercitus Gallorum consederat, mercedem pactam opperiens. Eo mittit Antigonum, ex purpuratis unum, qui juberet, multitudinem Gallorum ad Bylazora (Pæoniæ is locus est) castra movere, principes ad se venire frequentes. Septuaginta quinque millia ab Axio flumine et castris regis aberant. Hæc mandata ad eos cum pertulisset Antigonus, adjecissetque, per viam quanta omnium præparata curâ regis copia multitudini foret, quibusque muneribus principes advenientes, vestis, argenti, equorumque excepturus rex esset, de his quidem se coram cognituros respondent: illud, quod præsens pepigissent, interrogant, ecquid

aurum, quod in singulos pedites equitesque dividendum esset, secum adduxisset? Cum ad id nihil responderetur, Clondicus, regulus eorum, "Abi, renuntia ergo," inquit, "regi, nisi aurum obsidesque accepissent, nusquam inde Gallos longius vestigium moturos." Hæc relata regi cum essent, advocato consilio, cum, quid omnes suasuri essent, appareret, ipse, pecuniæ quam regni melior custos, instituit de perfidiâ et feritate Gallorum disserere. "Multorum jam ante cladibus expertum, periculosum esse, tantam multitudinem in Macedoniam accipere, ne graviores eos socios habeant, quam hostes Romanos. Quinque millia equitum sat esse, quibus et uti ad bellum possent, et quorum multitudinem ipsi non timeant."

XXVII. Apparebat [in] omnibus, mercedem multitudinis timere, nec quidquam aliud: sed, cum suadere consulenti nemo auderet, remittitur Antigonus, qui nuntiaret, quinque millium equitum operâ tantum uti regem: contemnere multitudinem aliam. Quod ubi audivêre barbari, cæterorum quidem fremitus fuit, indignantium se frustra excitos sedibus suis: Clondicus rursus interrogat, ecquid ipsis quinque millibus, quod convenisset, numeraret? Cum adversus id quoque misceri ambages cerneret, inviolato fallaci nuntio (quod vix speraverat ipse posse contingere), retro ad Istrum, perpopulati Thraciam, quâ vicina erat viæ, redierunt. Quæ manus, quieto sedente rege ad Enipeum, adversus Romanos Perrhæbiæ saltum in Thessaliam traducta, non agros tantum nudare populando potuit, ne quos inde Romani commeatus exspectarent, sed ipsas exscindere urbes, tenente ad Enipeum Perseo Romanos, ne urbibus sociis opitulari possent. Ipsis quoque Romanis de se cogitandum fuisset: quando neque manere, amissâ Thessaliâ, unde exercitus alebatur, potuissent, neque progredi, cum ex adverso castra Macedonum ***: qui eâ pependerant spe, haud mediocriter debilitavit. Eâdem avaritiâ Gentium regem sibi alienavit: nam, cum trecenta

talenta Pellæ missis a Gentio numerâsset; signare eos pecuniam passus, inde decem talenta ad Pantauchum [missa,] eaque præsentia dari regi jussit: reliquam pecuniam, signatam Illyriorum signo, portantibus suis præcipit, parvis itineribus veherent: dein, cum ad finem Macedoniæ ventum esset, subsisterent ibi, ac nuntios ab se opperirentur. Gentius, exiguâ parte pecuniæ acceptâ, cum assidue a Pantaucho ad lacessendos hostili facto Romanos stimularetur, M. Perpernam et L. Petillium legatos, qui tum forte ad eum venerant, in custodiam conjecit. Hoc audito, Perseus, contraxisse eum necessitates ratus ad bellum utique cum Romanis, ad revocandum, qui pecuniam portabat, misit: velut nihil aliud agens, quam ut, quanta maxima posset, præda ex victo Romanis reservaretur. Et ab Eumene Eropon, ignotis, quæ occulte acta erant, redit. De captivis actum esse et ipsi evulgaverant, et Eumenes consulem, vitandæ suspicionis causâ, certiorem fecit.

XXVIII. Perseus, post reditum ab Eumene Eropontis, spe dejectus, Antenorem et Callippum præfectos classis cum quadraginta lembis (adjectæ ad hunc numerum quinque pristes erant) Tenedum mittit; ut inde [sparsæ] per Cycladas insulas naves, Macedoniam cum frumento petentes, tutarentur. Cassandreæ deductæ naves in portus primum, qui sub Atho monte sunt, inde Tenedum placido mari cum trajecissent, stantes in portu Rhodias apertas naves Eudamumque præfectum earum, [inviolatas,] atque etiam benigne appellatos, dimiserunt. Cognito deinde, in latere altero quinquaginta onerarias suarum, stantibus in ostio portûs Eumenis rostratis, quibus Damius præerat, inclusas esse; circumvecti propere, ac submotis terrore hostium navibus, onerarias, datis, qui prosequerentur, decem lembis, in Macedoniam mittunt; ita ut, in tutum prosecuti, redirent Tenedum. Nono post die ad classem, jam ad Sigeum stantem, redierunt. Inde Subota (insula est interjecta Elææ et

Atho) trajiciunt. Forte postero die, quam Subota classis tenuit, quinque et triginta naves, quas hippagogos vocant, ab Elæâ profectæ cum equitibus Gallis equisque, Phanas promontorium Chiorum petebant, unde transmittere in Macedoniam possent. Attalo ab Eumene mittebantur. Has naves per altum ferri cum ex speculâ signum datum Antenori esset, profectus a Subotis, inter Erythrarum promontorium Chiumque, quâ arctissimum fretum est, iis occurrit. Nihil minus credere præfecti Eumenis, quam Macedonum classem in illo vagari mari: nunc Romanos esse, nunc Attalum, aut remissos aliquos ab Attalo ex castris Romanis Pergamum petere. Sed cum jam appropinquantium forma lemborum haud dubia esset, et concitatio remorum, directæque in se proræ, hostes appropinquare aperuissent; tunc injecta trepidatio est, cum resistendi spes nulla esset, inhabilique navium genere, et Gallis vix quietem ferentibus in mari. Pars eorum, qui propiores continenti litori erant, in Erythræam enârunt: pars, velis datis, ad Chium naves ejecêre, relictisque equis, effusâ fugâ urbem petebant. Sed, propius urbem lembi accessuque commodiore cum exposuissent armatos, partim in viâ fugientes Gallos adepti Macedones ceciderunt, partim ante portam exclusos: clauserant enim Chii portam, ignari, qui fugerent, aut sequerentur. Octingenti ferme Gallorum occisi, ducenti vivi capti: equi, pars in mari, fractis navibus, absumti; partim nervos succiderunt in litore Macedones. Viginti eximiæ equos formæ, cum captivis, eosdem decem lembos, quos ante miserat, Antenor devehere Thessalonicam jussit, et primo quoque tempore ad classem reverti: Phanis se eos exspectaturum. Triduum ferme classis ad urbem stetit. Phanas inde progressi sunt, et, spe celerius reversis decem lembis, evecti Ægæo mari Delum trajecerunt.

XXIX. Dum hæc geruntur, legati Romani, C. Popillius, et C. Decimius, et C. Hostilius, a Chal-

cide profecti, tribus quinqueremibus Delum cum venissent, lembos ibi Macedonum quadraginta, et quinque regis Eumenis quinqueremes invenerunt. Sanctitas templi insulæque inviolatos præstabat omnes. Itaque permixti Romanique et Macedones et Eumenis navales socii in templo, inducias religione loci præbente, versabantur. Antenor, Persei præfectus, cum aliquas alto præferri onerarias naves ex speculis significatum foret, parte lemborum ipse insequens, parte per Cycladas dispositâ, præterquam si quæ Macedoniam peterent, omnes aut supprimebat, aut spoliabat naves: quibus [poterat,] Popillius aut Eumenis naves [succurrebat:] sed vecti nocte binis aut ternis plerumque lembis Macedones fallebant. Per id fere tempus legati Macedones Illyriique simul Rhodum venerunt, quibus auctoritatem addidit non lemborum modo adventus, passim per Cycladas atque Ægæum vagantium mare, sed etiam conjunctio ipsa regum Persei Gentiique, et fama cum magno numero peditum equitúmque venientium Gallorum. Et jam cum accessissent animi Dinoni ac Polyarato, qui Persei partium erant, non benigne modo responsum regibus est, sed palam pronuntiatum, "bello finem se auctoritate suâ impositures esse: itaque ipsi quoque reges æquos adhiberent animos ad pacem accipiendam."

XXX. Jam veris principium erat, novique duces in provinciam venerant; consul Æmilius in Macedoniam, Octavius Oreum ad classem, Anicius in Illyricum, cui bellandum adversus Gentium. Patre Pleurato rege Illyriorum et matre Eurydicâ genitus, fratres duos, Platorem utroque parente, Caravantium matre eâdem natum, habuit. Hoc propter ignobilitatem paternam minus suspecto, Platorem occidit, et duos amicos ejus, Ettritum et Epicadum, impigros viros, quo tutius regnaret. Fama fuit, Honuni Dardanorum principis filiam Etutam pacto fratri eum invidisse, tamquam his nuptiis adjungenti sibi Dardanorum gentem: et similius id vero fecit ducta ea virgo, Platore

interfecto. Gravis deinde, demto fratris metu, popularibus esse cœpit: et violentiam insitam ingenio intemperantia vini accendebat. Cæterum, sicut ante dictum est, ad Romanum incitatus bellum, Lissum omnes copias contraxit: quindecim millia armatorum fuerunt. Inde, fratre in Caviorum gentem, vi aut terrore subigendam, cum mille peditibus et quinquaginta equitibus misso, ipse ad Bassaniam urbem quinque millia ab Lisso ducit. Socii erant Romanorum: itaque per missos nuntios prius tentati, obsidionem pati, quam dedere sese, maluerunt. Caravantium in Caviis Durnium oppidum advenientem benigne accepit: Caravantis altera urbs exclusit: et, cum agros eorum effuse vastaret, aliquot palati milites agrestium concursu interfecti sunt. Jam et Ap. Claudius, assumtis ad eum exercitum, quem habebat, Bullinorum, et Apolloniatium, et Dyrrhachinorum auxiliis, profectus ex hibernis, circa Genusuum amnem castra habebat; audito fœdere inter Persea et Gentium, et legatorum violatorum injuriâ accensus, bellum haud dubie adversus eum gesturus. Anicius prætor, eo tempore Apolloniæ auditis, quæ in Illyrico gererentur, præmissisque ad Appium literis, ut se ad Genusuum opperiretur, triduo et ipse in castra venit: et, ad ea quæ habebat auxilia, assumtis Parthinorum juventutis duobus millibus peditum et equitibus ducentis, (peditibus Epicadus, equitibus Algalsus præerat) parabat ducere in Illyricum, maxime ut Bassanitas solveret obsidione: tenuit impetum ejus fama lemborum vastantium maritimam oram. Octoginta erant lembi, auctore Pantaucho missi a Gentio ad Dyrrhachinorum et Apolloniatium agros populandos. Tum classis ad

[* oram

haud procul Apolloniâ stabat. Huc recurrit Anicius, ac brevi assecutus Illyrios prædatores, congressusque cum eis, et perlevi negotio victor, aliquot naves hostium cepit, cæteras repetere Illyricum coëgit. Inde in castra ad Genusuum regressus, ad Bassanitarum

auxilium properavit. Non sustinuit famam adventantis prætoris Gentius; solutâque obsidione, Scodram se contulit tam trepidâ fugâ, ut ne totum quidem exercitum abduceret. Magna pars copiarum, quæ, si dux præsens confirmâsset animos, morari Romanos poterant, amo- *]

to eo, tradiderunt se.

XXXI. Deinceps et urbes regionis ejus idem faciebant; adjuvante inclinationem animorum clementiâ in omnes et justitiâ prætoris Romani. Ad Scodram inde ventum est, id quod belli caput fuerat; non eo solum, quod Gentius eam sibi ceperat velut regni totius arcem, sed etiam quod Labeatium gentis munitissima longe est, et difficilis aditu. Duo cingunt eam flumina, Clausala, latere urbis quod in Orientem patet, præfluens, Barbana ab regione Occidentis, ex Labeatide palude oriens. Hi duo amnes confluentes incidunt Oriundi flumini; quod, ortum ex monte Scodro, multis et aliis auctum aquis, mari Adriatico infertur. Mons Scodrus, longe altissimus regionis ejus, ab Oriente Dardaniam subjectam habet, a Meridie Macedoniam, ab Occasu Illyricum. Quamquam munitum situ naturali oppidum erat, gensque id tota Illyriorum et rex ipse tuebatur, tamen prætor Romanus, quia prima successerant prospere, fortunam totius rei principia secuturam esse ratus, et repentinum valiturum terrorem, instructo exercitu ad mœnia succedit. Quod si clausis portis muros portarumque turres, dispositis armatis, defendissent, vano cum incepto mœnibus pepulissent Romanos: nunc, portâ egressi, prœlium loco æquo majore animo commiserunt, quam sustinuerunt. Pulsi enim et fugâ conglobati, cum ducenti amplius in ipsis faucibus portæ cecidissent, tantum intulerunt terrorem, ut oratores extemplo ad prætorem mitteret Gentius Teuticum et Bellum, principes gentis, per quos inducias peteret, ut deliberare de statu rerum suarum posset. Triduo in hoc dato, cum castra Romana quingentos ferme passus ab urbe

abessent, navem conscendit, et flumine Barbanâ navigat in lacum Labeatum, velut secretum locum petens ad consultandum; sed, ut apparuit, falsâ spe excitus, Caravantium fratrem, multis millibus armatorum actis ex eâ regione, in quam missus erat, adventare. Qui postquam evanuit rumor, tertio post die navem eamdem secundo amni Scodram demisit: præmissisque nuntiis, ut sibi appellandi prætoris potestas fieret, copiâ factâ, in castra venit. Et principium orationis ab accusatione stultitiæ orsus suæ, postremo ad preces lacrymasque effusus, genibus prætoris accidens, in potestatem sese dedit. Primo, bonum animum habere jussus, ad cœnam etiam invitatus, in urbem ad suos rediit; et cum prætore eo die honorifice est epulatus: deinde in custodiam C. Cassio tribuno militum traditus, vix gladiatorio accepto decem talentis ab rege rex, ut in eam fortunam recideret.

XXXII. Anicius, Scodrâ receptâ, nihil prius, quam requisitos Petillium Perpernamque legatos ad se duci, jussit: quibus splendore suo restituto, Perpernam extemplo mittit ad comprehendendos amicos cognatosque regis: qui, Medeonem, Labeatium gentis urbem, profectus, Etlevam uxorem cum filiis duobus, Scerdilædo Pleuratoque, et Caravantium fratrem, Scodram in castra adduxit. Anicius, bello Illyrio intra triginta dies perfecto, nuntium victoriæ Perpernam Romam misit; et post dies paucos Gentium regem ipsum, cum parente, conjuge, ac liberis, ac fratre, aliisque principibus Illyriorum. Hoc unum bellum prius perpetratum, quam cœptum, Romæ auditum est. Quibus diebus hæc agebantur, Perseus quoque in magno terrore erat, propter adventum simul Æmilii novi consulis, quem cum ingentibus minis adventare audiebat, simul Octavii prætoris. Nec minus terroris a classe Romanâ et periculo maritimæ oræ habebat. Thessalonicæ Eumenes et Athenagoras præerant cum parvo præsidio duorum millium cetratorum. Eo et Androclem præfectum mittit, jussum sub ipsis nava-

libus castra habere. Æniam mille equites cum Antigono misit ad tutandam maritimam oram; ut, quocumque litore applicuisse naves hostium audîssent, extemplo ferrent agrestibus opem. Quinque millia Macedonum missa ad præsidium Pythii et Petræ, quibus præpositi erant Histiæus, et Theogenes, et Milo. His profectis, ripam munire Enipei fluminis aggressus est, quia sicco alveo transiri poterat. Huic ut omnis multitudo vacaret, feminæ, ex propinquis urbibus coactæ, cibaria in castra afferebant: miles jussus ex propinquis silvis

[* ligna petere. Inde structum vallum, propugnacula excitata, adjectis turribus dispositisque ubique tormentis, ita ripam defendebant, ut penetrare hostis sine gravi certamine et periculo non posset. Sic tutum se adversus omnem Romanorum impetum fore confidebat; sedendoque et segni morâ languescentes, tum sumtibus exhaustos, hostes tandem tædium tam difficilis belli capturum. Paulus contra, quo diligentius et cautius omnia apud Macedonas provisa et custodita cernebat, eo acrius curam intendere, in omnes partes versare animum, si quo consilio frustrari hostium spem, haud de nihilo sane conceptam, posset. Cæterum præsens tum malum angebat, aquarum penuria. Exaruerat pæne proximum flumen, nisi quod juxta ipsum mare exigua et corrupta manabat aquula. *]

XXXIII. [* Consul, cum missi circa propinqua loca nullam aquam inveniri renuntiarent, *]

postremo sequi se utrarios ad mare, quod minus trecentos passus aberat, jussit, et in litore alios alibi modicis intervallis fodere. Montes ingentis altitudinis spem faciebant, eo magis quia nullos apertos evergerent rivos, occultos continere latices, quorum venæ in mare permanantes undæ miscerentur. Vix deducta summa arena erat, cum scaturigines turbidæ primo et tenues emicare, dein liquidam multamque fundere aquam,

velut Deûm dono, cœperunt. Aliquantum ea quoque res duci famæ et auctoritatis apud milites adjecit. Jussis deinde militibus expedire arma, ipse cum tribunis primisque ordinibus vadit ad contemplandos transitus; quâ descensus facilis armatis, quâ in ulteriorem ripam minime iniquus adscensus esset. His satis exploratis, illa quoque primum, ut ordine ac sine tumultu omnia in agmine, ad nutum imperiumque ducis fierent, providit. Ubi omnibus simul pronuntiaretur, quod fieret, neque omnes exaudirent; incerto imperio accepto, alios, ab se adjicientes, plus eo quod imperatum sit, alios minus facere: clamores deinde dissonos oriri omnibus locis, et prius hostes, quam ipsos, quid paretur, scire: placere igitur, tribunum militum primo pilo legionis secretum edere imperium: illum, et dein singulos, proximo cuique in ordine centurioni dicere, quid opus facto sit; sive a primis signis ad novissimum agmen, sive ab extremis ad primos perferendum imperium sit. Vigiles etiam novo more scutum in vigiliam ferre vetuit: non enim in pugnam vigilem ire, ut armis utatur, sed ad vigilandum, ut, cum senserit hostium adventum, recipiat se, excitetque ad arma alios. Scuto præ se erecto stare galeatos: deinde, ubi fessi sint, innisos pilo, capite super marginem scuti posito, sopitos stare: ut fulgentibus armis procul conspici ab hoste possint, ipsi nihil provideant. Stationum quoque morem mutavit: armati omnes, et frenatis equis equites, diem totum perstabant: id cum æstivis diebus, urente assiduo sole, fieret, tot horarum æstu et languore ipsos equosque fessos integri sæpe adorti hostes, vel pauci plures vexabant: itaque ex matutinâ statione ad meridiem decedi, et in postmeridianam succedere alios, jussit: ita nunquam fatigatos recens hostis aggredi poterat.

XXXIV. Hæc cum ita fieri placere, concione advocatâ, pronuntiâsset, adjecit urbanæ concioni convenientem orationem: "Unum imperatorem in exercitu providere et consulere, quid agendum sit, debere,

nunc per se, nunc cum iis, quos advocaverit in consilium: qui non sint advocati, eos nec palam nec secreto jactare consilia sua. Militem hæc tria curare debere, corpus ut quam validissimum et pernicissimum habeat, arma apta, cibum paratum ad subita imperia: cætera scire de se Diis immortalibus et imperatori suo curæ esse. In quo exercitu milites, consul, et imperator rumoribus vulgi circumagatur, ibi nihil salutare esse. Se, quod sit officium imperatoris, provisurum, ut bene gerendæ rei occasionem eis præbeat: illos nihil, quod futurum sit, quærere: ubi datum signum sit, tum militarem operam navare." Ab his præceptis concionem dimisit; vulgo etiam veteranis fatentibus, se illo primum die, tamquam tirones, quid agendum esset in re militari, didicisse. Non sermonibus tantum his, cum quanto assensu audîssent verba consulis, ostenderunt; sed rerum præsens effectus erat. Neminem totis mox castris quietum videres: acuere alii gladios; alii galeas bucculasque, scuta alii loricasque, tergere: alii aptare corpori arma, experirique sub his membrorum agilitatem: quatere alii pila, alii micare gladiis, mucronemque intueri: ut facile quis cerneret, ubi primum conserendi manum cum hoste data occasio esset, aut victoriâ egregiâ, aut morte memorabili, inituros bellum. Perseus quoque cum, adventu consulis simul et veris principio, strepere omnia moverique apud hostes, velut novo bello, cerneret, mota a Philâ castra in adversâ ripâ posita, nunc ad contemplanda opera sua circumire ducem, haud dubie transitus speculantem,

[* nunc ea omnia intentissimâ curâ apparare, quæ ad vim faciendam oppugnandaque castra usui esse possent; nihil omittere, quod sive adversus hostem, sive ad suorum adjuvandas vires, magno duci conandum faciendumque esset: et ipse, tamquam in summæ rei jam discrimen venturus, acuere militum animos, firmare opera magis ac magis, nunquam satis provisa omnia, satis tutam muni-

tamque ripam credere. Tamen, in acerrimo utrimque ardore, quieta per aliquantum temporis stativa fuêre: nec unquam tantos exercitus, tam in propinquum collatis castris, tam tranquillos consedisse memoriæ proditum est. Interim fama nuntiat, victum in Illyrico Gentium regem ab Anicio prætore, ipsumque cum domo totâ et universâ ditione in potestate Roma-*]

norum esse.

XXXV. Quæ res Romanis auxit animos, Macedonibus regique eorum haud mediocrem attulit terrorem. Et primo supprimere in occulto famam ejus rei est conatus, missis, qui Pantauchum inde venientem appropinquare castris vetarent. Sed jam et pueri quidam visi ab suis erant, inter obsides Illyrios ducti: et, quo quæque accuratius [curantur,] eo facilius loquacitate regiorum ministrorum emanant. Sub idem tempus Rhodii legati in castra venerunt, cum iisdem de pace mandatis, quæ Romæ ingentem iram Patrum excitavêre. Multo iniquioribus animis a castrensi consilio auditi sunt. Itaque cum alii præcipites sine responso * * agendos castris, pronuntiavit, post diem quintumdecimum se responsum daturum. Interim, ut appareret, quantum pacificantium Rhodiorum auctoritas valuisset, consultare de ratione belli gerendi cœpit. Placebat quibusdam, et maxime majoribus natu, per Enipei ripam munitionesque vim facere: "confertis et vim facientibus resistere Macedonas non posse: ex tot castellis aliquanto altioribus ac munitioribus, quæ validis præsidiis insedissent, priore anno dejectos." Aliis placebat, Octavium cum classe Thessalonicam petere, et populatione maritimæ oræ distringere copias regias; ut, altero ab tergo se ostendente bello, circumactus ad interiorem partem regni tuendam, nudare aliquâ parte transitus Enipei cogeretur. Ipsi naturâ et operibus inexsuperabilis ripa videbatur: et, præterquam quod tormenta ubique disposita essent, missilibus etiam melius et certiore ictu

hostes uti audierat. Alio spectabat mens tota ducis: dimissoque concilio, Perrhæbos mercatores, Schœnum et Menophilum, notæ et fidei jam sibi et prudentiæ homines, arcessitos secreto percontatur, quales ad Perrhæbiam transitus sint. Cum loca non iniqua esse dicerent, præsidiis autem regis obsideri, spem cepit, si nocte improviso validâ manu aggressus necopinantes esset, dejici præsidia posse: "Jacula enim et sagittas et cætera missilia in tenebris, ubi, quid petatur, procul provideri nequeat, inutilia esse: gladio comminus geri rem in permixtâ turbâ, quo miles Romanus vincat." His ducibus usurus, prætorem Octavium arcessitum, exposito quid pararet, Heracleum cum classe petere jubet, et mille hominibus decem dierum cocta cibaria habere. Ipse P. Scipionem Nasicam, Q. Fabium Maximum filium suum, cum quinque delectis millibus, Heracleum mittit, velut classem conscensuros ad maritimam oram interioris Macedoniæ (quod in consilio agitatum erat) vastandam. Secreto indicatum, cibaria his præparata ad classem esse, ne quid eos moraretur. Inde jussi duces itineris ita dividere viam, ut quartâ vigiliâ tertio die Pythium adoriri possent. Ipse postero die, ut distineret regem ab circumspectu rerum aliarum, primâ luce medio in alveo cum stationibus hostium prœlium commisit: pugnatumque utrimque est levi armaturâ; nec gravioribus armis in tam inæquali alveo pugnari poterat. Descensus ripæ utriusque in alveum trecentorum ferme passuum erat: medium spatium torrentis, alibi aliter cavati, paulo plus quam mille passus patebat. Ibi in medio, spectantibus utrimque ex vallo castrorum hinc rege, hinc consule cum suis legionibus, pugnatum est. Missilibus procul regia auxilia melius pugnabant; comminus stabilior et tutior, aut parmâ aut scuto Ligustino, Romanus erat. Meridie fere receptui cani suis consul jussit: ita eo die diremtum prœlium est, haud paucis utrimque interfectis. Sole orto postero die, irritatis certamine animis, etiam acrius concursum

est: sed Romani, non ab his tantum cum quibus contractum certamen erat, sed multo magis ab eâ multitudine quæ disposita in turribus stabat, omni genere missilium telorum, ac saxis maxime, vulnerabantur. Ubi propius ripam hostium subissent, tormentis missa etiam ad ultimos perveniebant. Multo pluribus eo die amissis, consul paulo serius recepit suos. Tertio die prœlio abstinuit, degressus ad imam partem castrorum, veluti per devexum in mare brachium transitum tentaturus. Perseus, quod in oculis erat,

[* id tantum cogitans, ad repellendum eâ parte hostem omnem curam intendebat, nihil aliud sollicitus. Interim P. Nasica, cum attributâ sibi manu, versus mare Heracleum profectus, postquam eo pervenit, jussis corpora curare militibus, noctem exspectavit. Tum vero consulis mandata præcipuis ducum exposuit; ac, primis se intendentibus tenebris, flexo ad montem itinere, ad Pythium, ut imperatum erat, copias silentio ducit. Ubi ventum ad summum cacumen est, quod decem amplius stadia in altitudinem assurgit, fatigatis militibus aliquid requietis datum. Hoc jugum, ut ante dictum est, Milo, et Histiæus, et Theogenes, a Perseo missi, cum quinque millibus Macedonum obtinebant: sed tanta negligentia regiis ducibus erat, ut nemo adventare Romanos senserit. Sopitos aggressus Nasica de jugo facile dejecit, si Polybio fides: ipse enim Nasica, in epistolâ ad quemdam regum, longe aliter rem narrat. "Montem arduo adscensu fuisse, sed incustoditum, ita ut saltum occupare nullo negotio potuisset, nisi transfuga Cretensis ex iis, quos secum ducebat, ad Persea cucurrisset, eumque docuisset, quid ageretur. Regem ipsum quidem mansisse in castris, sed misisse duo Macedonum, decem auxiliarium millia, Milone duce, ad occupandum saltum. Cum his acerrimâ pugnâ in summo jugo concursum esse; atque, inter alia, sese a Thrace milite ferro appetitum, quem ipse, adactâ per pectus hastâ, transfixerit. Vic-

tos tandem Macedonas loco cessisse; Milonemque ipsum turpissimâ fugâ, abjectis armis, saluti consuluisse." Romanis fugientes persequentibus facilis et sine ullo periculo in plana descensus fuit. Hoc rerum statu Perseus ambigere, quid facto opus. Cum, apertâ jam per saltum viâ, metueret, ne circumiretur a Romanis; omnino necesse erat, ut aut ad Pydnam recedens hostem ibi exspectaret, sub muris munitæ urbis minore periculo certaturus; aut, copiis per urbes Macedoniæ dispersis, convectisque in loca munitiora frugibus atque pecoribus, populatos agros et nudum hosti relinqueret solum. Anceps fluctuabat inter hæc duo consilia regis animus. Amici tutius quoque id, quod honestius foret, rati, hortabantur, ut pugnæ casum experiretur. "Eum et numero præstare militum, et vero etiam virtuti credere debere, quam ingenitam animis accensura quoque essent illa validissima et sanctissima apud homines ad fortiter pugnandum incitamenta, aræ, foci, sacra, inter quæ et pro quibus dimicandum esset; et parentes ac conjuges; rex denique ipse inspectans, seseque in partem discriminis offerens." His motus rex ad pugnam sese comparavit; et, cum retrocessisset ad Pydnam, simul castra locat, simul instruit aciem: suum cuique ductorum munus locumque assignat, tamquam statim ex itinere dimicaturus. Regio erat hujusmodi: campus explicandæ phalangi, cui apertâ et æquabili planitie opus est, opportunus; non ita tamen, ut facile promoveri posset: perpetui deinde colles, qui levi armaturæ tum refugiendi, tum circumcursandi, copiam præberent. Amnes duo, (Æsonem alterum, alterum Leucum incolæ appellant) quamvis tenui tum fluerent aquâ, aliquid tamen negotii facessere Romanis posse videbantur. Æmilius, junctis cum Nasicâ copiis, rectâ ad hostem ire pergit. Verum ad conspectum exercitûs et numero et robore militum validissimi, et egregie instructi et parati ad pugnam, stupefactus substitit, multa secum reputans.*]

XXXVI. [* Tempus *]
anni post circumactum solstitium erat: hora diei jam ad meridiem vergebat: iter multo pulvere et incalescente sole factum erat: lassitudo et sitis jam sentiebatur, et, meridie instante, magis accessurum utrumque apparebat. Statuit sic affectos recenti atque integro hosti non objicere. Sed tantus ardor in animis ad dimicandum utrimque erat, ut consuli non minore arte ad suos eludendos, quam ad hostes, opus esset. Nondum omnibus instructis, instabat tribunis militum, ut maturarent instruere: circumibat ipse ordines, animos militum hortando in pugnam accendebat. Ibi primo alacres signum poscebant: deinde, quantum incresceret æstus, et vultus minus vigentes et voces segniores erant, et quidam incumbentes scutis, nisique pilis stabant. Tum jam aperte primis ordinibus imperat, metarentur frontem castrorum, et impedimenta constituerent. Quod ubi fieri milites sensêre, alii gaudere palam, quod fessos viæ labore flagrantissimo æstu non coëgisset pugnare: legati circa imperatorem ducesque externi erant, inter quos et Attalus, omnes approbantes, cum pugnaturum consulem crederent: neque enim ne his cunctationem aperuerat suam: tunc mutatione consilii subitâ cum alii silerent, Nasica unus ex omnibus ausus est monere consulem, " Ne hostem [pridem ludificatum priores imperatores, fugiendo certamen, manibus emitteret.] Vereri, ne nocte abeat, sequendus maximo labore ac periculo in intima Macedoniæ; exercitusque, sicut prioribus ducibus, per calles saltusque Macedonicorum montium vagando circumagatur. Se magnopere suadere, dum in campo patenti hostem habeat, aggrediatur, nec oblatam occasionem vincendi amittat." Consul, nihil offensus liberâ admonitione tam clari adolescentis, " Et ego," inquit, " animum istum habui, Nasica, quem tu nunc habes: et, quem ego nunc habeo, tu habebis. Multis belli casibus didici, quando pugnandum, quando abstinendum pugnâ sit. Non

operæ sit stanti nunc in acie docere, quibus de causis hodie quiêsse melius sit: rationes alias reposcito: nunc auctoritate veteris imperatoris contentus eris." Conticuit adolescens; haud dubie videre aliqua impedimenta pugnæ consulem, quæ sibi non apparerent.

XXXVII. Paulus, postquam metata castra impedimentaque collocata animadvertit, ex postremâ acie triarios primos subducit: deinde principes, stantibus in primâ acie hastatis, si quid hostis moveret: postremo hastatos, ab dextro primum cornu singulorum paulatim signorum milites subtrahens. Ita pedites, equitibus cum levi armaturâ ante aciem hosti oppositis, sine tumultu abducti: nec ante, quam prima frons valli ac fossa perducta est, ex statione equites revocati sunt. Rex quoque, cum sine detrectatione paratus pugnare eo die fuisset, contentus, quod per hostem moram fuisse pugnæ scirent, et ipse in castra copias reduxit. Castris permunitis, C. Sulpicius Gallus, tribunus militum secundæ legionis, qui prætor superiore anno fuerat, consulis permissu ad concionem militibus vocatis pronuntiavit, "nocte proximâ, (ne quis id pro portento acciperet) ab horâ secundâ usque ad quartam horam noctis, lunam defecturam esse. Id, quia naturali ordine statis temporibus fiat, et sciri ante et prædici posse. Itaque quemadmodum, quia certi solis lunæque et ortus et occasus sint, nunc pleno orbe, nunc senescente, exiguo cornu fulgere lunam non mirarentur; ita, ne obscurari quidem, cum condatur umbrâ terræ, trahere in prodigium debere." Nocte, quam pridie Nonas Septembres insecuta est dies, editâ horâ luna cum defecisset, Romanis militibus Galli sapientia prope divina videri: Macedonas, ut triste prodigium, occasum regni perniciemque gentis portendens, movit: nec aliter vates. Clamor ululatusque in castris Macedonum fuit, donec luna in suam lucem emersit. Postero die, tantus utrique ardor exercitui ad concurrendum fuerat, ut et regem et

consulem suorum quidam, quod sine prœlio discessum esset, accusarent. Regi promta defensio erat, non eo solum, quod hostis prior, aperte pugnam detrectans, in castra copias reduxisset; sed etiam, quod eo loco signa constituisset, quo phalanx, quam inutilem vel mediocris iniquitas loci efficeret, promoveri non posset. Consul ad id, quod pridie prætermisisse pugnandi occasionem videbatur, et locum dedisse hosti, si nocte abire vellet, tunc quoque per speciem immolandi terere videbatur tempus, cum luce primâ signum propositum pugnæ ad exeundum in aciem fuisset. Tertiâ demum horâ, sacrificio rite perpetrato, ad consilium vocavit; atque ibi, quod rei gerendæ tempus esset, loquendo et intempestive consultando videbatur quibusdam extrahere. Post sermones tamen consul orationem habuit.

XXXVIII. "Publius Nasica, egregius adolescens, ex omnibus unus, quibus hesterno die pugnari placuit, denudavit mihi suum consilium: idem postea, ita ut transîsse in sententiam meam videri posset, tacuit. Quibusdam aliis absentem carpere imperatorem, quam præsentem monere, melius visum est. Et tibi, P. Nasica, et quicumque idem, quod tu, occultius senserunt, non gravabor reddere dilatæ pugnæ rationem. Nam tantum abest, ut me hesternæ quietis pœniteat, ut servatum a me exercitum eo consilio credam: in quâ me opinione esse ne quis sine causâ vestrûm credat, recognoscat, agedum, mecum, si videtur, quam multa pro hoste et adversus nos fuerint. Jam omnium primum, quantum numero nos præstent, neminem vestrûm nec ante ignorâsse, et hesterno die [implicatam] intuentes aciem animadvertisse, certum habeo. Ex hac nostrâ paucitate quarta pars militum præsidio impedimentis relicta erat: nec ignavissimum quemque relinqui ad custodiam sarcinarum scitis. Sed fuerimus omnes: parvum hoc tandem esse credimus, quod ex his castris, in quibus hac nocte mansimus, exituri in aciem hodierno aut summum crastino die,

si ita videbitur, Diis bene juvantibus, sumus? Nihilne interest, utrum militem, quem neque viæ labor hodie, neque operis fatigaverit, requietum, integrum in tentorio suo arma capere jubeas, atque in aciem plenum virium, vigentem et corpore et animo educas? an longo itinere fatigatum, et onere fessum, madentem sudore, ardentibus siti faucibus, ore atque oculis repletis pulvere, torrentem meridiano sole, hosti objicias recenti, quieto, qui nullâ re ante consumtas vires ad prœlium afferat? Quis, pro Deûm fidem! ita comparatus, vel iners atque imbellis, fortissimum virum non vicerit? Quid? quod hostes per summum otium instruxerant aciem, reparaverant animos, stabant compositi suis quisque ordinibus; nobis tunc repente trepidandum in acie instruendâ erat, et incompositis concurrendum.

XXXIX. "At (Hercule!) aciem quidem inconditam inordinatamque habuissemus: castra munita, provisam aquationem, tutum ad eam iter præsidiis impositis, explorata circa omnia; an nihil nostri habentes præter nudum campum, in quo pugnaremus? Majores vestri castra munita portum ad omnes casus exercitûs ducebant esse: unde ad pugnam exirent, quo jactati tempestate pugnæ receptum haberent: ideo, cum munimentis ea sepîssent, præsidio quoque valido firmabant; quod, qui castris exutus erat, etiamsi pugnando acie vicisset, pro victo haberetur. Castra sunt victori receptaculum, victo perfugium. Quam multi exercitus, quibus minus prospera pugnæ fortuna fuit, intra vallum compulsi, tempore suo, interdum momento post, eruptione factâ, victorem hostem pepulerunt! Patria altera est militaris hæc sedes, vallumque pro mœnibus, et tentorium suum cuique militi domus ac penates sunt. Sine ullâ sede vagi dimicâssemus, ut quo victores nos reciperemus? His difficultatibus et impedimentis pugnæ illud opponitur: Quid si hostis hac interpositâ nocte abîsset? quantum rursus sequendo eo penitus in ultimam Macedoniam

inter se pro diversis nationibus armatu habituque: ita his et Pæones fuêre. Subibat agmen Macedonum ipsorum, quam Leucaspidem phalangem appellabant; delecti quotquot robore ac virtute præstabant, fulgentes auratis armis sagisque puniceis. Ea media acies fuit. Hos sequebantur, quos ab æreis lucidisque clypeis Chalcaspidas dicebant, aut Aglaspidas. Hæc phalanx juxta alteram in dextro cornu locata est. Præter hanc utramque phalangem, quod præcipuum robur erat Macedonici exercitûs, cetrati, Macedones et ipsi, sarissas gerentes, quemadmodum phalangitæ, cætera levius armati, in cornua divisi erant, ante reliquam aciem projecti et eminentes. Fulgebat campus armorum splendore: clamoribus cohortantium sese invicem vicini colles personabant. Harum omnium copiarum prodeuntium in pugnam ea fuit celeritas et audacia, ut, qui primi interfecti sunt, ad ducentos et quinquaginta passus a Romanis castris caderent. Progrediebatur interim Æmilius: utque adspexit cum reliquos Macedonas, tum eos, qui in phalangem contributi erant, partim clypeis, partim cetris ex humero detractis, inclinatisque uno signo sarissis, excipientes Romanorum impetum, admiratus et illam densatorum agminum firmitatem, et vallum protentis sarissis horrens, stupore simul ac terrore perculsus est, tamquam non aliud unquam tam terribile spectaculum conspicatus: ac postea id sæpius commemorare et præ se ferre solitus est. Tum vero sedulo dissimulans perturbati animi motum, vultu sereno ac securâ fronte, et capite et corpore intecto aciem instruebat. Jam pugnabant Peligni adversus oppositos sibi cetratos, cumque diu multumque connisi perrumpere confertum agmen non possent, Salius, qui Pelignos ducebat, arreptum signum in hostes misit. Hic ingens accensum certamen est, dum hinc Peligni ad recipiendum signum, hinc Macedones ad retinendum, summâ ope nituntur. Illi prælongas Macedonum hastas aut ferro incidere, aut umbone impellere, aut nudis etiam

interdum manibus avertere. Hi ambabus firmiter comprehensas tantâ vi adigere in temere ac furore cæco ruentes, ut, transfossis scutis loricisque, transfixos etiam homines super capita projicerent. Sic profligatis Pelignorum primis ordinibus, cæduntur quoque, qui post illos steterant: atque, etsi nondum confessa fuga, pedem referebant tamen montem versus; Olocrum indigenæ vocant. Hîc vero exarsit Æmilio dolor, ut etiam ex indignatione paludamentum scinderet. Nam et in cæteris locis videbat cunctari suos, timideque accedere ad illam velut ferream sepem, quâ undique acies Macedonica inhorrebat. Sed animadvertit peritus dux, non stare ubique confertam illam hostium velut compagem, eamque dehiscere identidem quibusdam intervallis, sive ob inæqualitatem soli, sive ob ipsam porrectæ in immensum frontis longitudinem, dum qui superiora occupare conantur ab inferiora tenentibus, vel tardiores a citatioribus, et progredientes a subsistentibus, instantes denique hosti ab impulsis, inviti licet, necessario divelluntur. Ergo ut omnino rumperet ordinem hostium, et inexpugnabilem illam universæ phalangis vim in multa minutatim prœlia carperet, imperat suis, ut intenti quâcumque rimas agere hostilem aciem viderint, illuc quisque impetu inferantur, seque cuneatim in hiantia vel tantillum spatia insinuantes, strenue rem agant. Hoc edito imperio, et per totum exercitum circumlato, ipse alteram e legionibus in *]

prœlium ducit.

XLI. Movebat imperii majestas, gloria viri, ante omnia ætas, quod, major sexaginta annis, juvenum munia in parte præcipuâ laboris periculique capessebat. Intervallum, quod inter cetratos et phalanges erat, implevit legio, atque aciem hostium interrupit. A tergo cetratis erat, frontem adversus clypeatos habebat: aglaspides appellabantur. Secundam legionem L. Albinus consularis ducere adversus leucaspidem phalangem jussus: ea media acies hostium fuit. In

dextrum cornu, unde circa fluvium commissum prœlium erat, elephantes inducti, et ala sociorum: et hinc primum fuga Macedonum est orta. Nam sicut pleraque nova commenta mortalium in verbis vim habent, experiendo (cum agi, non, quemadmodum agantur, edisseri, oportet) sine ullo effectu evanescunt; ita tum elephanti in acie nomen tantum sine usu fuerunt. Elephantorum impetum subsecuti sunt socii nominis Latini, pepuleruntque lævum cornu. In medio secunda legio immissa dissipavit phalangem: neque ulla evidentior causa victoriæ fuit, quam quod multa passim prœlia erant, quæ fluctuantem turbârunt primo, deinde disjecerunt phalangem; cujus confertæ et intentis horrentis hastis intolerabiles vires sunt: si carptim aggrediendo circumagere immobilem longitudine et gravitate hastam cogas, confusâ strue implicantur; si vero aut ab latere aut ab tergo aliquid tumultûs increpuit, ruinæ modo turbantur: sicut tum adversus catervatim incurrentes Romanos, et interruptâ multifariam acie, obviam ire cogebantur; et Romani, quâcumque data intervalla essent, insinuabant ordines suos. Qui, si universâ acie in frontem adversus instructam phalangem concurrissent, quod Pelignis, principio pugnæ incaute congressis adversus cetratos, evenit, induissent se hastis, nec confertam aciem sustinuissent.

XLII. Cæterum, sicut peditum passim cædes fiebant, nisi qui abjectis armis fugerunt; sic equitatus prope integer pugnâ excessit. Princeps fugæ rex ipse erat. Jam a Pydnâ cum Sacris alis equitum Pellam petebat: confestim [Costocus] sequebatur, Odrysarumque equitatus. Cæteræ quoque Macedonum alæ integris abibant ordinibus; quia interjecta peditum acies, cujus cædes victores tenebat, immemores fecerat sequendi equites. Diu phalanx a fronte, a lateribus, ab tergo cæsa est: postremo, qui ex hostium manibus elapsi erant, inermes ad mare fugientes, quidam aquam etiam ingressi, manus ad eos, qui in

classe erant, tendentes, suppliciter vitam orabant: et cum scaphas concurrere undique ab navibus cernerent, ad excipiendos sese venire rati, ut caperent potius, quam occiderent, longius in aquam, quidam etiam natantes, progressi sunt. Sed cum hostiliter e scaphis cæderentur, retro, qui poterant, nando repetentes terram, in aliam fœdiorem pestem incidebant: elephanti enim, ab rectoribus ad litus acti, exeuntes obterebant elidebantque. Facile conveniebat, Romanis nunquam unâ acie tantum Macedonum interfectum. Cæsa enim ad viginti millia hominum sunt: ad sex millia, qui Pydnam ex acie perfugerant, vivi in potestatem pervenerunt: et vagi e fugâ quinque millia hominum capta. Ex victoribus ceciderunt non plus centum, et eorum multo major pars Peligni: vulnerati aliquanto plures sunt. Quod si maturius pugnari cœptum esset, ut satis diei victoribus ad persequendum superesset, deletæ omnes copiæ forent: nunc imminens nox et fugientes texit, et Romanis pigritiem ad sequendum locis ignotis fecit.

XLIII. Perseus ad Pieriam silvam viâ militari, frequenti agmine equitum et regio comitatu, fugit. Simul in silvam ventum est, ubi plures diversæ semitæ erant, et nox appropinquabat; cum perpaucis maxime fidis viâ divertit. Equites, sine duce relicti, alii aliâ in civitates suas dilapsi sunt: perpauci inde Pellam celerius, quam ipse Perseus, quia rectâ expeditâ viâ ierant, pervenerunt. Rex ad mediam ferme noctem terrore et variis difficultatibus viæ vexatus est. In regiâ Perseo, qui Pellæ præerat Euctus, regiique pueri, præsto erant: contra ea, amicorum, qui, alii alio casu servati, ex prœlio Pellam venerant, cum sæpe arcessiti essent, nemo ad eum venit. Tres erant tantum cum eo fugæ comites, Euander Cretensis, Neo Bœotius, et Archidamus Ætolus: cum iis, jam metuens, ne, qui venire ad se abnuerent, majus aliquid mox auderent, quartâ vigiliâ profugit. Secuti eum sunt admodum quingenti Cretenses. Petebat Am-

phipolim: sed nocte a Pellâ exierat, properans ante lucem Axium amnem trajicere, eum finem sequendi, propter difficultatem transitûs, fore ratus Romanis.

XLIV. Consulem, cum se in castra victor recepisset, ne sincero gaudio frueretur, cura de minore filio stimulabat. P. Scipio is erat, Africanus et ipse postea, deletâ Carthagine, appellatus, naturalis consulis Pauli, adoptione Africani nepos. Is, septimumdecimum tunc annum agens (quod ipsum curam augebat), dum effuse sequitur hostes, in partem aliam turbâ ablatus erat: et, serius cum redîsset, tunc demum, recepto sospite filio, victoriæ tantæ gaudium consul sensit. Amphipolim cum jam fâma pugnæ pervenisset, concursusque matronarum in templum Dianæ, quam Tauropolon vocant, ad opem exposcendam fieret; Diodorus, qui præerat urbi, metuens, ne Thraces, quorum duo millia in præsidio erant, urbem in tumultu diriperent, ab subornato ab se per fallaciam in tabellarii speciem literas in foro medio accepit. Scriptum in iis erat, "ad Emathiam classem Romanam appulsam esse, agrosque circa vexari: orare præfectos Emathiæ, ut præsidium adversus populatores mittat." His lectis, hortatur Thracas, ut ad tuendam Emathiæ oram proficiscantur: "magnam eos cædem prædamque, palatis passim per agros Romanis, facturos." Simul elevat famam adversæ pugnæ, "quæ si vera foret, alium super alium recentes ex fugâ venturos fuisse." Per hanc causam Thracibus ablegatis, simul transgressos eos Strymonem vidit, portas clausit.

XLV. Tertio die Perseus, quam pugnatum erat, Amphipolim venit: inde oratores cum caduceo ad Paulum misit. Interim Hippias et Milo et Pantauchus, principes amicorum regis, Berœam, quo ex acie confugerant, ipsi ad consulem profecti, Romanis dedunt: hoc idem et [aliæ] deinceps metu [perculsæ] parabant facere. Consul, nuntiis victoriæ Q. Fabio filio et L. Lentulo et Q. Metello cum literis Romam

missis, spolia jacentis hostium exercitûs peditibus concessit; equitibus prædam circumjecti agri, dum ne amplius duabus noctibus a castris abessent. Ipse propius mare ad Pydnam castra movit. Berœa primum, deinde Thessalonica, et Pella, et deinceps omnis ferme Macedonia intra biduum dedita. Pydnæi, qui proximi erant, nondum miserant legatos: multitudo incondita plurium simul gentium, turbaque, quæ ex acie fugâ in unum compulsa erat, consilium et consensum civitatis impediebat: nec clausæ modo portæ, sed etiam inædificatæ erant. Missi Milo et Pantauchus sub muros ad colloquium Solonis, qui præsidio erat: per eum emittitur militaris turba: oppidum deditum militibus datur diripiendum. Perseus, unâ tantum spe Bisaltarum auxilii tentatâ, ad quos nequidquam miserat legatos, in concionem processit, Philippum secum filium habens; ut et ipsos Amphipolitanos, et equitum peditumque, qui aut semper secuti, aut fugâ eodem delati erant, adhortando animos confirmaret. Sed aliquoties dicere incipientem cum lacrymæ præpedîssent; quia ipse dicere nequiit, Euandro Cretensi editis quæ agi cum multitudine vellet, de templo descendit. Multitudo, sicut ad conspectum regis, fletumque tam miserabilem, et ipsa ingemuerat lacrymaveratque, ita Euandri orationem adspernabatur: et quidam ausi sunt mediâ ex concione succlamare, "Abite hinc, ne, qui pauci supersumus, propter vos pereamus." Horum ferocia vocem Euandri clausit. Rex in domum se recepit, pecuniâque et auro argentoque in lembos, qui in Strymone stabant, delatis, et ipse ad flumen descendit. Thraces, navibus se committere non ausi, domos dilapsi, et aliæ militaris generis turbæ: Cretenses spem pecuniæ secuti: et, quoniam in dividendo plus offensionum quam gratiæ erat, quinquaginta talenta iis posita sunt in ripâ diripienda. Ab hac direptione cum per tumultum naves conscenderent, lembum unum in ostio amnis multitudine gravatum merserunt. Galepsum eo die, postero Samothracam, quam

petebant, perveniunt: ad duo millia talentûm pervecta eo dicuntur.

XLVI. Paulus, per omnes deditas civitates dimissis qui præessent, ne qua injuria in novâ pace victis fieret, retentisque apud se caduceatoribus regis, P. Nasicam, ignarus fugæ regis, Amphipolim misit cum modicâ peditum equitumque manu; simul ut Sinticen evastaret, et ad omnes conatus regis impedimento esset. Inter hæc, Meliboea a Cn. Octavio capitur diripiturque: ad Æginium, ad quod oppugnandum Cn. Anicius legatus missus erat, ducenti, eruptione ex oppido factâ, amissi sunt, ignaris Æginiensibus debellatum esse. Consul, a Pydnâ profectus, cum toto exercitu die altero Pellam pervenit; et, cum castra mille passus inde posuisset, per aliquot dies ibi stativa habuit, situm urbis undique adspiciens; quam non sine causâ delectam esse regiam advertit. Sita est in tumulo, vergente in Occidentem hibernum: cingunt paludes inexsuperabilis altitudinis æstate et hieme, quas restagnantes faciunt lacus. In ipsâ palude, quâ proxima urbi est, velut insula eminet, aggeri operis ingentis imposita; qui et murum sustineat, et humore circumfusæ paludis nihil lædatur. Muro urbis conjuncta procul videtur: divisa est intermurali amni, et eadem ponte juncta; ut nec, oppugnante externo, aditum ab ullâ parte habeat; nec, si quem ibi rex includat, ullum nisi per facillimæ custodiæ pontem effugium. Et gaza regia in eo loco erat: sed tum nihil præter trecenta talenta, quæ missa Gentio regi, deinde retenta fuerant, inventum est. Per quos dies ad Pellam stativa fuerunt, legationes frequentes, quæ ad gratulandum convenerant, maxime ex Thessaliâ, auditæ sunt. Nuntio deinde accepto, Persea Samothracam trajecisse, profectus a Pellâ consul quartis castris Amphipolim pervenit. Effusa omnis obvia turba cuivis indicio erat, non bono ac justo rege orba-

[* tos, sed impotenti domino liberatos sibi Amphipolitanos videri.

Ingressus urbem Paulus cum divinis rebus operaretur, sacrificiumque sollenne faceret, de cœlo tacta subito ara arsit: sic interpretantibus omnibus, acceptissima Diis dona consulis esse, quæ etiam cœlesti flammâ consecrarentur. Non diu moratus Amphipoli consul, simul ad persequendum Persea, simul ut per omnes gentes, quæ ditionis ejus erant, victricia arma circumferret, Odomanticen, regionem ultra Strymonem amnem, petiit, et ad Siras castra posuit. *]

EPITOME
LIBRI QUADRAGESIMI QUINTI.

Perseus ab Æmilio Paulo in Samothrace captus est. Cum Antiochus, Syriæ rex, Ptolemæum et Cleopatram, Ægypti reges, obsideret, et missis ad eum a senatu legatis, qui juberent, ab obsidione socii regis absisteret, editisque mandatis consideraturum se ille, quid faciendum esset, respondisset; unus ex legatis, Popillius, virgâ regem circumscripsit; jussitque, antequam circulo excederet, responsum daret: quâ asperitate effecit, ut Antiochus bellum omitteret. Legationes gratulantium populorum ac regum in senatum admissæ. Rhodiorum, quia eo bello contra populum Romanum faverant, exclusa. Postero die, cum de eo quæreretur, ut iis bellum indiceretur, causam in senatu patriæ suæ legati egerunt: nec tamquam hostes, nec tamquam socii, dimissi. Macedonia in provinciæ formam redacta est. Æmilius Paulus, repugnantibus militibus ejus propter minorem prædam, et contradicente Ser. Sulpicio Galbâ, triumphavit: et Persen cum tribus filiis ante currum duxit: cujus triumphi lætitia ne solida ei contingeret, duorum filiorum funeribus insignita est: quorum alterius mors patris triumphum præcessit, alterius secuta est. Lustrum conditum est a censoribus. Censa sunt civium capita trecenta duodecim millia, octingenta quinque. Prusias, Bithyniæ rex, Romam, ut senatui gratularetur ob victoriam ex Macedoniâ partam, venit; et Nicomedem filium senatui commendavit. Rex, plenus adulationis, libertum se populi Romani dicebat.

T. LIVII PATAVINI

LIBER QUADRAGESIMUS QUINTUS.

I. Victoriæ nuntii, Q. Fabius et L. Lentulus et Q. Metellus, quanta potuit adhiberi festinatio, celeriter Romam cum venissent, præcerptam tamen ejus rei lætitiam invenerunt. Quarto post die, quam cum rege est pugnatum, cum in circo ludi fierent, murmur repente populi tota spectacula pervasit, "pugnatum in Macedoniâ, et devictum regem esse." Dein fremitus increbruit: postremo clamor plaususque, velut certo nuntio victoriæ allato, est exortus. Mirari magistratus, et quærere auctorem repentinæ lætitiæ; qui postquam nullus erat, evanuit quidem tamquam incertæ rei gaudium; omen tamen lætum insidebat animis. Quod postquam veris nuntiis Fabii Lentulique et Metelli adventu firmatum est, cum victoriâ ipsâ, tum augurio animorum suorum, lætabantur. Et aliter traditur circensis turbæ non minus similis veri lætitia. Ante diem decimum Calendas Octobres, ludorum Romanorum secundo die, C. Licinio consuli, ad quadrigas mittendas escendenti, tabellarius, qui se ex Macedoniâ venire diceret, * * laureatas literas dicitur: quadrigis missis, consul currum conscendit: et, cum per circum reveheretur ad foros publicos, laureatas tabellas populo ostendit. Quibus conspectis, repente immemor spectaculi populus in medium decurrit: eo senatum consul vocavit, recitatisque tabellis, ex auctoritate Patrum pro foris publicis denuntiavit populo: "L. Æmilium collegam signis collatis

cum rege Perseo pugnâsse: Macedonum exercitum cæsum fusumque: regem cum paucis fugisse: civitates omnes Macedoniæ in ditionem populi Romani venisse." His auditis, clamor cum ingenti plausu ortus: ludis relictis, domos magna pars hominum ad conjuges liberosque lætum nuntium portabant. Tertius decimus dies erat ab eo, quo in Macedoniâ pugnatum est.

II. Postero die senatus in curiâ habitus, supplicationesque decretæ, et senatûs-consultum factum est, ut consul, quos, præter milites sociosque navales, conjuratos haberet, dimitteret: de militibus sociisque navalibus dimittendis referretur, cum legati ab L. Æmilio consule, a quibus præmissus tabellarius esset, * *. Ante diem sextum Calendas Octobres, horâ fere secundâ, legati Urbem ingressi [sunt,] ingentem secum occurrentium, quâcumque ibant, prosequentiumque trahentes turbam, in forum ad tribunal perrexerunt. Senatus forte in curiâ erat: eo legatos consul introduxit. Ibi tantum temporis retenti, dum exponerent, "quantæ regiæ copiæ peditum equitumque fuissent, quot millia ex his cæsa, quot capta forent; quam paucorum militum jacturâ tanta hostium strages facta; quam cum paucis rex fugisset: existimari Samothraciam petiturum, paratam classem ad persequendum esse: neque terrâ neque mari elabi posse:" eadem hæc paulo post in concionem traducti exposuerunt: renovatâque lætitiâ, cum consul edixisset, ut omnes ædes sacræ aperirentur, pro se quisque ex concione ad gratias agendas ire Diis; ingentique turbâ, non virorum modo, sed etiam feminarum, conferta totâ urbe Deorum immortalium templa. Senatus, revocatus in curiam, supplicationes, ob rem egregie gestam ab L. Æmilio consule, in quinque dies circa omnia pulvinaria decrevit, hostiisque majoribus sacrificari jussit. Naves, quæ in Tiberi paratæ instructæque stabant, ut, si rex posset resistere, in Macedoniam mitterentur, subduci, et in navalibus

collocari: socios navales, dato annuo stipendio, dimitti, et, cum his, omnes qui in consulis verba juraverant: et quod militum Corcyræ, Brundisii, ad Mare Superum, aut in agro Larinati esset, (omnibus his locis dispositus exercitus fuerat, cum quo, si res posceret, C. Licinius collegæ ferret opem) hos omnes milites dimitti placuit. Supplicatio pro concione populi indicta est, ex ante diem quintum idus Octobres, cum eo die, in quinque dies.

III. Ex Illyrico duo legati, C. Licinius Nerva et P. Decius, nuntiârunt, exercitum Illyriorum cæsum: Gentium regem captum, in ditione populi Romani et Illyricum esse. Ob eas res, gestas ductu auspicioque L. Anicii prætoris, senatus in triduum supplicationes decrevit, [ut Latinæ] edictæ a consule sunt in ante quartum et tertium et pridie idus Novembres. Tradidêre quidam, legatos Rhodios, nondum missos, post victoriam nuntiatam, velut ad ludibrium stolidæ superbiæ, in senatum vocatos esse: ibi Agesipolim principem eorum ita locutum: "Missos esse legatos ab Rhodiis ad pacem inter Romanos et Persea faciendam; quod id bellum grave atque incommodum Græciæ omni, sumtuosum ac damnosum ipsis Romanis esset. Fortunam perbene fecisse, quando, finito aliter bello, gratulandi sibi de victoriâ egregiâ Romanis opportunitatem dedisset:" hæc ab Rhodio dicta: responsum ab senatu esse, "Rhodios nec utilitatium Græciæ, neque curâ impensarum populi Romani, sed pro Perseo, legationem eam misisse. Nam, si ea fuisset cura, quæ simularetur, tum mittendos legatos fuisse, cum Perseus, in Thessaliam exercitu inducto, per biennium Græcas urbes, alias obsideret, alias denuntiatione armorum terreret. Tum nullam pacis ab Rhodiis mentionem factam. Postquam superatos saltus transgressosque in Macedoniam Romanos audirent, et inclusum teneri Persea, tunc Rhodios legationem misisse, non ad ullam aliam rem, quam ad

Persea ex imminenti periculo eripiendum:" cum hoc responso legatos dimissos.

IV. Per eosdem dies et M. Marcellus, ex provinciâ Hispaniâ decedens, Marcolicâ nobili urbe captâ, decem pondo auri, et argenti ad summam sestertii decies in ærarium retulit. Paulus Æmilius consul, cum castra (ut supra dictum est) ad Siras terræ Odomanticæ haberet, cum literas ab rege Perseo per ignobiles tres legatos cerneret, et ipse illacrymâsse dicitur sorti humanæ; quod, qui paulo ante, non contentus regno Macedoniæ, Dardanos Illyriosque oppugnâsset, Bastarnarum excivisset auxilia, is tum, amisso exercitu, extorris regno, in parvam insulam compulsus, supplex, fani religione, non viribus suis, tutus esset. Sed postquam, "Regem Persea consuli Paulo salutem," legit; miserationem omnem stultitia ignorantis fortunam suam exemit. Itaque, quamquam in reliquâ parte literarum minime regiæ preces erant, tamen sine responso ac sine literis ea legatio dimissa est. Sensit Perseus, cujus nominis obliviscendum victo esset: itaque alteræ literæ, cum privati nominis titulo missæ, et petiêre et impetravêre, ut aliqui ad eum mitterentur, cum quibus loqui de statu et conditione suæ fortunæ posset. Missi sunt tres legati, P. Lentulus, A. Postumius Albinus, A. Antonius. Nihil eâ legatione perfectum est, Perseo regium nomen omni vi amplectente, Paulo, ut se suaque omnia in fidem et clementiam populi Romani permitteret, contendente.

V. Dum hæc aguntur, classis Cn. Octavii Samothracam est appulsa. Is quoque, præsenti admoto terrore, modo minis, modo spe pellicere, ut se traderet, cum conaretur; adjuvit in hoc eum res, seu casu contracta, seu consilio. L. Atilius, illustris adolescens, cum in concione esse populum Samothracum animum advertisset, a magistratibus petiit, ut sibi paucis alloquendi populi potestatem facerent. Per-

misso, "Utrum nos, hospites Samothraces, vere accepimus, an falso, sacram hanc insulam, et augusti totam atque inviolati soli esse?" Cum creditæ sanctitati assentirentur omnes, "Cur igitur," inquit, "[pollutam] homicida sanguine regis Eumenis violavit? et, cum omnis præfatio sacrorum eos, quibus non sint puræ manus, sacris arceat, vos penetralia vestra contaminari cruento latronis corpore sinetis?" Nobilis fama erat, apud omnes Græciæ civitates, Eumenis regis per Euandrum Delphis prope perpetrata cædes. Itaque, præterquam quod in potestate Romanorum sese insulamque totam et templum cernebant esse, ne immerito quidem ea sibi exprobrari rati, Theondam, qui summus magistratus apud eos erat, (regem ipsi appellant) ad Persea mittunt, qui nuntiaret, "Argui cædis Euandrum Cretensem: esse autem judicia apud sese more majorum comparata de iis, qui incestas manus intulisse intra terminos sacratos templi dicantur. Si confideret Euander, innoxium se rei capitalis argui, veniret ad causam dicendam: si committere se judicio non auderet, liberaret religione templum, ac sibimet ipse consuleret." Perseus, evocato Euandro, judicium subeundi nullo pacto auctor esse: "nec causâ nec gratiâ parem fore." Suberat et ille metus, ne damnatus auctorem se nefandi facinoris protraheret: "reliqui quid esset, nisi ut fortiter moriatur?" Nihil palam abnuere Euander: sed cum, veneno se malle mori, quam ferro, dixisset; occulte fugam parabat. Quod cum renuntiatum regi esset, metuens, ne, tamquam a se subtracto pœnæ reo, iram Samothracum in se converteret, interfici Euandrum jussit. Quâ perpetratâ temere cæde, subiit extemplo animum, in se nimirum receptam labem, quæ Euandri fuisset: ab illo Delphis vulneratum Eumenem, ab se Samothracæ Euandrum occisum: ita duo sanctissima in terris templa, se uno auctore, sanguine humano violata. Hujus rei crimen, corrupto pecuniâ Theondâ, avertitur, ut re-

nuntiaret populo, Euandrum sibi ipsum mortem conscisse.

VI. Cæterum tanto facinore in unicum relictum amicum, ab ipso per tot casus expertum, proditumque, quia non prodiderat, omnium ab se abalienavit animos. Pro se quisque transire ad Romanos: fugæque consilium capere, solum prope relictum, coëgerunt: Oroandemque Cretensem, cui nota Thraciæ ora erat, quia mercaturas in eâ regione fecerat, appellat, ut se sublatum in lembum ad Cotym deveheret. Demetrium est portus in promontorio quodam Samothracæ: ibi lembus stabat. Sub occasum solis deferuntur, quæ ad usum necessaria erant: defertur et pecunia, quanta clam deferri poterat. Rex ipse nocte mediâ, cum tribus consciis fugæ, per posticum ædium in propinquum cubiculo hortum, atque inde, maceriam ægre transgressus, ad mare pervenit. Oroandes jam tum, dum pecunia deferretur, primis tenebris solverat navem, ac per altum Cretam petebat. Postquam in portu navis non inventa est, vagatus Perseüs aliquamdiu in litore, postremo timens lucem jam appropinquantem, in hospitium redire non ausus, in latere templi prope angulum obscurum delituit. Pueri regii apud Macedonas vocabantur principum liberi, ad ministerium electi regis: ea cohors, persecuta regem fugientem, ne tum quidem abscedebat, donec jussu Cn. Octavii pronuntiatum est per præconem, "Regios pueros, Macedonasque alios, qui Samothracæ essent, si transirent ad Romanos, incolumitatem, libertatemque, et sua omnia servaturos, quæ aut secum haberent, aut in Macedoniâ reliquissent." Ad hanc vocem transitio omnium facta est, nominaque dabant ad C. Postumium tribunum militum. Liberos quoque parvos regios Ion Thessalonicensis Octavio tradidit: nec quisquam, præter Philippum, maximum natu e filiis, cum rege relictus. Tum sese filiumque Octavio tradidit; fortunam, Deosque, quorum in templo erant, nullâ ope supplicem

juvantes, accusans. In prætoriam navem imponi jussus: eodem et pecunia, quæ superfuit, delata est; extemploque classis Amphipolim repetit. Inde Octavius regem in castra ad consulem misit; præmissis literis, ut in potestate eum esse et adduci sciret.

VII. Secundam eam Paulus (sicut erat) victoriam ratus, victimas cecidit eo nuntio; et, consilio advocato, literas prætoris cum recitâsset, Q. Ælium Tuberonem obviam regi misit: cæteros manere in prætorio frequentes jussit. Non alias ad ullum spectaculum tanta multitudo occurrit. Patrum ætate Syphax rex captus in castra Romana adductus erat: præterquam quod nec suâ nec gentis famâ comparandus, tunc quoque accessio Punici belli [fuerat], sicut Gentius Macedonici. Perseus caput belli erat: nec ipsius tantum, patris avique, quos sanguine ac genere contingebat, fama conspectum eum efficiebat; sed effulgebant Philippus ac Magnus Alexander, qui summum imperium in orbe terrarum Macedonum fecerant. Pullo amictus [illo] Perseus ingressus est castra, nullo suorum alio comite, qui socius calamitatis miserabiliorem eum faceret. Progredi, præ turbâ occurrentium ad spectaculum, non poterat, donec consul lictores misisset, qui submovendo iter ad prætorium facerent. Consurrexit consul; et, jussis sedere aliis, progressusque paulum, introëunti regi dextram porrexit, submittentemque se ad pedes sustulit: nec attingere genua passus, introductum in tabernaculum adversus advocatos in consilium considere jussit.

VIII. Prima percontatio fuit, "quâ subactus injuriâ contra populum Romanum bellum tam infesto animo suscepisset, quo se regnumque suum ad ultimum discrimen adduceret?" Cum, responsum exspectantibus cunctis, terram intuens, diu tacitus fleret, rursum consul: "Si juvenis regnum accepisses, minus equidem mirarer, ignorâsse te, quam gravis aut amicus aut inimicus esset populus Romanus: nunc vero, cum et bello patris tui, quod nobiscum

gessit; interfuisses, et pacis postea, quam cum summâ fide adversus eum coluimus, meminisses; quod consilium, quorum et vim bello, et fidem in pace expertus esses, cum iis tibi bellum esse quam pacem malle?" Nec interrogatus, nec accusatus cum responderet, "Utcumque tamen hæc, sive errore humano, seu casu, seu necessitate inciderunt, bonum animum habe: multorum regum, populorum, casibus cognita populi Romani clementia non modo spem tibi, sed prope certam fiduciam, salutis præbet." Hæc Græco sermone Perseo: Latine deinde suis, "Exemplum insigne cernitis," inquit, "mutationis rerum humanarum. Vobis hoc præcipue dico, juvenes. Ideo in secundis rebus nihil in quemquam superbe ac violenter consulere decet, nec præsenti credere fortunæ; cum, quid vesper ferat, incertum sit. Is demum vir erit, cujus animum nec prospera flatu suo efferet, nec adversa infringet." Consilio dimisso, tuendi cura regis Q. Ælio mandatur. Eo die et invitatus ad consulem Perseus, et alius omnis ei honos habitus est, qui haberi in tali fortunâ poterat.

IX. Exercitus deinde in hiberna dimissus est: maximam partem copiarum Amphipolis, reliquas propinquæ urbes, acceperunt. Hic finis belli, cum quadriennium continuum bellatum esset, inter Romanos ac Persea fuit: idemque finis inclyti per Europæ plerumque atque Asiam omnem regni. Vicesimum ab Carano, qui primus regnavit, Persea numerabant. Perseus, Q. Fulvio, L. Manlio consulibus, regnum accepit: a senatu Rex est appellatus, M. Junio, A. Manlio consulibus: regnavit undecim annos. Macedonum obscura admodum fama usque ad Philippum Amyntæ filium fuit: inde ac per eum crescere cum cœpisset, Europæ se tamen finibus continuit, Græciam omnem et partem Thraciæ atque Illyrici amplexa. Superfudit deinde se in Asiam: et tredecim annis, quibus Alexander regnavit, primum omnia, quâ Persarum prope immenso spatio imperium fuerat,

suæ ditionis fecit. Arabas hinc Indiamque, quâ terrarum ultimus finis Rubrum Mare amplectitur, peragravit: tum maximum in terris Macedonum regnum nomenque; inde morte Alexandri distractum in multa regna, dum ad se quisque opes rapiunt, [lacerantes] viribus, a summo culmine fortunæ ad ultimum finem centum quinquaginta annos stetit.

X. Victoriæ Romanæ fama cum pervasisset in Asiam, Antenor, qui cum classe lemborum ad Phanas stabat, Cassandriam inde trajecit. C. Popillius, qui ad Delum præsidio navibus Macedoniam petentibus erat, postquam debellatum in Macedoniâ, et statione submotos hostium lembos audivit, dimissis et ipse Atticis navibus, ad susceptam legationem peragendam navigare Ægyptum pergit; ut prius occurrere Antiocho posset, quam ad Alexandreæ mœnia accederet. Cum præterveherentur Asiam legati, et Loryma venissent, qui portus viginti paulo amplius millia ab Rhodo abest, ex adverso urbi ipsi positus; principes Rhodiorum occurrunt (jam enim eo quoque victoriæ fama perlata erat) orantes, ut Rhodum deveherentur: "pertinere id ad famam salutemque civitatis, noscere ipsos omnia, quæ acta essent, agerenturque Rhodi, et comperta per se, non vulgata famâ, Romam referre." Diu negantes perpulerunt, ut moram navigationis brevem pro salute sociæ urbis paterentur. Postquam Rhodum ventum est, in concionem quoque eos iidem precibus pertraxerunt. Adventus legatorum auxit potius timorem civitati, quam minuit: omnia enim Popillius, quæ singuli universique eo bello hostiliter dixerant, fecerantque, retulit: et, vir asper ingenio, augebat atrocitatem eorum, quæ dicerentur, vultu truci et accusatoriâ voce; ut, cum propriæ simultatis nulla causa cum civitate esset, ex unius senatoris Romani acerbitate, qualis in se universi senatûs animus esset, conjectarent. C. Decimii moderatior oratio fuit, qui, in plerisque eorum, quæ commemorata a Popillio essent, culpam non penes populum, sed penes

paucos concitores vulgi esse, dixit: "eos, venalem linguam habentes, decreta plena regiæ assentationis fecisse: et eas legationes misisse, quarum Rhodios semper non minus puderet, quam pœniteret. Quæ omnia, si [tamen] populo foret, in capita noxiorum versura." Cum magno assensu auditus est, non magis eo, quod multitudinis noxam elevabat, quam quod culpam in auctores verterat. Itaque cum principes eorum Romanis responderent, nequâquam tamen tam grata oratio eorum fuit, qui, quæ Popillius objecerat, diluere utcumque conati sunt; quam eorum, qui Decimio in auctoribus ad piaculum noxæ objiciendis assensi sunt. Decretum igitur extemplo, ut, qui pro Perseo adversus Romanos dixisse quid, aut fecisse, convincerentur, capitis condemnarentur. Excesserunt urbe sub adventu Romanorum quidam; alii mortem sibi consciverunt. Legati, non ultra quam quinque dies Rhodi morati, Alexandream proficiscuntur. Nec eo segnius judicia, ex decreto coram his facto, Rhodi exercebantur: quam perseverantiam in exsequendâ re Decimii lenitas * *.

XI. Cum hæc gererentur, Antiochus, frustra tentatis mœnibus Alexandreæ, abscesserat: cæterâque Ægypto potitus, relicto Memphi majore Ptolemæo, cui regnum quæri suis viribus simulabat, ut victorem mox aggrederetur, in Syriam exercitum abduxit. Nec hujus voluntatis ejus ignarus Ptolemæus, dum conterritum obsidionis metu minorem fratrem haberet, posse se recipi Alexandreæ, et sorore adjuvante, et non repugnantibus fratris amicis, ratus; primum ad sororem, deinde ad fratrem amicosque ejus, non prius destitit mittere, quam pacem cum iis confirmaret. Suspectum Antiochum effecerat, quod, cæterâ Ægypto sibi traditâ, Pelusii validum relictum erat præsidium. Apparebat, claustra Ægypti teneri, ut, cum vellet, rursus exercitum induceret: bello intestino cum fratre eum exitum fore, ut victor, fessus certamine, nequâquam par Antiocho futurus esset. Hæc,

prudenter animadversa a majore, cum assensu minor frater, quique cum eo erant, acceperunt: soror plurimum adjuvit, non consilio modo, sed etiam precibus. Itaque, consentientibus cunctis pace factâ, Alexandream recipitur, ne multitudine quidem adversante; quæ in bello, non per obsidionem modo, sed etiam postquam a mœnibus abscessum est, (quia nihil ex Ægypto subvehebatur) omnium rerum attenuata inopiâ erat. His cum lætari Antiochum conveniens esset, si reducendi ejus causâ exercitum Ægyptum induxisset, (quo specioso titulo ad omnes Asiæ et Græciæ civitates, legationibus recipiendis literisque dimittendis, usus erat) adeo est offensus, ut multo acrius infestiusque adversus duos, quam ante adversus unum, pararet bellum. Cyprum extemplo classem misit: ipse, primo vere cum exercitu Ægyptum petens, in Cœlen Syriam processit. Circa Rhinocolura Ptolemæi legatis agentibus gratias, quod per eum regnum patrium recepisset, petentibusque, ut suum munus tueretur, et diceret potius, quid fieri vellet, quam, hostis ex socio factus, vi atque armis ageret, respondit, "Non aliter neque classem revocaturum, neque exercitum reducturum, nisi sibi et totâ Cypro, et Pelusio, agroque qui circa Pelusiacum ostium Nili esset, cederet:" diemque præstituit, intra quam de conditionibus peractis responsum acciperet.

XII. Postquam dies data induciis præteriit, * * navigantibus ostio Nili ad Pelusium, per deserta Arabiæ * * ad Memphim incolebant, et ab cæteris Ægyptiis, partim voluntate, partim metu, ad Alexandream modicis itineribus descendit. Ad [Leusinem] transgresso flumen, qui locus quatuor millia ab Alexandreâ abest, legati Romani occurrerunt: quos cum advenientes salutâsset, dextramque Popillio porrigeret; tabellas ei Popillius scriptum habentes tradit, atque omnium primum id legere jubet: quibus perlectis, cum se consideraturum, adhibitis amicis, quid facien-

dum sibi esset, dixisset; Popillius, pro cæterâ asperitate animi, virgâ, quam in manu gerebat, circumscripsit regem: ac, "Priusquam hoc circulo excedas," inquit, "redde responsum, senatui quod referam." Obstupefactus tam violento imperio parumper cum hæsitâsset, "Faciam," inquit, "quod censet senatus." Tum demum Popillius dextram regi, tamquam socio atque amico, porrexit. Die deinde finitâ cum excessisset Ægypto Antiochus, legati, concordiâ etiam auctoritate suâ inter fratres firmatâ, inter quos vixdum convenerat, pars Cyprum navigant: et inde, quæ jam vicerat prœlio Ægyptias naves, classem Antiochi dimittunt. Clara ea per gentes legatio fuit, quod haud dubie ademta Antiocho Ægyptus habenti jam, redditumque patrium regnum stirpi Ptolemæi fuerat. Consulum ejus anni, sicut alterius clarus consulatus insigni victoriâ, ita alterius obscura fama, quia materiam res gerendi non habuit. Jam primum cum legionibus ad conveniendum diem dixit, non auspicato templum intravit: vitio diem dictam esse augures, cum ad eos relatum est, decreverunt. Profectus in Galliam circa Macros campos ad montes Siciminam et Papinum stativa habuit: deinde circa eadem loca cum sociis nominis Latini hibernabat: legiones Romanæ, quod vitio dies exercitui ad conveniendum dicta erat, Romæ manserant. Et prætores, præter C. Papirium Carbonem, cui Sardinia evenerat, in provincias iêre: eum jus dicere Romæ (nam eam quoque sortem habebat) inter cives et peregrinos Patres censuerant.

XIII. Et Popillius, et ea legatio, quæ missa ad Antiochum erat, Romam rediit; retulit, controversias inter reges sublatas esse, exercitumque ex Ægypto in Syriam reductum. Post ipsorum regum legati venerunt: Antiochi legati, referentes, "Omni victoriâ potiorem pacem regi, quæ senatui placuisset, visam; eumque haud secus, quam Deorum imperio, legatorum Romanorum jussis paruisse;" gratulati

deinde victoriam sunt, "ad quam summâ ope, si quid imperatum foret, affuturum regem fuisse." Ptolemæi legati, communi nomine regis et Cleopatræ, gratias egerunt: "Plus eos senatui populoque Romano, quam parentibus suis, plus quam Diis immortalibus, debere: per quos obsidione miserrimâ liberati essent, regnum patrium prope amissum recepissent." Responsum ab senatu est: "Antiochum recte atque ordine fecisse, quod legatis paruisset; gratumque id esse senatui populoque Romano." Regibus Ægypti, Ptolemæo Cleopatræque: "si quid per se boni commodique evenisset, id magnopere senatum lætari: daturumque operam, ut regni sui maximum semper præsidium positum esse in fide populi Romani ducant." Munera legatis ut ex instituto mittenda curaret, C. Papirio prætori mandatum. Literæ deinde Macedoniâ allatæ, quæ victoriæ lætitiam geminarent: "Persea regem in potestatem consulis venisse." Dimissis legatis, disceptatum inter Pisanos Lunensesque legatos: Pisanis querentibus, agro se a colonis Romanis pelli; Lunensibus affirmantibus, eum, de quo agatur, a triumviris agrum sibi assignatum esse. Senatus, qui de finibus cognoscerent statuerentque, quinqueviros misit, Q. Fabium Buteonem, P. Cornelium Blasionem, T. Sempronium Muscam, L. Nævium Balbum, C. Appuleium Saturninum. Et ab Eumene et ab Attalo et ab Athenæo fratribus, communis legatio de victoriâ gratulatum venit. Et Masgabæ, regis Masinissæ filio, Puteolis navem egresso, præsto fuit, obviam missus cum pecuniâ, L. Manlius quæstor, qui Romam eum publico sumtu perduceret. Advenienti extemplo senatus datus est. Is adolescens ita locutus est, ut, quæ rebus grata erant, gratiora verbis faceret. Commemoravit, quot pedites equitesque, quot elephantos, quantum frumenti eo quadriennio pater suus in Macedoniam misisset: "sed duas res ei rubori fuisse: unam, quod rogâsset eum per legatos senatus, quæ ad bellum

opus essent, et non imperâsset: alteram, quod pecuniam ei pro frumento misisset. Masinissam meminisse, regnum a populo Romano partum auctumque et multiplicatum habere: usu regni contentum, scire, dominium et jus eorum, qui dederint, esse. Sumere itaque eosdem, non se rogare, æquum esse, neque emere ea ex fructibus agri ab se dati, quæ ibi proveniant. Id Masinissæ satis esse et fore, quod populo Romano superesset. Cum iis mandatis a patre profectum postea consecutos equites, qui devictam Macedoniam nuntiarent, gratulatumque senatui juberent indicare, tantæ eam rem lætitiæ patri suo esse, ut Romam venire velit, Jovique Optimo Maximo in Capitolio sacrificare, et grates agere: id, nisi molestum sit, ut ei permittatur, ab senatu petere."

XIV. Responsum regulo est: "Facere patrem ejus Masinissam, quod virum gratum bonumque facere deceat, ut pretium honoremque debito beneficio addat. Et populum Romanum ab eo, bello Punico, forti fidelique operâ adjutum; et illum, favente populo Romano, regnum adeptum, [æquitate suâ] postea, trium regum bellis, deinceps omnibus functum officiis. Victoriâ vero populi Romani lætari eum regem mirum non esse, qui sortem omnem fortunæ regnique sui cum rebus Romanis immiscuisset. Grates Diis pro populi Romani victoriâ apud suos penates ageret; Romæ filium pro eo acturum. Gratulatum quoque satis suo ac patris nomine esse. Ipsum relinquere regnum, et Africâ excedere, præterquam quod illi inutile esset, non esse e re publicâ populi Romani, senatum censere." Petenti Masgabæ, ut Hanno, Hamilcaris filius, obses in locum * * exigeret. Munera ex senatûs-consulto emere regulo quæstor jussus ex centum pondo argenti, et prosequi eum Puteolos, omnemque sumtum, quoad in Italiâ esset, præbere, et duas naves conducere, quibus ipse comitesque regis in Africam deveherentur: et comitibus omnibus, liberis servisque, vestimenta

data. Haud ita multo post de altero Masinissæ filio Misagene literæ allatæ sunt, "missum eum ab L. Paulo post devictum Persea in Africam cum equitibus suis; navigantem, dispersâ classe in Adriatico mari, Brundisium tribus navibus ægrum delatum." Ad eum cum iisdem muneribus, quæ data Romæ fratri ejus erant, L. Stertinius quæstor Brundisium missus: jussusque curare, ut ædes hospi-

[* tio reguli, simul omnia, quæ ad valetudinem opus essent, præberentur; impensæque liberaliter cum ipsi, tum toti comitatui præstarentur; naves etiam ut prospicerentur, quibus se bene ac tuto in Africam trajiceret. Equitibus singulæ libræ argenti, et quingeni sestertii dari jussi. Comitia creandis in sequentem annum consulibus habita sunt a C. Licinio consule. Creati Q. Ælius Pætus, M. Junius Pennus. Inde prætores facti Q. Cassius Longinus, Manius Juventius Thalna, Ti. Claudius Nero, A. Manlius Torquatus, Cn. Fulvius Gillo, C. Licinius Nerva. Eodem anno censores Ti. Sempronius Gracchus et C. Claudius Pulcher rem diu inter se variis altercationibus agitatam tandem concordi animo decreverunt. Gracchus, cum libertini, iterum iterumque in quatuor tribus urbanas redacti, sese rursus per omnes effudissent, repullulans semper malum radicitus exstirpare voluerat, omnesque, qui servitutem servîssent, censu excludere. Nitebatur contra Claudius, et majorum instituta commemorabat, qui libertinos coërcere sæpius, nunquam prohibere omnino civitate, tentâssent. Quin etiam ab censoribus C. Flaminio, L. Æmilio, aliquid ex pristinâ severitate laxatum esse referebat. Sane cum tunc quoque fæx illa populi per omnes tribus sese divisisset, eamque redigere rursus in antiquam velut sedem necessarium videretur, nonnullis tamen ejus ordinis aliquid præcipuum concessum erat. *]

XV. [* Nam ab illis censoribus *]

in quatuor urba-

nas tribus descripti erant libertini, præter eos, quibus filius quinquenni major [ex senatûs-consulto] esset. Eos, ubi proximo lustro censi essent, censeri jusserunt: et eos, qui prædium prædiave rustica pluris sestertiûm triginta millium haberent, censendi jus factum est. Hoc cum ita servatum esset, negabat Claudius, "suffragii lationem injussu populi censorem cuiquam homini, nedum ordini universo, adimere posse. Neque enim, si tribu movere posset (quod sit nihil aliud, quam mutare jubere tribum), ideo omnibus quinque et triginta tribubus emovere posse; id est, civitatem libertatemque eripere; non, ubi censeatur, finire, sed censu excludere." Hæc inter ipsos disceptata: postremo eo descensum est, ut ex quatuor urbanis tribubus unam palam in atrio Libertatis sortirentur, in quam omnes, qui servitutem servissent, conjicerent. Esquilinæ sors exiit: in ea Ti. Gracchus pronuntiavit, libertinos omnes censeri placere. Magno ea res honori censoribus apud senatum fuit: gratiæ actæ et Sempronio, qui in bene cœpto perseverâsset; et Claudio, qui non impedîsset. Plures, quam a superioribus, et senatu emoti sunt, et equos vendere jussi: omnes iidem ab utroque et tribu remoti, et ærarii facti: neque ullius, quem alter notaret, ab altero levata ignominia. Petentibus, ut ex instituto ad sarta tecta exigenda, et ad opera, quæ locâssent, probanda, anni et bimensis tempus prorogaretur, Cn. Tremellius tribunus, quia lectus non erat in senatum, intercessit. Eodem anno C. Cicereius ædem in monte Albano dedicavit quinquennio post quam vovit. Flamen Martialis inauguratus est eo anno L. Postumius Albinus.

XVI. Quinto Ælio, M. Junio consulibus de provinciis referentibus, censuêre Patres, duas provincias Hispaniam rursus fieri, quæ una per bellum Macedonicum fuerat: et Macedoniam Illyricumque eosdem, L. Paulum et L. Anicium, obtinere, donec de sententiâ legatorum et res bello turbatas, et statum alium

[ejus] regni, formando composuissent. Consulibus Pisæ et Gallia decretæ cum binis legionibus peditum, et equitum quadringentenis. Prætorum sortes fuêre, Q. Cassii urbana, Manii Juventii Thalnæ inter peregrinos, Ti. Claudii Neronis Sicilia, Cn. Fulvii Hispania citerior, C. Licinii Nervæ ulterior. A. Manlio Torquato Sardinia obvenerat: nequiit ire in provinciam, ad res capitales quærendas ex senatûs-consulto retentus. De prodigiis deinde nuntiatis senatus est consultus. Ædes Deorum Penatium in Veliâ de cœlo tacta erat; et in oppido Minervio duæ portæ et muri aliquantum. Anagniæ terrâ pluerat; et Lanuvii fax in cœlo visa erat; et Calatiæ in publico agro M. Valerius civis Romanus nuntiabat e foco suo sanguinem per triduum et duas noctes manâsse. Ob id maxime decemviri libros adire jussi, supplicationem in diem unum populo edixerunt, et quinquaginta capris in foro sacrificaverunt: et aliorum prodigiorum causâ diem alterum supplicatio circa omnia pulvinaria fuit, et hostiis majoribus sacrificatum est, et Urbs lustrata. Inde, quod ad honorem Deûm immortalium pertineret, decrevit senatus, "Ut, quoniam perduelles superati, Perseus et Gentius reges cum Macedoniâ atque Illyrico in potestate populi Romani essent, ut, quanta dona, Ap. Claudio, M. Sempronio consulibus, ob devictum Antiochum regem data ad omnia pulvinaria essent, tanta Q. Cassius et Manius Juventius prætores curarent danda."

XVII. Legatos deinde, quorum de sententiâ imperatores L. Paulus, L. Anicius componerent res, decreverunt decem in Macedoniam, quinque in Illyricum. In Macedoniam sunt hi nominati, A. Postumius Luscus, C. Claudius, ambo censorii, C. Licinius Crassus, collega in consulatu Pauli; tum prorogato imperio provinciam Galliam habebat. His consularibus addidêre Cn. Domitium Ahenobarbum, Ser. Cornelium Sullam, L. Junium, C. Antistium Labeonem, T. Numisium Tarquiniensem, A. Te-

rentium Varronem. In Illyricum autem hi nominati, P. Ælius Ligus consularis, C. Cicereius, et Cn. Bæbius Tamphilus, (hic priore anno, Cicereius multis ante annis, prætor fuerat) P. Terentius Tusciveicanus, P. Manilius. Moniti deinde consules a Patribus, ut, quoniam alterum ex his succedere C. Licinio, qui legatus nominatus erat, in Galliam oporteret, primo quoque tempore provincias aut compararent inter se, aut sortirentur, sortiti sunt. M. Junio Pisæ obvenerunt, (quem prius, quam in provinciam iret, legationes, quæ undique Romam gratulatum convenerunt, introducere in senatum placuit) Q. Ælio Gallia. Cæterum, quamquam tales viri mitterentur, quorum de consilio sperari posset, imperatores nihil indignum nec clementiâ nec gravitate populi Romani decreturos esse, tamen in senatu quoque agitata est summa consiliorum, ut inchoata omnia legati ab domo ferre ad imperatores possent.

XVIII. Omnium primum "liberos esse" placebat "Macedonas atque Illyrios, ut omnibus gentibus appareret, arma populi Romani non liberis servitutem, sed contra servientibus libertatem afferre; ut et in libertate gentes quæ essent, tutam eam sibi perpetuamque sub tutelâ populi Romani esse, et, quæ sub regibus viverent, et in præsens tempus mitiores eos justioresque respectu populi Romani habere se, et, si quando bellum cum populo Romano regibus fuisset suis, exitum ejus victoriam Romanis, sibi libertatem, allaturum crederent. Metalli quoque Macedonici (quod ingens vectigal erat), locationesque prædiorum rusticorum tolli" placebat: "nam neque sine publicano exerceri posse; et, ubi publicanus est, ibi aut jus publicum vanum, aut libertatem sociis nullam esse. Ne ipsos quidem Macedonas idem exercere posse: ubi in medio præda administrantibus esset, ibi nunquam causas seditionum et certaminis defore. Commune concilium gentis esset, ne improbum vulgus a senatu aliquando libertatem salubri moderatione da-

tam ad licentiam pestilentem traheret. In quatuor regiones describi Macedoniam, ut suum quæque concilium haberet," placuit; "et dimidium tributi, [quam] quod regibus ferre soliti erant, populo Romano pendere." Similia his et in Illyricum mandata: cætera ipsis imperatoribus legatisque relicta, in quibus præsens tractatio rerum certiora subjectura erat consilia.

XIX. Inter multas regum gentiumque et populorum legationes, Attalus, frater regis Eumenis, maxime convertit in se omnium oculos animosque: exceptus enim est ab his, qui simul eo bello militaverunt, haud paulo benignius, quam si ipse rex Eumenes venisset. Adduxerant eum duæ in speciem honestæ res: una, gratulatio, conveniens in eâ victoriâ, quam ipse adjuvisset: altera, querimonia Gallici tumultûs, [Adversæque gladiis] regnum in dubium adductum esse. Suberat et secreta spes honorum præmiorumque ab senatu, quæ vix, salvâ pietate ejus, contingere poterant: erant enim quidam Romanorum quoque non boni auctores, qui spe cupiditatem ejus elicerent: "Eam opinionem de Attalo et Eumene Romæ esse, tamquam de altero Romanis certo amico, altero nec Romanis nec Persi fido socio. Itaque vix statui posse, utrum, quæ pro se, an, quæ contra fratrem petiturus esset, ab senatu magis impetrabilia forent: adeo universos omnia et huic tribuere, et illi vero negare." Eorum hominum (ut res docuit) Attalus erat, qui, quantum spes spopondisset, cuperent, ni unius amici prudens monitio velut frenos animo ejus, gestienti secundis rebus, imposuisset. Stratius cum eo fuit medicus, ad id ipsum a non securo Eumene Romam missus, speculator rerum, quæ a fratre agerentur, monitorque fidus, si decedi fide vidisset. Is, ad occupatas jam aures sollicitatumque jam animum cum venisset, aggressus tempestivis [temporibus,] rem prope prolapsam restituit, "aliis alia regna crevisse rebus," dicendo: "regnum eorum novum, nullis vetustis fundatum opibus, fraternâ stare concordiâ: quod

unus nomen regium et præcipuum capitis insigne gerat, omnes fratres regnent. Attalum vero, quia ætate proximus, quis non pro rege habeat? neque eo solum, quia tantas præsentes ejus opes cernat, sed quod haud ambiguum, prope diem regnaturum eum, infirmitate ætateque Eumenis esset, nullam stirpem liberûm habentis:" (necdum enim agnoverat eum, qui postea regnavit.) "Quid attineret vim afferre rei, suâ sponte mox ad eum adventuræ? Accessisse etiam novam tempestatem regno tumultûs Gallici, cui vix consensu et concordiâ regum resisti queat. Si vero ad externum bellum domestica seditio adjiciatur, sisti non posse; nec aliud eum, quam, ne frater in regno moriatur, sibi ipsi spem propinquam regni erepturum. Si utraque gloriosa res esset, et servâsse fratri regnum, et eripuisse; servati tamen regni, quæ juncta pietati sit, potiorem laudem fuisse. Sed enimvero cum detestabilis altera res et proxima parricidio sit, quid ad deliberationem dubii superesse? Utrum enim partem regni petiturum esse, an totum erepturum? si partem; ambo infirmos, distractis viribus, et omnibus injuriis obnoxios fore: si totum; privatumne ergo majorem fratrem, an exsulem illâ ætate, illâ corporis infirmitate, an ultimum mori jussurum? Egregium enim (ut fabulis traditus impiorum fratrum eventus taceatur) Persei exitum videri, qui ex fraternâ cæde raptum diadema in templo Samothracum, velut præsentibus Diis exigentibus pœnas, ad pedes victoris hostis prostratus posuerit. Eos ipsos, qui, non illi amici, sed Eumeni infesti, stimulent eum, pietatem constantiamque laudaturos, si fidem ad ultimum fratri præstitisset."

XX. Hæc plus valuêre in Attali animo. Itaque introductus in senatum, gratulatus victoriam, et sua merita eo bello fratrisque, si qua erant, et Gallorum defectionem, quæ nuper ingenti motu facta erat, exposuit. Petiit, ut legatos mitteret ad eos, quorum auctoritate ab armis avocarentur. His pro regni uti-

litate editis mandatis, Ænum sibi et Maroneam petiit. Ita destitutâ eorum spe, qui, fratre accusato, partitionem regni petiturum crediderant, curiam excessit. [Ut] raro alias quisquam, rex aut privatus, tanto favore tantoque omnium assensu est auditus; omnibus honoribus muneribusque, et præsens est cultus, et proficiscentem prosecuti sunt. Inter multas Asiæ Græciæque legationes, Rhodiorum maxime legati civitatem converterunt: nam, cum primo in veste candidâ visi essent, quod gratulantes decebat, et, si sordidam vestem habuissent, lugentium Persei casum præbere speciem poterant; postquam consulti ab M. Junio consule Patres, stantibus in comitio legatis, an locum, lautia, senatumque darent, nullum hospitale jus in iis servandum censuerunt; egressus e curiâ consul, cum Rhodii, gratulatum se de victoriâ, purgatumque civitatis crimina, dicentes venisse, petîssent, ut senatus sibi daretur, pronuntiat: "Sociis et amicis et alia comîter atque hospitaliter præstare Romanos, et senatum dare consuêsse: Rhodios non ita meritos eo bello, ut amicorum sociorum numero habendi sint." His auditis, prostraverunt se omnes humi, consulemque, et cunctos qui aderant, orantes, ne nova falsaque crimina plus obesse Rhodiis æquum censerent, quam antiqua merita, quorum ipsi testes essent. Extemplo, veste sordidâ sumtâ, domos principum cum precibus ac lacrymis circumibant, orantes, ut prius cognoscerent causam, quam condemnarentur.

XXI. Manius Juventius Thalna, prætor, cujus inter cives et peregrinos jurisdictio erat, populum adversus Rhodios incitabat: rogationemque promulgaverat, "Ut Rhodiis bellum indiceretur: et ex magistratibus ejus anni deligerent, qui ad id bellum cum classe mitteretur," se eum sperans futurum esse. Huic actioni M. Antonius et M. Pomponius tribuni plebis adversabantur. Sed et prætor novo maloque exemplo rem ingressus erat, quod, ante non consulto senatu, non consulibus certioribus factis, de suâ unius

sententiâ rogationem ferret, "Vellent, juberentne, Rhodiis bellum indici?" cum antea semper prius senatus de bello consultus esset, deinde ad populum latum; et tribuni plebis, cum ita traditum esset, ne quis prius intercederet legi, quam privatis suadendi dissuadendique legem potestas facta esset; eoque persæpe evenisset, ut, qui non professi essent se intercessuros, animadversis vitiis legis ex ratione dissuadentium, intercederent; et, qui ad intercedendum venissent, desisterent, victi auctoritatibus suadentium legem. Tum inter prætorem tribunosque omnia intempestive agendi certamen erat. Tribuni festinationem prætoris ante tempus intercedendo,

[* cum damnarent, imitabantur. Hoc tamen intercessioni suæ prætendebant, *]

in adventum im-

[* peratoris et decem legatorum ex Macedoniâ, qui, re diligentissime ex literis tabulisque perpensâ, certo indicaturi essent, quo quæque civitas in Persea Romanosve animo fuisset, totam de Rhodiis consultationem rejici opus esse. Sed cum nihilominus prætor propositum urgeret, eo res processit, ut Antonius tribunus, productis ad populum legatis, procedentem contra Thalnam et dicere incipientem de Rostris detraheret, Rhodiisque concionem præberet. Cæterum, etsi præcipitem ac fervidum prætoris conatum par tribuni pervicacia discusserat, nondum tamen cura discesserat Rhodiorum animis. Patres enim erant infensissimi: ut imminenti malo levati magis in præsens Rhodii, quam omnino liberati essent. Igitur, cum diu multumque precantibus tandem senatus datus esset, introducti a consule, primo, prostratis humi corporibus, diu flentes jacuerunt. Deinde, cum excitatos consul dicere jussisset, Astymedes, quam maxime composito ad commovendam miserationem habitu, in hunc modum verba fecit: *]

XXII. [* "Hic luctus et squalor paulo ante florentium amicitiâ vestrâ sociorum, Patres conscripti, non potest non esse etiam iratis miserabilis. At quanto justior vestras mentes subibit miseratio, si cogitare volueritis, quam durâ conditione causam hîc apud vos prope jam damnatæ civitatis agamus! Cæteri rei fiunt, antequam damnentur: nec prius luunt supplicia, quam de culpâ constet. Rhodii *]

peccaverimusne, adhuc dubium est: pœnas, ignominias omnes jam patimur. Antea, Carthaginiensibus victis, Philippo, Antiocho superatis, cum Romam venissemus, ex publico hospitio in curiam gratulatum vobis, Patres conscripti, ex curiâ in Capitolium ad Deos vestros dona ferentes; nunc ex sordido diversorio, vix mercede recepti, ac prope hostium more extra urbem manere jussi, in hoc squalore venimus in curiam Romanam Rhodii, quos provinciis nuper Lyciâ atque Cariâ, quos præmiis atque honoribus amplissimis donâstis. Et Macedonas Illyriosque liberos esse (ut audimus) jubetis, cum servierint, antequam vobiscum bellarent: (nec cujusquam fortunæ invidemus; immo agnoscimus clementiam populi Romani.) Rhodios, qui nihil aliud quam quieverunt hoc bello, hostes ex sociis facturi estis? Certe quidem vos estis Romani, qui ideo felicia bella vestra esse, quia justa sint, præ vobis fertis; nec tam exitu eorum, quod vincatis, quam principiis, quod non sine causâ suscipiatis, gloriamini. Messana in Siciliâ oppugnata Carthaginienses, Athenæ oppugnatæ et Græcia in servitutem petita, et adjutus Hannibal pecuniâ, auxiliis, Philippum hostem fecerunt. Antiochus ipse, ultro ab Ætolis hostibus vestris arcessitus, ex Asiâ classe in Græciam trajecit; Demetriade, et Chalcide, et saltu Thermopylarum occupato, de possessione imperii vos dejicere conatus. Cum Perseo socii vestri oppugnati, alii interfecti reguli principesque gentium aut populorum, causa belli vobis fuêre. Quem tandem titulum nostra calamitas

habitura est, si perituri sumus? Nondum segrego civitatis causam a Polyarato et Dinone, civibus nostris, et iis, quos, ut traderemus vobis, adduximus. Si omnes Rhodii æque noxii essemus, quod nostrum in hoc bello crimen esset? Persei partibus favimus; et, quemadmodum Antiochi Philippique bello pro vobis adversus reges, sic nunc pro rege adversus vos stetimus. Quemadmodum soleamus socios juvare, et quam impigre capessere bella, C. Livium, L. Æmilium Regillum interrogate, qui classibus vestris in Asiâ præfuerunt. Nunquam vestræ naves pugnavêre sine nobis: nostrâ classe pugnavimus semel ad Samum, iterum in Pamphyliâ adversus Hannibalem imperatorem: quæ victoria nobis eo gloriosior est, quod, cum ad Samum magnam partem navium adversâ pugnâ et egregiam juventutem amisissemus, ne tantâ quidem clade territi, iterum ausi sumus regiæ classi ex Syriâ venienti obviam ire. Hæc non gloriandi causâ retuli (neque enim ea nunc nostra est fortuna), sed ut admonerem, quemadmodum adjuvare socios solerent Rhodii.

XXIII. "Præmia, Philippo et Antiocho devictis, amplissima accepimus a vobis. Si, quæ vestra nunc est fortuna Deûm benignitate et virtute vestrâ, ea Persei fuisset, et præmia petitum ad victorem regem venissemus in Macedoniam, quid tandem diceremus? Pecuniâne a nobis adjutum, an frumento? auxiliis terrestribus, an navalibus? quod præsidium tenuisse nos? ubi pugnâsse aut sub illius ducibus, aut per nos ipsos? Si quæreret, ubi miles noster, ubi navis intra præsidia sua fuisset; quid responderemus? Causam fortasse diceremus apud victorem, quemadmodum apud vos dicimus. Hoc enim legatos utroque de pace mittendo consecuti sumus, ut ne ab utrâ[que] parte gratiam iniremus; ab alterâ etiam crimen et periculum esset. Quamquam Perseus vere objiceret, id quod vos non potestis, Patres conscripti, nos principio belli misisse ad vos legatos, qui pollicerentur vobis, quæ ad bellum

opus essent; [navalibus,] armis, juventute nostrâ, sicut prioribus bellis, ad omnia paratos fore. Ne præstaremus, per vos stetit, qui, de quâcumque causâ, tum adspernati nostra auxilia estis. Neque fecimus igitur quidquam tamquam hostes, neque bonorum sociorum defuimus officio; sed a vobis prohibiti præstare fuimus. 'Quid igitur? nihilne factum neque dictum est in civitate vestrâ, Rhodii, quod nolletis, quo merito offenderetur populus Romanus?' Hinc jam non, quod factum est, defensurus sum (non adeo insanio), sed publicam causam a privatorum culpâ segregaturus. Nulla enim est civitas, quæ non et improbos cives aliquando, et imperitam multitudinem semper habeat. Etiam apud vos fuisse audivi, qui assentando multitudini grassarentur; et secessisse aliquando a vobis plebem, nec in potestate vestrâ rempublicam fuisse. Si hoc in hac tam bene moratâ civitate accidere potuit, mirari quisquam potest, aliquos fuisse apud nos, qui, regis amicitiam petentes, plebem nostram consiliis depravarent? qui tamen nihil ultra valuerunt, quam ut in officio cessaremus. Non præteribo id, quod gravissimum est in hoc bello crimen civitatis nostræ. Legatos eodem tempore et ad vos et ad Persea de pace misimus: quod infelix consilium furiosus (ut postea audivimus) orator stultissimum fecit: quem sic locutum constat, tamquam C. Popillius legatus Romanus, quem ad submovendos a bello Antiochum et Ptolemæum reges misistis, loqueretur. Sed tamen ea, sive superbia sive stultitia appellanda est, eadem, quæ apud vos, et apud Persea fuit. Tam civitatium, quam singulorum hominum, mores sunt: gentes quoque aliæ iracundæ, aliæ audaces, quædam timidæ: in vinum, in Venerem proniores aliæ sunt. Atheniensium populum fama est celerem et supra vires audacem esse ad conandum: Lacedæmoniorum cunctatorem, et vix in ea, quibus fidit, ingredientem. Non negaverim, et totam Asiæ regionem inaniora parere ingenia, et nostrorum tumidiorem sermonem esse,

quod excellere inter finitimas civitates videamur; et id ipsum non tam viribus nostris, quam vestris honoribus ac judiciis. Satis quidem et tunc in præsentia castigata illa legatio erat, cum tam tristi responso vestro dimissa. Si tum parum ignominiæ pensum est, hæc certe tam miserabilis ac supplex legatio etiam insolentioris, quam illa fuit, legationis satis magnum piaculum esset. Superbiam, verborum præsertim, iracundi oderunt, prudentes irrident; utique si inferioris adversus superiorem est: capitali pœnâ nemo unquam dignam judicavit. Id enimvero periculum erat, ne Romanos Rhodii contemnerent! Etiam Deos aliqui verbis ferocioribus increpant; nec ob id quemquam fulmine ictum audimus.

XXIV. "Quid igitur superat, quod purgemus, si nec factum hostile ullum nostrum est, et verba tumidiora legati offensionem aurium, non perniciem civitatis, meruerunt? Voluntatis nostræ tacitæ velut litem æstimari vestris inter vos sermonibus audio, Patres conscripti: favisse nos regi, et illum vincere maluisse; ideo bello persequendos esse credunt. Alii vestrûm, voluisse quidem nos hoc, non tamen ob id bello persequendos esse: neque moribus, neque legibus ullius civitatis ita comparatum esse, ut, si quis vellet inimicum perire, si nihil fecerit, quo id fiat, capitis damnetur. His, qui nos pœnâ, non crimine, liberant, gratiam quidem habemus: ipsi nobis hanc dicimus legem; si omnes voluimus, quod arguimur, non distinguimus voluntatem a facto: omnes plectamur. Si alii principum nostrorum vobis, alii regi faverunt; non postulo, ut propter nos, qui partium vestrarum fuimus, regis fautores salvi sint: illud deprecor, ne nos propter illos pereamus. Non estis vos illis infestiores, quam civitas ipsa; et hoc [qui] sciebant, plerique eorum aut profugerunt, aut mortem sibi consciverunt: alii, damnati a nobis, in potestate vestrâ erunt, Patres conscripti. Cæteri Rhodii, sicut gratiam nullam meriti hoc bello, ita ne pœnam quidem

sumus. Priorum nostrorum benefactorum cumulus hoc, quod nunc cessatum in officio est, expleat. Cum tribus regibus gessistis bella per hos annos: ne plus obsit nobis, quod uno bello cessavimus, quam quod duobus bellis pro vobis pugnavimus. Philippum, Antiochum, Persea, tamquam tres sententias, ponite: duæ nos absolvunt: una dubia est, ut gravior sit. Illi de nobis si judicarent, damnati essemus: vos judicate, Patres conscripti, sit Rhodus in terris, an funditus deleatur. Non enim de bello deliberatis, Patres conscripti, quod inferre potestis, gerere non potestis; cum nemo Rhodiorum arma adversus vos laturus sit. Si perseverabitis in irâ, tempus a vobis petemus, quo hanc funestam legationem domum referamus: omnia libera capita, quidquid Rhodiorum virorum, feminarum est, cum omni pecuniâ nostrâ naves conscendemus; ac, relictis penatibus publicis privatisque, Romam veniemus: et, omni auro et argento, quidquid publici, quidquid privati est, in comitio, in vestibulo curiæ vestræ, cumulato, corpora nostra conjugumque ac liberorum vestræ potestati permittemus, hîc passuri, quodcumque patiendum erit: procul ab oculis nostris urbs nostra diripiatur, incendatur. Hostes Rhodios esse, Romani judicare possunt: est tamen et nostrum aliquod de nobis judicium, quo nunquam judicabimus nos vestros hostes: nec quidquam hostile, etiam si omnia patiemur, faciemus."

XXV. Secundum talem orationem, universi rursus procidernnt, ramosque oleæ supplices jactantes, tandem excitati, curiâ excesserunt. Tunc sententiæ interrogari cœptæ. Infestissimi Rhodiis erant, qui consules prætoresve aut legati gesserant in Macedoniâ bellum. Plurimum causam eorum adjuvit M. Porcius Cato; qui, asper ingenio, tum lenem mitemque senatorem egit. Non inseram simulacrum viri copiosi, quæ dixerit, referendo: ipsius oratio scripta exstat, Originum quinto libro inclusa. Rhodiis responsum ita redditum est, ut nec hostes fierent, nec socii per-

manerent. Philocrates et Astymedes principes legationis erant. Partem cum Philocrate renuntiare Rhodum legationem placuit, partem cum Astymede Romæ subsistere, [quæ] agerentur, sciret, certioresque suos faceret. In præsentia deducere ante certam diem ex Lyciâ Cariâque jusserunt præfectos. Hæc Rhodum nuntiata, quæ per se tristia fuissent, quia majoris mali levatus erat timor, cum bellum timuissent, in gaudium renuntiata verterunt. Itaque extemplo coronam viginti millium aureorum decreverunt: Theodotum, præfectum classis, in eam legationem miserunt. Societatem ab Romanis ita volebant peti, ut nullum de eâ re scitum populi fieret, aut literis mandaretur; quod, nisi impetrarent, major repulsis ignominia esset. Præfecti classis id unius erat jus, ut agere de eâ re sine rogatione ullâ perlatâ posset: nam ita per tot annos in amicitiâ fuerant, ut sociali fœdere se cum Romanis non illigarent, ob nullam aliam causam, quam ne spem regibus abscinderent auxilii sui, si cui opus esset, neu sibi ipsis fructûs ex benignitate et fortunâ eorum percipiendi. Tunc utique petenda societas videbatur; non quæ tutiores eos ab aliis faceret (nec enim timebant quemquam, præter Romanos), sed quæ ipsis Romanis minus suspectos. Sub idem fere tempus et Caunii descivêre ab his, et Mylasenses Euromensium oppida occupârunt. Non ita fracti animi civitatis erant, ut non sentirent, si Lycia et Caria ademtæ ab Romanis forent, cætera aut se ipsa per defectionem liberarent, aut a finitimis occuparentur, includi se insulæ parvæ et sterilis agri litoribus, quæ nequâquam alere tantæ urbis populum posset. Missâ igitur juventute, propere et Caunios, quamquam Cibyratarum adsciverant auxilia, coëgerunt imperio parere; et Mylasenses Alabandenosque, qui, Euromensium provinciâ ademtâ, ad ipsos conjuncto exercitu venerunt, circa Orthosiam acie vicerunt.

XXVI. Dum hæc ibi, alia in Macedoniâ, alia Romæ geruntur; interim in Illyrico L. Anicius, rege

Gentio, sicut ante dictum est, in potestatem redacto, Scodræ, quæ regia fuerat, præsidio imposito, Gabinium præfecit; Rhizoni et Olcinio, urbibus opportunis, C. Licinium. Præpositis his Illyrico, cum reliquo exercitu in Epirum est profectus: ubi prima Phanota ei dedita, totâ multitudine cum infulis obviam effusâ. Hîc præsidio imposito, in Molossidem transgressus; cujus omnibus oppidis, præter Passaronem, et Tecmonem, et Phylacen, et Horreum, receptis, primum ad Passaronem ducit. Antinöus et Theodotus principes ejus civitatis erant, insignes et favore Persei, et odio adversus Romanos; iidem universæ genti auctores desciscendi ab Romanis. Hi, conscientiâ privatæ noxæ, (quia ipsis nulla spes veniæ erat) ut communi ruinâ patriæ opprimerentur, clauserunt portas, multitudinem, ut mortem servituti præponerent, hortantes. Nemo adversus præpotentes viros hiscere audebat. Tandem Theodotus quidam, nobilis et ipse adolescens, cum major a Romanis metus timorem a principibus suis vicisset, "Quæ vos rabies," inquit, "agitat, qui duorum hominum noxæ civitatis accessionem facitis? Equidem pro patriâ qui letum oppetîssent, sæpe fando audivi: qui patriam pro se perire æquum censerent, hi primi inventi sunt. Quin aperimus portas, et imperium accipimus, quod orbis terrarum accepit?" Hæc dicentem cum multitudo sequeretur, Antinöus et Theodotus in primam stationem hostium irruperunt, atque ibi, offerentes se ipsi vulneribus, interfecti: urbs dedita est Romanis. Simili pertinaciâ Cephali principis clausum Tecmonem, ipso interfecto, per deditionem recepit. Nec Phylace, nec Horreum, oppugnationem tulerunt. Pacatâ Epiro, divisisque in hiberna copiis per opportunas urbes, regressus ipse in Illyricum, Scodræ, quo quinque legati ab Româ venerant, evocatis ex totâ provinciâ principibus, conventum habuit. Ibi pro tribunali pronuntiavit de sententiâ consilii: "Senatum populumque Romanum Illyrios esse liberos jubere: præsidia ex omnibus oppidis, arcibus, et

natu per milites Romanos missos a Bæbio præside, interfectos; alios in exsilium actos esse: bonaque eorum qui interfecti essent, et exsulum, possidere, qui arguebant. Jussis Amphipolim adesse, ipse, convento Cn. Octavio Demetriade, postquam fama accidit, trajecisse jam mare decem legatos, omnibus aliis omissis, Apolloniam ad eos pergit. Quo cum Perseus obviam Amphipoli nimis solutâ custodiâ processisset, (id diei iter est) ipsum quidem benigne allocutus est: cæterum, postquam in castra ad Amphipolim venit, graviter increpuisse traditur C. Sulpicium; primum, quod Persea tam procul a se vagari per provinciam passus esset; deinde, quod adeo indulsisset militibus, ut nudare tegulis muros urbis ad tegenda hibernacula sua pateretur: referrique tegulas et resarciri tecta, sicut fuerant, jussit. Et Persea quidem cum majore filio Philippo, traditos A. Postumio, in custodiam misit: filiam cum minore filio, a Samothrace accitos Amphipolim, omni liberali cultu habuit.

XXIX. Ipse, ubi dies venit, quo adesse Amphipoli denos principes civitatium jusserat, literasque omnes, quæ ubique depositæ essent, et pecuniam regiam conferri, cum decem legatis, circumfusâ omni multitudine Macedonum, in tribunali consedit. Assuetis regio imperio tamen novum formam terribilem præbuit tribunal, submotor aditûs, præco, accensus, insueta omnia oculis auribusque; quæ vel socios, nedum hostes victos, terrere possent. Silentio per præconem facto, Paulus Latine, quæ senatui, quæ sibi ex consilii sententiâ visa essent, pronuntiavit: ea Cn. Octavius prætor (nam et ipse aderat) interpretata sermone Græco referebat. " Omnium primum liberos esse jubere Macedonas, habentes urbes easdem agrosque, utentes legibus suis, annuos creantes magistratus: tributum dimidium ejus, quod pependissent regibus, pendere populo Romano. Deinde in quatuor regiones dividi Macedoniam: unam fore et primam partem, quod agri inter Strymonem et Nessum am-

nem sit: accessurum huic parti trans Nessum, ad Orientem versum, quâ Perseus tenuisset vicos, castella, oppida, præter Ænum, et Maroneam, et Abdera; trans Strymonem autem vergentia ad Occasum, Bisalticam omnem cum Heracleâ, quam Sinticen appellant. Secundam fore regionem, quam ab Ortu Strymo amplecteretur amnis, præter Sinticen Heracleam et Bisaltas: ab Occasu quâ Axius terminaret fluvius, additis Pæonibus, qui prope Axium flumen ad regionem Orientis colerent. Tertia pars facta, quam Axius ab Oriente, Penëus amnis ab Occasu, cingunt: ad Septemtrionem Bora mons objicitur. Adjecta huic parti regio Pæoniæ, quâ ab Occasu præter Axium amnem porrigitur: Edessa quoque et Berœa eodem concesserunt. Quarta regio trans Boram montem, unâ parte confinis Illyrico, alterâ Epiro. Capita regionum, ubi concilia fierent, primæ regionis Amphipolim, secundæ Thessalonicen, tertiæ Pellam, quartæ Pelagoniam fecit. Eo concilia suæ cujusque regionis indici, pecuniam conferri, ibi magistratus creari jussit." Pronuntiavit deinde, " neque connubium, neque commercium agrorum ædificiorumque inter se placere cuiquam extra fines regionis suæ esse. Metalla quoque auri atque argenti non exerceri: ferri et æris permitti:" vectigal exercentibus dimidium ejus impositum, quod pependissent regi. Et sale invecto uti vetuit. Dardanis repetentibus Pæoniam, quod et sua fuisset, et continens esset finibus suis, omnibus dare libertatem pronuntiavit, qui sub regno Persei fuissent. Post non impetratam Pæoniam, salis commercium dedit: tertiæ regioni imperavit, ut Stobos Pæoniæ deveherent, pretiumque statuit. Navalem materiam et ipsos cædere, et alios pati, vetuit. Regionibus, quæ affines barbaris essent, (exceptâ autem tertiâ, omnes erant) permisit, ut præsidia armata in finibus extremis haberent.

XXX. Hæc, pronuntiata primo die conventûs, varie affecerunt animos. Libertas præter spem data

arrexit, et levatum annuum vectigal. Regionatim commerciis interruptis ita videri lacerata, tamquam animalia in artus, alterum alterius indigentes, distracta: adeo, quanta Macedonia esset, quam divisui facilis, et [a se ipsâ quæque contemta] pars esset, Macedones quoque ignorabant. Pars prima Bisaltas habet, fortissimos viros, (trans Nessum amnem incolunt et circa Strymonem) et multas frugum proprietates, et metalla, et opportunitatem Amphipolis, quæ objecta claudit omnes ab oriente sole in Macedoniam aditus. Secunda pars celeberrimas urbes, Thessalonicen et Cassandriam, habet; ad hoc Pallenen, fertilem ac frugiferam terram: maritimas quoque opportunitates ei præbent portus ad Toronen ac montem Atho (Æneæ vocant hunc), alii ad insulam Eubœam, alii ad Hellespontum opportune versi. Tertia regio nobiles urbes, Edessam et Berœam et Pellam, habet, et Vettiorum bellicosam gentem: incolas quoque permultos Gallos et Illyrios, impigros cultores. Quartam regionem Eordæi et Lyncestæ et Pelagones incolunt: juncta his Atintania, et Stymphalis, et Elimiotis. Frigida hæc omnis, duraque cultu, et aspera plaga est: cultorum quoque ingenia terræ similia habet: ferociores eos et accolæ barbari faciunt; nunc bello exercentes, nunc in pace miscentes ritus suos. Divisæ itaque Macedoniæ partium usibus separatis, [quanta] universos teneat Macedonas, formula dicta, cum leges quoque se daturum ostendisset.

XXXI. Ætoli deinde citati: in quâ cognitione magis, utra pars Romanis, utra regi favisset, quæsitum est, quam utri fecissent injuriam, aut accepissent. Noxâ liberati interfectores: exsilium pulsis æque ratum fuit, ac mors interfectis. A. Bæbius unus est damnatus, quod milites Romanos præbuisset ad ministerium cædis. Hic eventus Ætolorum causæ, in omnibus Græciæ gentibus populisque, eorum, qui partis Romanorum fuerant, inflavit ad intolerabilem superbiam animos; et obnoxios pedibus eorum subjecit,

quos aliquâ parte suspicio favoris in regem contigerat. Tria genera principum in civitatibus erant: duo, quæ adulando aut Romanorum imperium, aut amicitiam regum, sibi privatim opes oppressis faciebant civitatibus: medium unum, utrique generi adversum, libertatem et leges tuebatur. His ut major apud suos caritas, ita minor apud externos gratia erat. Secundis rebus elati Romanorum, partis ejus fautores soli tum in magistratibus, soli in legationibus erant. Hi cum frequentes et ex Peloponneso, et ex Bœotiâ, et ex aliis Græciæ conciliis adessent, implevêre aures decem legatorum: "Non eos tantum, qui se propalam per vanitatem jactâssent, tamquam hospites et amicos Persei, sed multo plures alios ex occulto favisse: reliquos, per speciem tuendæ libertatis, in conciliis adversus Romanos omnia instruxisse: nec aliter eas mansuras in fide gentes, nisi, fractis animis partium, aleretur confirmareturque auctoritas eorum, qui nihil præter imperium Romanorum spectarent." Ab his editis nominibus, evocati literis imperatoris ex Ætoliâ, Acarnaniâque, et Epiro, et Bœotiâ, qui Romam ad causam dicendam sequerentur: in Achaïam ex decem legatorum numero profecti duo, C. Claudius et Cn. Domitius, ut ipsi edicto evocarent. Id duabus de causis factum: unâ, quod fiduciæ plus animorumque esse Achæis ad non parendum credebant, et forsitan etiam in periculo fore Callicratem et cæteros criminum auctores delatoresque; alterâ, cur præsentes evocarent, causa erat, quod ex aliis gentibus principum literas, deprehensas in commentariis regiis, habebant; in Achæis cæcum erat crimen, nullis eorum literis inventis. Ætolis dimissis, Acarnanum citata gens: in his nihil novatum, nisi quod Leucas exemta est Acarnanum concilio. Quærendo deinde latius, qui publice aut privatim partium regis fuissent, in Asiam quoque cognitionem extendêre: et ad Antissan in Lesbo insulâ diruendam, traducendos Methymnam Antissæos, Labeonem miserunt; quod Antenorem, regium

præfectum, quo tempore cum lembis circa Lesbum est vagatus, portu receptum commeatibus juvissent. Duo securi percussi viri insignes; Andronicus, Andronici filius, Ætolus, quod, patrem secutus, arma contra populum Romanum tulisset: et Neo Thebanus, quo auctore societatem cum Perseo junxerant.

XXXII. His rerum externarum cognitionibus interpositis, Macedonum rursus advocatum concilium: pronuntiatum, "Quod ad statum Macedoniæ pertinebat, senatores, quos Synedros vocant, legendos esse, quorum consilio res publica administraretur." Nomina deinde sunt recitata principum Macedonum, quos cum liberis, majoribus quam quindecim annos natis, præcedere in Italiam placeret. Id, primâ specie sævum, mox apparuit multitudini Macedonum pro libertate suâ esse factum: nominati sunt enim regis amici purpuratique, duces exercituum, præfecti navium aut præsidiorum; servire regi humiliter, aliis superbe imperare, assueti: prædivites alii, alii, quos fortunâ non æquarent, his sumtibus pares: regius omnibus victus vestitusque: nulli civilis animus, neque legum neque libertatis æquæ patiens. Omnes igitur, qui in aliquibus ministeriis regiis, etiam qui in minimis legationibus fuerant, jussi Macedoniâ excedere, atque in Italiam ire: qui non paruisset imperio, mors denuntiata. Leges Macedoniæ dedit cum tantâ curâ, ut non hostibus victis, sed sociis bene meritis, dare videretur; et quas ne usus quidem longo tempore (qui unus est legum corrector) experiendo argueret. Ab seriis rebus ludicrum, quod ex multo ante præparato, et in Asiæ civitates, et ad reges missis, qui denuntiarent, et cum circumiret ipse Græciæ civitates, indixerat principibus, magno apparatu Amphipoli fecit. Nam et artificum omnis generis, qui ludicram artem faciebant, ex toto orbe terrarum multitudo, et athletarum, et nobilium equorum, convenit: et legationes cum victimis, et quidquid aliud Deorum hominumque causâ fieri magnis ludis in Græciâ solet. Ita factum

est, ut non magnificentiam tantum, sed prudentiam in dandis spectaculis, ad quæ rudes tum Romani erant, admirarentur. Epulæ quoque legationibus paratæ et opulentiâ et curâ eâdem. Vulgo dictum ipsius ferebant, et convivium instruere et ludos parare, ejusdem esse, qui vincere bello sciret.

XXXIII. Edito ludicro omnis generis, clypeisque æreis in naves impositis, cætera omnis generis arma, cumulata in ingentem acervum, precatus Martem, Minervam, Luamque matrem, et cæteros Deos, quibus spolia hostium dicare jus fasque est, ipse imperator, face subditâ, succendit: deinde circumstantes tribuni militum pro se quisque ignes conjecerunt. Notata est in illo conventu Europæ Asiæque, undique partim ad gratulationem, partim ad spectaculum contractâ multitudine, tantis navalibus terrestribusque exercitibus, ea copia rerum, ea vilitas annonæ; ut et privatis, et civitatibus, et gentibus, dona data pleraque ejus generis sint ab imperatore, non in usum modo præsentem, sed etiam quod domos aveherent. Spectaculo fuit ei, quæ venerat, turbæ non scenicum magis ludicrum, non certamina hominum, aut curricula equorum, quam præda Macedonica, omnis ut viseretur exposita, statuarum, tabularumque, textilium, et vasorum ex auro et argento et ære et ebore factorum ingenti curâ in eâ regiâ: ut non in præsentem modo speciem, qualibus referta regia Alexandreæ erat, sed in perpetuum usum fierent. Hæc, in classem imposita, devehenda Romam Cn. Octavio data. Paulus, benigne legatis dimissis, transgressus Strymonem, mille passuum ab Amphipoli castra posuit: inde profectus, Pellam quinto die pervenit. Prætergressus urbem, ad Spelæum (quod vocant) biduum moratus, P. Nasicam, et Q. Maximum filium, cum parte copiarum, ad depopulandos Illyrios, qui Persea juverant bello, misit, jussos ad Oricum sibi occurrere: ipse, Epirum petens, quintisdecimis castris Passaronem pervenit.

XXXIV. Haud procul inde Anicii castra aberant: ad quem literis missis, ne quid ad ea, quæ fierent, moveretur; " senatum prædam Epiri civitatium, quæ ad Persea defecissent, exercitui dedisse," submissis centurionibus in singulas urbes, qui se dicerent ad præsidia deducenda venisse, ut liberi Epirotæ, sicut Macedones, essent, denos principes ex singulis evocavit civitatibus: quibus cum denuntiâsset, ut aurum atque argentum in publicum proferretur, per omnes civitates cohortes dimisit: ante in ulteriores, quam in propiores, profecti, ut uno die in omnes perveniretur. Edita tribunis centurionibusque erant, quæ agerentur: mane omne aurum argentumque collatum: horâ quartâ signum ad diripiendas urbes datum est militibus: tantaque præda fuit, ut in equitem quadringeni denarii, peditibus duceni dividerentur; centum quinquaginta millia capitum humanorum abducerentur. Muri deinde direptarum urbium diruti sunt: ea fuêre oppida circa septuaginta. Venditâ prædâ omnium, de eâ summâ militi numeratum est. Paulus ad mare Oricum descendit, nequâquam, ut ratus erat, expletis militum animis: qui, tamquam nullum in Macedoniâ gessissent bellum, expertes regiæ prædæ esse indignabantur. Orici cum missas cum Scipione Nasicâ Maximoque filio copias invenisset, exercitu in naves imposito, in Italiam trajecit. Et post paucos dies Anicius, conventu reliquorum Epirotarum Acarnanumque acto, jussisque in Italiam sequi principibus, quorum cognitionem causæ reservârat, et ipse, navibus exspectatis, quibus usus Macedonicus exercitus erat, in Italiam trajecit. Cum hæc in Macedoniâ Epiroque gesta sunt, legati, qui cum Attalo ad finiendum bellum inter Gallos et regem Eumenem missi erant, in Asiam pervenerunt. Induciis per hiemem factis, et Galli domos abierant, et rex in hiberna concesserat Pergamum, gravique morbo æger fuerat. Ver primum ex domo excivit: jamque Synnada pervenerant, cum Eumenes ad Sardes undique exercitum

contraxerat. Ibi et Romani Solovettium, ducem Gallorum, Synnadis allocuti, et Attalus cum eis profectus; sed castra Gallorum intrare eum non placuit, ne animi ex disceptatione irritarentur. P. Licinius cum regulo Gallorum est locutus, retulitque, ferociorem eum deprecando factum: ut mirum videri posset, inter tam opulentos reges, Antiochum Ptolemæumque, tantum legatorum Romanorum verba valuisse, ut extemplo pacem facerent; apud Gallos nullius momenti fuisse.

XXXV. Romam primum reges captivi, Perseus et Gentius, in custodiam cum liberis abducti; dein turba alia captivorum: tum quibus Macedonum denuntiatum erat, ut Romam venirent, principumque Græciæ: nam hi quoque non solum præsentes exciti erant, sed etiam, si qui apud reges esse dicebantur, literis arcessiti sunt. Paulus ipse post dies paucos regiâ nave ingentis magnitudinis, quam sexdecim versus remorum agebant, ornatâ Macedonicis spoliis, non insignium tantum armorum, sed etiam regiorum textilium, adverso Tiberi ad Urbem est subvectus, completis ripis obviam effusâ multitudine. Paucos post dies Anicius et Octavius classe suâ advecti. Tribus iis omnibus decretus est ab senatu triumphus; mandatumque Q. Cassio prætori, cum tribunis plebis ex auctoritate Patrum ageret, rogationem ad plebem ferrent, ut iis, quo die Urbem triumphantes inveherentur, imperium esset. Intacta invidiâ media sunt: ad summa ferme tendit: nec de Anicii, nec de Octavii triumpho dubitatum est: Paulum, cui ipsi quoque se comparare erubuissent, obtrectatio carpsit. Antiquâ disciplinâ milites habuerat; de prædâ parcius, quam speraverant ex tantis regiis opibus, dederat, nihil relicturis (si aviditati indulgeretur) quod in ærarium deferret. Totus Macedonicus exercitus imperatori erat negligenter affuturus comitiis ferendæ legis. Sed eos Ser. Sulpicius Galba, qui tribunus militum secundæ legionis in Macedoniâ fuerat, privatim imperatori in-

imicus, prensando ipse, et per suæ legionis milites sollicitando, stimulaverat, ut frequentes ad suffragium adessent: "Imperiosum ducem et malignum, antiquando rogationem quæ de triumpho ejus ferretur, ulciscerentur: plebem urbanam secuturam esse militum judicia. Pecuniam illum dare non potuisse, militem honorem dare posse? ne speraret ibi fructum gratiæ, ubi non meruisset."

XXXVI. His incitatis, cum in Capitolio rogationem eam Ti. Sempronius tribunus plebis ferret, et privatis lege dicendi locus esset, nec ad suadendum, ut in re minime dubiâ, quisquam procederet; Ser. Galba repente processit, et a tribuno postulavit, "Ut, quoniam hora jam octava diei esset, nec satis temporis ad demonstrandum haberet, cur L. Æmilium non juberent triumphare, in posterum diem differrent, et mane eam rem agerent. Integro sibi die ad causam eam orandam opus esse." Cum tribunus dicere eo die, si quid vellet, juberet, in noctem rem dicendo extraxit, referendo admonendoque, "Exacta acerbe munia militiæ; plus laboris, plus periculi, quam desiderâsset res, injunctum; contra in præmiis, in honoribus, omnia arctata: militiamque, si talibus succedat ducibus, horridiorem asperioremque bellantibus; eamdem victoribus inopem atque inhonoratam futuram. Macedonas in meliore fortunâ, quam milites Romanos, esse. Si frequentes postero die ad legem antiquandam adessent, intellecturos potentes viros, non omnia in ducis, aliquid et in militum, manu esse." His vocibus incitati, postero die milites tantâ frequentiâ Capitolium compleverunt, ut aditus nulli præterea ad suffragium ferendum esset. Intro vocatæ primæ tribus cum antiquarent, concursus in Capitolium principum civitatis factus est, "Indignum facinus esse," clamitantium, "L. Paulum, tanti belli victorem, dispoliari triumpho: obnoxios imperatores tradi licentiæ atque avaritiæ militari: [in uno nimis se] per ambitionem peccare. Quid, si domini milites imperatori-

bus imponantur?" In Galbam pro se quisque probra ingerere. Tandem, hoc tumultu sedato, M. Servilius, qui consul et magister equitum fuerat, ut de integro eam rem agerent, ab tribunis petere, dicendique sibi ad populum potestatem facerent. Tribuni, cum ad deliberandum secessissent, victi auctoritatibus principum, de integro agere cœperunt, revocaturosque se easdem tribus renuntiârunt, si M. Servilius aliique privati, qui dicere vellent, dixissent.

XXXVII. Tum Servilius: "Quantus imperator L. Æmilius fuerit, Quirites, si ex aliâ re nullâ æstimari possit, vel hoc satis erat, quod, cum tam seditiosos et leves milites, tam nobilem, tam temerarium, tam eloquentem ad instigandam multitudinem inimicum in castris haberet, nullam in exercitu seditionem habuit. Eadem severitas imperii, quam nunc oderunt, tunc eos continuit. Itaque, antiquâ disciplinâ habiti, [neque fecerunt.] Ser. quidem Galba, si in L. Paulo accusando tirocinium ponere, et documentum eloquentiæ dare voluit, non triumphum impedire debuit, quem, si nihil aliud, senatus justum esse judicaverat: sed postero die, quam triumphatum [est, privatum eum] visurus esset, nomen deferret, et legibus interrogaret; aut serius paulo, cum primum magistratus ipse cepisset, diem diceret, inimicum ad populum accusaret. Ita et pretium recte facti triumphum haberet L. Paulus pro egregie bello gesto; et pœnam, si quid et vetere gloriâ suâ et novâ indignum fecisset. Sed videlicet, cui crimen nullum, nullum probrum dicere poterat, ejus obtrectare laudes voluit. Diem integrum hesterno die ad accusandum L. Paulum petiit: quatuor horas, quantum supererat diei, dicendo absumsit. Quis unquam tam nocens reus fuit, cujus vitia vitæ tot horis exprimi non possent? Quid interim objecit, quod L. Paulus, si causam dicat, negatum velit? Duas mihi aliquis conciones parumper faciat: unam militum Macedonicorum; puram alteram, integrioris judicii et a favore et odio, universo judicante populo Romano.

Apud concionem togatam et urbanam prius reus agatur. Quid apud Quirites Romanos, Ser. Galba, diceres? illa enim tibi tota abscisa oratio esset: 'in statione severius et intentius institisti; vigiliæ acerbius et diligentius circumitæ sunt; operis plus, quam antea, fecisti, cum ipse imperator et exactor circumires; eodem die et iter fecisti, et in aciem ex itinere duxisti. Ne victorem quidem te acquiescere passus est: statim ad persequendos hostes duxit. Cum te prædâ partiendâ locupletem facere posset, pecuniam regiam translaturus in triumpho est, et in ærarium laturus.' Hæc sicut ad militum animos stimulandos aliquem aculeum habent, qui parum licentiæ, parum avaritiæ suæ inservitum censent; ita apud populum Romanum nihil valuissent: qui, ut vetera atque audita a parentibus suis non repetat, quæ ambitione imperatorum clades acceptæ sint, quæ severitate imperii victoriæ partæ, proximo certe Punico bello, quid inter M. Minucium magistrum equitum et Q. Fabium Maximum dictatorem interfuerit, meminit. Itaque accusatorem id scire potuisse, et supervacaneam defensionem Pauli fuisse. Transeatur ad alteram concionem: nec Quirites vos, sed milites videor appellaturus, si nomen hoc saltem ruborem incutere, et verecundiam aliquam imperatoris violandi afferre possit.

XXXVIII. "Equidem ipse aliter affectus animo sum, qui apud exercitum mihi loqui videar, quam paulo ante eram, cum ad plebem urbanam spectabat oratio. Quid etiam dicitis, milites? Aliquis est Romæ, præter Persea, qui triumphari de Macedonibus nolit? et eum non iisdem manibus discerpitis, quibus Macedonas vicistis? Vincere vos prohibuisset, si potuisset, qui triumphantes Urbem inire prohibet. Erratis, milites, si triumphum imperatoris tantum, et non militum quoque et universi populi Romani, esse decus censetis. Non unius hoc Pauli. Multi etiam, qui ab senatu non impetrârunt triumphum, in monte Albano triumphârunt. Nemo L. Paulo magis

eripere decus perfecti belli Macedonici potest, quam C. Lutatio primi Punici belli, quam P. Cornelio secundi, quam illis, qui post eos triumphaverunt. Nec L. Paulum minorem aut majorem imperatorem triumphus faciet: militum magis in hoc, universique populi Romani, fama agitur: primum ne invidiæ et ingrati animi adversus clarissimum quemque civem opinionem habeat, et imitari in hoc populum Atheniensem, lacerantem invidiâ principes suos, videatur. Satis peccatum in Camillo a majoribus vestris est, quem tamen ante receptam per eum a Gallis Urbem violârunt: satis insuper a vobis in P. Africano. Literni domicilium et sedem fuisse domitoris Africæ! Literni sepulcrum ostendi! Erubescamus, gloriâ si par illis viris L. Paulus, injuriâ vestrâ exæquetur. Hæc igitur primum infamia deleatur, fœda apud alias gentes, damnosa apud nostros. Quis enim aut Africani aut Pauli similis esse in ingratâ et inimicâ bonis civitate velit? Si infamia nulla esset, et de gloriâ tantum ageretur, qui tandem triumphus non communem nominis Romani gloriam habet? Tot de Gallis triumphi, tot de Hispanis, tot de Pœnis, ipsorum tantum imperatorum, an populi Romani, dicuntur? Quemadmodum non de Pyrrho modo, nec de Hannibale, sed de Epirotis Carthaginiensibusque triumphi acti sunt; sic non Manius Curius tantum, nec P. Cornelius, sed Romani triumphârunt. Militum quidem propria est causa; qui et ipsi laureati, et quisque donis, quibus donati sunt, insignes, 'Triumphum' nomine cient, suasque et imperatoris laudes canentes per urbem incedunt. Si quando non deportati ex provinciâ milites ad triumphum sint, fremunt: et tamen tum quoque se absentes, quod suis manibus parta victoria sit, triumphare credunt. Si quis vos interroget, milites, ad quam rem in Italiam deportati, et non statim, confectâ provinciâ, dimissi sitis? quid Romam frequentes sub signis veneritis, quid moremini hîc, et non diversi domos quisque

abeatis vestras? quid aliud respondeatis, quam vos triumphantes videri velle? Vos certe victores conspici velle debebatis.

XXXIX. "Triumphatum nuper de Philippo, patre hujus, et de Antiocho est. Ambo regnabant, cum de his triumphatum est. De Perseo capto, in Urbem cum liberis abducto, non triumphabitur? Quod si in curru scandentes Capitolium, auratos purpuratosque, ex inferiore loco L. Paulus in turbâ togatorum unus privatus interroget: 'L. Anici, Cn. Octavi, utrum vos digniores triumpho esse, an me, censetis?' currum ei cessuri, et præ pudore videntur insignia ipsi sua tradituri. Et vos Gentium, quam Persea, duci in triumphum mavultis, Quirites, et de accessione potius belli, quam de bello, triumphari? Et legiones ex Illyrico laureatæ Urbem inibunt, et navales socii? Macedonicæ legiones, suo abrogato, triumphos alienos spectabunt? Quid deinde tam [opimæ prædæ,] tam opulentæ victoriæ spoliis fiet? Quonam abdentur illa tot millia armorum, detracta corporibus hostium? an in Macedoniam remittentur? Quo signa aurea, marmorea, eburnea, tabulæ pictæ, textilia, tantum argenti cælati, tantum auri, tanta pecunia regia? An noctu, tamquam furtiva, in ærarium deportabuntur? Quid? illud spectaculum maximum, nobilissimus opulentissimusque rex captus, ubi victori populo ostendetur? Quos Syphax rex captus, accessio Punici belli, concursus fecerit, plerique meminimus. Perseus rex captus, Philippus et Alexander filii regis, tanta nomina, subtrahentur civitatis oculis? Ipsum L. Paulum, bis consulem, domitorem Græciæ, omnium oculi conspicere Urbem curru ingredientem avent. Ad hoc fecimus consulem, ut bellum, per quadriennium ingenti etiam pudore nostro tractum, perficeret: cui sortito provinciam, cui proficiscenti præsagientibus animis victoriam triumphumque destinavimus, ei victori triumphum negaturi? et quidem non homines tantum, sed

Deos etiam, suo honore fraudaturi? Diis quoque enim, non solum hominibus, debetur. Utrum majores vestri omnium magnarum rerum et principia exorsi ab Diis sunt, et finem eum statuerunt? Consul, proficiscens, prætorve, [paludatis] lictoribus, in provinciam et ad bellum, vota in Capitolio nuncupat: victor, perpetrato eodem, in Capitolio triumphans ad eosdem Deos, quibus vota nuncupavit, merita dona populi Romani traducit. Pars non minima triumphi est victimæ præcedentes; ut appareat, Diis grates agentem imperatorem ob rem publicam bene gestam redire. Omnes illas victimas, quas traducendas in triumpho vindicavit, alias alio cædente, mactate. Illas quidem epulas senatûs, quæ nec privato loco, nec publico profano, sed in Capitolio eduntur, [utrum] hominum voluptatis causâ, an Deorum hominumque, auctore Ser. Galbâ, turbaturi estis? L. Pauli triumpho portæ claudentur? Rex Macedonum Perseus cum liberis et turbâ aliâ captivorum, spolia Macedonum, citra flumen relinquentur? L. Paulus privatus, tamquam rure rediens, a portâ domum ibit? Et tu, centurio, miles, quid de imperatore Paulo senatus decrêrit potius, quam quid Ser. Galba fabuletur, audi: et hoc dicere me potius, quam illum, audi. Ille nihil, præterquam loqui, et ipsum maledice ac maligne, didicit: ego ter et vicies cum hoste per provocationem pugnavi: ex omnibus, cum quibus manum conserui, spolia retuli: insigne corpus honestis cicatricibus, omnibus adverso corpore exceptis, habeo." Nudâsse deinde se dicitur, et, quo quæque bello vulnera accepta essent, retulisse: quæ dum ostentat, adapertis forte, quæ velanda erant, tumor inguinum proximis risum movit. Tum, "Hoc quoque, quod ridetis," inquit, "in equo dies noctesque persedendo habeo: nec magis me ejus, quam cicatricum harum, pudet pœnitetque; quando nunquam mihi impedimento ad rem publicam bene gerendam domi militiæque fuit. Ego hoc ferro sæpe vexatum corpus vetus

miles adolescentibus militibus ostendi. Galba nitens et integrum denudet. Revocate, si videtur, tribuni, ad suffragium tribus; ego ad vos, milites,

[* descendam, euntesque ad suffragia assectabor; et notabo improbos ingratosque, et eos, qui non regi se ab imperatore, sed eum ultro sibi per ambitionem servire, æquum censent." Hac oratione castigata militaris turba ita mutavit animum, ut tribus ad suffragium revocatæ ad unam omnes rogationem de triumpho juberent. Victâ igitur inimicorum malevolentiâ et obtrectatione, triumphavit Paulus de Perseo rege et Macedonibus per triduum, IV. III. et pridie Calendas Decembres. Fuit hic triumphus, sive magnitudinem victi regis, sive speciem simulacrorum, sive modum pecuniæ spectes, longe magnificentissimus, ut omnium anteactorum comparationem amplitudine superaret. Populus, exstructis per forum et cætera urbis loca, quâ traduci pompam oportebat, tabulatis theatrorum in modum, spectavit in candidis togis. Aperta templa omnia, et sertis coronata, thure fumabant. Lictores satellitesque confluentem temere turbam et vage discurrentem submoventes e medio, patentes late vias vacuasque præbebant. Cum in tres, ut diximus, dies distributa esset pompa spectaculi, primus dies vix suffecit transvehendis signis tabulisque captivis, in ducentos quinquaginta currus impositis. Sequenti die multis plaustris translatum, quidquid Macedonicorum armorum pulcherrimum et magnificentissimum fuit, quæ et ipsa ferri aut æris recens tersi nitore splendebant, et ita structa erant inter se, ut, cum acervatim potius cumulata, quam artificiose digesta, viderentur, miram quamdam hac ipsâ velut temerariâ et fortuitâ concursione speciem objicerent oculis: galeæ scutis, et loricæ ocreis, et peltæ Creticæ, et Thracicæ cetræ, et pharetræ equestribus permixtæ frenis, strictique gladii hinc inde mucrone exserto minaces, et e lateribus eminentes sarissæ. At-

que hæc omnia cum laxius vincta inter se forent, si quando in transvehendo sibi mutuo alliderentur, Martium quemdam ac terribilem edebant sonum, ut ne victa quidem conspici possent, sine quodam animorum horrore. Tum onusta argento signato vasa quinquaginta supra septingenta a tribus millibus hominum portabantur. Tria talenta in singulis, a quaternis gestata hominibus. Erant et qui crateras argenteos, et phialas, et calices, et cornua ferebant, tum apte inter se collocata, tum magnitudine, et pondere, et exstantis insigniter cælaturæ artificio conspicua. Tertio autem die ducere agmen primo statim mane cœpêre tubicines, non festos sollennium pomparum modos, sed bellicum canentes, quasi in aciem procedendum foret. Post hos agebantur pingues, cornibus auratis, et vittis sertisque redimiti, boves centum et viginti. Ducebant eos cincti fasciis eximio opere textis juvenes, quibus comites additi pueri pateras aureas argenteasque gestabant. Sequebantur ii, qui signatum aurum in vasis septem et septuaginta ferebant, quorum unumquodque, quemadmodum et ea, in quibus argentum translatum fuerat, tria talenta habebat. Tum visebatur sacra phiala decem talentorum pondo auri, pretiosis distincta gemmis, quam Paulus faciendam curaverat, et Antigonides, Seleucidesque, et Thericlea, cæteraque pocula ex auro, quibus Persei triclinia ornabantur. Subibat Persei currus ejus armis onustus, addito diademate. Sequebatur captivorum agmen: Bitis, Cotyis regis filius, obses in Macedoniam a patre missus, ac deinde cum Persei liberis captus a Romanis; tum ipsi Persei liberi, comitante educatorum et magistrorum agmine, manus ad spectatores cum lacrymis miserabiliter tendentium, et docentium pueros, implorandam suppliciter victoris populi misericordiam. Filii erant duo, puella una, qui eo majorem movebant miserationem spectantibus, quod ipsi per ætatem vix mala sua intelligere poterant. Itaque plurimi lacrymas tenere

non potuerunt, et omnibus confudit animum tacitus quidam mœror, qui sincero eos frui gaudio, quamdiu sub oculis pueri fuerunt, non sineret. Pone filios incedebat cum uxore Perseus, pullo amictu, cum crepidis Græci moris, stupenti et attonito similis, et cui magnitudo malorum mentem omnino eripuisse videretur. Sequebatur amicorum et familiarium turba, quorum in vultu dolor gravis eminebat, quique, cum semper oculos in eum figerent, lacrymis rigantes ora, satis indicabant, sese illius dolere malis, suorum immemores. Hanc quidem ignominiam deprecatus erat Perseus, missis ad Æmilium, qui orarent, ne in triumpho duceretur. Risit Æmilius hominis ignaviam, et, " id quidem," inquit, " in ipsius et pridem fuit, et nunc est, manu ac potestate;" tacite monens, ut generosâ morte id, quod metuebat, dedecus effugeret. Sed forte consilium non admisit mollis animus; et nescio quâ spe delenitus, maluit in prædæ suæ parte ipse numerari. Quadringentæ inde coronæ aureæ portabantur, Paulo ab omnibus fere Græciæ et Asiæ civitatibus in gratulationem victoriæ per legatos dono missæ: grandis sane, si per se ipsæ spectarentur, pretii, sed mediocris accessio immanium opum, quæ in hoc triumpho transvectæ fuerant. *]

XL. Summam omnis captivi auri argentique translati sestertiûm millies ducenties fuisse, Valerius Antias tradit; [quæ] haud dubie major aliquanto summa ex numero plaustrorum ponderibusque auri, argenti, generatim ab ipso scriptis, efficitur. Alterum tantum aut in bellum proximum absumtum, aut in fugâ, cum Samothracen peteret, dissipatum tradunt: eoque id mirabilius erat, quod tantum pecuniæ intra triginta annos post bellum Philippi cum Romanis, partim ex fructu metallorum, partim ex vectigalibus aliis, coacervatum fuerat. Itaque admodum inops pecuniæ Philippus, Perseus contra prædives, bellare cum Romanis cœpit. Ipse postremo Paulus in curru magnam, cum dignitate aliâ corporis, tum senectâ ipsâ,

majestatem præ se ferens: post currum, inter alios illustres viros, filii duo, Q. Maximus et P. Scipio: deinde equites turmatim, et cohortes peditum, suis quæque ordinibus. Pediti in singulos dati centeni; duplex centurioni, triplex equiti: tantum pediti daturum fuisse credunt, et pro ratâ aliis, si aut non refragati honori ejus fuissent, aut benigne, hac ipsâ summâ nuntiatâ, acclamâssent. Sed non Perseus tantum per illos dies documentum humanorum casuum fuit, in catenis ante currum victoris ducis per urbem hostium ductus; sed etiam victor Paulus, auro purpurâque fulgens. Nam duobus e filiis, quos, duobus datis in adoptionem, solos nominis, sacrorum, familiæque hæredes retinuerat domi, minor, ferme duodecim annos natus, quinque diebus ante triumphum, major, quatuordecim annorum, triduo post triumphum, decessit; quos prætextatos curru vehi cum patre, sibi ipsos similes prædestinantes triumphos, oportuerat. Paucis post diebus, datâ a M. Antonio tribuno plebis concione, cum de suis rebus gestis more cæterorum imperatorum disseruisset, memorabilis ejus oratio et digna Romano principe fuit.

XLI. " Quamquam et quam feliciter rem publicam administraverim, et quod duo fulmina domum meam per hos dies perculerint, non ignorare vos, Quirites, arbitror, cum spectaculo vobis nunc triumphus meus, nunc funera liberorum meorum fuerint; tamen paucis, quæso, sinatis me cum publicâ felicitate comparare, eo, quo debeo, animo, privatam meam fortunam. Profectus ex Italiâ, classem a Brundisio sole orto solvi; nonâ diei horâ, cum omnibus meis navibus, Corcyram tenui. Inde quinto die Delphis Apollini pro me, exercitibusque et classibus, [lustra] sacrificavi. A Delphis quinto die in castra perveni: ubi exercitu accepto, mutatis quibusdam, quæ magna impedimenta victoriæ erant, progressus, quia inexpugnabilia castra hostium erant, neque cogi pugnare poterat rex, inter præsidia ejus saltum ad Petram evasi,

et, ad pugnam rege coacto, acie vici: Macedoniam in potestatem populi Romani redegi, et, quod bellum per quadriennium quatuor ante me consules ita gesserunt, ut semper successori traderent gravius, id ego quindecim diebus perfeci. Aliarum deinde secundarum rerum velut proventus secutus. Civitates omnes Macedoniæ se dediderunt; gaza regia in potestatem venit; rex ipse, tradentibus prope ipsis Diis, in templo Samothracum cum liberis est captus. Mihi quoque ipsi nimia jam fortuna mea videri, eoque suspecta esse. Maris pericula timere cœpi, in tantâ pecuniâ regiâ in Italiam trajiciendâ, et victore exercitu transportando. Postquam omnia secundo navium cursu in Italiam pervenerunt, neque erat, quod ultra precarer, illud optavi, ut, cum ex summo retro volvi fortuna consuêsset, mutationem ejus domus mea potius, quam respublica, sentiret. Itaque defunctam esse fortunam publicam meâ tam insigni calamitate spero; quod triumphus meus, velut ad ludibrium casuum humanorum, duobus funeribus liberorum meorum est interpositus. Et, cum ego et Perseus nunc nobilia maxime sortis mortalium exempla spectemur; ille, qui ante se captivos, captivus ipse, duci liberos vidit, incolumes tamen eos habet: ego, qui de illo triumphavi, ab alterius funere filii curru in [Capitolium, ad alterum] ex Capitolio prope jam exspirantem veni: neque ex tantâ stirpe liberûm superest, qui L. Æmilii Pauli nomen ferat. Duos enim, tamquam ex magnâ progenie liberorum in adoptionem datos, Cornelia et Fabia gens habent; Pauli in domo, præter se, nemo superest. Sed hanc cladem domûs meæ vestra felicitas et secunda fortuna publica consolatur."

XLII. Hæc, tanto dicta animo, magis confudêre audientium animos, quam si miserabiliter orbitatem suam deflendo locutus esset. Cn. Octavius Calendis Decembribus de rege Perseo navalem triumphum egit. Is triumphus sine captivis fuit, sine spoliis.

Dedit sociis navalibus, in singulos, denarios septuagenos quinos; gubernatoribus, qui in navibus fuerant, duplex; magistris navium quadruplex. Senatus deinde habitus est. Patres censuerunt, ut Q. Cassius Persea regem cum Alexandro filio Albam in custodiam duceret; comites, pecuniam, argentum, instrumentum quod haberet. Bitis, regis Thracum filius, cum obsidibus in custodiam Carseolos est missus. Cæteros captivos, qui in triumpho ducti erant, in carcerem condi placuit. Paucos post dies quam hæc acta, legati ab Cotye rege Thracum venerunt, pecuniam ad redimendum filium aliosque obsides apportantes. Eis, in senatum introductis, et id ipsum argumenti prætendentibus [orationis,] non suâ voluntate Cotyn bello juvisse Persea, quod obsides dare coactus esset, orantibusque, ut eos pretio, quantum ipsi statuissent Patres, redimi paterentur, responsum ex auctoritate senatûs est: "Populum Romanum meminisse amicitiæ, quæ cum Cotye, majoribusque ejus, et gente Thracum fuisset. Obsides datos crimen, non criminis defensionem, esse; cum Thracum genti ne quietus quidem Perseus, nedum bello Romano occupatus, timendus fuerit. Cæterum, etsi Cotys Persei gratiam prætulisset amicitiæ populi Romani, magis, quid se dignum esset, quam quid merito ejus fieri posset, æstimaturum: filium atque obsides ei remissurum. Beneficia gratuita esse populi Romani: pretium eorum malle relinquere in accipientium animis, quam præsens exigere." Legati nominati, T. Quintius Flamininus, C. Licinius Nerva, M. Caninius Rebilus, qui obsides in Thraciam reducerent: et Thracibus munera data in singulos binûm millium æris. Bitis, cum cæteris obsidibus a Carseolis arcessitus, ad patrem cum legatis missus. Naves regiæ, captæ de Macedonibus, inusitatæ ante magnitudinis, in Campo Martio subductæ sunt.

XLIII. Hærente adhuc, non in animis modo, sed pæne in oculis, memoriâ Macedonici triumphi, L.

Anicius Quirinalibus triumphavit de rege Gentio Illyriisque. Similia omnia magis visa hominibus, quam paria: minor ipse imperator, et nobilitate Anicius cum Æmilio, et jure imperii prætor cum consule collatus: non Gentius Perseo, non Illyrii Macedonibus, non spolia spoliis, non pecunia pecuniæ, non dona donis comparari poterant. Itaque, sicut præfulgebat huic triumphus recens; ita apparebat ipsum per se intuentibus nequâquam esse contemnendum. Perdomuerat intra paucos dies, terrâ marique ferocem, locisque munitis fretam, gentem Illyriorum: regem regiæque omnes stirpis ceperat: transtulit in triumphum multa militaria signa, spoliaque alia, et supellectilem regiam: auri pondo viginti et septem, argenti decem et novem pondo: denariûm tria millia, et centum viginti millia Illyrii argenti. Ante currum ducti Gentius rex cum conjuge et liberis, et Caravantius frater regis, et aliquot nobiles Illyrii. De prædâ militibus, in singulos, quadragenos quinos denarios, duplex centurioni, triplex equiti, sociis nominis Latini quantum civibus, et sociis navalibus dedit quantum militibus. Lætior hunc triumphum est secutus miles, multisque dux ipse carminibus celebratus. Sestertiûm ducenties ex eâ prædâ redactum esse, auctor est Antias, præter aurum argentumque, quod in ærarium sit latum: quod quia unde redigi potuerit, non apparebat, auctorem pro re posui. Rex Gentius, cum liberis et conjuge et fratre, Spoletium in custodiam ex senatûs-consulto ductus: cæteri captivi Romæ in carcerem conjecti; recusantibusque custodiam Spoletinis, Iguvium reges traducti. Reliquum ex Illyrico prædæ ducenti viginti lembi erant; de Gentio rege captos eos Corcyræis, et Apolloniatibus, et Dyrrachinis, Q. Cassius ex senatûs-consulto tribuit.

XLIV. Consules eo anno, agro tantum Ligurum populato, cum hostes exercitus nunquam eduxissent, nullâ re memorabili gestâ, Romam ad magistratus subrogandos redierunt; et primo comitiali die con-

sules creârunt M. Claudium Marcellum, C. Sulpicium Gallum. Deinde prætores postero die L. Julium, L. Appuleium Saturninum, A. Licinium Nervam, P. Rutilium Calvum, P. Quintilium Varum, M. Fonteium. His prætoribus duæ urbanæ provinciæ sunt decretæ, duæ Hispaniæ, Sicilia, ac Sardinia. Intercalatum eo anno: postridie Terminalia intercalares fuerunt. Augur eo anno mortuus est C. Claudius: in ejus locum augures legerunt T. Quintium Flamininum. Et flamen Quirinalis mortuus Q. Fabius Pictor. Eo anno rex Prusias venit Romam cum filio Nicomede. Is, magno comitatu urbem ingressus, ad forum a portâ tribunalque Q. Cassii prætoris perrexit: concursuque undique facto, "Deos, qui urbem Romam incolerent, senatumque et populum Romanum salutatum se" dixit "venisse: et gratulatum, quod Persea Gentiumque reges vicissent; Macedonibusque et Illyriis in ditionem redactis, auxissent imperium." Cum prætor senatum ei, si velit, eo die daturum dixisset; biduum petiit, quo templa Deûm urbemque et hospites amicosque viseret. Datus, qui circumduceret eum, L. Cornelius Scipio quæstor; qui et Capuam ei obviam missus fuerat: et ædes, quæ ipsum comitesque ejus benigne reciperent, conductæ. Tertio post die senatum adit; gratulatus victoriam est; merita sua in eo bello commemoravit; petiit, "Ut votum sibi solvere, Romæ in Capitolio decem majores hostias, et Præneste unam Fortunæ, liceret: ea vota pro victoriâ populi Romani esse. Et ut societas secum renovaretur; agerque sibi, de rege Antiocho captus, quem, nulli datum a populo Romano, Galli possiderent, daretur." Filium postremo Nicomedem senatui commendavit. Omnium, qui in Macedoniâ imperatores fuerant, favore est adjutus. Itaque cætera, quæ petebat, concessa: de agro responsum est, "Legatos ad rem inspiciendam missuros. Si ager populi Romani fuisset, nec cuiquam datus esset, dignissimum eo dono

Prusiam habituros esse. Si autem Antiochi non fuisset, eo ne populi quidem Romani factum apparere: aut, si datus Gallis esset, ignoscere Prusiam debere, si ex nullius injuriâ quidquam ei datum vellet populus Romanus. Ne quod detur quidem, gratum esse donum posse, quod eum, qui det, ubi vellet, ablaturum esse sciat. Facile Nicomedis commendationem accipere. Quantâ curâ regum amicorum liberos tueatur populus Romanus, documento Ptolemæum Ægypti regem esse." Cum hoc responso Prusias est dimissus. Munera ei ex * * sestertiis jussa dari, et vasorum argenteorum pondo quinquaginta. Et filio regis Nicomedi ex eâ summâ munera dari censuerunt, ex quâ Masgabæ filio regis Masinissæ data essent: et ut victimæ, aliaque, quæ ad sacrificium pertinerent, seu Romæ seu Præneste immolare vellet, regi ex publico, sicut magistratibus Romanis, præberentur: et ut ex classe, quæ Brundisii esset, naves longæ viginti assignarentur, quibus uteretur, donec ad classem, dono datam ei, rex pervenisset. L. Cornelius Scipio ne ab eo abscederet, sumtumque ipsi et comitibus præberet, donec navem conscendisset. Mire lætum et eâ benignitate in se populi Romani regem fuisse, ferunt: munera sibi ipsum [emisse;] filium jussisse donum populi Romani accipere. Hæc de Prusiâ nostri scriptores. Polybius, eum regem indignum majestate nominis tanti, tradit; pileatum, capite raso, obviam ire legatis solitum, libertumque se populi Romani ferre; et ideo insignia ordinis ejus gerere. Romæ quoque, cum veniret in curiam, submisisse se, et osculo limen curiæ contigisse: et "Deos servatores suos" senatum appellâsse; aliamque orationem, non tam honorificam audientibus, quam sibi deformem, habuisse. Moratus circa Urbem triginta [haud] amplius dies, in regnum est profectus.

EPITOME LIBRI XLVI.

Eumenes rex Romam venit: qui, quia Macedonico bello medium egerat, ne aut hostis judicatus videretur, si exclusus esset, aut liberatus crimine si admitteretur; in commune lex lata est, ne cui regi Romam venire liceret. Claudius Marcellus consul Alpinos Gallos, C. Sulpicius Gallus consul Ligures, subegit. Legati Prusiæ regis conquesti sunt de Eumene, quod fines suos popularetur: dixeruntque, eum conspirâsse cum Antiocho contra populum Romanum. Societas cum Rhodiis deprecantibus juncta est. Lustrum a censoribus conditum est. Censa sunt civium capita trecenta viginti septem millia viginti duo. Princeps senatûs lectus M. Æmilius Lepidus. Ptolemæus, Ægypti rex, pulsus regno a minore fratre, missis ad eum legatis, restitutus est. Ariarathe, Cappadociæ rege, mortuo, filius ejus Ariarathes regnum accepit, et amicitiam cum populo Romano per legatos renovavit. Res præterea adversus Ligures, et Corsos, et Lusitanos, vario eventu gestas, et motus Syriæ, mortuo Antiocho, qui filium Antiochum puerum admodum reliquerat, continet. Hunc Antiochum puerum, cum Lysiâ tutore, Demetrius, Seleuci filius, qui Romæ obses fuerat, clam, quia non dimittebatur a Romanis, interemit; et ipse in regnum receptus. L. Æmilio Paulo, qui Persen vicerat, mortuo, tanta ejus abstinentia fuit, ut, cum ex Hispaniâ et ex Macedoniâ immensas opes retulisset, vix ex auctione ejus redactum sit, unde uxori ejus dos solveretur. Pomtinæ paludes a Cornelio Cethego consule, cui ea provincia evenerat, siccatæ, agerque ex iis factus.

EPITOME LIBRI XLVII.

Cn. Tremellio tribuno plebis multa dicta est, quod cum M. Æmilio Lepido pontifice maximo injuriose contenderat: sacrorumque, quam magistratuum, jus potentius fuit. Lex de ambitu lata. Lustrum a censoribus conditum est. Censa sunt civium capita trecenta triginta octo millia, trecenta quatuordecim. Princeps senatûs lectus Æmilius Lepidus. Inter Ptolemæos fratres, qui dissidebant, fœdus ictum, ut alter in Ægypto, alter Cyrenis regnaret. Ariarathes, Cappadociæ rex, consilio Demetrii, regis Syriæ, et viribus pulsus regno, a senatu restitutus est. Missi a senatu, qui inter Masinissam et Carthaginienses de agro judicarent. C. Marcius consul adversus Dalmatas parum prospere primum, postea feliciter, pugnavit; cum quibus bello confligendi causa fuit, quod Illyrios, populi Romani socios, vastaverant; eamdemque gentem Cornelius Nasica consul domuit. Q. Opimius consul Transalpinos Ligures, qui Massiliensium oppida, Antipolim et Nicæam, vastabant, subegit. Præterea res in Hispaniâ a compluribus parum prospere gestas continet. Consules anno quingentesimo nonagesimo octavo ab Urbe Conditâ magistratum, peractis comitiis, [insequentisque anni consulibus creatis,] inire cœperunt. Mutandi comitia causa fuit, quod Hispani rebellabant. Legati, ad disceptandum inter Masinissam et Carthaginienses missi, renuntiaverunt, vim navalis materiæ se Carthagine deprehendisse. Aliquot prætores, a provinciis avaritiæ nomine accusati, damnati sunt.

EPITOME LIBRI XLVIII.

Lustrum a censoribus conditum est. Censa sunt civium capita trecenta viginti quatuor millia. Semina tertii belli Punici referuntur. Cum in finibus Carthaginiensium ingens Numidarum exercitus, duce Ariobarzane, Syphacis nepote, diceretur esse, M.

Porcius Cato suasit, ut Carthaginiensibus, cum Ariobarzanem, specie contra Masinissam regem, sed re verâ contra Romanos, accitum, in finibus haberent, bellum indiceretur. Contradicente P. Cornelio Nasicâ, placuit, legatos mitti Carthaginem, qui specularentur, quid ageretur. Castigato senatu Carthaginiensium, quod, contra fœdus, et exercitum et navales materias haberent, pacem inter eos et Masinissam facere voluerunt, Masinissâ agro, de quo lis erat, cedente. Sed Gisgo, Hamilcaris filius, homo seditiosus, qui tunc in magistratu erat, cum senatus pariturum se judicio [legatis] dixisset, ita, bellum adversus Romanos suadendo, concitavit, ut legatos, quominus violarentur, fuga explicuerit. Id nuntiantes, infestum jam senatum Carthaginiensibus, infestiorem fecerunt. M. Porcius Cato filii, in præturâ mortui, funus tenuissimo, ut valuit, (nam pauper erat) sumtu fecit. Andriscus, qui se Persei filium, regis quondam Macedoniæ, ingenti asseveratione mentiretur, Romam missus. M. Æmilius Lepidus, qui princeps senatûs ab sextis jam censoribus erat lectus, antequam exspiraret, præcepit filiis, lecto se strato, sine linteis, sine purpurâ, efferrent; in reliquum funus ne plus, quam æris denos, consumerent: imaginum specie, non sumtibus, nobilitari magnorum virorum funera solere. De veneficiis quæsitum. Publicia et Licinia, nobiles feminæ, quæ viros suos consulares necâsse insimulabantur, cognitâ causâ, cum prætori pro se vades dedissent, cognatorum decreto necatæ sunt. Gulussa, Masinissæ filius, denuntiavit, Carthagine delectus agi, classem comparari, et haud dubium bellum strui. Cum Cato suaderet, ut iis bellum indiceretur, P. Cornelio Nasicâ dicente, nihil temere faciendum, placuit, decem mitti legatos exploratum. L. Licinius Lucullus, A. Postumius Albinus, consules, cum delectum severe agerent, nec quemquam gratiâ dimitterent, ab tribunis plebis, qui pro amicis suis vacationem impetrare non poterant, in carcerem

conjecti sunt. Cum Hispaniense bellum, parum prospere aliquoties gestum, ita confudisset civitatem Romanam, ut ne ii quidem invenirentur, qui aut tribunatum exciperent, aut legati ire vellent, P. Cornelius Æmilianus processit, et excepturum se militiæ genus, quodcumque imperatum esset, professus est: quo exemplo omnes ad studium militandi concitavit. L. Lucullus consul, qui M. Claudio Marcello successerat, cum lacessere omnes Celtiberiæ populi viderentur, Vaccæos, et Cantabros, et alias adhuc incognitas nationes, in Hispaniâ subegit. Ibi P. Cornelius Africanus Scipio Æmilianus, L. Pauli filius, Africani nepos, sed adoptivus, provocatorem barbarum tribunus militum occidit: et in oppugnatione Intercatiæ urbis, majus etiam periculum adiit: nam murum primus transcendit. Ser. Sulpicius Galba prætor male adversus Lusitanos pugnavit. Cum legati ex Africâ cum oratoribus Carthaginiensium, et Gulussâ Masinissæ filio, redîssent, dicerentque, et exercitum se et classem Carthagine deprehendisse, perrogari sententias placuit. Catone et aliis principibus senatui suadentibus, ut in Africam confestim transportaretur exercitus; quod P. Cornelius Nasica dicebat, nondum sibi justam causam belli videri, placuit, ut bello abstinerent, si Carthaginienses classem exussissent, et exercitum dimisissent: sin minus, proximi consules de Punico bello referrent. Cum locatum a censoribus theatrum exstrueretur; P. Cornelio Nasicâ auctore, tamquam inutile et nociturum publicis moribus, ex senatûs-consulto destructum est, populusque aliquamdiu stans ludos spectavit. Carthaginienses cum, adversus fœdus, bellum Masinissæ intulissent, victi ab eo, annos habente nonaginta duos, et, sine pulpamine, mandere et gustare panem tantum solito, insuper Romanum bellum meruerunt.

EPITOME LIBRI XLIX.

Tertii Punici belli initium altero et sexcentesimo anno ab Urbe conditâ, intra quintum annum, quam erat cœptum, consummati. Inter M. Porcium Catonem et Scipionem Nasicam, quorum alter sapientissimus vir in civitate habebatur, alter etiam vir optimus a senatu judicatus erat, diversis certatum sententiis est; Catone suadente bellum, et ut tolleretur deleretur que Carthago; Nasicâ dissuadente. Placuit [tamen,] quod, contra fœdus, naves haberent, quod exercitum extra fines duxissent, quod socio populi Romani et amico Masinissæ arma intulissent, quod filium ejus Gulussam, qui cum legatis Romanis erat, in oppidum non recepissent, bellum iis indici. Priusquam ullæ copiæ in naves imponerentur, Uticenses legati Romam venerunt, se suaque omnia dedentes. Ea legatio, veluti omen, grata Patribus, acerba Carthaginiensibus fuit. Diti Patri ludi ad Terentum, ex præcepto librorum Sibyllinorum, facti; qui anno centesimo, primo Punico bello, quingentesimo et altero anno ab Urbe conditâ, facti erant. Legati triginta Romam venerunt, per quos se Carthaginienses dedebant. Catonis sententia pervicit, ut in decreto perstaretur, et ut consules quam primum ad bellum proficiscerentur. Qui ubi in Africam transierunt, acceptis, quos imperaverant, trecentis obsidibus, et armis, omnibusque instrumentis bellicis, si qua Carthagine erant; tunc, cum ex auctoritate Patrum juberent, ut in alium locum, dum a mari decem millia passuum, ne minus, remotum, oppidum facerent, indignitate rei ad bellandum Carthaginienses compulerunt. Obsideri oppugnarique cœpta est Carthago ab L. Marcio, Manio Manilio, consulibus. In quâ oppugnatione cum neglectos ab unâ parte muros duo tribuni temere cum cohortibus suis irrupissent, et ab oppidanis graviter cæderentur, a Scipione Africano expliciti sunt: per quem et castellum Romanorum,

quod nocte expugnabant, paucis equitibus juvantibus, liberatum est: castrorumque, quæ Carthaginienses, omnibus copiis ab urbe pariter egressi, oppugnabant, liberatorum is ipse præcipuam gloriam tulit. Præterea, cum ab irritâ oppugnatione Carthaginis consul (alter enim Romam ad comitia ierat) exercitum duceret adversus Hasdrubalem, qui cum alterâ manu iniquum saltum insederat, suasit primo consuli, ne tam iniquo loco confligeret: victus deinde complurium, qui et prudentiæ ejus et virtuti invidebant, sententiis, et ipse saltum ingressus est: cumque, sicut prædixerat, fusus fugatusque esset Romanus exercitus, et duæ cohortes ab hoste obsiderentur, cum exiguis equitum turmis in saltum reversus, liberavit eas, et incolumes reduxit. Quam virtutem ejus et Cato, vir promtioris ad vituperandum linguæ, in senatu sic prosecutus est, ut diceret, "reliquos, qui in Africâ militarent, umbras militare, Scipionem vigere;" et populus Romanus eo favore complexus, ut comitiis plurimæ eum tribus consulem scriberent, cum hoc per ætatem non liceret. Cum L. Scribonius, tribunus plebis, rogationem promulgâsset, ut Lusitani, qui, in fidem populi Romani dediti, a Ser. Galbâ in Galliam venîssent, in libertatem restituerentur, M. Cato acerrime suasit: exstat oratio in Annalibus ejus inclusa. Q. Fulvius Nobilior, et sæpe ab eo in senatu laceratus, respondit pro Galbâ: ipse quoque Galba, cum se damnari videret, complexus duos filios prætextatos, et Sulpicii Galli filium, cujus tutor erat, ita miserabiliter pro se locutus est, ut rogatio antiquaretur. Exstant tres orationes ejus: duæ adversus Libonem tribunum plebis, rogationemque ejus, habitæ de Lusitanis; una contra L. Cornelium Cethegum, in quâ Lusitanos propter sese castra habentes cæsos fatetur, quod compertum habuerit, equo atque homine suo ritu immolatis, per speciem pacis adoriri exercitum suum in animo habuisse. Andriscus quidam, ultimæ sortis homo, Persei regis se filium

ferens; et mutato nomine Philippus vocatus, cum ab urbe Romanâ, quo illum Demetrius Syriæ rex, ob hoc ipsum mendacium, miserat, clam profugisset, multis ad falsam ejus fabulam, velut ad veram, coëuntibus, contracto exercitu, totam Macedoniam aut voluntate incolentium, aut armis occupavit. Fabulam autem talem finxerat. Ex pellice se et Perseo rege ortum, traditum educandum Cretensi cuidam esse, ut in belli casus, quod ille cum Romanis gereret, aliquod velut semen regiæ stirpis exstaret. Perseo demortuo, Adramyttei se educatum usque ad duodecimum annum ætatis, patrem eum esse credentem, a quo educaretur, ignarum generis fuisse sui: affecto deinde eo, cum prope ad vitæ finem ultimum esset, detectam tandem ibi originem suam, falsæque matri libellum datum, signo Persei regis signatum, quem sibi traderet, cum ad puberem ætatem venisset: obtestationesque ultimas adjectas, ut res in occulto ad id tempus servaretur: pubescenti libellum traditum; in quo relicti sibi duo thesauri a patre dicerentur: tum scientem mulierem subditum se esse, veram stirpem ignoranti edidisse genus: atque obtestatam, ut prius, quam manaret ad Eumenem res, Perseo inimicum, excederet iis locis, ne interficeretur: eo se exterritum, simul sperantem aliquod a Demetrio auxilium, in Syriam se contulisse; atque ibi primum, quis esset, palam expromere ausum.

EPITOME LIBRI L.

THESSALIA, cum et illam invadere armis atque occupare Pseudophilippus vellet, per legatos Romanorum auxiliis Achæorum defensa est. Prusias rex Bithyniæ, [omniumque humillimorum vitiorum,] a Nicomede filio, adjuvante Attalo rege Pergami, occisus est. Habebat alium filium, qui, pro superiore ordine dentium, enatum habuisse unum os continens dicitur. Cum legatos, ad pacem inter Nicomedem et Prusiam faciendam, Romani misissent, et unus ex iis multis

cicatricibus sparsum caput haberet, alter pedibus æger esset, tertius ingenio socors haberetur; dixit Cato, eam legationem nec caput, nec pedes, nec cor habere. In Syriâ, quæ eo tempore, ex stirpe generis Persei, regis Macedonum, inertiâ socordiâque similem Prusiæ regem habebat, jacente eo in ganeâ et lustris, Ammonius regnabat; per quem et amici omnes regis, et Laodice regina, et Antigonus, Demetrii filius, occisi. Masinissa, Numidiæ rex, major nonaginta annis decessit, vir insignis. Inter cætera opera juvenilia, quæ ad ultimum edidit, adeo, etiam versus in senectam, viguit, ut post sextum et octogesimum annum filium genuerit. Inter tres liberos ejus, maximum natu Micipsam, Gulussam, Mastanabalem, qui etiam Græcis literis eruditus erat, P. Scipio Æmilianus (cum commune eis pater regnum reliquisset, et dividere eos arbitro Scipione jussisset) partes administrandi regni divisit. Item Phamææ Himilconi, præfecto equitum Carthaginiensium, viro forti, et cujus præcipuâ operâ Pœni utebantur, persuasit, ut ad Romanos cum equitatu suo transiret. Ex tribus legatis, qui ad Masinissam missi fuerant, Claudius Marcellus, coortâ tempestate, fluctibus obrutus est. Carthaginienses Hasdrubalem, Masinissæ nepotem, quem prætorem habebant, proditionis suspectum, in curiâ occiderunt: quæ suspicio inde emanavit, quod propinquus esset Gulussæ, [Romanorum auxilia] juvantis. P. Scipio Æmilianus, cum ædilitatem peteret, consul a populo dictus, quoniam per annos consulem fieri non licebat, cum magno certamine suffragantis plebis, et repugnantibus aliquamdiu Patribus, legibus solutus, et consul creatus est. Manius Manilius aliquot urbes circumpositas Carthagini expugnavit. Pseudophilippus in Macedoniâ, cæso cum exercitu P. Juventio prætore, a Q. Cæcilio victus captusque est, et recepta Macedonia.

EPITOME LIBRI LI.

Carthago, in circuitu millia viginti tria passuum patens, magno labore obsessa, et per partes capta est; primum a Mancino legato, deinde a Scipione consule, cui extra sortem provincia Africa data erat. Carthaginienses, portu novo (quia vetus obstructus a Scipione erat) facto, et contractâ clam exiguo tempore amplâ classe, infeliciter navali prœlio pugnaverunt. Hasdrubalis quoque ducis eorum castra, ad Nepherim oppidum loco difficili sita, cum exercitu deleta sunt a Scipione; qui tandem urbem expugnavit septingentesimo anno, quam erat condita. Spoliorum major pars Siculis, quibus ablata erant, reddita. Ultimo urbis exscidio, cum se Hasdrubal Scipioni dedidisset, uxor ejus, quæ paucis ante diebus de marito impetrare non potuerat, ut ad victorem transfugerent, in medium se flagrantis urbis incendium, duobus cum liberis, ex arce præcipitavit. Scipio, exemplo patris sui naturalis Æmilii Pauli, qui Macedoniam vicerat, ludos fecit, transfugasque ac fugitivos bestiis objecit. Belli Achaïci semina referuntur hæc: quod legati populi Romani ab Achaïcis pulsati sint Corinthi, missi, ut eas civitates, quæ sub ditione Philippi fuerant, ab Achaïco concilio secernerent.

EPITOME LIBRI LII.

Cum Achæis, qui in auxilio Bœotos et Chalcidenses habebant, Q. Cæcilius Metellus ad Thermopylas bello conflixit: quibus victis, dux eorum Critoläus veneno sibi mortem conscivit: in cujus locum Diæus, Achaïci motûs primus auctor, ab Achæis dux creatus, ad Isthmon a L. Mummio consule victus est: qui, omni Achaïâ in deditionem acceptâ, Corinthon ex senatûsconsulto diruit, quia ibi legati Romani violati erant. Thebæ quoque et Chalcis, quæ auxilio fuerant, dirutæ. Ipse L. Mummius abstinentissimum virum egit: nec quidquam ex iis opibus ornamentisque, quæ

prædives Corinthos habuit, in domum ejus pervenit. Q. Cæcilius Metellus de Andrisco triumphavit; P. Cornelius Scipio Africanus Æmilianus de Carthagine et de Hasdrubale. Viriathus in Hispaniâ primum ex pastore venator, ex venatore latro, mox justi quoque exercitûs dux factus, totam Lusitaniam occupavit; M. Vetilium prætorem, fuso ejus exercitu, cepit: post quem C. Plautius prætor nihilo felicius rem gessit: tantumque terroris is hostis intulit, ut adversus eum consulari opus esset et duce et exercitu. Præterea motus Syriæ, et bella inter reges gesta, referuntur. Alexander, homo ignotus et incertæ stirpis, occiso (sicut ante dictum est) Demetrio rege, in Syriâ regnabat: hunc Demetrius, Demetrii filius, qui à patre quondam ob incertos belli casus ablegatus Gnidon fuerat, contemtâ socordiâ inertiâque ejus, adjuvante Ptolemæo Ægypti rege, cujus filiam Cleopatram in matrimonium acceperat, bello interemit. Ptolemæus, in caput graviter vulneratus, inter curationem, dum ossa medici terebrare contendunt, exspiravit; atque in locum ejus frater minor Ptolemæus, qui Cyrenis regnabat, successit. Demetrius, ob crudelitatem, quam per tormenta in suos exercebat, a Diodoto quodam, uno ex subjectis, qui Alexandri filio, bimulo admodum, regnum asserebat, bello superatus, Seleuciam confugit. L. Mummius de Achæis triumphavit: signa ærea, marmoreaque, et tabulas pictas, in triumpho tulit.

EPITOME LIBRI LIII.

Appius Claudius, consul, Salassos, gentem Alpinam, domuit. Alter Pseudophilippus in Macedoniâ a L. Tremellio quæstore, cum exercitu, cæsus est. Q. Cæcilius Metellus, proconsul, Celtiberos cecidit. A Q. Fabio, proconsule, pars magna Lusitaniæ, expugnatis aliquot urbibus, recepta est. C. Julius senator Græce res Romanas scribit.

EPITOME LIBRI LIV.

Q. POMPEIUS, consul, in Hispaniâ Termestinos subegit: cum eisdem et Numantinis pacem ab infirmitate fecit. Lustrum a censoribus conditum est. Censa civium capita trecenta viginti octo millia, quadringenta quadraginta duo. Cum Macedonum legati conquestum de D. Junio Silano prætore venissent, quod acceptis pecuniis provinciam spoliâsset, et senatus de querelis eorum vellet cognoscere; T. Manlius Torquatus, pater Silani, petiit, impetravitque, ut sibi cognitio mandaretur: et, domi causâ cognitâ, filium condemnavit, abdicavitque; ac ne funeri quidem ejus (cum suspendio vitam finîsset) interfuit; sedensque domi potestatem consultantibus ex instituto fecit. Q. Fabius, proconsul, rebus in Hispaniâ prospere gestis labem imposuit, pace cum Viriatho æquis conditionibus factâ. Viriathus a proditoribus, consilio Servilii Cæpionis, interfectus est, et ab exercitu suo multum comploratus, ac nobiliter sepultus; vir duxque magnus, et per quatuordecim annos, quibus cum Romanis bellum gessit, frequentius superior.

EPITOME LIBRI LV.

P. CORNELIO Nasicâ (cui cognomen Serapion fuit, ab irridente Curiatio tribuno plebis impositum) et D. Junio Bruto, consulibus, delectum habentibus, in conspectu tironum res saluberrimi exempli facta est: nam C. Matienus accusatus est apud tribunos plebis, quod exercitum in Hispaniâ deseruisset: damnatusque, sub furcâ diu virgis cæsus est, et sestertio nummo veniit. Tribuni plebis, quia non impetrarent, ut sibi denos, quos vellent, milites eximere liceret, consules in carcerem duci jusserunt. Junius Brutus consul in Hispaniâ iis, qui sub Viriatho militaverant, agros et oppidum dedit, quod Valentia vocatum est. M. Popillius a Numantinis, cum quibus pacem factam senatus irritam fieri censuerat, cum exercitu fusus fugatusque

est. C. Hostilio Mancino consule sacrificante, pulli ex caveâ evolaverunt: conscendenti deinde navim, ut in Hispaniam proficisceretur, accidit vox, "Mane, Mancine:" quæ auspicia tristia fuisse, eventu probatum est. Victus enim a Numantinis et castris exutus, cum spes nulla servandi exercitûs esset, pacem cum eis fecit ignominiosam, quam ratam esse senatus vetuit. Triginta millia Romanorum a Numantinorum millibus quatuor victa erant. D. Junius Lusitaniam, triginta urbium expugnationibus, usque ad Occasum et Oceanum perdomuit: et, cum fluvium Oblivionem transire nollent milites, ereptum signifero signum ipse transtulit, et sic, ut transgrederentur, persuasit. Alexandri filius, rex Syriæ, decem annos admodum habens, a Diodoto, qui Tryphon cognominabatur, tutore suo, per fraudem occisus est; corruptis medicis, qui, eum calculi dolore consumi ad populum mentiti, dum secant, occiderunt.

EPITOME LIBRI LVI.

D. Junius Brutus in Hispaniâ ulteriore feliciter adversus Gallæcos pugnavit. Dissimili eventu M. Æmilius Lepidus proconsul adversus Vaccæos rem gessit, cladem que similem Numantinæ passus est. Ad exsolvendum Numantini fœderis religione populum, Mancinus, cum hujus rei auctor fuisset, deditus Numantinis, non est receptus. Lustrum a censoribus conditum est. Censa sunt civium capita trecenta viginti tria millia. Fulvius Flaccus, consul, Vardæos in Illyrico subegit. M. Cosconius, prætor, in Thraciâ cum Scordiscis prospere pugnavit. Cum bellum Numantinum vitio ducum non sine pudore publico duraret, delatus est ultro Scipioni Africano a senatu populoque Romano consulatus: quem cum illi capere ob legem, quæ vetabat, quemquam iterum consulem fieri, non liceret, sicuti priori consulatu, legibus solutus est. Bellum servile, in Siciliâ ortum, cum opprimi a prætoribus non potuisset, C. Fulvio consuli

mandatum est. Hujus belli initium fuit Eunus servus, natione Syrus; qui, contractâ agrestium servorum manu, et solutis ergastulis, justi exercitûs numerum implevit. Cleon quoque, alter servus, ad septuaginta millia servorum contraxit; et, copiis junctis, contra populum Romanum, exercitumque ejus, bellum sæpe gesserunt.

EPITOME LIBRI LVII.

Scipio Africanus Numantiam obsedit, et corruptum licentiâ luxuriâque exercitum ad severissimam militiæ disciplinam revocavit: omnia deliciarum instrumenta recidit; duo millia scortorum a castris ejecit; militem quotidie in opere habuit, et triginta dierum frumentum ad septenos vallos ferre cogebat: ægre propter onus incedenti dicebat, "Cum gladio te vallare scieris, vallum ferre desinito." Alii, scutum parvum habiliter ferenti, scutum amplius justo ferre jussit; neque id se reprehendere, quando melius scuto, quam gladio, uteretur. Quem militem extra ordinem deprehendit, si Romanus esset, vitibus; si extraneus, fustibus cecidit. Jumenta omnia, ne exonerarent militem, vendidit. Sæpe adversus eruptiones hostium feliciter pugnavit. Vaccæi obsessi, liberis conjugibusque trucidatis, ipsi se interemerunt. Scipio amplissima munera, missa sibi ab Antiocho rege Syriæ, cum celare aliis imperatoribus regum munera mos esset, pro tribunali accepturum se esse dixit, omniaque ea referre quæstorem in publicas tabulas jussit: ex iis, se viris fortibus dona daturum. Cum undique Numantiam obsidione clausisset, et obsessos fame videret urgeri; hostes, qui pabulatum exierant, vetuit occidi; quod diceret, velocius eos absumturos frumenti quod haberent, si plures fuissent.

EPITOME LIBRI LVIII.

Tiberius Sempronius Gracchus, tribunus plebis, cum legem agrariam ferret adversus voluntatem senatûs et

equestris ordinis, "ne quis ex publico agro plus, quam quingenta jugera, possideret," in eum furorem exarsit, ut M. Octavio collegæ, causam diversæ partis defendenti, potestatem lege latâ abrogaret; seque, et Gracchum fratrem, et Ap. Claudium socerum, triumviros ad dividendum agrum crearet. Promulgavit et aliam legem agrariam, quâ sibi latius agrum patefaceret, "ut iidem triumviri judicarent, quâ publicus ager, quâ privatus esset." Deinde, cum minus agri esset, quam quod dividi posset sine offensâ etiam plebis, (quoniam eos ad cupiditatem amplum modum sperandi incitaverat) legem se promulgaturum ostendit, "ut iis, qui Semproniâ lege agrum accipere deberent, pecunia, quæ regis Attali fuisset, divideretur." Hæredem autem populum Romanum reliquerat Attalus, rex Pergami, Eumenis filius. Tot indignitatibus commotus graviter senatus, ante omnes T. Annius consularis, qui, cum in senatu in Gracchum perorâsset, raptus ab eo ad populum, delatusque plebi, rursus in eum pro Rostris concionatus est. Cum iterum tribunus plebis creari vellet Gracchus, auctore P. Cornelio Nasicâ, in Capitolio ab optimatibus occisus est, ictus primum fragmentis subselliorum, et, inter alios qui in eâdem seditione occisi erant, insepultus in flumen projectus. Res præterea in Siciliâ vario eventu adversus fugitivos gestas continet.

EPITOME LIBRI LIX.

NUMANTINI, fame coacti, ipsi se per vicem [tradentes] trucidaverunt. Captam urbem Scipio Africanus delevit, et de eâ triumphavit, quartodecimo anno post Carthaginem deletam. P. Rupilius, consul, in Siciliâ cum fugitivis debellavit. Aristonicus, regis Eumenis filius, Asiam occupavit; cum, testamento Attali regis legata populo Romano, libera esse deberet. Adversus eum P. Licinius Crassus consul, cum idem pontifex maximus esset, (quod nunquam antea factum erat) extra Italiam profectus, prœlio victus et oc-

cisus est. M. Perperna consul victum Aristonicum in deditionem accepit. Q. Pompeius et Q. Metellus, tunc primum uterque ex plebe facti censores, lustrum condiderunt. Censa sunt civium capita trecenta septemdecim millia, octingenta viginti tria, præter pupillos et viduas. Q. Metellus censor censuit, ut omnes cogerentur ducere uxores liberorum creandorum causâ. Exstat oratio ejus, quam Augustus Cæsar, cum de maritandis ordinibus ageret, velut in hæc tempora scriptam, in senatu recitavit. C. Atinius Labeo, tribunus plebis, Q. Metellum censorem, a quo in senatu legendo præteritus erat, de Saxo dejici jussit: quod ne fieret, cæteri tribuni plebis auxilio fuerunt. Cum Carbo, tribunus plebis, rogationem tulisset, ut eumdem tribunum [plebis,] quoties vellet, creare liceret; rogationem ejus P. Africanus gravissimâ oratione dissuasit; in quâ dixit, "Tiberium Gracchum jure cæsum videri." Gracchus contra suasit rogationem: sed Scipio tenuit. Bella inter Antiochum Syriæ, et Phrahatem Parthorum regem gesta, nec magis quietæ res Ægypti, referuntur. Ptolemæus, Euergetes cognominatus, ob nimiam crudelitatem suis invisus, incensâ a populo regiâ, clam Cypron profugit: et, cum sorori ejus Cleopatræ, quam (filiâ ejus virgine per vim compressâ, atque in matrimonium ductâ) repudiaverat, regnum a populo datum esset, infensus filium, quem ex illâ habebat, Cypri occidit; caputque ejus, et manus, et pedes matri misit. Seditiones a triumviris Fulvio Flacco, et C. Graccho, et C. Papirio Carbone, agro dividendo creatis, excitatæ: quibus cum P. Scipio Africanus adversaretur, fortisque ac validus de die domum se recepisset, mortuus in cubiculo inventus est. Suspecta fuit, tamquam ei venenum dedisset, Sempronia uxor, hinc maxime, quod soror esset Gracchorum; cum quibus simultas Africano fuerat: de morte tamen ejus nulla quæstio acta. Eo defuncto, seditiones triumvirales acrius exarserunt. C. Sempronius con-

sul contra Iapydas primo rem male gessit; mox victoriâ cladem acceptam emendavit, virtute D. Junii Bruti, ejus, qui Lusitaniam subegerat.

EPITOME LIBRI LX.

L. Aurelius consul rebellantes Sardos subegit. M. Fulvius Flaccus primus Transalpinos Ligures bello domuit, missus in auxilium Massiliensibus adversus Salluvios Gallos, qui fines Massiliensium populabantur. L. Opimius prætor Fregellanos, qui defecerant, in deditionem accepit, Fregellas diruit. Pestilentia in Africâ ab ingenti locustarum multitudine, et deinde necatarum strage, fuisse traditur. Lustrum a censoribus conditum est. Censa sunt civium capita trecenta nonaginta millia septingenta triginta sex. C. Gracchus, Tiberii frater, tribunus plebis, eloquentior quam frater, perniciosas aliquot leges tulit: inter quas frumentariam, "ut semisse et triente frumentum plebi daretur:" alteram legem agrariam, quam et frater ejus tulerat: tertiam, quâ equestrem ordinem, tunc cum senatu consentientem, corrumperet: "ut sexcenti ex equitibus in curiam sublegerentur; et, quia illis temporibus trecenti tantum senatores erant, sexcenti equites trecentis senatoribus admiscerentur:" id est, ut equester ordo bis tantum virium in senatu haberet. Et, continuato in alterum annum tribunatu, legibus agrariis latis effecit, ut complures coloniæ in Italiâ deducerentur, et una in solo dirutæ Carthaginis; quo, ipse triumvir creatus, coloniam deduxit. Præterea res a Q. Metello consule adversus Baleares gestas continet; quas Græci Gymnesias appellant, quia æstatem nudi exigant. Baleares a teli missu appellati, aut a Baleo, Herculis comite, ibi relicto tunc, cum Hercules ad Geryonem navigaret. Motus quoque Syriæ referuntur, in quibus Cleopatra Demetrium virum suum et Seleucum filium, indignata quod, occiso patre ejus a se, injussu suo diadema sumsisset, interemit.

EPITOME LIBRI LXI.

C. Sextius proconsul, victâ Salluviorum gente, coloniam Aquas Sextias condidit, ob aquarum copiam e calidis frigidisque fontibus, atque a nomine suo, ita appellatas. Cn. Domitius proconsul adversus Allobrogas ad oppidum Vindalium feliciter pugnavit: quibus bellum inferendi causa fuit, quod Teutomalium, Salluviorum regem, fugientem recepissent, et omni ope juvissent; quodque Æduorum agros, sociorum populi Romani, vastâssent. C. Gracchus, seditioso tribunatu acto, cum Aventinum quoque armatâ multitudine occupâsset, a L. Opimio consule, ex senatûsconsulto vocato ad arma populo, pulsus et occisus est; et cum eo Fulvius Flaccus consularis, socius ejusdem furoris. Q. Fabius Maximus consul, Pauli nepos, adversus Allobrogas, et Bituitum, Arvernorum regem, feliciter pugnavit. Ex Bituiti exercitu cæsa millia hominum centum viginti. Ipse, cum ad satisfaciendum senatui Romam profectus esset, Albam custodiendus datus est, quia contra pacem videbatur, ut in Galliam remitteretur. Decretum quoque est, ut Congentiatus, filius ejus, comprehensus Romam mitteretur. Allobroges in deditionem accepti. L. Opimius, accusatus apud populum a Q. Decio tribuno plebis, quod indemnatos cives in carcerem conjecisset, absolutus est.

EPITOME LIBRI LXII.

Q. Marcius consul Stœnos, gentem Alpinam, expugnavit. Micipsa, Numidarum rex, mortuus regnum tribus filiis reliquit, Adherbali, Hiempsali, et Jugurthæ fratris filio, quem adoptaverat. L. Cæcilius Metellus Dalmatas subegit. Jugurtha Hiempsalem fratrem bello petiit, quem victum occidit: Adherbalem regno expulit: is a senatu restitutus est. L. Cæcilius Metellus, Cn. Domitius Ahenobarbus, censores, duos et

triginta senatu moverunt. Præterea motus Syriæ regum continet.

EPITOME LIBRI LXIII.

Cato Porcius consul in Thraciâ male adversus Scordiscos pugnavit. Lustrum a censoribus conditum est. Censa sunt civium capita trecenta nonaginta quatuor millia, trecenta triginta sex. Æmilia, Licinia, Marcia, virgines Vestales, incesti damnatæ sunt: idque incestum quemadmodum et commissum, et deprehensum, et vindicatum sit, refertur. Cimbri, gens vaga, populabundi in Illyricum venerunt: ab iis Papirius Carbo consul cum exercitu fusus est. Livius Drusus consul adversus Scordiscos, gentem a Gallis oriundam, in Thraciâ feliciter pugnavit.

EPITOME LIBRI LXIV.

Adherbal, bello petitus a Jugurthâ, et in oppido Cirtâ obsessus, contra denuntiationem senatûs, ab eo occisus est. Ob hoc ipsi Jugurthæ bellum indictum: idque Calpurnius Bestia consul gerere jussus, pacem cum Jugurthâ injussu populi et senatûs fecit. Jugurtha, fide publicâ evocatus ad indicandos auctores consiliorum suorum, quod multos pecuniâ in senatu corrupisse dicebatur, Romam venit: et, propter cædem, admissam in regulum quemdam, nomine Massivam, qui regnum ejus, populo Romano invisi, affectabat, Romæ interfectum, cum periclitaretur, causam capitis dicere jussus, clam profugit, et, cedens Urbe, fertur dixisse: "O urbem venalem, et cito perituram, si emtorem invenerit!" A. Postumius legatus, infeliciter prœlio adversus Jugurtham gesto, pacem quoque adjecit ignominiosam, quam non esse servandam senatus censuit.

EPITOME LIBRI LXV.

Q. Cæcilius Metellus consul duobus prœliis Jugur-

tham fudit, totamque Numidiam vastavit. M. Junius Silanus consul adversus Cimbros infeliciter pugnavit: legatis Cimbrorum sedem et agros, in quibus consisterent, postulantibus senatus negavit. M. Minucius proconsul adversus Thracas prospere pugnavit. L. Cassius consul a Tigurinis Gallis, pago Helvetiorum, qui a civitate secesserant, in finibus Allobrogum cum exercitu cæsus est. Milites, qui ex eâ clade superaverunt, obsidibus datis, et dimidiâ rerum omnium parte, ut incolumes dimitterentur, cum hostibus pacti sunt.

EPITOME LIBRI LXVI.

Jugurtha, pulsus a C. Mario Numidiâ, auxilio Bocchi, Maurorum regis, adjutus est: et, cæsis prœlio Bocchi quoque copiis, nolente Boccho bellum infeliciter susceptum diutius sustinere, vinctus ab eo et Mario traditus est: in quâ re præcipua opera L. Cornelii Sullæ, quæstoris Marii, fuit.

EPITOME LIBRI LXVII.

M. Aurelius Scaurus, legatus consulis, a Cimbris, fuso exercitu, captus est: et, cum, in consilium ab iis evocátus, deterreret eos, ne Alpes transirent Italiam petituri, eo quod diceret, Romanos vinci non posse, a Boiorige rege, feroci juvene, occisus est. Ab iisdem hostibus Cn. Manlius consul et Q. Servilius Cæpio proconsul, victi prœlio, castrisque binis exuti sunt: militum millia octoginta occisa, calonum et lixarum quadraginta. Secundum populi Romani jussionem, Cæpionis, cujus temeritate clades accepta erat, damnati bona publicata sunt, primi post regem Tarquinium; imperiumque ei abrogatum. In triumpho C. Marii ductus ante currum ejus Jugurtha cum duobus filiis, et in carcere necatus est. Marius triumphali veste in senatum venit, quod nemo ante eum fecerat: eique propter Cimbrici belli metum continuatus per complures annos magistratus est. Secundo et tertio absens consul creatus, quartum consulatum dissimu-

lanter captans consecutus est. Cn. Domitius pontifex maximus populi suffragio creatus est. Cimbri, vastatis omnibus quæ inter Rhodanum et Pyrenæum sunt, per saltum in Hispaniam transgressi, ibique multa loca populati, a Celtiberis fugati sunt: reversique in Galliam, bellicosis se Teutonis conjunxerunt.

EPITOME LIBRI LXVIII.

M. Antonius prætor in Ciliciam maritimos prædones persecutus est. C. Marius consul summâ vi oppugnata a Teutonis et Ambronibus castra defendit: duobus deinde prœliis circa Aquas Sextias eos hostes delevit, in quibus cæsa traduntur hostium ducenta millia, capta nonaginta. Marius absens quintum consul creatus est: triumphum oblatum, donec et Cimbros vinceret, distulit. Cimbri, repulso ab Alpibus fugatoque Q. Catulo proconsule, qui fauces Alpium obsederat, et ad flumen Athesim castellum editum insederat, reliqueratque, cum, virtute suâ expliciti, fugientem proconsulem exercitumque consecuti, in Italiam trajecissent, junctis ejusdem Catuli et C. Marii exercitibus, prœlio victi sunt ab eis; in quo cæsa traduntur hostium centum quadraginta millia, capta sexaginta. Marius, totius civitatis consensu exceptus, pro duobus triumphis, qui offerebantur, uno contentus fuit. Primores civitatis, qui aliquamdiu ut novo homini, ad tantos honores evecto, inviderant, conservatam ab eo rempublicam fatebantur. Publicius Malleolus, matre occisâ, primus insutus culeo, in mare præcipitatus est. Ancilia cum strepitu mota esse, antequam Cimbricum bellum consummaretur, referuntur. Bella præterea inter Syriæ reges gesta continet.

EPITOME LIBRI LXIX.

L. Appuleius Saturninus, adjuvante C. Mario, et per milites occiso A. Nonio competitore, tribunus plebis per vim creatus, non minus violenter tribunatum, quam petierat, gessit; et, cum legem agrariam per

vim tulisset, Metello Numidico, eo quod in eam non juraverat, diem dixit: qui cum a bonis civibus defenderetur, ne causa certaminum esset, in exsilium voluntarium Rhodum profectus est: ibique legendo et audiendis magnis viris [avocabatur.] Profecto C. Marius, seditionis auctor, qui sextum consulatum per tribus sparsâ pecuniâ emerat, aquâ et igni interdixit. Idem Appuleius Saturninus tribunus plebis C. Memmium candidatum consulatûs, quem maxime adversarium actionibus suis timebat, occidit: quibus rebus concitato senatu, (in cujus causam et C. Marius, homo varii et mutabilis ingenii consiliique semper secundum fortunam, transierat, cum eum tueri minime posset) oppressus armis cum Glauciâ prætore, et aliis ejusdem furoris sociis, [bello] quodam interfectus est. Q. Cæcilius Metellus ab exsilio, ingenti totius civitatis favore, reductus est. Manius Aquillius proconsul in Siciliâ bellum servile excitatum confecit.

EPITOME LIBRI LXX.

Cum Manius Aquillius de pecuniis repetundis causam diceret, ipse judices rogare noluit. M. Antonius, qui pro eo perorabat, tunicam a pectore ejus discidit, ut honestas cicatrices ostenderet: quibus conspectis, indubitanter absolutus est. Cicero ejus rei solus auctor. T. Didius proconsul adversus Celtiberos feliciter pugnavit. Ptolemæus, Cyrenarum rex, cui cognomentum Apioni fuit, mortuus hæredem populum Romanum reliquit; et ejus regni civitates senatus liberas esse jussit. Ariobarzanes in regnum Cappadociæ a L. Cornelio Sullâ reductus est. Parthorum legati, a rege Arsace missi, venerunt ad Sullam, ut amicitiam populi Romani peterent. P. Rutilius, vir summæ innocentiæ, quoniam legatus Q. Mucii proconsulis a publicanorum injuriis Asiam defenderat, invisus equestri ordini, penes quem judicia erant, repetundarum damnatus, in exsilium missus est. C. Sentius prætor contra Thraces infeliciter pugnavit. Senatus, cum impo-

tentiam equestris ordinis in judiciis exercendis ferre nollet, omni vi niti cœpit; ut ad se judicia transferrentur, sustinente causam ejus M. Livio Druso tribuno plebis; qui, ut vires sibi acquireret, perniciosâ spe largitionum plebem concitavit. Præterea motus Syriæ regum continet.

EPITOME LIBRI LXXI.

M. Livius Drusus, tribunus plebis, ut majoribus viribus senatûs causam susceptam tueretur, socios et Italicos populos spe civitatis Romanæ sollicitavit: iisque adjuvantibus, per vim legibus agrariis frumentariisque latis, judiciariam quoque pertulit; ut æquâ parte judicia penes senatum et equestrem ordinem essent. Cum deinde promissa sociis civitas præstari non posset, irati Italici defectionem agitare cœperunt. Eorum coitus, conjurationesque, et orationes in conciliis principum, referuntur: propter quæ Livius Drusus, invisus etiam senatui factus, velut socialis belli auctor, incertum a quo, domi occisus est.

EPITOME LIBRI LXXII.

Italici populi defecerunt, Picentes, Vestini, Marsi, Peligni, Marrucini, Samnites, Lucani, initio belli a Picentibus moto. Q. Servilius proconsul, in oppido Asculo, cum omnibus civibus Romanis qui in eo oppido erant, occisus est. Saga populus sumsit. Sex. Galba, a Lucanis comprehensus, unius feminæ operâ, ad quam divertebatur, captivitate exemtus est. Æsernia et Alba coloniæ ab Italicis obsessæ sunt. Auxilia deinde Latini nominis exterarumque gentium missa populo Romano, et expeditiones invicem, expugnationesque urbium, referuntur.

EPITOME LIBRI LXXIII.

L. Julius Cæsar consul male adversus Samnites pugnavit. Nola colonia in potestatem Samnitium venit, cum L. Postumio prætore, qui ab iis interfectus est.

Complures populi ad hostes defecerunt. Cum P. Rutilius consul male adversus hostes Marsos pugnâsset, et in prœlio cecidisset, C. Marius, legatus ejus, meliore eventu cum hostibus conflixit. Ser. Sulpicius Pelignos prœlio fudit. Q. Cæpio, legatus Rutilii, cum, obsessus, prospere in hostes erupisset, et ob eum successum æquatum ei cum C. Mario esset imperium, temerarius factus, et circumventus insidiis, fuso exercitu cecidit. L. Julius Cæsar consul feliciter adversus Samnites pugnavit. Ob eam victoriam Romæ saga posita sunt: et, ut varia belli fortuna esset, Æsernia colonia cum M. Marcello in potestatem Samnitium venit. Sed C. Marius prœlio Marsos fudit, Herio Asinio, prætore Marrucinorum, occiso. C. Cæcilius in Galliâ Transalpinâ Salluvios rebellantes vicit.

EPITOME LIBRI LXXIV.

Cn. Pompeius Picentes prœlio fudit, et obsedit: propter quam victoriam Romæ prætextæ et alia magistratuum insignia sumta sunt. C. Marius cum Marsis dubio eventu pugnavit. Libertini tum primum militare cœperunt. A. Plotius legatus Umbros, L. Porcius prætor Marsos, cum uterque populus defecisset, prœlio vicerunt. Nicomedes in Bithyniæ, Ariobarzanes in Cappadociæ, regna reducti sunt. Cn. Pompeius consul Marsos acie vicit. Cum ære alieno oppressa esset civitas, A. Sempronius Asellio prætor, quoniam secundum debitores jus dicebat, ab iis qui fœnerabantur, in foro occisus est. Præterea incursiones Thracum in Macedoniam, populationesque, continet.

EPITOME LIBRI LXXV.

A. Postumius Albinus legatus, cum classi præesset, infamis crimine proditionis, ab exercitu suo interfectus est. L. Cornelius Sulla legatus Samnites prœlio vicit, et bina castra eorum expugnavit. Cn. Pompeius Vestinos in deditionem accepit. L. Porcius consul, rebus

prospere gestis, fusisque aliquoties Marsis, dum castra eorum expugnat, cecidit: ea res hostibus victoriam ejus prœlii dedit. Cosconius et Lucceius Samnites acie vicerunt; Marium Egnatium, nobilissimum hostium ducem, occiderunt, compluraque eorum oppida in deditionem acceperunt. L. Sulla Hirpinos domuit, Samnites multis prœliis fudit, aliquot populos recepit; quantisque raro quisquam alius ante consulatum rebus gestis, ad petitionem consulatûs Romam est profectus.

EPITOME LIBRI LXXVI.

A. Gabinius legatus, rebus adversus Lucanos prospere gestis, et plurimis oppidis expugnatis, in obsidione castrorum hostilium cecidit. Sulpicius legatus Marrucinos cecidit, totamque eam regionem recepit. Cn. Pompeius proconsul Vestinos et Pelignos in deditionem accepit. Marsi quoque, a L. Murænâ et Cæcilio Pinnâ, legatis, aliquot prœliis fracti, pacem petierunt. Asculum a Cn. Pompeio captum est; cæsis et a Mam. Æmilio legato Italicis. Silo Pompædius, dux Marsorum, auctor hujus rei, in prœlio cecidit. Ariobarzanes Cappadociæ, Nicomedes Bithyniæ, regno a Mithridate Ponti rege pulsi sunt. Præterea incursiones Thracum in Macedoniam, populationesque, continet.

EPITOME LIBRI LXXVII.

Cum P. Sulpicius tribunus plebis, auctore C. Mario, perniciosas leges promulgâsset, ut exsules revocarentur, et novi cives libertinique distribuerentur in tribus, et ut Marius adversus Mithridatem Ponti regem dux crearetur; et adversantibus consulibus Q. Pompeio et L. Sullæ vim intulisset, occiso Q. Pompeio consulis filio, genero Sullæ; L. Sulla consul cum exercitu in Urbem venit, et adversus factionem Sulpicii et Marii in ipsâ Urbe pugnavit, eamque expulit: ex quâ duodecim a senatu hostes, inter quos C. Marius pater et

filius, judicati sunt. P. Sulpicius, cum in quâdam villâ lateret, indicio servi sui retractus et occisus est. Servus, ut præmium promissum indici haberet, manumissus, et ob scelus proditi domini de Saxo dejectus est. C. Marius filius in Africam trajecit. C. Marius pater, cum in paludibus Minturnensium lateret, extractus est ab oppidanis: et, cum missus ad occidendum eum servus, natione Gallus, majestate tanti viri perterritus recessisset, impositus publice in navim delatus est in Africam. L. Sulla civitatis statum ordinavit: exinde colonias deduxit. Q. Pompeius consul, ad accipiendum a Cn. Pompeio proconsule exercitum profectus, consilio ejus occisus est. Mithridates, Ponti rex, Bithyniâ et Cappadociâ occupatis, et pulso Aquillio legato, Phrygiam, provinciam populi Romani, cum ingenti exercitu intravit.

EPITOME LIBRI LXXVIII.

Mithridates Asiam occupavit: Q. Oppium proconsulem, item Aquillium legatum, in vincula conjecit: jussuque ejus, quidquid civium Romanorum in Asiâ fuit, uno die trucidatum est. Urbem Rhodum, quæ sola in fide permanserat, oppugnavit, et aliquot prœliis navalibus victus recessit. Archeläus, præfectus regis, in Græciam cum exercitu venit; Athenas occupavit. Præterea trepidationem urbium insularumque, aliis ad Mithridatem, aliis ad populum Romanum civitates suas trahentibus, continet.

EPITOME LIBRI LXXIX.

L. Cornelius Cinna, cum perniciosas leges per vim atque arma ferret, pulsus Urbe a Cn. Octavio collegâ, cum sex tribunis plebis: imperioque ei abrogato, corruptum Ap. Claudii exercitum in potestatem suam redegit, et bellum Urbi intulit, arcessito C. Mario ex Africâ cum aliis exsulibus: in quo bello duo fratres, alter ex Pompeii exercitu, alter ex Cinnæ, ignorantes concurrerunt: et, cum victor spoliaret occisum,

agnito fratre, ingenti lamentatione editâ, rogo ei exstructo, ipse supra rogum se transfodit, et eodem igni consumtus est. Et cum opprimi inter initia potuissent, Cn. Pompeii fraude (qui, utramque partem fovendo, vires Cinnæ dedit, nec nisi profligatis optimatium rebus auxilium tulit) et consulis segnitie confirmati, Cinna et Marius quatuor exercitibus, ex quibus duo Q. Sertorio et Carboni dati sunt, Urbem circumsederunt. Ostiam coloniam Marius expugnavit, et crudeliter diripuit.

EPITOME LIBRI LXXX.

ITALICIS populis a senatu civitas data est. Samnites, qui soli arma retinebant, Cinnæ et Mario se conjunxerunt: ab iis Plautius cum exercitu cæsus est. Cinna et Marius, cum Carbone et Sertorio, Janiculum occupaverunt, et fugati ab Octavio consule recesserunt. Marius Antium, et Ariciam, et Lanuvium colonias devastavit. Cum nulla spes esset optimatibus resistendi propter segnitiem et perfidiam et ducum et militum, qui corrupti aut pugnare nolebant, aut ad diversas partes transibant, Cinna et Marius in Urbem recepti sunt; qui, velut captam, eam cædibus et rapinis vastârunt, Cn. Octavio consule occiso, et omnibus adversæ partis nobilibus trucidatis, inter quos M. Antonio eloquentissimo viro, L. et C. Cæsare, quorum capita in Rostris posita sunt. Crassus filius ab equitibus Fimbriæ occisus: pater Crassus, ne quid indignum virtute suâ pateretur, gladio se transfixit. Et citra ulla comitia consules in sequentem annum se ipsos renuntiaverunt: eodemque die, quo magistratum inierant, Marius Sex. Licinium senatorem de Saxo dejici jussit; editisque multis sceleribus, idibus Januariis decessit: vir, cujus si examinentur cum virtutibus vitia, haud facile sit dictu, utrum bello melior an pace perniciosior fuerit: adeo, quam rempublicam armatus servavit, eam primo togatus omni genere fraudis, postremo armis hostiliter evertit.

EPITOME LIBRI LXXXI.

L. SULLA Athenas, quas Archeläus, præfectus Mithridatis, occupârat, circumsedit, et cum magno labore expugnavit: urbi libertatem, et civibus, quæ habuerant, reddidit. Magnesia, quæ sola in Asiâ civitas in fide manserat, summâ virtute adversus Mithridatem defensa est. Præterea Thracum in Macedoniâ continet gesta.

EPITOME LIBRI LXXXII.

SULLA copias regis, quæ, Macedoniâ occupatâ, in Thessaliam venerant, prœlio vicit, cæsis hostium centum millibus, et castris quoque expugnatis. Renovato deinde bello, iterum exercitum regis fudit ac delevit. Archeläus cum classe regiâ Sullæ se tradidit. L. Valerius Flaccus consul, collega Cinnæ, missus, ut Sullæ succederet, propter avaritiam invisus exercitui suo, a C. Fimbriâ legato ipsius, ultimæ audaciæ homine, occisus est, et imperium ad Fimbriam translatum. Præterea expugnatæ in Asiâ urbes a Mithridate, et crudeliter direpta provincia, incursionesque Thracum in Macedoniam, referuntur.

EPITOME LIBRI LXXXIII.

C. FIMBRIA, in Asiâ fusis prœlio aliquot præfectis Mithridatis, urbem Pergamum cepit, obsessumque regem, non multum abfuit, quin caperet. Urbem Ilion, quæ se potestati Sullæ reservabat, expugnavit ac delevit, et magnam partem Asiæ recepit. Sulla multis prœliis Thracas cecidit. Cum L. Cinna et Cn. Papirius Carbo, ab se ipsis consules per biennium creati, bellum contra Sullam pararent, effectum est per L. Valerium Flaccum, principem senatûs, qui orationem in senatu habuit, et per eos qui concordiæ studebant, ut legati ad Sullam de pace mitterentur. Cinna ab exercitu suo, quem invitum cogebat naves conscendere, et adversus Sullam proficisci, interfectus est.

Consulatum Carbo solus gessit. Sulla, cum in Asiam trajecisset, pacem cum Mithridate fecit; ita ut is cederet provinciis Asiâ, Bithyniâ, Cappadociâ. Fimbria, desertus ab exercitu, qui ad Sullam transierat, ipse se percussit; impetravitque de servo suo, præbens cervicem, ut se occideret.

EPITOME LIBRI LXXXIV.

Sulla legatis, qui a senatu missi erant, futurum se in potestate senatûs respondit, si cives, qui pulsi a Cinnâ ad se confugerant, restituerentur: quæ conditio cum justa senatui videretur, per Carbonem factionemque ejus, cui bellum videbatur utilius, ne conveniret, effectum est. Idem Carbo, cum ab omnibus oppidis Italiæ coloniisque obsides exigere vellet, ut fidem eorum contra Sullam obligaret, consensu senatûs prohibitus est. Novis civibus senatûs-consulto suffragium datum est. Q. Metellus Pius, qui partes optimatium secutus erat, cum in Africâ bellum moliretur, a C. Fabio prætore pulsus est: senatûsque consultum per factionem Carbonis et Marianarum partium factum est, ut omnes ubique exercitus dimitterentur. Libertini in quinque et triginta tribus distributi sunt. Præterea belli apparatum, quod contra Sullam excitabatur, continet.

EPITOME LIBRI LXXXV.

Sulla in Italiam cum exercitu trajecit; missisque legatis, qui de pace agerent, a consule C. Norbano violatis, eumdem Norbanum prœlio vicit. Et cum L. Scipionis alterius consulis, cum quo per omnia id egerat ut pacem jungeret, nec potuerat, castra oppugnaturus esset, universus exercitus consulis, sollicitatus per emissos a Sullâ milites, signa ad Sullam transtulit. Scipio, cum occidi posset, dimissus est. Cn. Pompeius, (Cn. filius, ejus, qui Asculum ceperat) conscripto voluntariorum exercitu, cum tribus legionibus ad Sullam venerat; ad quem se nobilitas omnis

conferebat, ita ut desertâ Urbe ad castra veniretur. Præterea expeditiones per totam Italiam utriusque partis ducum referuntur.

EPITOME LIBRI LXXXVI.

Cum C. Marius, C. Marii filius, consul ante annos viginti per vim creatus esset, C. Fabius in Africâ propter crudelitatem et avaritiam in prætorio suo vivus exustus est. L. Philippus, legatus Sullæ, Sardiniam, Q. Antonio prætore pulso et occiso, occupavit. Sulla cum Italicis populis, ne timeretur ab iis, velut erepturus civitatem et suffragii jus nuper datum, fœdus percussit. Idemque, ex fiduciâ jam certæ victoriæ, litigatores, a quibus adibatur, vadimonia Romam differre jussit, cum a parte diversâ Urbs adhuc teneretur. L. Damasippus prætor, ex voluntate C. Marii consulis cum senatum contraxisset, omnem, quæ in Urbe erat, nobilitatem trucidavit: ex cujus numero Q. Mucius Scævola, pontifex maximus, fugiens, in vestibulo ædis Vestæ occisus est. Præterea bellum a L. Murenâ adversus Mithridatem in Asiâ renovatum continet.

EPITOME LIBRI LXXXVII.

Sulla C. Marium, exercitu ejus fuso deletoque ad Sacriportum, in oppido Præneste obsedit: urbem Romam ex inimicorum manibus recepit: Marium erumpere tentantem repulit. Præterea res a legatis ejus, eâdem ubique fortunâ partium, gestas continet.

EPITOME LIBRI LXXXVIII.

Sulla Carbonem, exercitu ejus fuso ad Clusium, ad Faventiam Fidentiamque cæso, Italiâ expulit: cum Samnitibus, qui soli ex Italicis populis nondum arma posuerant, juxta urbem Romanam ante portam Collinam debellavit: recuperatâque republicâ, pulcherrimam victoriam crudelitate, quanta in nullo hominum fuit, inquinavit. Octo millia deditorum in villâ publicâ trucidavit: tabulam proscriptionis posuit: Urbem

ac totam Italiam cædibus replevit: inter quas, omnes Prænestinos inermes concidi jussit: Marium, senatorii ordinis virum, cruribus brachiisque fractis, auribus præsectis, et effossis oculis, necavit. C. Marius, Præneste obsessus a Lucretio Ofellâ, Sullanarum partium viro, cum per cuniculum captaret evadere, septus ab exercitu, mortem sibi conscivit: id est, in ipso cuniculo, cum sentiret se evadere non posse, cum Pontio Telesino, fugæ comite, stricto utrimque gladio, concurrit: quem cum occidisset, ipse saucius impetravit a servo, ut se occideret.

EPITOME LIBRI LXXXIX.

M. Brutus, a Cn. Papirio Carbone, qui Cossuram appulerat, missus nave piscatoriâ Lilybæum, ut exploraret, an ibi Pompeius esset, et circumventus a navibus quas Pompeius miserat, in se mucrone verso, ad transtrum navis obnixus corporis pondere, incubuit. Cn. Pompeius, in Siciliam cum imperio a senatu missus, Cn. Carbonem, qui flens muliebriter mortem tulit, captum occidit. Sulla, dictator factus, quod nemo unquam fecerat, cum fascibus viginti quatuor processit. Rebus novis reipublicæ statum confirmavit; tribunorum plebis potestatem minuit; et omne jus legum ferendarum ademit. Pontificum augurumque collegium ampliavit, ut essent quindecim; senatum ex equestri ordine supplevit: proscriptorum liberis jus petendorum honorum eripuit, et bona eorum vendidit: ex quibus plurima primo rapuit: redactum est sestertiûm ter millies quingenties. Q. Lucretium Ofellam, consulatum adversus voluntatem suam petere ausum, jussit occidi in foro: et, cum hoc indigne ferret populus Romanus, concione advocatâ, se jussisse dixit. Cn. Pompeius in Africâ Cn. Domitium proscriptum, et Iarbam, regem Numidiæ, bellum molientes, victos occidit; et, quatuor et viginti annos natus, adhuc eques Romanus, (quod nulli contigerat) ex Africâ triumphavit. Cn. Norbanus consularis,

proscriptis, in urbe Rhodo cum comprehenderetur, ipse se occidit. Mutilus, unus ex proscriptis, clam capite adoperto ad posticas ædes Bastiæ uxoris cum accessisset, admissus non est, quia illum proscriptum diceret; itaque se transfodit, et sanguine suo fores uxoris respersit. Sulla Nolam in Samnio recepit. Quadraginta septem legiones in agros captos deduxit; et eos iis divisit. Volaterras, quod oppidum adhuc in armis erat, obsessum, in deditionem accepit. Mitylenæ quoque in Asiâ, quæ sola urbs post victum Mithridatem arma retinebat, expugnatæ dirutæque sunt.

EPITOME LIBRI XC.

Sulla decessit, honosque ei a senatu habitus est, ut in Campo Martio sepeliretur. M. Æmilius Lepidus, cum acta Sullæ tentaret rescindere, bellum excitavit; et a Q. Catulo collegâ Italiâ pulsus est; et in Sardiniâ, frustra bellum molitus, periit. M. Brutus, qui Cisalpinam Galliam obtinebat, a Cn. Pompeio occisus est. Q. Sertorius, proscriptus, in ulteriore Hispaniâ ingens bellum excitavit. L. Manlius proconsul, et M. Domitius legatus, ab Herculeio quæstore prœlio victi sunt. Præterea res a P. Servilio proconsule adversus Cilicas gestas continet.

EPITOME LIBRI XCI.

Cn. Pompeius, cum adhuc eques esset, cum imperio consulari adversus Sertorium missus est. Sertorius aliquot urbes expugnavit, plurimasque civitates in potestatem suam redegit. Ap. Claudius proconsul Thracas pluribus prœliis vicit. Q. Metellus proconsul L. Herculeium, quæstorem Sertorii, cum exercitu cecidit.

EPITOME LIBRI XCII.

Cn. Pompeius dubio eventu cum Sertorio pugnavit, ita ut singula ex utrâque parte cornua vicerint. Q.

Metellus Sertorium et Perpernam cum duobus exercitibus prœlio fudit: cujus victoriæ partem cupiens ferre Pompeius parum prospere pugnavit. Obsessus deinde Cluniæ Sertorius, assiduis eruptionibus non leviora damna obsidentibus intulit. Præterea ab Curione proconsule in Thraciâ res gestas adversus Dardanos, et Q. Sertorii multa crudelia in suos facta continet; qui plurimos ex amicis et secum proscriptis, crimine proditionis insimulatos, occidit.

EPITOME LIBRI XCIII.

P. Servilius proconsul in Ciliciâ Isauros domuit, et aliquot urbes piratarum expugnavit. Nicomedes, Bithyniæ rex, moriens, populum Romanum fecit hæredem; regnumque ejus in provinciæ formam redactum est. Mithridates, fœdere cum Sertorio icto, bellum populo Romano intulit. Apparatus deinde regiarum copiarum pedestrium navaliumque: et, occupatâ Bithyniâ, M. Aurelius Cotta consul ad Chalcedonem prœlio a rege victus est. Resque a Pompeio et Metello adversus Sertorium gestas continet; qui omnibus belli militiæque artibus par fuit: quos etiam, ab obsidione Calagurris oppidi depulsos, coëgit diversas regiones petere, Metellum ulteriorem Hispaniam, Pompeium Galliam.

EPITOME LIBRI XCIV.

L. Licinius Lucullus consul adversus Mithridatem equestribus prœliis feliciter pugnavit, et expeditiones aliquot prosperas fecit; poscentesque pugnam milites a seditione inhibuit. Deiotarus, Gallogræciæ tetrarches, præfectos Mithridatis, bellum in Phrygiâ moventes, cecidit. Præterea res a Cn. Pompeio in Hispaniâ contra Sertorium prospere gestas continet.

EPITOME LIBRI XCV.

C. Curio proconsul Dardanos in Thraciâ domuit. Quatuor et septuaginta gladiatores Capuæ ex ludo

Lentuli profugerunt: et, congregatâ servitiorum ergastulorumque multitudine, Crixo et Spartaco ducibus bello excitato, Claudium Pulchrum legatum et P. Varenum prætorem prœlio vicerunt. L. Lucullus proconsul ad Cyzicum urbem exercitum Mithridatis fame ferroque delevit: pulsumque Bithyniâ regem, variis belli ac naufragiorum casibus fractum, coëgit in Pontum profugere.

EPITOME LIBRI XCVI.

Q. Arrius prætor Crixum, fugitivorum ducem, cum viginti millibus hominum, cecidit. Cn. Lentulus consul male adversus Spartacum pugnavit. Ab eodem L. Gellius consul, et Q. Arrius prætor, acie victi sunt. Sertorius a Manio Antonio, et M. Perpernâ, et aliis conjuratis, in convivio interfectus est, octavo ducatûs sui anno; magnus dux, et adversus duos imperatores, Pompeium et Metellum, sæpe par, vel frequentius victor; ad ultimum desertus et proditus. Imperium partium ad [Marcum] translatum est; quem Cn. Pompeius victum captumque interfecit; ac recepit Hispanias decimo fere anno, quam cœptum erat bellum. C. Cassius proconsul, et Cn. Manlius prætor, male adversus Spartacum pugnaverunt: idque bellum M. Crasso prætori mandatum est.

EPITOME LIBRI XCVII.

M. Crassus prætor primum cum parte fugitivorum, quæ ex Gallis Germanisque constabat, feliciter pugnavit, cæsis hostium triginta quinque millibus, et duce eorum Granico. Cum Spartaco dein debellavit, cæsis cum ipso millibus sexaginta. M. Antonius prætor bellum adversus Cretenses, parum prospere susceptum, morte suâ finivit. M. Lucullus proconsul Thracas subegit. L. Lucullus in Ponto adversus Mithridatem feliciter pugnavit, cæsis hostium amplius quam sexaginta millibus. M. Crassus et Cn. Pompeius consules facti (sed Pompeius, antequam quæstu-

ram gereret, ex equite Romano) tribunitiam potestatem restituerunt. Judicia quoque per L. Aurelium Cottam prætorem ad equites Romanos translata sunt. Mithridates, desperatione rerum suarum coactus, ad Tigranem Armeniæ regem confugit.

EPITOME LIBRI XCVIII.

Machares, filius Mithridatis, Bospori rex, ab L. Lucullo in amicitiam receptus est. Cn. Lentulus et L. Gellius censores asperam censuram egerunt, quatuor et sexaginta senatu motis: a quibus, lustro condito, censa sunt civium capita quadringenta quinquaginta millia. L. Metellus prætor in Siciliâ adversus piratas prospere rem gessit. Templum Jovis in Capitolio, quod incendio consumtum, ac refectum erat, a Q. Catulo dedicatum est. L. Lucullus in Armeniâ Mithridatem et Tigranem, et ingentes utriusque regis copias, pluribus prœliis fudit. Q. Metellus proconsul, bello sibi adversus Cretenses mandato, Cydoniam urbem obsedit. C. Triarius, legatus Luculli, adversus Mithridatem parum prospere pugnavit. Lucullum, ne persequeretur Mithridatem ac Tigranem, summamque victoriæ imponeret, seditio militum tenuit, quia sequi nolebant: id est, quia legiones Valerianæ, impleta a se stipendia dicentes, Lucullum reliquerunt.

EPITOME LIBRI XCIX.

Q. Metellus, proconsul, Gnosson et Lyctum et Cydoniam, et alias plurimas urbes expugnavit. L. Roscius, tribunus plebis, legem tulit, ut equitibus Romanis in theatro quatuordecim gradus [proximi] assignarentur. Cn. Pompeius, lege ad populum latâ, persequi piratas jussus, qui commercium annonæ intercluserant, intra quadragesimum diem toto mari eos expulit; belloque cum iis in Ciliciâ confecto, acceptis in deditionem piratis agros et urbes dedit. Præterea res gestas a Q. Metello adversus Cretenses continet: et epistolas Metelli et Cn. Pompeii invicem missas.

Queritur Metellus, gloriam sibi rerum gestarum a Pompeio præripi, qui in Cretam miserit legatum suum ad accipiendas urbium deditiones. Pompeius rationem reddit, hoc se facere debuisse.

EPITOME LIBRI C.

C. Manilius, tribunus plebis, magnâ indignatione nobilitatis legem tulit, ut Pompeio Mithridaticum bellum mandaretur. Concio ejus bona. Q. Metellus, perdomitis Cretensibus, liberæ in id tempus insulæ leges dedit. Cn. Pompeius, ad gerendum bellum adversus Mithridatem profectus, cum rege Parthorum Phrahate amicitiam renovavit: equestri prœlio Mithridatem vicit. Præterea bellum inter Phrahatem Parthorum regem, et Tigranem Armeniorum, ac deinde inter Tigranem filium patremque gestum, continet.

EPITOME LIBRI CI.

Cn. Pompeius Mithridatem, nocturno prœlio victum, coëgit Bosporon profugere. Tigranem in deditionem accepit; eique, ademtis Syriâ, Phœnice, Ciliciâ, regnum Armeniæ restituit. Conjuratio eorum, qui, in petitione consulatûs, ambitûs damnati erant, facta de interficiendis consulibus, oppressa est. Cn. Pompeius, cum Mithridatem persequeretur, in ultimas ignotasque gentes penetravit. Iberos Albanosque, qui transitum non dabant, prœlio vicit. Præterea fugam Mithridatis per Colchos, Heniochosque, et res ab eo in Bosporo gestas, continet.

EPITOME LIBRI CII.

Cn. Pompeius in provinciæ formam Pontum redegit. Pharnaces, filius Mithridatis, bellum patri intulit. Ab eo Mithridates obsessus in regiâ, cum veneno sumto parum profecisset ad mortem, a milite Gallo, nomine Bitoëto, a quo, ut adjuvaret se, petierat, interfectus est. Cn. Pompeius Judæos subegit: fanum eorum

in Hierosolymâ, inviolatum ad id tempus, cepit. L. Catilina, bis repulsam in petitione consulatûs passus, cum Lentulo prætore, et Cethego, et pluribus aliis, conjuravit de cæde consulum et senatûs, incendiis Urbis, et opprimendâ republicâ; exercitu quoque in Etruriâ comparato. Ea conjuratio industriâ M. Tullii Ciceronis eruta est. Catilinâ Urbe pulso, de reliquis conjuratis supplicium sumtum est.

EPITOME LIBRI CIII.

Catilina a C. Antonio proconsule, cum exercitu, cæsus est. P. Clodius, accusatus, quod in habitu muliebri in sacrarium, in quod virum intrare nefas est, intrâsset, et uxorem maximi pontificis stuprâsset, absolutus est. C. Pontinius prætor Allobrogas, qui rebellaverant, ad Solonem domuit. P. Clodius ad plebem transiit. C. Cæsar Lusitanos subegit: eoque consulatûs candidato, et captante rempublicam invadere, conspiratio inter tres principes civitatis facta est, Cn. Pompeium, M. Crassum, C. Cæsarem. Leges agrariæ a Cæsare consule cum magnâ contentione, invito senatu, et altero consule M. Bibulo, latæ sunt. C. Antonius, proconsul, in Thraciâ parum prospere rem gessit. M. Cicero, lege a P. Clodio tribuno plebis latâ, quod indemnatos cives necavisset, in exsilium missus est. Cæsar, in provinciam Galliam profectus, Helvetios, vagam gentem, domuit; quæ, sedem quærens, per provinciam Cæsaris, Narbonem iter facere volebat. Præterea situm Galliarum continet. Pompeius de liberis Mithridatis, Tigrane, et Tigranis filio, triumphavit: Magnusque a totâ concione consalutatus est.

EPITOME LIBRI CIV.

Prima pars libri situm Germaniæ moresque continet. C. Cæsar, cum adversus Germanos, qui Ariovisto duce in Galliam transcenderant, exercitum duceret, rogatus ab Æduis et Sequanis, quorum ager possidebatur,

batur, trepidationem militum, propter metum novorum hostium ortam, allocutione exercitûs inhibuit, et victos prœlio Germanos Galliâ expulit. M. Cicero, Pompeio inter alios orante, et T. Annio Milone tribuno plebis agente, ingenti gaudio senatûs ac totius Italiæ, ab exsilio reductus est. Cn. Pompeio per quinquennium annonæ cura mandata est. Cæsar Ambianos, Suessiones, Veromanduos, Atrebates, Belgarum populos, quorum ingens multitudo erat, prœlio victos in deditionem accepit: ac deinde contra Nervios [unius civitatis] cum magno discrimine pugnavit; eamque gentem delevit; quæ bellum gessit, donec ex sexaginta millibus armatorum trecenti superessent; ex sexcentis senatoribus tres tantum evaderent. Lege latâ de redigendâ in provinciæ formam Cypro, et publicandâ pecuniâ regiâ, M. Catoni administratio ejus rei mandata est. Ptolemæus, Ægypti rex, ob injurias, quas patiebatur a suis, regno pulsus, Romam venit. C. Cæsar Venetos, gentem Oceano junctam, navali prœlio vicit. Præterea res a legatis ejus eâdem fortunâ gestas continet.

EPITOME LIBRI CV.

Cum C. Catonis, tribuni plebis, intercessionibus comitia tollerentur, senatus vestem mutavit. M. Cato in petitione præturæ, prælato Vatinio, repulsam tulit. Idem, cum legem impediret, quâ provinciæ consulibus in quinquennium, Pompeio Hispaniæ, Crasso Syria et Parthicum bellum, Cæsari Gallia et Germania dabantur, a C. Trebonio tribuno plebis, legis auctore, in vincula ductus est. A. Gabinius proconsul Ptolemæum reduxit in regnum Ægypti, ejecto Archelao, quem sibi regem adsciverant. Cæsar, victis Germanis in Galliâ cæsisque, Rhenum transcendit, et proximam partem Germaniæ domuit: ac deinde Oceano in Britanniam, primo parum prospere tempestatibus adversis, trajecit; iterum [parum] felicius: magnâ-

que multitudine hostium cæsâ, aliquam partem insulæ in potestatem redegit.

EPITOME LIBRI CVI.

JULIA, Cæsaris filia, Pompeii uxor, decessit: honosque ei a populo habitus est, ut in Campo Martio sepeliretur. Gallorum aliquot populi, Ambiorige duce Eburonum, defecerunt: a quibus Cotta et Titurius, legati Cæsaris, circumventi insidiis, cum exercitu cui præerant, cæsi sunt: et cum aliarum quoque legionum castra oppugnata magno labore defensa essent, [interque eos, qui in Nerviis præerat; Q. Cicero] ab ipso Cæsare hostes prœlio fusi sunt. M. Crassus, bellum Parthis illaturus, Euphratem fluvium transiit; victusque prœlio, in quo et filius ejus cecidit, cum reliquias exercitûs in collem recepisset, evocatus in colloquium ab hostibus, velut de pace acturis, quorum dux erat Surenas, comprehensus, et, ne quid vivus pateretur, repugnans interfectus est.

EPITOME LIBRI CVII.

C. CÆSAR, Treviris in Galliâ victis, iterum in Germaniam transiit: nulloque ibi hoste invento, reversus in Galliam, Eburones et alias civitates, quæ conspiraverant, vicit, et Ambiorigem in fugâ persecutus est. P. Clodii, a T. Annio Milone, candidato consulatûs, Appiâ viâ ad Bovillas occisi, corpus plebs in curiâ cremavit. Cum seditiones inter candidatos consulatûs Hypsæum, Scipionem, et Milonem essent, qui armis ac vi contendebant; ad comprimendas eas Cn. Pompeius, legatus, a senatu consul tertium factus est, absens et solus, quod nulli alii unquam contigit. Quæstione decretâ de morte P. Clodii, Milo judicio damnatus in exsilium actus est. Lex lata est, ut ratio absentis Cæsaris in petitione consulatûs haberetur, invito et contradicente M. Catone. Præterea res gestas a C. Cæsare adversus Gallos, qui prope uni-

versi, Vercingentorige Arverno duce, defecerant, et laboriosas obsidiones urbium, continet; inter quas Avarici Biturigum, et Gergoviæ Arvernorum.

EPITOME LIBRI CVIII.

C. CÆSAR Gallos ad Alesiam vicit, omnesque Galliæ civitates, quæ in armis fuerant, in deditionem accepit. C. Cassius, quæstor M. Crassi, Parthos, qui in Syriam transcenderant, cecidit. In petitione consulatûs M. Cato repulsam tulit, creatis consulibus Ser. Sulpicio, M. Marcello. C. Cæsar Bellovacos, cum aliis Gallorum populis, domuit. Præterea contentiones inter consules de successore C. Cæsari mittendo, agente in senatu M. Marcello consule, ut Cæsar ad petitionem consulatûs veniret, cum is lege latâ in [id] tempus consulatûs provincias obtinere deberet; resque a M. Bibulo in Syriâ gestas continet.

EPITOME LIBRI CIX.

CAUSÆ civilium armorum et initia referuntur, contentionesque de successore C. Cæsari mittendo, cum se dimissurum exercitus negaret, nisi a Pompeio dimitterentur. Et C. Curionis, tribuni plebis, primum adversus Cæsarem, dein pro Cæsare, actiones continet. Cum senatûs-consultum factum esset, ut successor Cæsari mitteretur, M. Antonio et Q. Cassio tribunis plebis, quoniam intercessionibus id senatûs-consultum impediebant, Urbe pulsis, mandatum est a senatu consulibus et Cn. Pompeio, ut viderent, ne quid respublica detrimenti caperet. C. Cæsar, bello inimicos persecuturus, cum exercitu in Italiam venit: Corfinium, cum L. Domitio et L. Lentulo, cepit, eosque dimisit. Cn. Pompeium, cæterosque partium ejus, Italiâ expulit.

EPITOME LIBRI CX.

C. CÆSAR Massiliam, quæ portas ipsi clauserat, obsedit: et, relictis in obsidione urbis ejus legatis, C. Trebonio et D. Bruto, profectus in Hispaniam, L.

Afranium et M. Petreium, legatos Cn. Pompeii, cum septem legionibus, ad Ilerdam in deditionem accepit, omnesque incolumes dimisit; Varrone quoque legato Pompeii cum exercitu in potestatem suam redacto. Gaditanis civitatem dedit. Massilienses, duobus navalibus prœliis victi, post longam obsidionem potestati Cæsaris se permiserunt. C. Antonius, legatus Cæsaris, male contra Pompeianos in Illyrico rebus gestis, captus est. In quo bello Opitergini Transpadani, Cæsaris auxiliares, rate suâ ab hostilibus navibus clausâ, potius quam in potestatem hostium venirent, inter se concurrentes occubuerunt. C. Curio, legatus Cæsaris in Africâ, cum prospere adversus Varum, Pompeianarum partium ducem, pugnâsset, a Jubâ rege Mauritaniæ cum exercitu cæsus est. C. Cæsar in Græciam trajecit.

EPITOME LIBRI CXI.

M. Cœlius Rufus prætor, cum seditiones in Urbe concitaret, novarum tabularum spe plebe sollicitatâ, abrogato magistratu pulsus Urbe, Miloni exsuli, qui fugitivorum exercitum contraxerat, se conjunxit: uterque, cum bellum molirentur, interfecti sunt. Cleopatra, Ægypti regina, a Ptolemæo fratre regno pulsa est. Propter Q. Cassii prætoris avaritiam crudelitatemque, Cordubenses in Hispaniâ cum duabus Varianis legionibus a partibus Cæsaris desciverunt. Cn. Pompeius, ad Dyrrhachium obsessus a Cæsare, et, præsidiis ejus cum magnâ clade diversæ partis expugnatis, obsidione liberatus, translato in Thessaliam bello, apud Pharsaliam acie victus est. Cicero in castris remansit, vir nihil minus quam ad bella natus; omnibusque adversarum partium, qui se potestati victoris permiserunt, Cæsar ignovit.

EPITOME LIBRI CXII.

Trepidatio victarum partium [in diversas orbis terrarum partes,] et fuga, referuntur. Cn. Pompeius, cum Ægyptum petîsset, jussu Ptolemæi regis pu-

pilli, auctore Theodoto præceptore, cujus magna apud regem auctoritas erat, et Pothino, occisus est ab Achillâ, cui id facinus erat delegatum, in naviculâ, antequam in terram exiret. Cornelia uxor, et Sex. Pompeius filius, Cypron refugerunt. Cæsar, post tertium diem insecutus, cum ei Theodotus caput Pompeii et annulum obtulisset, et infensus est, et illacrymavit. Sine periculo Alexandriam tumultuantem intravit. Cæsar, dictator creatus, Cleopatram in regnum Ægypti reduxit; et inferentem bellum iisdem auctoribus Ptolemæum, quibus Pompeium interfecerat, cum magno suo discrimine vicit. Ptolemæus dum fugit, in Nilo navicula subsedit. Præterea laboriosum M. Catonis in Africâ per deserta cum legionibus iter, et bellum a Cn. Domitio contra Pharnacem parum prospere gestum, continet.

EPITOME LIBRI CXIII.

Confirmatis in Africâ Pompeianis partibus, imperium earum P. Scipioni delatum est; Catone, cui ex æquo deferebatur imperium, cedente. Et cum de diruendâ urbe Uticâ propter favorem civitatis ejus in Cæsarem deliberaretur, idque ne fieret, M. Cato tenuisset, Jubâ suadente, ut dirueretur; tutela ejus et custodia mandata est Catoni. Cn. Pompeius, Magni filius, in Hispaniâ, contractis viribus, quarum ducatum nec Afranius nec Petreius excipere volebant, bellum adversus Cæsarem renovavit. Pharnaces, Mithridatis filius, rex Ponti, sine ullâ belli morâ victus est. Cum seditiones Romæ a P. Dolabellâ tribuno plebis, legem ferente de novis tabulis, excitatæ essent, et ex eâ causâ plebs tumultuaretur, inductis a M. Antonio magistro equitum in Urbem militibus, octingenti e plebe cæsi sunt. Cæsar veteranis cum seditione missionem postulantibus dedit: et, cum in Africam trajecisset, contra copias Jubæ regis cum discrimine magno pugnavit.

EPITOME LIBRI CXIV.

Bellum in Syriâ Cæcilius Bassus, eques Romanus

Pompeianarum partium, excitavit; relicto à legione Sex. Cæsare, quæ ad Bassum transierat, occisoque eo. Cæsar Scipionem prætorem, Afranium, Jubamque, vicit ad Thapsum, castris eorum expugnatis. Cato, auditâ re, cum se percussisset Uticæ, et, interveniente filio, curaretur, inter ipsam curationem rescisso vulnere exspiravit, anno ætatis quadragesimo nono. Petreius Jubam seque interfecit. P. Scipio, in nave circumventus, honestæ morti vocem quoque adjecit: quærentibus enim imperatorem hostibus, dixit, "Imperator bene se habet." Faustus et Afranius occisi. Catonis filio venia data. Brutus, legatus Cæsaris, in Galliâ Bellovacos rebellantes prœlio vicit.

EPITOME LIBRI CXV.

Cæsar quatuor triumphos duxit; ex Galliâ, ex Ægypto, ex Ponto, ex Africâ. Epulum et omnis generis spectacula dedit. M. Marcello consulari, senatu rogante, reditum concessit: qui Marcellus beneficio ejus frui non potuit, a Cn. Magio Cilone cliente suo Athenis occisus. Recensum egit, quo censa sunt civium capita centum quinquaginta millia. Profectusque in Hispaniam adversus Cn. Pompeium, multis utrimque expeditionibus factis, et aliquot urbibus expugnatis, summam victoriam cum magno discrimine ad Mundam urbem consecutus est. Pompeius Sextus effugit.

EPITOME LIBRI CXVI.

C. Cæsar ex Hispaniâ quintum triumphum egit. Et, cum plurimi maximique honores ei a senatu decreti essent, inter quos ut Pater Patriæ appellaretur, et sacrosanctus, ac dictator in perpetuum esset, invidiæ causam adversus eum præstitêre, quod senatui deferenti hos honores, cum ante ædem Veneris Genitricis sederet, non assurrexit; et quod a M. Antonio consule, collegâ suo, inter Lupercos currente, diadema capiti suo impositum in sellâ reposuit; et quod Epidio Marullo et Cæsetio Flavo tribunis plebis, invidiam ei tamquam regnum affectanti moventibus, po-

testas abrogata est. Ex iis causis conspiratione in eum factâ, (cujus capita fuerunt M. Brutus, et C. Cassius, et ex Cæsaris partibus D. Brutus et C. Trebonius) in Pompeii curiâ occisus est viginti tribus vulneribus; occupatumque ab interfectoribus ejus Capitolium. Oblivione deinde cædis ejus a senatu decretâ, obsidibus Antonii et Lepidi liberis acceptis, conjurati a Capitolio descenderunt. Testamento Cæsaris hæres ex parte dimidiâ institutus C. Octavius sororis nepos, et in nomen adoptatus est. Cæsaris corpus, cum in Campum Martium ferretur, a plebe ante Rostra crematum est. Dictaturæ honos in perpetuum sublatus est. C. Amatius, humillimæ sortis homo, qui se C. Marii filium ferebat, cum apud credulam plebem seditiones moveret, necatus est.

EPITOME LIBRI CXVII.

C. Octavius Romam ex Epiro venit (eo enim illum Cæsar præmiserat, bellum in Macedoniâ gesturus); ominibusque prosperis exceptus, etiam nomen Cæsaris sumsit. In confusione rerum ac tumultu, Lepidus pontificatum maximum intercepit. Sed M. Antonius consul, cum impotenter dominaretur, legemque de permutatione provinciarum per vim tulisset, et Cæsarem quoque, petentem ut sibi adversus percussores avunculi adesset, magnis injuriis affecisset; Cæsar, et sibi et reipublicæ vires adversus eum paraturus, deductos in colonias veteranos excitavit. Legiones quoque quarta et Martia signa ab Antonio ad Cæsarem tulerunt. Deinde et complures sævitiâ M. Antonii, passim in castris suis [trucidati, quia et] suspecti erant, ad Cæsarem desciverunt. D. Brutus, ut petenti Cisalpinam Galliam Antonio obsisteret, Mutinam cum exercitu occupavit. Præterea discursus utriusque partis virorum ad accipiendas provincias, apparatusque belli, continet.

EPITOME LIBRI CXVIII.

M. Brutus in Græciâ, sub prætextu reipublicæ et suscepti contra M. Antonium belli, exercitum, cu

Vatinius præerat, cum provinciâ, in potestatem suam redegit. C. Cæsari, qui primus reipublicæ arma sumserat, proprætoris imperium a senatu datum est cum consularibus ornamentis; adjectumque, ut senator esset. M. Antonius D. Brutum Mutinæ obsedit: missique ad eum a senatu legati de pace parum ad eam componendam valuerunt. Populus Romanus saga sumsit. M. Brutus in Epiro C. Antonium prætorem cum exercitu potestati suæ subjecit.

EPITOME LIBRI CXIX.

C. Trebonius in Asiâ, fraude P. Dolabellæ, occisus est. Ob id facinus Dolabella hostis a senatu judicatus est. Cum Pansa consul male adversus Antonium pugnâsset, A. Hirtius consul cum exercitu superveniens, fusis M. Antonii copiis, fortunam utriusque partis æquavit. Victus deinde ab Hirtio et Cæsare, Antonius in Galliam confugit, et M. Lepidum cum legionibus, quæ sub ipso erant, sibi junxit: hostisque a senatu, cum omnibus qui intra præsidia ejus essent, judicatus est. A. Hirtius, qui post victoriam in ipsis hostium castris ceciderat, et C. Pansa, e vulnere, quod in adverso prœlio exceperat, defunctus, in Campo Martio sepulti sunt. Adversus C. Cæsarem, qui solus e tribus ducibus supererat, parum gratus senatus fuit: qui, D. Bruto, obsidione Mutinensi a Cæsare liberato, honore triumphi decreto, Cæsaris militumque ejus mentionem non satis gratam habuit: ob quæ C. Cæsar, reconciliatâ per M. Lepidum cum M. Antonio gratiâ, Romam cum exercitu venit, et, perculsis adventu ejus iis qui in eum iniqui erant, cum annos novemdecim haberet, consul creatus est.

EPITOME LIBRI CXX.

Cæsar consul legem tulit de quæstione habendâ in eos, quorum operâ pater occisus esset: postulatique eâ lege M. Brutus, C. Cassius, D. Brutus, absentes damnati sunt. Cum M. Antonio vires Asinius quoque Pollio et Munatius Plancus, cum exercitibus

suis adjuncti, ampliâssent, et D. Brutus, cui senatus, ut persequeretur Antonium, mandaverat, relictus a legionibus suis, profugisset; jussu Antonii, in cujus potestatem venerat, a Capeno Sequano interfectus est. C. Cæsar pacem cum Antonio et Lepido fecit; ita ut tresviri reipublicæ constituendæ per quinquennium essent ipse, et Lepidus, et Antonius; et ut suos quisque inimicos proscriberent: in quâ proscriptione plurimi equites Romani, centum triginta senatorum nomina fuerunt, et inter eos L. Pauli fratris M. Lepidi, et L. Cæsaris Antonii avunculi, et M. Ciceronis: hujus, occisi a Popillio legionario milite, cum haberet annos sexaginta tres, caput quoque cum dextrâ manu in Rostris positum est. Præterea res a M. Bruto in Græciâ gestas continet.

EPITOME LIBRI CXXI.

C. Cassius, cui mandatum a senatu erat, ut Dolabellam hostem judicatum bello persequeretur, auctoritate reipublicæ adjutus, Syriam cum tribus exercitibus, qui in eâdem provinciâ erant, in potestatem suam redegit. Dolabellam, in urbe Laodiceâ obsessum, mori coëgit. M. quoque Bruti jussu, C. Antonius, captus, occisus est.

EPITOME LIBRI CXXII.

M. Brutus adversus Thracas parum prospere rem gessit; omnibusque transmarinis provinciis exercitibusque in potestatem ejus et C. Cassii redactis, coierunt Smyrnæ uterque ad ordinanda belli futuri consilia. M. Messalæ Poplicolam fratrem, victum, communi consilio condonaverunt.

EPITOME LIBRI CXXIII.

Sextus Pompeius, Magni filius, lectis ex Epiro proscriptis ac fugitivis, cum exercitu diu, sine ullâ loci cujusquam possessione, prædatus in mari, Messanam oppidum in Siciliâ primum, deinde totam provinciam, occupavit: occisoque A. Pompeio Bithynico prætore,

Q. Salvidienum legatum Cæsaris navali prœlio vicit. Cæsar et Antonius cum exercitibus in Græciam trajecerunt, bellum contra Brutum et Cassium gesturi. Q. Cornificius in Africâ T. Sextium, Cassianarum partium ducem, prœlio vicit.

EPITOME LIBRI CXXIV.

C. Cæsar et Antonius apud Philippos vario eventu adversus Brutum et Cassium pugnaverunt, ita ut dextra utriusque cornua vincerent, et castra quoque utrimque, ab iis qui vicerant, expugnarentur. Sed inæqualem fortunam partium mors Cassii fecit; qui, cum in eo cornu fuisset quod pulsum erat, totum exercitum fusum ratus, mortem sibi conscivit. Altero deinde prœlio victus M. Brutus et ipse vitam finivit, exorato Stratone fugæ comite, ut sibi gladium adigeret, ** [annorum] circiter quadraginta, inter quos Q. Hortensius occisus est.

EPITOME LIBRI CXXV.

C. Cæsar, relicto Antonio, transmarinæ provinciæ ex parte imperium ei cessit: reversus in Italiam veteranis agros divisit. Seditiones exercitûs sui, quas corrupti a Fulviâ, M. Antonii uxore, milites adversus imperatorem suum concitaverant, cum gravi periculo inhibuit. L. Antonius consul, M. Antonii frater, eâdem Fulviâ consiliante, bellum Cæsari intulit; receptis in partes suas populis, quorum agri veteranis assignati erant, et M. Lepido, qui custodiæ Urbis cum exercitu præerat, fuso, hostiliter in Urbem irrupit.

EPITOME LIBRI CXXVI.

C. Cæsar, cum esset annorum viginti trium, obsessum in oppido Perusiâ L. Antonium, conatumque aliquoties erumpere, et repulsum, fame coëgit in deditionem venire; ipsique et omnibus militibus ejus ignovit. Perusiam diruit: redactisque in potestatem suam omnibus diversæ partis exercitibus, bellum citra ullum sanguinem confecit.

EPITOME LIBRI CXXVII.

PARTHI, Labieno, qui Pompeianarum partium fuerat, duce, in Syriam irruperunt: victoque Decidio Saxâ, M. Antonii legato, totam eam provinciam occupaverunt. M. Antonius, cum ad bellum contra Cæsarem gerendum incitaretur, uxore Fulviâ dimissâ, ne concordiæ ducum obstaret, pace factâ cum Cæsare, sororem ejus Octaviam in matrimonium duxit. Q. Salvidienum, consilia nefaria contra Cæsarem molitum, indicio suo protraxit; isque damnatus mortem sibi conscivit. P. Ventidius, Antonii legatus, Parthos, prœlio victos, Syriâ expulit, Labieno eorum duce occiso. Cum vicinus Italiæ hostis Sex. Pompeius Siciliam teneret, et commercium annonæ impediret, cum eo postulatam pacem Cæsar et Antonius fecerunt, ita ut Siciliam provinciam haberet. Præterea motus Africæ, et bella ibi gesta, continet.

EPITOME LIBRI CXXVIII.

CUM Sex. Pompeius rursus latrociniis mare infestum redderet, nec pacem, quam acceperat, præstaret, Cæsar, necessario adversus eum bello suscepto, duobus navalibus prœliis dubio eventu pugnavit. P. Ventidius, legatus M. Antonii, Parthos in Syriâ prœlio vicit, regemque eorum occidit. Judæi quoque a legatis Antonii subacti sunt. Præterea belli Siculi apparatum continet.

EPITOME LIBRI CXXIX.

ADVERSUS Sex. Pompeium vario eventu navalibus prœliis pugnatum est; ita ut ex duabus Cæsaris classibus altera, cui Agrippa præerat, vinceret; alterâ, quam Cæsar duxerat, deletâ, expositi in terram milites in magno periculo essent. Victus deinde Pompeius in Siciliam profugit. M. Lepidus, qui ex Africâ, velut ad societatem belli contra Sex. Pompeium a Cæsare gerendi, trajecerat, cum bellum Cæsari quoque inferret, relictus ab exercitu, abrogato triumviratûs honore, vitam impetravit. M. Agrippa

navali coronâ a Cæsare donatus est; qui honos nulli ante eum habitus erat.

EPITOME LIBRI CXXX.

M. Antonius, dum cum Cleopatrâ luxuriatur, tarde Mediam ingressus, bellum, cum legionibus octodecim et sexdecim millibus equitum, Parthis intulit: et cum, duabus legionibus amissis, nullâ re prospere cedente, retro rediret, insecutis subinde Parthis, et ingenti trepidatione, et magno totius exercitûs periculo, in Armeniam reversus est, viginti et uno diebus trecenta millia fugâ emensus. Circa octo millia hominum tempestatibus amisit: tempestates quoque infestas, super tam infelìciter susceptum Parthicum bellum, culpâ suâ passus est; quia hiemare in Armeniâ nolebat, dum ad Cleopatram festinat.

EPITOME LIBRI CXXXI.

Sex. Pompeius, cum in fidem M. Antonii venisset, bellum adversus eum in Asiâ moliens, oppressus a legatis ejus, occisus est. Cæsar seditionem veteranorum, cum magnâ pernicie motam, inhibuit: Iapydas, et Dalmatas, et Pannonios subegit. Antonius Artavasdem, Armeniæ regem, fide datâ perductum, in vincula conjici jussit, regnumque Armeniæ filio suo, ex Cleopatrâ nato, dedit; quam uxoris loco, jam pridem captus amore ejus, habere cœperat.

EPITOME LIBRI CXXXII.

Cæsar in Illyrico Dalmatas domuit. Cum M. Antonius, ob amorem Cleopatræ, ex quâ duos filios habebat, Philadelphum et Alexandrum, neque in Urbem venire vellet, neque, finito triumviratûs tempore, imperium depōnere, bellumque moliretur, quod Urbi et Italiæ inferret, ingentibus tam navalibus quam terrestribus copiis ob hoc contractis, remissoque Octaviæ sorori Cæsaris repudio; Cæsar in Epirum cum exercitu trajecit. Pugnæ deinde navales et prœlia equestria secunda Cæsaris referuntur.

EPITOME LIBRI CXXXIII.

M. Antonius, ad Actium classe victus, Alexandriam profugit; obsessusque a Cæsare, in ultimâ rerum desperatione, præcipue occisæ Cleopatræ falso rumore impulsus, se ipse interfecit. Cæsar, Alexandriâ in potestatem redactâ, Cleopatrâ, ne in arbitrium victoris veniret, voluntariâ morte defunctâ, in Urbem reversus, tres triumphos egit, unum ex Illyrico, alterum ex Actiacâ victoriâ, tertium de Cleopatrâ, imposito fine civilibus bellis altero et vigesimo anno. M. Lepidus, Lepidi, qui triumvir fuerat, filius, conjuratione contra Cæsarem factâ, bellum moliens, oppressus et occisus est.

EPITOME LIBRI CXXXIV.

Cæsar, rebus compositis, et omnibus provinciis in certam formam redactis, Augustus quoque cognominatus est; et mensis Sextilis in honorem ejus appellatus est. Cum ille conventum Narbone ageret, census a tribus Galliis, quas Cæsar pater vicerat, actus. Bellum adversus Bastarnas, et Mœsos, et alias gentes, a M. Crasso gestum, refertur.

EPITOME LIBRI CXXXV.

Bellum a M. Crasso adversus Thracas, et a Cæsare adversus Hispanos gestum refertur: et Salassi, gens Alpina, perdomiti.

EPITOME LIBRI CXXXVI.

Rhætia a Ti. Nerone et Druso, Cæsaris privignis, domita. Agrippa, Cæsaris gener, mortuus; et a Druso census actus est.

EPITOME LIBRI CXXXVII.

Civitates Germaniæ, cis Rhenum et trans Rhenum positæ, oppugnantur a Druso; et tumultus, qui ob censum exortus in Galliâ erat, compositus. Ara Cæsari ad confluentem Araris et Rhodani dedicata; sacerdote creato C. Julio Vercundari Dubio Æduo.

EPITOME LIBRI CXXXVIII.

Thraces domiti a L. Pisone; item Cherusci, Tencteri, Catti, aliæque Germanorum trans Rhenum gentes subactæ a Druso referuntur. Octavia, soror Augusti, defuncta, antea amisso filio Marcello: cujus monimenta sunt theatrum et porticus, nomine ejus dedicata.

EPITOME LIBRI CXXXIX.

Bellum adversus Transrhenanas gentes a Druso gestum refertur; in quo inter primores pugnaverunt Senectius et Anectius tribuni, ex civitate Nerviorum. Dalmatas et Pannonios Nero, frater Drusi, subegit. Pax cum Parthis facta est; signis a rege eorum, quæ sub Crasso, et postea sub Antonio, capta erant, redditis.

EPITOME LIBRI CXL.

Bellum adversus Germanorum trans Rhenum civitates, gestum a Druso, refertur. Ipse ex fracturâ, equo super crus ejus collapso, tricesimo die quam id acciderat, mortuus est. Corpus a Nerone fratre, qui, nuntio valetudinis evocatus, raptim accurrerat, Romam pervectum, et in C. Julii tumulo conditum. Laudatus est a Cæsare Augusto vitrico, et supremis ejus plures honores additi.

FINIS.

Excudit S. Hamilton, Londini.